

Gion Nándor (1941–2002) egyike a legnagyobb délvidéki magyar prózaíróknak. Az ő esetében is igazolódik az a régi tapasztalat, hogy minden jelentős életmű megtalálja a maga értelmezőit.

Kurcz Ádám István mélyen érti Gion Nándor életművének belső utalásrendszerét, logikáját, építkezését, így a Gion-próza szoros olvasaton nyugvó, teljesen eredeti értelmezését teremti meg. Rejtett utalásokra világít rá, számos sajátos szimbólumot értelmez, parabolák hátterét tárja fel. A *Gion Nándor művei és műhelytitkai* című könyv az életmű alapvonulatait mutatja be; erős elméleti, s így fogalmi megalapozottságú elemzései középpontjában a kisebbségi helyzetet megélt író identitással kapcsolatos dilemmái állnak. A kötet behatóan vizsgálja valóság, életút és mű egymást kölcsönösen meghatározó összefüggésrendszerét, amelyből a művek önálló életet nyert létükkel kiemelkednek. A könyvet olvasva az életmű formálódásának folyamatát is érzékeljük: közeli figyelői lehetünk a valóságra adott emberi-írói válaszok tudatos alakításának, miközben újra megérezzük a Gion-próza „dúsított realizmusának” erejét.

Füzi László

3990 Ft

GION NÁNDOR

MŰVEI ÉS MŰHELYTITKAI

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN

GION NÁNDOR

MŰVEI ÉS MŰHELYTITKAI

NAPKUT

Kurcz Ádám István

GION NÁNDOR

MŰVEI ÉS MŰHELYTITKAI

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN

GION NÁNDOR

MŰVEI ÉS MŰHELYTITKAI

Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó
Budapest, 2017

A kötet megjelenését támogatták:
Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Budavári Önkormányzat
Budapest Főváros X. Kerület Kőbányai Önkormányzat
Budapest Főváros XII. Kerület Hegyvidéki Önkormányzat
Belváros-Lipótváros Budapest Főváros V. Kerület Önkormányzata
Budapest Főváros Terézváros Önkormányzata

© Kurcz Ádám István, 2017

© Napkút Kiadó, 2017

azoknak, akik mégis otthon maradnak

„Néha az az érzésem, hogy egy ilyen többnemzetiségű környezet, mint Vajdaság is, a megszokottnál jóval bőkezűbben kínálja a témát. Az emberek pedig meglepően sokan vannak, akik keményen megkövetelik, hogy írjak róluk. Egyszerűen azzal, hogy voltak és vannak, és főleg az-
zal, ahogyan ezt csinálták.”¹

ELŐSZÓ

Gion Nándor célul tűzte maga elé, hogy legalább olyan izgalmasan írjon, mint amilyen izgalmasak azok a betyártörténetek voltak, amelyek miatt ő megszerette az olvasást. Ez sikerült is neki, de Gion nemcsak ezért izgalmas író. Hanem azért is, mert művei a magas irodalomhoz tartoznak, és nagyon sok szinten értelmezhetők: mindenkinek tartogatnak valamit. Ez a könyv e szintek közül az író számára talán legfontosabbakat, mégis legrejtettebbeket szeretné feltárni. Ez a könyv is izgalmas szeretne tehát lenni, és a megfejtés örömét adni azoknak is, akik már sokat olvastak Giontól, és azoknak is, akik most ismerkednek vele, vagy éppen most kapnak kedvet hozzá.

Nem biztos, hogy az elején kell kezdeni ennek a könyvnek az olvasását. Aki még semmit nem olvasott Giontól, és most gyűjti hozzá a kedvet, kezdje talán a végén, a *Sortűz egy remek íróért* című összefoglalóval. Aki csak *A kárókatona még nem jötték vissza* vagy a *Sortűz egy fekete bivalyért* című könyvet olvasta (esetleg filmen látta), az a *Trükközés maddárnyelven*, illetve a *Sortűz egy elveszett országért* című fejezettel is kezdheti. Aki csak a *Virágos Katonát* és a *Rózsamézet* ismeri – a kettő (később a folytatásokkal együtt is) *Latroknak is játszott* címmel jelent meg –, az a *Gizike Schladt, Stefan Krebs és a Schank fivérek...* vagy a *Gion Márton a bólapáttal...* fejezettel is kezdheti. Aki az irodalomelméleti megközelítést szereti, az talán a *„Pusztulásra ítelt temetők”* fejezettel; akit pedig például a kereszténység vagy a kommunizmus Gion általi ábrázolása érdekel, az a *Berecz plébános...* vagy a *Május elseje...* résszel kezdje.

De a legjobb persze az elején kezdeni, hiszen a könyv fejezetei egymásra épülnek.

¹ *Szülföldem: Szenttamás. Bemutatja: Gion Nándor*, rendezte: Eck T. Imre, Magyar Televízió, Budapest, 1983, 50 perc.

GION NÁNDOR ÖNÉLETRAJZA²

1941. február elsején született Szenttamáson /ma Jugoszlávia-Szerbia-Vajdaság/, apja Gion Mátyás kőműves 1915-1980, anyja Gal-lai /Krebs/ Teréz háztartásbeli.

Az elemi iskolát szülőfalujában, a középiskolát Szabadkán, az egyetemet /Magyar Tanszék/ Ujvidéken végezte 1963-ban. Ettől kezdve 1993 novemberéig az Ujvidéki Rádió munkatársa /ujságíró, irodalmi szerkesztő, fő és felelős szerkesztő/. Időközben évekig elnöke volt a Vajdasági Íróegyesületnek és több mint két évig igazgatója az Ujvidéki Magyar Színháznak.

Rendszeres irodalmi munkássága a hatvanas évek elején kezdődött. Eddig tizenkét könyve jelent meg, az első 1968-ban, a leg-ujabb 1991-ben. A magyar nyelven megírt és megjelent könyvei-nek címe megjelenési sorrendben: Kétéltűek a barlangban /regény/, Testvérem Joáb /regény/, Engem nem úgy hívnak /ifjúsági regény/, Ezen az oldalon /novellák/, Postarablók /ifjúsági regény/, Virágos katona /regény/, Latroknak is játszott /regény/, Olyan mintha nyár volna /novellák/, A kárókatónak még nem jöttek vissza /ifjúsági regény/, Sortüz egy fekete bivalyért /ifjúsági regény/, Az angya-li vigasság /novellák/, Börtönről álmodom mostanában /regény/.

Néhány könyvét megjelentették szerbhorvát, szlovén, szlovák, ruszin, lengyel és német nyelven. Novellái és regényrészletei megjelentek francia és angol nyelven is.

Könyvei alapján hat játékfilm, illetve TV-film készült Jugo-szláviában, Magyarországon, egy pedig francia-magyar koproduk-cióban.

Irodalmi munkásságáért számos díjat, elismerést kapott, ezek közül a legjelentősebbek: József Attila-díj, Déry Tibor-díj, Hid-díj.

/Jelenleg munkanélküliként Budapesten élek és irodalmi nap-lómat írom/.

Budapest, 1993. nov. 11.

/Gion Nándor/

² OSZK Kézirattár, Fond 583/21.

Azon az éjszakán furcsa álmot látott M. H. János. Madarakról álmodott, de nem nagy, fehér madarakról. Azt álmodta, hogy egy rikás erdő szélén sétálgat, amikor hirtelen fülrepszó rikácsolást hall az erdő belsejéből. Befut az erdőbe, a hangok irányába, és akkor egy magas fa lombjai között öklömnyi, csúnya madarat lát; a csúnya madár a fészken ül, puha tollát felborzolja, rikácsol dühösen lefelé, lent pedig négy hatalmas, pulyka nagyságú, már tolasodó madárfióka tápázkodik fel az avarból, és egymást túlkiabálva feleselnek vissza a fészken ülő kis madárnak, de közben azért látszik rajtuk, hogy rettenetesen meg vannak ijedve. M. H. J. egyből megérti, hogy a kis, csúnya madár végre rájött, hogy eddig idegen fiókákat táplált és melengetett a fészkeben, és most lelököste őket a fáról; innen a dühös, méltatlankodó hangzavar. Emberek futnak be az erdőbe, férfiak és nők, csodálkozva bámulják a lármázó madarakat, aztán M. H. J. legnagyobb elképedésére a négy hatalmas madárfiókát veszik pártfogásukba, dédelgetik, simogatják őket, és gorombaságokat kiabálnak felfelé a fára. M. H. J. tudja, hogy a fészken ülő kis madárnak van igaza, az ő pártjára áll, próbálja megmagyarázni az embereknek, hogy mi is történt voltaképpen, de senki sem hallgat rá. Erre elhatározza, hogy felmegy a fára, hogy megnyugtassa és megvigasztalja az öklömnyi madarat: neki-rugaszkodik a fa törzsének, mászni kezd felfelé, de félúton szemetekannák csörömpölését hallja...

M. H. J. felriadt. Kint világosodott már, a bérház előtt szemetekannák zörögtek, M. H. J. tudta, hogy a gömbölyű karú, szép asszony kotorászik a szemetekannákban, a száraz kenyérdarabokat gyűjti disznainak. M. H. J. kiugrott ágyából, de most nem ment az ablakhoz, mint máskor, ha a szemétben kutató asszony felébresztette. Furcsa álmán gondolkozott, a fészken ülő, csúnya kis madáron és a földre szórt fiókákon, amik emlékezete szerint a fent maradt kis madárnál is rondábbak voltak, és amik, megítélése szerint, csakis kakukkfiókák lehettek, csakhogy az álom óriásira növesztette őket. Levette a polcról Brehm harmadik kötetét, és kikereste a kakukkokról szóló részt. Figyelmesen végigolvasta, és csalódottan vette tudomásul, hogy a ravasz kakukk nagyon megfontoltan csupán egyetlen tojását csempészi egy-egy kis költőmadár fészkébe, tekintettel, hogy a kikelt kakukkfióka — miután természetesen ki-szórja az egész fészekaljat —, egymaga is annyit zabál, hogy a nevelőszülők alig győzik teletömni. Két kakukkfiókát nyilván fel sem tudnának nevelni. Négy kakukkfióka egy fészekben pedig kép-telenség. Álmában tehát nem kakukkfiókákat látott. Kedvetlenül vette tudomásul, hogy Brehm nem ad magyarázatot furcsa álmára.

GION Nándor, *Izsakhár; folytatás* [részlet], Hid 1976/6., 702–703.

„Az olvasóim felé, főleg az ottani olvasók felé azt akartam szuggeralni, hogy [...] mi nem jövevények vagyunk, mi ott őshonosok vagyunk, akik otthon vagyunk és otthon akarunk lenni.”³

GION NÁNDOR TÖRTÉNELMI REGÉNYEIRŐL

AZ IDENTITÁS A KISEBBSÉGI ÍRÓNÁL ÉS KÖZÉLETI EMBERNÉL

Kérdések – és megválaszolásuk ígérete

2016. február 1-jén volt 75 éve, hogy Gion Nándor délvidéki magyar író, szerkesztő, színházigazgató megszületett Szenttamáson. A többnemzetiségű településről származó, oda íásaiban is visszavisszatérő író műveinek horizontja felöleli a Délvidék (Vajdaság) több magyarlakta vidékét, kitekintések erejéig pedig Belgrád, a dalmát tengerpart, valamint a hegyes balkáni vidékek is írásai helyszíneivé válnak. Magyarországra települése után az anyaország is írói látókörébe kerül: pályája utolsó évtizedében Budapest forgalmas utcái ugyanolyan természetes színhelyei lesznek műveinek, mint amilyenek a bácskai soknemzetiségű falvak voltak, ám ekkor sem vész el a délvidéki magyar látószög. Prózája Pesten is vajdasági marad mind az otthonról hozott tematika, mind a szereplők ábrázolása és – részben – személye, mind pedig a sajátosan vajdasági: a különlegeset, a különcöt, a szélsőségeset észrevevő látásmód okán. Az az írói módszer, amelyet Gionnál „dúsított realizmusnak” neveznek, s amelynek „tündéri” avagy „mágikus” oldalát is ki szokták emelni, részben talán szintén a vajdasági közegnek köszönheti létrejöttét, illetve az író írásművészetében való kifejlődését.

Gion minden művében vajdasági író, látásmódját, művei tematikáját nagyban befolyásolja az az alaphelyzet, hogy a regények, el-

³ „*Eljutottunk oda, abannon elindultunk*”. *Bemutakozó előadás* [2000], Forrás 2002/12., 3–15.

Gion Nándor 1982-ben a *Szülföldem: Szenttamás* című film forgatásán szülei házának udvarán. Németh Máttyás felvétele

beszélések (ahogy 1993-ig írójuk magánéletének történései is) sokszínű nemzetiségi környezetben játszódnak. Ahogy az író egy vele készült riportfilmben nyilatkozta is: „az az érzésem, hogy egy ilyen többnemzetiségű környezet, mint Vajdaság is, a megszokottnál jóval bőkezűbben kínálja a témát. Az emberek pedig meglepően sokan vannak, akik keményen megkövetelik, hogy írjak róluk. Egyszerűen azzal, hogy voltak és vannak, és főleg azzal, ahogyan ezt csinálták.”⁴

Mondani sem kell, hogy még a 20. század – a térséget különösen is érintő – nagy népmozgásai, etnikai tisztogatásai után is hány nép tekintheti otthonának mind a mai napig a Vajdaságot. A nemzetiségi együttélés és a földrajzi-társadalmi mobilitás számos kettősséget és köztességet okoz a valóságos és a művekben szereplő emberek önazonosságában is. A homogén etnikai környezetben élő olvasó számára különösen érdekes lehet, hogy a művekben milyen természetességgel él egymás mellett tucatnyi nép, jóllehet ez az együttélés egyáltalán nem mentes drámai, sokszor véres kimenetelű konfliktu-

⁴ *Szülföldem: Szenttamás...*

soktól. Ám Gion némely művében csak akkor vagy csak annak kapcsán derül ki valakiről, hogy hová tartozik (milyen identitású), amikor ezzel kapcsolatos konfliktusba keveredik. A szereplőknek van, hogy azért kell valamiként meghatározniuk magukat, hogy összetűzést kerüljenek el, de azzal is találkozunk, hogy valaki az önmeghatározással (szándékosan) szít konfliktust. Giont olvasva sok esetben vagyunk tanúi, hogy miként jönnek létre kevert identitású személyek, családok, nagyobb közösségek. Van, hogy a szereplők megtagadják korábbi identitásukat nemzetiségi vagy politikai konfrontáció elkerülése okán, vagy ellenkezőleg: visszatérnek régi (már-már elfeledett) önazonosságukhoz; sokszor irracionális(nak tűnő) módon olyankor is, amikor ez akár életveszélyes is lehet.⁵

A Monarchia idején élt szereplők főként személyes kapcsolataikban találkozunk az önmeghatározás vagy az identitásváltás kényszerének problémáival. Ám a világháborúk nyomán – ahogy az életben, úgy a regényekben is – már az államhatalmak is egyre jobban beleszólnak a szereplők életébe ezekbe az érzékeny kérdéseibe. A valahová tartozás mint probléma: ennek vállalása, megtagadása vagy megváltoztatása számos ábrázolt helyzetben etikai kérdésként is tematizálódik. Tudva, hogy identitás és erkölcs, illetve a valahová tartozás és emberi tartás kérdésköre szorosan összefügg: az, aki nem biztos gyökereiben, közösségéhez való viszonyában, ahhoz tartozásában, nem érzi maga mögött támogató háterszág gyanánt, áldozatokra is nehezebben lesz képes érte.

Giont olvasva meglepő, hogy egy olyan, súlyos politikai konfliktusoktól gyakran tépázott környezetben, mint a Délvidék, az uralkodó nemzetiségét, politikai rendszerét, ideológiáját és kisebbségpolitikáját (értsd: asszimiláló stratégiáját!) egy nemzedék alatt akár többször is változtató államhatalom, illetve az általa diktált kényszer

⁵ „[–] Én elmegyek Desankához. – Desankához? Az meg kicsoda? – Elke Schultz. Amikor férjhez ment Stojanhoz, muszáj volt szerb nevet felvennie. [...] De nagyon hiányzik neki a német beszéd. Meg nekem is. [...] – Te már majdnem teljesen elfelejtettél németül. – Majd visszatanulok. Télen gyakrabban összejárhatunk Desankával, beszélgethetünk németül mindenféléről.” *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = GNÉ/1., 701. A GNÉ/rövidítés jelzi, hogy az adott mű az életműkiadás hányadik kötetében van. A kötetek bibliográfiai adatait lásd a 381. oldalon!

vagy az általa nyújtott gazdasági előny ritkán okozza valamely szereplő nemzetiségi vagy egyéb identitáselemének – legtöbbször egyébként csak látszólagos – feladását. Sokkal gyakoribb a hétköznapiakban praktikus okból (például: más nemzetiségűvel kötött házasság, más településre költözés, dominánsabb környezetnyelv, illetve anyanyelvi iskola és/vagy liturgia hiánya) bekövetkező identitásváltás.

Mivel Gion írói névadása több regényben sajátos, sok névről, megnevezésről első látásra, azaz a kontextus alaposabb ismerete nélkül azt sem tudjuk, hogy férfi vagy női szereplőt takar-e. Hát még azt mennyire nem, hogy milyen nemzetiségű az adott figura! Mintha az író némely művében a nemzetiségi villongásoktól oly gyakran forrongó közegben szinte semmit sem tenne szereplői nemzetiségének jelölésére. Vagy éppen mindent megtenne az olvasó szeme elől való eltakarására. Tényleg mindent megtesz? Az író célja a különbségek lekicsinylésével és kiegyenlítésével, esetleg bagatellizálásával a békés együttélésnek az irodalom szerény eszközeivel való elősegítése? Mi derül ki a művekből: az író mennyire bízott ennek eredményességében? Lehet, hogy olyan mondanivalója van az együttélésről, amit csak becsomagolva közölhetett az adott politikai helyzetben? És ha így van: tényleg kizárólag politikai kényszer vezette erre, vagy esetleg önként vállalt humánus szempont is?

A látszólagos elleplező szándék ellenére, sokszor „mégis” kiderül, ki hová tartozik. Nyilván nem véletlenül, hiszen sok más mellett például a névhasználat is lehetnek kódolva üzenetek. Mi az, ami egy regényben, elbeszélésben a sorok között utal egy-egy szereplő nemzetiségi, társadalmi vagy vallási identitására? Melyek azok a helyzetek, amelyekben a legrejtőzködőbb szereplők is kénytelenek színt vallani? Melyek azok az alig észrevehető identitáselemek, amelyek alapján ebben a tarka, ugyanakkor a kérdésre nagyon érzékeny közegben beazonosíthatókká válnak a szereplők? Korlátozza-e az író szókimondásának szabadságát a jugoszláviai aktuál-, illetve kultúrpolitikai helyzet? Gúzsba köti, vagy inkább leleményessé teszi a kifejezésbeli kiskapuk megtalálására a tabunak számító dolgok (például és különösen az 1944–45-ös vérengzések) megírásában? Mennyiben befolyásolja Gion beszédmódját és műveinek az identitásokkal kapcsolatos tematikáját Magyarországra települése? Mik a fenti

kérdéskör irodalmi problémái, kifejezésbeli eszközei, az elhallgatás formái? Van-e a fentieknek értékes hozadéka az irodalom számára, s ha igen, mi? Ezekről is szó lesz a könyvben.

Gion helye a vajdasági magyar irodalomban

Ha tágabb kontextusba helyezzük Gion Nándor életművét, a történet 1918-ban kezdődik, amikor Magyarország Délvidéke a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság fennhatósága alá került. Ekkor a Dél-Alföld még alig (sem) rendelkezett a magyar irodalmon belül saját, regionális irodalmi jegyekkel, hagyományokkal, jóllehet, a jugoszláv időszakban komoly próbálkozások történtek önálló, 1918 előtti előzményekkel rendelkező vajdasági magyar irodalom megkonstruálására.⁶

Bár a huszita mozgalomhoz kapcsolódva a középkori magyar királyság leggazdagabb vidékének számító Szerémséghez köthetően készült el az első magyar nyelvű bibliafordítás, ennek szinte az emlékéét is elmosta a török uralom meg az azzal járó népmozgások sora. Tény, hogy Kosztolányi Dezső vagy Herczeg Ferenc ezen a tájon született, de ők – ahogy a kevésbé jelentős írók, például a szintén innen származó Papp Dániel is – középiskolai tanulmányaik végétével csak rokonlátogatóba mentek haza Szabadkára vagy Versecré, amíg tehettek. Trianon után aztán azok az irodalmunk másod- és harmadvonalába tartozó tollforgatók, újságírók, irodalmilag képzetesebb értelmiségiek, tanárok is tömegesen kényszerültek elhagyni ezt a vidéket, akiktől várni lehetett volna, hogy megteremtsék vagy továbbvigyék – ha lettek volna – a magyar irodalom itteni hagyományait. A nagyok közül egyedül Csáth Géza dolgozott az impériumváltáskor is a Délvidéken, egyébként orvosként, de ő éppen ezekben a zavaros időkben végzett magával, minthogy élete utolsó évtizedében már beszámíthatatlanul morfinista volt.

Történetesen egy másik orvos, a kevésbé tehetséges, de nagyon lelkes Szenteleky Kornél vette magára a nemes feladatot, hogy a

⁶ Lásd például BORI Imre, *Irodalmunk évszázadai*, Forum, Újvidék, 1975; de mintha még napjainkban is lennének kísérletek e nézet továbbéltesére, lásd például ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna, *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténetének kutatása a régió magyar könyvkiadása tekintetében*, Tanulmányok, 2009, 38–48.

helyi magyar irodalom ösztönzője, megszervezője és programadója legyen. Az ő iránymutatása alapján az éppen akkor születő – és Szenteleky szerint is előzmények nélküli! – délvidéki magyar irodalomnak a „helyi színek” megírására, a táj és az abból fakadó speciális helyi jellegzetességek ábrázolására kellett törekednie, hogy megtalálja a saját hangját, és hogy saját színeivel járuljon hozzá a magyar és a világirodalomhoz.⁷ Szenteleky nemzedéke a *couleur locale* irányzat jegyében igyekezett tehát új irodalmi hagyományokat teremtve „megalapítani” a délvidéki magyar irodalmat. A második világháború alatt, amikor Bácska újra Magyarországhoz tartozott, Szenteleky hagyományát a Kalangya folyóirat vitte tovább, ugyanakkor a délvidéki irodalomnak – ahogy az összmagyar irodalomnak is – megint Budapest lett a központja.

Csak a háború után felnövekvő, délvidéki helyett újra vajdasági generáció próbálta felvenni Szenteleky, illetve a helyi irodalmi hagyomány vékony fonálát. Az új írónemzedék legtehetségesebb tagjai viszont az avantgárd mozgalom áramába kerülve lázadni kezdtek a helyi magyar irodalom beszűkültnek és parlagiasnak tartott regionalizmusa ellen. Regényeikben és elbeszéléseikben elutasították azt, hogy nekik feladatuk lenne a korábbi – szerintük – szűk látókörű szemléletmód vállalása, az általuk „templomtorony-perspektívának” nevezett szemszögből való írás, illetve a „szürke mindennapok” ábrázolásának kényszersze.⁸ A bácskai falu helyett egzotikus tájak, például Jugoszlávia távoli vidékei vagy az Adria melléke lett több ekkor született műalkotás színtere.

A pálya kezdete: antik és klasszikus témák – majd a helyi témákhoz fordulás

Gion Nándor is ehhez a generációhoz tartozott, ő is az Új Symposion folyóirat körül szerveződő avantgárd írói csoport tagjaként indult, kezdeti kísérletezései után, legjelentősebb műveiben mégis szembefordult kortársai szemléletével. Esetleg azt is mondhatjuk,

⁷ SZENTELEKY Kornél, *Ákácok alatt*, idézi: HÓZSA Éva, *A novella Vajdaságban*, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2009, 175–179.

⁸ Vö. *Kontrapunkt. Symposion 61–63. Antológia*, vál. BÁNYAI János–BOSNYÁK István, Forum, Újvidék, 1964. (Symposion Könyvek 3.)

hogy ő teremtett szintézist a korábbi hagyományos írói hozzáállásból fakadó feladatvállalás – ami a Vajdaságban sokban megfigelgethető Szentelky Kornél programjával – és újító, formabontó kortársai fel fogása között. Felismerte, hogy a helyi magyar olvasóknak nagyobb szükségük van a helyi színekkel való találkozáásra, mint valaha; hogy vajdasági irodalmuk alkotásaiban önmagukra ismerhessenek.

Később Gion maga így összegezte pályakezdését és a hamarosan bekövetkező fordulatot:

Szépírói ténykedésemet igen magasröptű témák körül kezdtem. [...] novellákat írtam például a római légiókról, illetve légionáriusokról meg Ahasvérusról, a bolygó zsidóról... [...] a szerkesztők időnként megdicsérték a találó témaválasztást és a modern hangvételt, további írásra buzdítottak, én viszont [...] aránylag gyorsan rájöttem, hogy engem tulajdonképpen nem is érdekelnek túlzottan a római légionáriusok. A vértjeik szépen csillogtak ugyan, rájuk lehetett mázolni mindenféle jelképet és homályos utalást, az adott körülmények között azonban nem engedhettem meg azt a luxust, hogy a csillogó páncélzaton maszatoljak. Ha komolyan akarom művelni az íróságot, és ha komolyan akarom venni magamat, ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nem csak könyvekből és festmények reprodukciójából ismerek.⁹

Azért is – „az adott körülmények között” kitétel erre is utalhat –, mert a délvidéki magyar közösség sok szempontból komoly támadásoknak volt kitéve akkoriban, amelyek miatt kulturális identitása, történelmi tudata veszélybe került. A művekből nyerhető önismeretre megmaradásához, morális tartása megőrzéséhez is szüksége volt. Ezért kortársai túlzó elitizmusával szemben nemcsak témáival, hanem formáival is az olvasókhoz közeledett: „első regényétől fogva nem törődött a hagyománnyal, és nem gondolt arra, hogy az olvasójának kelljen felnőnie a regényeihez, hanem művével elébe ment az olvasónak, s ennek érdekében újította meg az elbeszélés lehetőségeit”.¹⁰

⁹ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998] = GNÉ/5., 265–266.

¹⁰ FEKETE, I. m., 615.

Latrunculis ludimus – Latroknak játszunk

A fentiek persze nem azt jelentik, hogy Gion ne tanult volna folyamatosan a nagy íróársaktól, vagy hogy művei színvonalát leszállította volna valamely elképzelt alacsony olvasói elvárás szintjére.

A jugoszláviai magyar irodalom
ifjú reménysége.
Németh Máttyás felvétele

Amit az antik szerzőktől tanult, azt sem felejtette el. Erre a legérdekesebb példa, hogy fő műve címét Senecától vehette. Továbbgondolásra érdemes, hogy Seneca 106. erkölcsi levelében olvasható egy „latrunculis ludimus”¹¹ mondat, ami egészen nyers fordításban azt jelenti, hogy ’latroknak játszunk’, és amit úgy is lehet fordítani, hogy ’gyermekjátékokat játszunk’, a maga kontextusában pedig olyasmi az értelme, hogy ’öncélú dologgal töltjük az időt’.¹² Vajon a „latrunculis ludimus” mondat tágabb kontextusa Seneca erkölcsi leveleiben – a ké-

sőbbi fejezetekben kifejtendőkön túl – milyen újabb jelentéseket kölcsönözhet Gion tetralógiája egészének?

Izsakhár témája végig az életműben

Gion Izsakhárnak, a bibliai Jákob pátriárka fiának a történetét is pályája elején kezdte el írni. Ezen a témáján látszik talán a legjobban, hogy miként érkezett el az egyetemes európai kultúrkinszből induló alaptörténettel saját személyes írói és magánemberi problémáihoz; majd kora történelmi-társadalmi valóságának és a kisebbségi kérdéskörnek a megfogalmazásához-kifejezéséhez is.

¹¹ Lucius Annaeus SENECA, *Delphi Complete Works of Seneca the Younger* 27., Delphi Classics, 2014.

¹² A „latrunculis ludimus” fordulat felfedezését Szaszovszky Józsefnek, Seneca 106. levelének fordítását Földváry Miklós Istvánnak köszönöm.

Első, 1964-es Izsakhár-témájú novellája még kizárólag bibliai tájakon játszódik, és az alaptörténetben – a később kidomborodó kisebbségi tematikával szemben – az álmodozó művészembernek, Issakhárnak [még így!] a dolgos emberrel, „Apával” (azaz Jákob pátriárkával), illetve annak legkisebb fiával, „Z.”-vel (minden bizonnyal Zebulonnal) való szembenállása leghangsúlyosabb motívum.¹³ Ezzel a képlettel Gion Nándor a saját maga és mesterember apja (Gion Mátyás), illetve annak kisebbik fia (Gion Márton) közti esetleges konfliktusokra, de mindenképpen kölcsönös értetlenségre utalhatott. A téma 1976-os továbbírásakor a történet az író saját korának a valóságába is beágyazódik, és mint történet a történetben jelenik meg egy nagyvárosi ház negyedik emeletén élő író asztalán (ekkoriban Gion is egy ilyen házban lakott Újvidéken). M. Holló János, az író itt szereplő alteregója ugyanis regényt akar írni a méltatlanul keveset tárgyalt bibliai testvéréről.¹⁴

Az 1994-es *Izsakhár* című regényben – illetve először már az 1975-ös *M. H. J. hintaszéke* című novellában is – a kisebbségi tematika is megjelenik a történetben, hiszen: „a tizenkét izraeli törzs közül Izsakhár törzsének jutott ki a legmostohább sors: földrajzilag és gazdaságilag felháborítóan előnytelen területre kényszerítették, a rávonatkozó apai áldás egyenesen átokként hangzott”.¹⁵

Az *Izsakhár* című regényt Gion még Újvidéken kezdte írni, de az utolsó két-három fejezettel már Magyarországon készült el. A regény a délszláv háború alatt íródott, így a háborús tematika nemcsak a regény elsődleges síkján, M. H. J. saját élettörténetében, hanem – kis stilizálással – a bennfoglalt bibliai történetben is megjelenik az *Égő szemű tevék* című fejezettől. A háború miatt éppen Magyarországra települ(ni készül)ő író az egyik szereplő kitelepüléséről és esetleges későbbi honvágjáról írva pedig a saját (majdani) hasonló érzéseivel is számot vetett: „– A csatos kofferral utazom [...] A katonaládát itt hagynám nálad, őrizd meg, légy szíves. – Miért? – Félek, hogy honvágym lesz néha – mondta Bicskei Ádám. – Olyankor majd ar-

¹³ *Izsakhár* [novella, 1964] = GNÉ/4., 11–14.

¹⁴ *Izsakhár* [novella, 1976], Híd 1976/1., 32–43.; *Izsakhár, folytatás* [1976], Híd 1976/6., 700–710.

¹⁵ *M. H. J. hintaszéke* [1975] = GNÉ/4., 258.

ra gondolok, hogy van itthon egy katonaládám, erre majd menten elmúlik a honvágyam.”¹⁶ M. Holló János pedig így beszél: „Talán már nincsenek is barátaim. Az igazi barátaim meghaltak vagy elmentek külföldre.”¹⁷ A regény pedig így fejeződik be (az eredetiben is csupa nagybetűvel): „IZSAKHÁR ELMENT. – MIKOR JÖN VISSZA? – MAJD HA MAGASRA NŐTTEK A LEVENDULABOKROK!”¹⁸ – Azaz Izsakhár (értsd: Gion) valójában már soha nem térhet vissza (Újvidékre), hiszen a levendulabokrok sohasem nőnek túlságosan magasra. Így ez a regény – mint Gionnak az a műve, amely áthidalja pályája újvidéki és budapesti szakaszát – utolsó mondatával a szépprózában is véglegessé teszi az áttelepülés tényét.

Thomas Mann példája

Thomas Mann *József és testvérei* című regénye lehetett Gion számára az *Izsakhár* megírásakor – ahogy talán egész pályáján is – a minta és a mérce. Gion egyetemista korában és később is írt Thomas Mannról esszét;¹⁹ *Börtönről álmodom mostanában* című regényében azt olvassuk, hogy a főhős elolvasta Thomas Mann teljes életművét;²⁰ Mann említett, bibliai témájú regénye és a később Gion által regénnyé fejlesztett *Izsakhár* között pedig tematikai rokonság van. Keserédes öniróniára vall e tekintetben maga az *Izsakhár* regénycím, hiszen Gion valójában soha nem fejezte be a tényleg a bibliai testvéréről szóló regényét. Annak állítólagos írása, illetve az írásról való beszéd csak ürügy az író (alteregója) számára egy egészen más témájú regény megírásához. Sőt, a regényben a kicsit nagyképpően eleinte „csak” 400 oldalra, majd háromkötetesre tervezett bibliai témájú regény szintén az *Izsakhár* címet kapná. Ez talán arra is utal, hogy az önkritikus író saját maga szerint – Thomas Mann-nal ellentétben – nem tudott olyan igazán nagy regényt írni, mint amilyen a szintén bibliai testvérekről

¹⁶ *Izsakhár* [regény, 1994] = GNÉ/3., 584–585.

¹⁷ *Uo.*, 593.

¹⁸ *Uo.*, 597.

¹⁹ *Thomas Mann, az esszéíró*, Symposion 1963/37., 11.; illetve: *Félelemből származó humor*, Új Symposion 1966/16., 9–11.; vö. még: GEROLD László, *Gion Nándor*, Kalligram, Pozsony, 2009, 35–36.

²⁰ *Börtönről álmodom mostanában* [1990] = GNÉ/3., 404.

szóló *József és testvérei*; tehát nem tudta utolérni német példaképét. (Megjegyzem, a *Latroknak is játszott* tetralógia, Gion igazán nagy regénye ekkor még nem készült el.)

A közösség írója

Visszatérve a pályakezdéshez: a történelemnek a 20. században ebben a térségben tapasztalt szélsőségei, emberésszel feldolgozhatatlan hullámzásai, a határváltozások nyomán bekövetkező politikai átrendeződések, illetve az erőszakos események a helyieknek nem hagytak időt, és utána nem adtak lehetőséget, hogy feldolgozzák, vagy ami ezzel szorosan összefügg, kibeszéljék a történeteket, ugyanis „A térségben történeteket elhomályosító/letakaró irányított mellébeszélés és hallgatás miatt értelemszerűen egészen a század kilencvenes éveitig [...] nem történhetett meg a múlt adott korszakának tudományos igényű történeti kutatása, ezért értelmezését és interpretációját olyan folklóremlékezeti formák reprezentálták, mint amilyen a közösségi/családi legendárium”.²¹ A történelem kárvallottjainak tehát „az adott körülmények között” a legcélszerűbb volt hallgatniuk, közömbösen vállalt rándítaniuk, felejtetniük, majd pedig feloldódniuk egy jellegtelen vajdasági vagy egy politikailag még korrektebb jugoszláv identitásban. Megjegyzem, színleg Gion egyik főhőse, Gallai István is így tesz a túlélés érdekében: „a téli ritkításokról egy szót sem ejtettem, a testvéri megbékélést szorgalmaztam”.²²

Beszédes adat a vajdasági magyarságnak az 1960-as években kezdődő, majd drámai mértékben felfutó kivándorlási statisztikája; meg az is, hogy miután a korabeli népszámlálás nemzetiségi rovatában megjelent a „jugoszláv” nemzetiség választásának lehetősége, a magyarok létszamarányukhoz képest sokkal többen sorolták magukat ebbe, mint a többi, a Vajdaságban élő nép.²³ Maga Gion így értékelte a helyzetet: „Abban a Jugoszláviában, amelynek nemzeti-ségi politikáját hosszú időn át példaképként emlegették Kelet-Kő-

²¹ BENCE Erika, *Másra mutató műfajolvasás. A vajdasági magyar regény a XX. század utolsó évtizedében*, Cédus Művészeti Alapítvány–Napkút, Budapest, 2009, 61.

²² *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 698.

²³ VÖ. JUHÁSZ József, *A kisebbségek Tito föderációjában*, História 2010/1–2., 53.

zép-Európában, a statisztikai adatok szerint a leggyorsabban fogyott a magyarság. A legújabb adatok azt mutatják: lassan, de biztosan sorra kihunynak e magyarság kultúrintézményei is. [...] Hogy ezek után melyek a vajdasági magyarság esélyei? Először is az értelmisége, amely teremteni képes.”²⁴

Szüksége volt tehát az ottani magyarságnak sorsproblémáiról szóló irodalomra, múltjának hiteles megismerése által nyert önismertetre. Hogy szellemi gyökérszete lehessen, és megmaradhasson annak, ami. Mert ahogy a múlt legproblémásabb fejezeteiről, úgy a jelen valóságnak a közösséget érintő legfájóbb dolgairól sem lehetett őszintén beszélni és igazat hallani. Ami az aktuálpolitikai közbeszédéből áradt, vagy amit a hivatalos történetírás az iskolától kezdve közvetített, az minden volt, de nem igaz. Egy Gion szülőfalujából származó adatközlő arról számolt be, hogy miután az iskolában megtanulta, hogy kizárólag rémtetteket vittek végbe a történelem folyamán a „Vajdaságba” betolakodó magyarok, elhatározta, hogy ő becsületes jugoszláv lesz. Mikor erre a szülei őszintén kezdtek beszélni neki – életében először – szűkebb közösségük történetéről, úgy, ahogy azt a családi emlékezet megőrizte, akkor adatközlő legkevesebb hazug csalóknak, de inkább gonosztevőknek kezdte tartani őket. Mígnem más falubeliaktől is hasonlókat hallott. Akkor elkezdett vele forogni a világ...

A Délvidék tájai a Gion-regények színtereit, míg a helyi történelem (beleértve a mikrotörténelmet is) a regények cselekményének hátterét, titkos mozgatórugóit jelentik. Gion történelmi regényeiben a közélet sem nem díszlet, sem nem főtéma, hanem élő valóság, gyakran húsba vágó kényszerűségek sorozata. Éppen annyira, amennyire a nagypolitika egy helyi szántóvető életébe beleszólhatott, mert bizony bele is szólt. Hol annyira, hogy fainak külföldre kellett menniük szerencsét próbálni, mert a világválság a kis falut is elérte, hol pedig félelemmel, szorongással teli várakozás az új hatalom képviselőinek érkezésekor egy-egy felségváltás alkalmával. Üdvözölhette az újonnan betelepítetteket, barátságot köthetett velük, de már búcsúztathatta is őket, amikor azoknak tovább kellett menekülniük az ismeretlenbe.

²⁴ *A magyarság megmaradásának esélyeiről. Gion Nándor és Grendel Lajos gyulai nyilatkozata*, Népszabadság 1991. március 19., 3.

Gion Nándor (j) és családja.
Szülei: Gallai Teréz és Gion Mátyás, öccse: Márton

Volt, hogy üldözötteket bújtatott, majd pedig maga is – akár évekre – veszélyeztetetté vált a saját portáján. Gion történelmi regényeinek mindennapi hőse a szülőföldjén próbálja meg túlélni az életet: elrejtőzik, embert csempész a határon, kémkedik, helyezkedik, kiegyezik, olykor szembeszegül a sorssal. Megpróbálja, de nem mindig sikerül.

Gion nem a romantikus történelmi múltba helyezte történelmi regényeit, hanem a közelmúltba, a félmúltba, így ezek mindenféle megszépítés vagy nemzeti elfogultság nélkül szólnak a kisemberekről, a hétköznapiak hőseiről. „Az én” apámról, „a te” nagyapádról. Olyanokról és azokról, akikről az író – rossz alvó lévén – kisgyermekkorában éjszakákon át hallgathatott igaz történeteket mesefa nagyanyjától és nótafa nagyapjától. Ők meséltek neki a dédszüleiről, a nagyszüleiről, a nagynénjeiről, a nagybátyjairól és a saját szüleiről is. Az utcájabeliekről és a nem túl távol lakókról. Azokról az idősekről, akik körülötte éltek; és azokról, akiket a történelem messzire sodort: akit az üldöztetés a háború alatt vagy után, meg akit békeidőben az anyagi jólét reményében a nyugati munkavállalás vitt el Szenttamásról.

Gion fő művével, a *Latroknak is játszott* tetralógiával eposzi alapot, a teljes délvidéki világképet felölelő regényt írt saját felne-

velő közössége számára a meghatározó nagy közös történetek fordulatainak hű tolmácsolásával. Mindannyiuk sorsát megírta, s így fölrajzolta azt a nagy tablót, amelyen minden délvidéki avagy vajdasági fölfedezheti a saját gyökereit; tekintet nélkül nyelvi, nemzetiségi, vallási vagy társadalmi kötődésére. Gionnak olyan jól sikerült a helyi színek festése mind témában, mind jellembrázolásban, mind pedig történetbonyolításban, hogy szülőföldjén járva, másoktól személyes emlékeket hallgatva gyakran találkozni olyan esetekkel, amelyeket akár Gion is írhatott, „költhetett” volna.

Vajon a címzettekhez, azokhoz, akikhez és akikről szólnak Gion regényei: eljutott-e üzenetük? Hozzájárult-e helyesebb önismeretükhöz? Erősítette-e összetartozásukat? Alakította-e történelmi tudatukat? Gionnak a művei hatásával kapcsolatos székszerzésére utal, ahogy egyik jelképes szerepű hősenek az olvasók általi fogadtatásáról vallott:

Nem volt igazán életrevaló fiú, hiszen többségi anyanyelvüként az ipariskola magyar nyelvű tagozatára iratkozott, holott már akkor érezni lehetett, hogy a hatalom a testvériség és egyenlőség harsogása közben igyekszik a kisebbségeket iskoláikkal együtt bedarálni a többségbe, amiről természetesen nem lehetett nyíltan beszélni és írni, de én az eltévelyedett fiút következetesen Szegény Kis Rahmánovicsnak neveztem, és naivan arra számítottam, hogy zseni irományomból az olvasók megértik a többszörösen áttételes, bár helyenként kusza célzásokat, és méltányolják fiatalos bátorságomat. Bevallom őszintén, nemigen értékelték merész riogatásaimat, annál többen igen mókásnak ítélték meg az elnevezést.²⁵

Ugyanakkor akármilyen is volt Gion kortárs olvasói befogadása a Délvidéken, regényeiből minden ember – éljen a világ bármely pontján – ráébredhet a valahová tartozás és az ezzel összefüggő kérdések fontosságára, egyetemes emberi voltára.

²⁵ *Műfogsor az égből* [1998] = GNÉ/4., 544–545.

A centrum: Szenttamás

Gion a közös történetek elmesélése közben szinte regiszterszerűen igyekezett például minél több helyi magyar nevet beleírni műveibe, hogy vajdasági olvasói közül minél többen sajátjuknak érezzék az általa ábrázolt helyi magyar múltat.²⁶ Ha a szenttamási ragadványneveket,²⁷ a tanyagazdák névsorát²⁸ vagy a temetőben járva a sírfeliratokat olvassuk, minden név mögött regényszereplőt sejtünk, és sokszor igazunk is van. Gion tetralógiájában a legtöbb helyi család legalább egy-két szereplő erejéig meg van örökítve: az író a történetekkel együtt általában a családneveket is (szinte) változtatás nélkül emelte be regényeibe a helyi legendáriumból.

Más mozzanatok is erősen Szenttamáshoz, a gioni világ közepéhez kötik az életművet. Egészen direktén így fogalmazza meg ezt egy Budapestre szakadt regényhős: „Rájöttem, hogy minden város Szenttamás. Még akkor is, ha sokkal nagyobb.”²⁹ Gion egyik főhőse, Gallai István pedig még a képzelet világában sem tud elszakadni szülőhelyétől, illetve annak momentumaitól; a fiának például ezt mondja egy mesében: „A templomnak csak egy, legfeljebb két tornya

A szenttamási kőtoronyú szerb pravoszláv templom. K. Á. felv.

²⁶ VÖ. ÁRPÁS, *A Gion-művekben szereplő személyek listája* = Uő., *Az építő-teremtő ember*, 235–295. A lista „1420 azonosított szereplőt” sorol fel, de vannak, akik kimaradtak.

²⁷ FODOR ANDREA–KISS ÁGNES, *Szenttamási ragadványnevek* = *De historia urbis nostrae*, II., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás, 2012, 36–45.

²⁸ VÖ. HORVÁTH KANCSÁR ILONA, *A szenttamási tanyavilág, tanyarendszer* = *De historia urbis nostrae*, I., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás, 2011, 149.

²⁹ *Aranyat talált* [2001–2002] = GNÉ/1., 811.

van³⁰ – mint a helyi katolikus, illetve görögkeleti templomnak (vö. „templomtorony-perspektíva”!).

Szintén a szülőföldhöz, Szenttamáshoz köti a műveket, hogy több műben is *Tamás*nak vagy *Tom*nak hívják az olvasó elől bujkáló elbeszélő-főszereplőt, akikről azt érezzük, hogy Gion részben saját magából formálta meg őket. (Jóllehet a szerző saját, valódi neve, a *Nándor* is gyakori délvidéki magyar név, talán Szerbia fővárosa, Belgrád régi magyar neve, az etimológiailag tőle független *Nándorfehérvár* miatt. És talán a 20. század közepéig a Délvidéken jelentős németiség miatt is, akik között a *Ferdinánd* – amelynek magyar megfelelőjévé a 19. században a *Nándort* tették meg – gyakori név lehetett.³¹)

Politikai szerepvállalás – művészi őszinteség

Az egykori Jugoszláviában a „testvériség-egység” jelszó harsogása mellett a nemzeti és más problémák valójában elhallgatásra ítéltettek, pedig „még a háború alatt sem, még a győzelem »mámoros óráiban« sem volt egységes a Tito vezette ország. S akik beálltak a hamis egység erőszakos hirdetőinek táborába, azok többet ártottak tetteikkel [...], mint az »átkos, faszista [így!], hortista [így!], nacionaista, zimperialista [így!] agresszor« nagyhatalmak.”³² Maga Gion a feszítő problémák elhallgatásáról, szőnyeg alá söpréséről így beszélt – a lehetőség szabta keretek között – még a szocialista Jugoszláviában: „Lehet, hogy az öncenzúrát mi itt Közép-Európában, a szocializmusban egy kis eltúloztuk, ezt nem vitatom, valahogy belénk ivódott. Azt hiszem, könnyen belátható, hogy egy soknemzetiségű területen, ahol én élek, ez talán hatványozottan érvényesül. Sokszor indokoltan, mert tényleg vigyázni kell, hogy az ember mit mond, hogy ne sértsen igaztalanul senkit. És mégis úgy írjon, hogy a lelkiismerete tiszta legyen, hogy amit leírt, azért vállalni tudja a felelősséget. Ezek pedig erős béklyók [...]”³³

³⁰ *Rózsaméz* [1976] = GNÉ/1., 269.

³¹ Nota bene, az író is *Ferdinánd* néven jegyezték be a szenttamási római katolikus anyakönyvbe, miután 1941. február 9-én megkeresztelték.

³² ÁRPÁS Károly, *Az építő-teremtő ember: Gion Nándor életművéről*, Bába, Szeged, 2008, 208.

³³ *Kisebbség, többség, emberség. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [TRIPOLSKY László interjúja, 1988] = GNÉ/5., 230.

A délszláv állam nemzetiségi kirakatpolitikája valójában „végtelenül ügyesen, perfid módon segítette az elnemzetietlenedést. Nagy szabadságot biztosított, s ezzel elterelte a figyelmet a nemzeti tudatról, azonosaságról, hovatartozásról.”³⁴ Erre utal például az is, hogy bár az országos és a tartományi politikában (a közgyűlésekben és a képviselőházakban) létszámarányosan voltak jelen az egyes nemzetiségeket elvileg reprezentáló – természetesen kizárólag kommunista párti – politikusok,³⁵ valós igényeikről, sérelmeikről, tehát valamiféle nemzetiségi érdekképviseletről, érdekérvényesítésről szó sem lehetett.³⁶ Viszont voltak olyan csavaros eszű, közéleti pályán lévő vagy oda törekvő emberek, akik hajlandók voltak józan kompromisszumot kötni a rendszerrel, és mégis a közösségük érdekében léptek be a Jugoszláv Kommunista Szövetségbe.

Gion – amennyire rekonstruálható – azok közé tartozott, akik nem az egyéni érvényesülés, önös haszonszerzés, hanem a közösség érdekében lettek párttagok, sőt ennek a magatartásnak a par excellence-át láthatjuk benne. Úgy tűnik, hogy a helyi magyarságért való cselekvés lehetőségeként, illetve egyetlen hathatós eszközeként tudatosan arra használta párttagságát, illetve ami nélkül nem sikerülhetett volna: rádiós (fő)szerkesztőségét, írószövetségi elnökségét, színházigazgatóságát stb., hogy közössége hasznára lehessen.³⁷ A Gionok családjában és tágabb környezetükben élénken élt a vörös csillagos tányérsapkások 1944/45-ös randalírozásának emléke, akiknek kis híján az író apja és nagyapja is áldozatává vált. A ráadásul mélyen vallásos családban természetesen erős megütközést váltott ki, hogy „Nandi” a pártba lépett. Voltak (vannak) is falujabeliek, akik emiatt „ad acta” tették Giont, sosem olvasták el, amit írt, mert eleve hiteltelennek tartották, amit egy párttag ír(hat).

³⁴ GEROLD, *Gion Nándor*, 17.

³⁵ ZSOLDOS Ferenc, „*Testvériség és egység*”: mítosz vagy valóság? = *Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. SÁJTI Enikő, JATE Press, Szeged, 2011, 92.

³⁶ VÖ. *A magyarság politikai képviselete Szerbiában = Nemzetpolitikai alapismeretek*, szerk. KÁNTOR Zoltán, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, Budapest, 2013, 94.

³⁷ ÁRPÁS Károly, *A tények szentsége. Gion Nándor és a közélet*, Szeged 2012/2., 42–44.; ÁRPÁS Károly, *Gion Nándor és a közélet*, Várad 2012/2. (<http://www.varad.ro/node/432>)

A színházigazgató irodájában gyermekei és Tito társaságában
1984 áprilisában, a Középiskolások Művészeti Vetélkedője szünetében.

Dormán László felvétele

Az utóbbi vélekedéssel szembeállíthatjuk Gion egész művészi és közéleti tevékenységét. Már első regényében is keményen és bátran mutatott görbe tükröt a pártnak, ahol „összejön egy csomó ember, egyformán megmerevítik az arcizmaikat, és szavakat mondanak, aztán hazamennek, az arcizmaikat másként merevítik meg, és vacsora közben jóízűen röhögnek ugyanazokon a szavakon”.³⁸ Vagy: „Az igazgató megpróbált hangot változtatni. Szigorúan megfeddte Barast, hogy egy párttag nem beszélhet ilyen felelőtlenül. Baras erre azt mondta, hogy amennyiben a statútum is előírja, hogy a párttagoknak tilos gondolkodni, ő mindent visszavon, és egy óriási vörös zászlóval naponta végigsétál a főutcán.”³⁹

Gion irodalmi és közéleti munkásságát is közössége szolgálataiba állította. Azért is művelte az irodalmat, mert úgy érezte, hogy a sorok között képes olyan sorskérdésekről írni, amelyek húsba vágóak, de amelyeket máshogy nem lehetett megfogalmazni. Gion maga így foglalta össze művészete egyik célját: „Az olvasóim felé, főleg

³⁸ *Kétéltűek a barlangban* [1967–1968] = GNÉ/3., 94–95.

³⁹ *Uo.*, 82.

az ottani olvasók felé azt akartam szuggerálni, hogy [...] a világpolitika ugyan lenyírta a magyarságnak azt a szeletét és határon túlra vetette, de mi nem jövevények vagyunk, mi ott őshonosok vagyunk, akik otthon vagyunk és otthon akarunk lenni.”²⁴⁰

Gion nemzetiségi családtörténetében szorosan csak a saját családja, a saját települése sorsát írta meg, de mint cseppben a tenger, benne van a tipikus délvidéki, sőt közép-európai magyar és német sors is. Így a legtöbb (helybeli) olvasó a saját családja történetére is ráismerhet Gionéban, s azon keresztül faluja vagy tágabb környezete jellemző vonásait is fölfedezheti – annak történelmi távlatával együtt. Gion a külső lehetőségek szabta végső határig őszinte maradt témáinak kiválasztásában és megfogalmazásában. Ha látszólag el is fogadta a kereteket, amelyeket kora szabott, pályája kezdetétől folyton feszegette a szókimondás korlátait, igyekezett azokat kitágítani. Ezt is várták tőle kortársai: „biztattak többen: írjam meg ezt is [tudniillik a leginkább elhallgatott, legkényesebb témát, az 1944-es vérengzéseket – K. Á.], mert elég sunyi vagyok ahhoz (mondták), hogy úgy meg tudjam írni, hogy igaz legyen, de ezt is megússzam. [...] Mert ennek nem lehetett nekimenni úgy, hogy majd felületesen elkenem, majd valamit mondok, tudtam, ha az ember kimond valamit, akkor azt ki kell mondania. Úgy, hogy hiteles legyen, és súlya legyen.”²⁴¹ Ugyanerről máshol ezt nyilatkozta: „Halogattam, holott a politikusok is, és nem csak íróbarátaim mondogatták, de már nyíltan, hogy nézd, most már kitapasztaltuk, hogy neked minden könyveddel baj volt, minden alkalommal megúszad a támadásokat, tehát te elég sunyi vagy, hogy ezt is meg tudod valahogy úgy írni, hogy közölni fogjuk, és ezt is valamiképpen majd megúszod. No, végül is nem írtam meg, hanem amikor elköltöztem [...] ide Magyarországra, akkor írtam meg”²⁴² – tudniillik az 1944-es eseményeket történelmi regény formájában. Mert máshogy azért – a sorok között – már Jugoszláviában is megírta 1944-et is, Trianont is, és sok más érzékeny kérdést is – ezekről alább még lesz szó.

⁴⁰ „Eljutottunk oda, abonnan elindultunk” [2002], 3–15.

⁴¹ „...csak nézett ránk és hallgatózott” [ELEK Tibor interjúja, 2002] = GNÉ/5., 278.

⁴² „Eljutottunk oda, abonnan elindultunk” [2002], 3–15.

Kis kompromisszumok – nagy sikerek

A rejtjelezés olyan jól sikerült Gionnak, hogy míg pályakezdő szép-íróként többször volt gondja a cenzúrával, tetralógiája első regényéért, a *Virágos Katonáért* megkapta a Híd-díjat; annak *Rózsamész* című második kötetével együtt a kettőért pedig a legrangosabb vajdasági politikai kitüntetést, az Újvidék „felszabadulásának” emlékére alapított úgynevezett Októberi díjat is. A regénysorozat cselekménye az 1941-es dátummal – az író többszöri ígérete ellenére, hogy hamarosan folytatja az írást – mégis hosszú időre megszakadt, az 1976-os megjelenés után egészen 1997-ig kellett várni a folytatásra, a második világháborút is feldolgozó műre. Ebben ugyanis olyan témákat kellett érinteni, amelyek a szocialista Jugoszláviában nyíltan nem voltak megírhatók. A tetralógia írásának húszéves szünetét két „ifjúsági” regény hidalja át tematikailag: *A kárókatonák még nem jöttek vissza* és folytatása, a *Sortűz egy fekete bivalyért*. Ezek a legegényibb szimbólumrendszert alkalmazó magyar regények közül valók. Az első az 1941–1944 közötti délvidéki magyar uralom, illetve az utána következett megtorlás allegóriája, a második pedig a trianoni országvesztés, illetve az azóta kisebbségi sorsban töltött több mint hatvan év sajátos irodalmi reflexiója, amint arról későbbi fejezetekben bővebben szó lesz. A „trükkösködő” műveket nemhogy kiadták, de azok a Szerbiai Oktatási és Gyermekvédelmi Szövetség által odaítélt Neven-díjat is elnyerték, több jugoszláviai nép nyelvére lefordították őket, és – micsoda elégtétell! – még az író életében iskolai kötelező olvasmányok lettek a Vajdaságban.

Az 1997-ben, már az író Magyarországra települése után megjelent *Ez a nap a miénk*, és folytatása, az *Aranyat talált*, a *Latroknak is játszott* regénytetralógia befejező kötetei. Ezekben a művekben Gion már nyíltan írhatott az őt feszítő nemzetiségi és történelmi kérdésekről, nem véletlen tehát, hogy ezek pedig a legizgalmasabb magyar regények közé tartoznak. Az író t régóta és intenzíven foglalkoztató problémakör találásakor viszont ezekben sem politika- vagy nemzetiség-történetet olvasunk. Gion ugyanis a nagy közös délvidéki történeteket sok-sok (ön)íroniával és humorral úgy mesélte tovább, hogy korszerű is maradt, és az elfogultságtól is megvédte magát – amint erről szintén lesz majd szó egy későbbi fejezetben.

„PUSZTULÁSRA ÍTÉLT TEMETŐK”

AZ IDENTITÁS SZEMPONTJÁBÓL ÉRDEKES HELYSZÍNEK

A temetők Gion Nándor prózájának a legfontosabb helyszínei közül valók, ez indított arra, hogy behatóbban elemezzem művekbeli szerepüket. Michel Foucault francia filozófus térelméleti megközelítésére támaszkodtam, mivel a *heterotópia* fogalma, illetve az erről való gondolkodás, a „heterotopológia” a temetők esetében különösen jó értelmezési keretet nyújt. Foucault heterotópiáknak nevezi az olyan valós tereket, amelyek az összes többi térrel kapcsolatban állnak, de minden más helyszíntől különböznek. Ezek a helyek egy adott kultúrában megtalálható minden egyéb létező helyszínt egyszerre képviselnek: reflektálnak rájuk, szólnak róluk – mégis kívül esnek minden más helyen.⁴³

Foucault tanulmányában a tükör jelenségének és a temetőknek a nyugati kultúrában betöltött szerepével érzékelteti a heterotópia fogalmát. A tükör olyan valós létező, amely visszahat arra a helyre, ahol a tükröben önmagát szemlélő áll. A szemlélő a tükröt nézve először a saját hiányát érzékeli ott, ahol valójában áll, mivel „odaát” látja magát; majd pedig a virtuális „odaát” nézőpont segítségével határozza meg a valós helyét. A tükör azért heterotópia, mert a helyet, ahol a szemlélő áll, egyszerre teszi a teljes környező térrel viszonyban álló valóságos helyé; de irreális is, mivel az „odaát” lévő virtuális ponton keresztül képződik meg.

A temetők is értelmezhetők egyfajta tükröként, mivel olyan terek, amelyek a mai európai kultúrában a települések periferiáján, tehát „máshol” helyezkednek el, mégis kapcsolatban állnak az adott település vagy társadalom összes helyszínével, hiszen minden családnak, minden lakosnak vannak hozzátartozói a temetőben, így az adott település társadalmának képe tükröződik bennük.

⁴³ Michel Foucault (1926–1984) francia filozófus *Eltérő terek* című műve volt jelen írásom gondolatmenetének vezérfonala. SUTYÁK Tibor ford. = *Nyelv a végtelenhez – Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Latin Betűk, Debrecen, 1999, 147–155. A tanulmány másik magyar fordítását ERHARDT Miklós az *exindex* online képzőművészeti folyóiratban 2004-ben jelentette meg *Más terekről* címmel, és itt érhető el: <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>

FOUCAULT HÉT PONTJA

Foucault hét pontban foglalja össze azoknak a tereknek az ismérveit, amelyeket heterotópiáknak nevez. Az alábbiakban az ő gondolatmenetét követem, szükség esetén pedig kifejttem vagy egyértelműsítettem a nála homályos megfogalmazásokat.⁴⁴

1. „Válságterek”

Minden kultúrában vannak úgynevezett válság-heterotópiák és úgynevezett deviancia-heterotópiák. Az előbbiek olyan kivételezett szakrális vagy tiltott terek, amelyek azoknak vannak fenntartva, akik a közösséggel való viszonyuk alapján a válság állapotában vannak; a másik, ezekkel rokon helyekre azok kerülnek, akiknek viselkedése a közösség normáitól eltérő, deviáns. Kultúrunkban az előbbiek közé sorolja Foucault például a nászéjszaka helyszínéül szolgáló szalodát; utóbbiak közé a pszichiátriát és a börtönt, a kettő határterületére pedig az öregek otthonát.

Gion kamaszkori „válságában” az azelőtti nap, hogy életében először és végleg munkába állt, a közeli zsidó temetőben búcsúztatta el gyermekkorát: „leültem a sírok közé, belegondoltam, hogy teljesen megváltozik az életem, és elbőgtem magam. Akkor sírtam igazából utoljára eddigi életemben”.⁴⁵ Gion a német temetőbe vonult el aztán tanulni, amikor az egyetemi felvételre készült.⁴⁶ Az utóbbit jelképes cselekedetként is értelmezhetjük: ő, aki közössége legelkötelezettebb krónikásává lett, az ősök sírjain készült fel arra, hogy megőrizze és

⁴⁴ Erhardt Miklós jegyzetei szerint Foucault ezt az 1967-ben írott előadásjegyzetét csak 1984 tavaszán engedte – revízió nélkül – nyomdába. Az eredeti francia kiadásnak a következők a bibliográfiai adatai: *Dits et écrits*, 1984, *Des espaces autres* [= 'Más helyekről'] (előadás jegyzete, *Cercle d'études architecturales*, 1967. március 14.), *Architecture, Mouvement, Continuité*, n° 5, 1984. október, 46–49. Foucault szövege Erhardt szerint is tele van homályos megfogalmazásokkal, és hozzá kell tennem, hogy emiatt nyitott kérdésekkel is, ezért a francia eredetinek mindkét magyar fordítását használtam.

⁴⁵ *Nagybátyámról* [1994] = GNÉ/5., 36.

⁴⁶ *Uo.*, 38.

továbbadja hagyományait és emlékeit.⁴⁷ Hogy ez mennyire jól sikerült neki, arról nem sírfelirata vall, de majdnem: a szülőházán lévő emléktábla mint *szenttamási* (és nem pedig például mint vajdasági, délvidéki vagy magyar) íróról emlékezik meg róla.⁴⁸

A temetők a *Zongora a fehérek kastélyából* című regényben mint deviancia-heterotópiák is feltűnnek. Dimitrij, a sokak által néma őrülnék tartott orosz katonaszökevény csak ott lelhet nyugalmat:

Alig látogatta már valaki a két pusztulásnak indult kis temetőt, legtöbbször talán Dimitrij, az orosz katonaszökevény járkált errefelé ásóval a vállán, és minden értelmesebb cél nélkül. Dimitrij egyébként most is ott volt a zsidó temetőben, a Lusztig család sírboltján üldögélt, ásójára támaszkodva lógatta bozontos fejét, talán a nagy Oroszországról gondolkozott, de lehet, hogy azon csodálkozott, hogy ő hogyan maradt még életben e sok halott között.⁴⁹

Ám Dimitrij temetői tartózkodása sem teljesen zavartalan, hiszen a temető olyan szakrális vagy tiltott tér is, ahová csak bizonyos jogosultságokkal lehet belépni (lásd majd az 5. pontot), és ezeknek megletét a temető önkéntes őre, az utolsó szenttamási zsidó asszony nem feltételezi róla. Sírrablónak nézi,⁵⁰ holott: „Én a temetőben szoktam imádkozni – mondta Dimitrij. – Itt nagyon csendes a német temető és a zsidó temető. Ott szoktam néha imádkozni.”⁵¹

2. Szerepváltó terek

Egy közösség a történelme során precízen meghatározott rendeltetésű heterotópiáinak adhat új, az eredetitől eltérő funkciót. Ha az adott hellyel összefüggő kérdéskörrel vallott felfogása változik, azzal párhuzamosan a vele kapcsolatos heterotópiájának a szerepe is átvértékelődhet. A temetők mint heterotópiák szerepének átvértékelődése

⁴⁷ *Kimeríthetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981] = GNÉ/5., 208.

⁴⁸ Az emléktábla képe megtalálható itt: <http://archiv.magyar-szo.com/arhiva/2004/mar/10/kepek/gion16.jpg>

⁴⁹ *Zongora a fehérek kastélyából* [1993] = GNÉ/3., 476.

⁵⁰ *Uo.*, 477–478.

⁵¹ *Uo.*, 497.

földrajzi elhelyezkedésük változásán is jól követhető. A települések periferiájára kerülésük, ugyanakkor a halottkultusz felértékelődése tükrözi, hogy hogyan változott civilizációnknak a halálhoz és a halottakhoz való viszonya, illetve a halhatatlanságban való hite az elmúlt évszázadokban.

3. Többszerepű terek

Heterotópiának számítanak azok a helyek is, amelyek zavarba ejtenek azzal, hogy saját egyetlen helyszínükön képesek megjeleníteni több, egymással önmagukban inkompatibilis, akár egymásnak ellentmondó teret. Kultúrkörünkben a színház lehet példa, mivel a színpadon olyan helyszínek követhetik egymást, amelyek egymástól idegenek. Keleten a kert hasonlóan gazdag jelentésekkel és tulajdonságokkal felruházott kulturális tér.

Gionnál a (pusztuló) temetők is képesek saját egyetlen helyszínükön megjeleníteni több különböző funkciójú teret: többek között a múlt, az emlékezés és a kultusz helyét, a játék és a pihenés terét, ugyanakkor és egyidejűleg a földhözragadt praktikum terét is. Ám a temető Gionnál elsősorban mégis kert: paradicsomkert, ami az eszmények kertje – de az ártatlanság elvesztésének kertje is. *Az angyali vigasság* című regényben valószínűleg egy felnőtté válási beavatási rítusról olvasunk, amikor két belevaló fiú „fogadásból” egy héten át boszorkányhírű asszonyok sírján alszik a temetőben.⁵² Az *Ezen az oldalon* hősei szexuális beavatására is a temető végében kerül sor: a kisfiúk itt leskelődnek a méhészlányra, „Szent Erzsébet” után,⁵³ aki később itt veszíti el ártatlanságát. A fiúk is itt veszítik el illúziójukat és nőnek fel, amikor ráébrednek, hogy eszményük már nem tiszta. Ezért a szépnek és – mivel halottról van szó – változhatatlanul tisztának tartott Gizike Schladt sírján állnak bosszút. Amíg hittek a tiszta szerelemben, rituálisan virágot hordtak Gizike sírjára, valahányszor meglesték meztelenül fürdő szerelmüket,⁵⁴ de miután csálódtak eszményükben, ugyancsak jelképes cselekedetet végeznek:

⁵² *Az angyali vigasság* [1985] = GNÉ/3., 448.

⁵³ *Ezen az oldalon* [1971] = GNÉ/4., 115.

⁵⁴ *Uo.*, 118–119.

összetapossák a virágokat, és szétzúzzák a síron lévő fényképet.⁵⁵ Az összetört fénykép helyreállításának kísérlete eleve kudarcra van ítélve: az elveszett illúzió sosem állhat helyre, Gizike Schladt képét sem lehet újrafényezni.⁵⁶

4. Idő- és értékszembesítő terek

A heterotópiáknak gyakran a hagyományos időn kívülre mutató üzenetük van, idő- és értékszembesítő képességűek: kizökkentik az embereket hagyományos időérzékelésükből, időfelfogásuk relativitásával szembesítik őket. Ezek a terek ezt jellemzően vagy (látszólagos) állandóságukkal, kvázi-örökkévalóságukkal, vagy szerepük, működésük hangsúlyozott időszakosságával érik el. A változó időben a változhatatlan múltat összegyűjtő és bemutató, ezáltal a jelent a múlttal szembesítő könyvtár és múzeum mellett a temető is példaként kínálkozik. Pusztá léte is az örökléttel, vagy legalábbis a folyamatos elmúlással szembesíti a jelenben (még) élőket. Foucault példaként említi az év nagyobb részében üres és kihalt üdülőfalvakat, és azokat a vásártereket, amelyek csak évente néhányszor népesülnek be árusokkal.

A Kálvária

Gion műveiben is van ugyanilyen szerepben vásártér⁵⁷ és strandi öltözőfülke⁵⁸ is, de – megint csak a temetők mellett – ilyen típusú heterotópia nála tetralógiájának egyik legfőbb színtere, a Kálvária is, ahol csak évente egyszer, húsvétkor gyűlnek össze a hívők: „Nagyszombaton és húsvét napján előzőnlötték ugyan a hívek a Kálváriát, kinyitották a fehér kápolnát is, buzgón imádkoztak, de a húsvét gyorsan elmúlt, a kápolna bezárult, az emberek mentek a dolguk

⁵⁵ *Uo.*, 124.

⁵⁶ *Uo.*, 143.

⁵⁷ Például: „A vásártérre mentünk, itt most nem volt senki, csak mi ketten a nagy füves téren, szorosan egymás mellett.” *Testvérem, Joáb* [1968–1969] = GNÉ/3., 179.

⁵⁸ „[...] fürödni sem járt oda többet senki, az iszapból nád nőtt ki, a kabinokba pedig nyáron és ősszel boszniai idénymunkások költöztek be, akik kukoricatörés után bezárták a kabinokat és hazamentek.” *Uo.*, 144.

A szenttamási Kálvária ősszel. K. Á. felvétele

után, újabb egy évre elfelejtették a Kálváriát”,⁵⁹ illetve: „az irgalmas tukiak is csak a húsvét előtti napokon jöttek át ide imádkozni, és természetesen nagyszombat estéjén a feltámadást ünnepelni, dologidőben azonban rajtam kívül feléje sem nézett senki”.⁶⁰ Ha máskor is vannak emberek a Kálvárián, az számít a normálistól eltérőnek. Nagy bajt jelez, amikor a háború alatt sokan imádkoznak itt: „Hirtelen valami furcsa, egyhangú mormolást hallok, felnézek, és földbe gyökereznek a lábaim. A Kálvária feketéllik az emberektől. [...] Húsvét van talán? Nem, húsvét elmúlt, majdnem egy hónapja, akkor még hadifogoly voltam. Egyszerű, közönséges tavaszi vasárnap van.”⁶¹ Török Ádám azért hordja ide rablott kincseit, mert itt senki sem keresi majd;⁶² a folyton a Kálvárián időző Rojtos Gallai Istvántól pedig e furcsa szokása miatt tartanak is az emberek: „A tuki dombon éjszaka is hallani lehetett, ahogyan a megfeszített Krisztusnak citerázott. Az emberek féltek magától, és keresztet vetettek, ha éjjelenként citeraszót hallottak a Kálváriáról.”⁶³

⁵⁹ *Virágos Katona* [1973] = GNÉ/1., 123.

⁶⁰ *Uo.*, 25.

⁶¹ *Uo.*, 176–177.

⁶² „Török Ádám felugrott, megkerült engem, és egy kis csomagot húzott elő a fekete Megváltó lába mögül. Kibontotta a csomagot: három gyémánthegyű üvegvágó volt benne. Henrik Pfeiffernek, a német üvegesnek az üzletéből lopta őket.” *Uo.*, 154.

⁶³ *Rózsamész* [1976], 305.

A temetők

Gion temetői nemcsak azért idő- és értékszembesítő, mert évente egy-két alkalommal, például halottak napja környékén népesülnek be élőkkel, hanem azért is, mert folyton és „örökké” emlékeztetik az itt maradtakat halott személyekre, vagy akár egész – kiirtott vagy elüldözött – közösségekre is, akik már többféle értelemben is „odaát” vannak. Sőt, még akár korszakokra vagy eszmékre is, amelyeket máshol, más-hogy emlegetni sem szabad. És nemcsak – olykor szimbolikus – sír-emlékekkel, hanem rendhagyó emlékezésaktusokkal is, mint amilyen a sírkerülés babonája vagy a temetőfalnál leadott dísz tűz a *Sortűz egy fekete bínahért* című regényben. Mindezekről később bővebben lesz még szó.

5. Elszigetelt/tiltott terek

A heterotópiák általában nem szabadon megközelíthetők, mint egy köztér, hanem egy bizonyos feltételek megléte esetén működő nyitó-záró rendszer részlegesen elszigeteli őket a külvilágtól. Az ilyen helyekre vagy kötelező a belépés, mint a laktanyába, a börtönbe (és előbb-utóbb persze valamennyiünknek a temetőbe), vagy bizonyos rítuson, megtisztuláson kell átesnünk, bizonyos gesztusokat kell megtennünk, hogy bebocsáttassunk, mint némely szakrális tér esetében.

Fogda és fegyenctelep

A temetőkön kívül Gion *Börtönről álmodom mostanában* című regényében ilyen helyszín a fogda is, ahová a szereplők igyekezzenek (!) bejutni, hogy legyen fedél a fejük fölött. A regényben a többféle büntetés-végrehajtási intézmény pedig olyannyira tükrözi, illetve leképezi a kinti, a szabad világot, hogy ezáltal a „kint” és a „bent” határvonala teljesen elmosódik, egyenlőségjel kerül közéjük, sőt akár fel is cserélődnek. Ahogy olvassuk is: „A börtönélet és a szabad élet között az a különbség, hogy az egyik helyen pezsgőt, a másik helyen teát isznak.”⁶⁴ A regény végén pedig: „– Most nem vagyunk börtönben – mondta Lakner Feri. – Nem? – kérdezte Dániel. Erre elég sokáig hallgattunk mindannyian.”⁶⁵ Nem véletlen a regény címe és

⁶⁴ *Börtönről álmodom mostanában* [1990], 459.

⁶⁵ *Uo.*, 466.

témája, hiszen ahogy Gion a regényírás koráról nyilatkozta: „akkor került Milosević hatalomra Jugoszláviában, és tényleg börtönről álmodtunk elég sokan.”⁶⁶

A postaépület

A fegyenctelephez hasonló szerepű a *Postarablók* című Gion-regény fő helyszínéül szolgáló postaépület is:⁶⁷ az ide való bejutás szintén körülményes és áhított dolog, az odabent kifejlődő események pedig az egész társadalom működését karikírozzák, így a „felnőttek” világának – valójában az egész társadalomnak – görbe tükröt tartanak. Ezt az üzenetet emeli ki, hogy a regény elején és végén is az „*Ember, az akarok lenni...*” kezdetű lakodalmi dalt trombitálja az egyik gyerekhős.⁶⁸

6. „Vágyterek”

Némely heterotópiának az a feladata, hogy illúziókkal teli teret teremtsen meg azért, hogy hétköznapi élettereink szintén illuzórikus volta lelepleződjék a közte és a heterotópia között meglévő különbségekkel és hasonlóságokkal szembesülve. Van olyan heterotópia is, amely hétköznapi tereink tökéletlensége miatti kárpótlásként olyan valós térként szolgál, amely annyira tökéletes, annyira jól elrendezett, amennyire átlagos tereink rendezetlenek és tökéletlenek. Az első csoportba tartozik Foucault szerint több régen volt híres nyilvánosház; a másodikba pedig azok az utópisztikus elvek szerint fölépített, falanszterszerű gyarmati telepek, amelyek „Isten országát” akarták megvalósítani a Földön.

„Helyek” Gallai és Gilike mesevilágaiban

Ezekkel a heterotópiákkal érzem rokonnak Gion tetralógiájában azokat a *nem valós* tereket, amelyek csak Gallai István fantáziájában léteznek. Akkor ismerjük meg ezeket, amikor a szeretőinek mesél róluk, hogy szédítse őket:

⁶⁶ Idézi: ELEK Tibor, *Gion Nándor írói világa*, Noran, Budapest, 2009, 178.

⁶⁷ *Postarablók* [1972] = GNÉ/3., 91–164.

⁶⁸ A dalnak – az azt ismerőkből előhívott – további szövege ez: „Ember, az akarok lenni, Nékem nem parancsol senki, Letészem a büszke legénységem, Sej, ölelem a kedves feleségem...”

A vízen fehér hajók úsztak, a parton hatalmas fűzfák, nyárfák, jege-nyék álltak, a nagy folyók mellett sűrű erdőségek vannak, és az erdők-ből esténként őzek és szarvasok járnak a folyóra vizet inni. – Nappal? – Nappal piros arcú fiatal lányokat láttam a fák alatt, vidámak voltak, folyton nevettek. – Milyen ruha volt rajtuk? – Virágmintás ruha. De ha fürödni mentek, akkor meztelenre vetkőztek. Akkor voltak a legszeb-bek, én meg fiatal voltam.⁶⁹

Hasonlóképpen képzeletbeli az a hely is, amelyről Gallai a gyerekei-nek mint a rózsaméz lelőhelyéről mesél: „Hol csinálják a rózsamézet? – kérdezte a kislány. – Messze innen – mondta Gallai István. – Egy ma-gas fa tetején van a palotájuk, ott csinálják a rózsamézet. – Mi az a palo-ta? – Egy gyönyörű ház, amelynek négy tornya van. [...] – Milyen ma-gas az a fa? – kérdezte a kislány. – Rettenetesen magas. A koronája nem is látszik. A törzse meg teljesen sima, senki sem tud felmászni rá, hogy ellopja a rózsamézet.”⁷⁰ Idetartozik a művészet vigasztalását jelképező illuzórikus és önfeledt belső világ is, amelyet Gilike teremt magának, amikor az ujjával játszva kizárja a külvilágot: „Gilike arcát néztem, és elakadt a lélegzetem. Amint játszani kezdett, megváltozott az arca: ki-pírult, megnyugodott, olyan volt, mint a békésen alvó kisgyerek arca, s egyszer csak mintha nevetni kezdett volna. Mintha komoly arccal ne-vetett volna.”⁷¹ Illetve: „Csak olyankor volt szerencsétlen, ha nem ját-szott az ujjával. Olyankor szörnyű volt az arca, mintha állandóan görcs szorította volna a fejét. De amint elkezdett játszani az ujjával, mind-járt megváltozott, boldogabb volt bármelyikünkénél. Figyeltem az ar-cát, még nevetett is, amikor elmondta nekünk azokat a történeteket.”⁷²

Stációkép és képeslap

Bár a fenti „helyeket” Foucault inkább az *utópia* kategóriába sorol-ná, leginkább itt említendő, ahogy azok a „helyek” is, ahová Gal-lai István a jelen keserőségei elől menekülve akkor kerül, amikor a

⁶⁹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 483.; Vö. még: *Uo.* 486, 488–491, 520, 526.

⁷⁰ *Rózsaméz* [1976], 268–269.

⁷¹ *Virágos Katona* [1973], 79.

⁷² *Uo.*, 88.

Kálvária egyik stációképén a Virágos Katonát szemlélve révületbe esik, például: „Most jöttem Brazíliából. Láttam Istvánt és Sándort. Egészen közlőrl láttam őket. A tenger mellett űlnék a puha homokon. Melegen sűt a nap, de az ő fejűk felett egy nagy tarka napernűű van.”⁷³ A Virágos Katona képe, illetve a kép segítségével előhívott belső „tér” mellett a háborűban az otthont jelentű képeslap is tekinthetű az „ideátű” valűságot sűrűtű, azzal vitázű, illetve számára megoldást kínálű tűkűrszerű képzűdműnynek, illuzűrikus helynek. Annál is inkább, mert – ahogy olvassuk is a regűnyben – Gallai számára a fronton „a Kálvária oszlopaiba falazott képeket helyettesítette”.⁷⁴

Megjegyzés a Virágos Katona misztériumához

A Virágos Katona stációképe olyan műalkotásként is funkcionál a regűnyben, amelynek saját öntűrvűnyű belső világát a regűnyszereplűk érvűyesnek fogadják el, noha provokatívnak is tartják: „a kűoszlopokba épített képeket nézegettűk, és egyűtt találgattűk, vajon miűrt is boldog a Virágos Katona”.⁷⁵ A nevezetes stációkép az egész rajta kűvűl állű valűságot értelmezi, ugyanakkor ellent is mond neki. A regűny fűszereplűje így foglalja össze a Virágos Katona üzenetűt / tanítását: „Ki kell lépni abból a képből, ahol a Megváltót korbácsolják.”⁷⁶ Ebben a mondatban „kép”-en az egész, a Virágos Katona belső világáétűl kűlűnbűzű boldogtalan „kűl”-világot kell érteni; a kilépés pedig a kűrűlműnyektűl független egyűni belső függetlenség, szabadság és boldogság megteremtűsűt jelenti.

A Virágos Katona misztikuma ugyanakkor kontrasztban áll az egész regűnyfolyam, illetve a teljes életmű kvázi realizmusával is. Mivel az összes többi regűnyrűszlettel inkompatibilis, ez által a momentum által még valűságosabbnak fogadjuk a regűny teremtettil világának a rajta kűvűl állű egészűt. A Virágos Katonát ugyanis olyannyira erősen jellemzi a fantasztikum, hogy a regűnyszereplűk által – egyes formáiban – kűznapiként elfogadott misztikum határain is kűvűl áll:

⁷³ Uo., 98.

⁷⁴ Uo., 166.

⁷⁵ Uo., 62.

⁷⁶ Uo., 88.

még a mindentudó kártyajós, Szentigaz sem tud rájönni boldogságának okára:

Keverni kezdtem a kártyát, és a Virágos Katonára gondoltam. Aztán az asztalra tettem a hetedik lapot: ismét a makk király volt. Még kétszer összekevertem a paklit, és a makk király mellé kiraktam a zöld királyt és a piros tízest is. A Szentigaz felszisszent, amikor meglátta őket. Rákönykölt az asztalra, sokáig nézte a három kártyalapot. Jobban izzadt, és jobban erőlködött, mint amikor először jósolt nekem. Néha még keservesen fel is nyögött. És nem szólt egy szót sem. Később, amikor már valamennyien türelmetlenül feszengtünk az asztal körül, lassan felém fordult, és szemrehányóan megkérdezte tőlem: – Élő emberre gondoltál? – Nem... Nem egészen – dadogtam megrökönyödve. – Elfáradtam – mondta a Szentigaz [...].⁷⁷

A Virágos Katona tehát mint műalkotás a műalkotásban – autonóm, sőt misztikus kép a valószerű szövegben – saját irreálisával, sőt fantasztikumával a realitás érzetét, a valóságosság illúzióját kölcsönzi a regény vele kontrasztban álló teljes egészének.

7. Önmagukba zárt mozgó térdarabok

Foucault a legigazibb heterotópiának, a hajónak – mint úszó térdarabnak, mint önmagába zárt (hely nélküli) helynek stb. – sokrétű jelentéseivel is foglalkozik, rámutatva, hogy a hajó miért is vált olyan fontos toposzá és a képzelet gazdag forrásává az irodalomban. Gion több elbeszélésében a hajó, más történetekben pedig a vele nagyon sokban rokon vonat toposza is megjelenik. Utóbbira a legjobb példa a *Nem baleset lesz* című novella,⁷⁸ amely végig egy elátkozott köztes-európai „seholt” jelképező vonaton játszódik; az *Engem nem úgy hívnak* című regénynek⁷⁹ pedig egy ismeretlen helyről jövő, majd váratlanul eltűnő, a boldogságot szimbolizáló uszály az egyik legfontosabb színtere.

Ugyanakkor a *Latroknak is játszott* tetralógia főhősei, a mezőőr Gallai István és a haramia Török Ádám kenyérkereseti módjuk által

⁷⁷ Uo., 74.

⁷⁸ *Nem baleset lesz* [1997] = GNÉ/4., 500–504.

⁷⁹ *Engem nem úgy hívnak* [1970] = GNÉ/3., 7–89.

lesznek képesek a legtöbbször által elérhetetlen „folyamatos máshol levés” – tehát szintén egyfajta heterotópia – lehetőségére. Az, hogy folyton ellenőrizhetetlen, bizonytalan helyen (úton, valahol a határban, a földeken, a tanyákon stb.) vannak, Gallainak a családja előtt leplezett szerelmi viszonyokra, Töröknek pedig a társadalom elől titkolni akart bandita-életmódra ad lehetőséget.

A TEMETŐK AZ ÉLETRAJZBAN ÉS A MŰVEKBEN

Mivel Gionnál a temetők azok a heterotópiák, amelyek a legtöbb műben megjelennek, és nagyon sokrétűen értelmezhetők, velük foglalkozom részletesebben. A visszaemlékezésekből tudjuk, hogy az író szenttamási szülőháza éppen az – akkor még megvolt – német temető kapujával szemben állt.⁸⁰ Gion első gyermekkori élménye is tulajdonképpen temetői élmény. Ezt műveiben több változatban és több nézőpontból: regényekbe szöve és egyes szám első személyű naplójegyzetben is megírta. Az elsőre példa: „Az egyik lövedék nagyon közel robbant, sáros földet zúdított a fejünkre, az unokámat alig tudtam kikaparni alóla, fél órán át sarat köpött a gyerekek, és mire már rendesen levegőhöz jutott, annyira megedződött a halál közelében, hogy alig sírt egy keveset, egykedvűen elszenderedett, és végigaludta a további lövöldözést.”⁸¹ És a második példa: „Futóárkokban lapultunk, egy tűzérési lövedék a közelünkben csapódott be, kivájta a földet, és engem a föld alá temetett. Erről is még jobbra mások elbeszéléseiből tudok, de arra már tisztán emlékszem, hogy kikapartak a föld alól, és nők hajoltak fölem, én meg még bömblölni sem tudtam igazán az ijedtségtől, mert a szám tele volt földdel.”⁸²

⁸⁰ A művekben Romoda ácsmester házával azonosítható, és a „Keglovics” utcában áll, valós földrajzi helye: Popovača venac u. 30.; az író születésekor Sutjeska utca 30. Vö. *Kimerítetetlen forrás. Gion Nándor válasszal Görömbei András kérdéseire* [1981], 208.

⁸¹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 622.

⁸² *A nőkről* [2002 e.] = GNÉ/5., 44.

Az, hogy Gion gyerekként ilyen közel került a halálhoz, nemcsak az élve eltemetetés, majd a föld alóli újjászületés halálközeli élményeként hagyott benne egy életre nyomot, hanem kisebbségi-közösségi identitásának, illetve az e tekintetben a veszélyeztetettség tudatának kialakulásához is hozzájárult: „A világra való első emlékezetes és kellemetlen rácsodálkozásom óta – amikor is kikapartak a föld alól – mindvégig megmaradt bennem a veszélyeztetettség érzése. Az az érzés, hogy azt a közösséget, amihez tartozónak érzem magam, legalább két oldalról ellenségnek nézik, de néha még több oldalról is.”⁸³ A kisebbségi közösség kiszolgáltatottságának képeként utal Gion a nevezetes esetre egy másik leírásban is, ahol azt olvassuk: „A mi fejünk felett meg idegenek hadakoztak azon az éjszakán.”⁸⁴ Nyilván nemcsak a lövedékekre kell itt gondolni, hiszen másutt ugyanebből a képből kiindulva elvontabban fogalmaz Gion: „Fejünk fölött a politika valahol összezsapott egymással.”⁸⁵

Gion Nándor édesanyjával
1944. június 15-én

Az, hogy a temetők, illetve a sírok életveszélyes helyzetekben védelmet nyújthatnak, több regényben megjelenik. A titói Jugoszláviában magyarországi kémként Szenttamáson életveszélyes küldetésben járó Tölgyesi Miska arról számol be, hogy „nappal a német temetőben a Schankok sírjai között rejtőzködtem, meg a Krebs-kriptánál a csipkebokrok alatt”.⁸⁶ Egy másik regényben pedig konkrétan

⁸³ „...izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen”. Beszélgetés Gion Nándorral [ERDÉLYI Erzsébet és NOBEL Iván interjúja, 1993] = GNÉ/5., 235.

⁸⁴ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 622.

⁸⁵ *Aranyat talált* [2001–2002], 725.

⁸⁶ *Uo.*, 751.

puskaporos helyzetben jelentenek menedéket a sírok: „Húzódjatok a sírkövek mögé – mondta Szivel András. – Elég nagy lesz a robbanás. Mindenki fedezéket keresett. Mi hárman [...] a Szlimák család kriptája mögé húzódtunk.”⁸⁷

Gion gyermekkorában a felhagyott német temetőbe vonult el aztán játszani, ahol magába szívhatta az örökre lezárult múltnak, ráadásul egy karakteres kisebbségi közösség múltjának valamiképpen jelenvalóságát. Kamaszkoráról pedig ezt írta: „Én akkortájt és még sokáig nem éreztem otthon magam, túl gyakran kellett dadognom idegen nyelveken, ezért már vagy tizenkét éves koromban ponyvaregényeken hizlalt fantáziámmal kockás füzetlapokon gyönyörűen leírtam hitvallásomat, amelyben fennen hangoztattam magyarságomat és bizakodásomat a szebb jövőben, a tintával és gyöngybetűkkel leírt szöveget rajtam kívül még két barátom aláírta, a kockás füzetlapokat beletettük egy dunsztosüvegbe, cukorspárgával celofánt kötöttünk rá, és az üveget alkonyatkor elástuk a temetőben egy sírhant mellé, amely sírhant alatt egy derék magyar férfi nyugodott, akit a háború vége felé derékban kettéfűrészeltek egy rozsdás keresztvágó fűrészszel.”⁸⁸

Igen, rögtön el is temették az írást, mivel olyan gondolatokat írtak le benne, amelyeket akkor kimondani sem volt szabad. Szép mondanivalónak is lehetne venni, hogy a föld azt is befogadja, amit a világ kivet magából, de milyen világ az, ahol a vágyakat rögtön temetni kell, még mielőtt ki lehetne mondani őket?

A temetők szerepe a (kisebbségi) identitásban

„Akkor én is majdnem bekerültem a *magyar* temetőbe” [kiemelés: K. Á.]⁸⁹ – folytatja Gion naplójában betemetetésének taglalását, szemléletesen utalva a temetőknek az identitás kérdésében betöltött szerepére. Ehhez hasonló, elsőre talán fölöslegesen részletezőnek, sőt egyenesen hivataloskodónak tűnő megfogalmazással találkozunk a *Virágos Katona* című regényben is, amikor Gilikének, a helyi társadalomban a legutolsónak számító árva kanászfőúrnak a haláláról

⁸⁷ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982] = GNÉ/3., 283.

⁸⁸ *Önérzéletesen* [1995] = GNÉ/5., 328.

⁸⁹ „...izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen” [1993], 234.

olvasunk: „Még aznap el is temették a *római katolikus* temetőben.” [kiemelés: K. Á.]⁹⁰

Ezek a mondatok mutatják, hogy – különösen kisebbségi környezetben – az itt maradók számára mennyire fontos, hogy melyik temetőbe kerül valaki. Ez a tény ugyanis a közösség számára nyilvánvalóan mutatja meg, hogy az ember meg tudta-e őrizni egészen holtáig a ráhagyományozódott legfontosabb közösségi identitáselemeknek: a nemzetiségi és a vallási örökségnek a minimumát. Az utóbbi feltételnek például Gion példakép nagyapja, Gallai István nem felelt meg: nem teljesítette azt, ami Szenttamáson akkor még a „minimumhoz” tartozott, ezért „a pap nem volt hajlandó eltemetni. Mivel ő nem volt hajlandó meggyónni. Márpedig Szenttamáson a halál előtt kötelező volt a gyónás! [...] Azt mondta, nincs beszél-nivalója a pappal. A szomszédokkal igen, velem igen, de a pappal nem. Elhatároztam, ha nem lesz, aki elbúcsúztassa a sírnál, majd én elbúcsúztatom.”⁹¹

A tovább élő közösség szempontjából fontos tehát, hogy az elhunytat az adott közösséghez tartozónak tekintik-e még halálakor is: méltónak bizonyul-e arra, hogy a közösség által bevett szertartásokkal kerüljön a temetőjükbe, és lehetőleg a családi sírboltba, illetve hogy a közösség anyanyelvén kerül-e a fejfára a neve. Gion több írásában utal rá, hogy ez nem mindenkinek sikerül maradéktalanul, nagyapja mellett bizonyos tekintetben neki magának sem sikerült, hiszen ő a szülőföldjét is elhagyta: „Haldoklott az utolsó nagy Gion Szenttamáson. Én eljöttem onnan, a nevemet nem vésettem bele a közös sírkőbe.”⁹² Giont valóban Budapesten, a Farkasréti temetőben temették el, sírkövére nem került kereszt. (Lásd a színes tablóban!)

Gion írásaiból érezhető, hogy milyen fájdalmas tud lenni az itt maradók számára, ha nem, vagy csak felemásan sikerül megtarta-

⁹⁰ *Virágos Katona* [1973], 86. Illetve: „Szőreg előtt felrobbant az egyik teherautó, talán a hegylakó telepések robbantották fel, tizennégy hónap múlva meghalt, őket a *szenttamási magyar katolikus temetőben* temették el a főbejárat mellett.” [kiemelés: K. Á.] *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 457.

⁹¹ *A nagyapa regénye. Utolsó beszélgetés Gion Nándorral* [ÓNODY Éva riportja, 2002] = GNÉ/5., 285.

⁹² *Nagybátyámról* [1994], 43.

ni a végtisztességhez kapcsolódó hagyományokat. Amikor a *Kételtűek a barlangban* című regény szeretetre méltó Hornyák tanár urát öngyilkossága után nem pap búcsúztatja, hanem az iskolaigazgató, a hagyománytisztelő öregasszonyok megszólják, mondván: „ezek a kommunista temetések nagyon siralmasak, és nem érnek semmit.”⁹³ A regény másik halottja, a kis muzulmán Rahmánovics Hasszán a magyar tannyelvű ipariskolában még a kisebbségi magyarok között is kisebbségének számított, ezért Gion „legkisebbségibb” regényszerplőjének tarthatjuk. Őt szintén teljesen világi módon temették el, sőt nemhogy egyházi vagy vezető világi személy nem volt jelen a ceremónián, de a családjából sem jött el senki: csak az osztálytársai mondtak búcsúztatót, és a többi szertartáselemet is ők találták ki. Ezt utólag egyikük az öregasszonyokhoz hasonlóan szintén méltatlannak találta, és azt mondta, hogy „úgy temették el a Szegény Kis Rahmánovicsot, mint egy kutyát”.⁹⁴

Gion egy barátjának élete első pillanatától problémás volt a nemzetiségi identitásához (nevéhez, anyanyelvéhez) fűződő viszonya. Mindez végzetesen és véglegesen kifejeződött sorsának abban az egyetlen, az író által megörökített utolsó mozzanatában is, hogy a nevét végül úgy írták a fejfájára: „Hajdú Ljudevit”.⁹⁵ A történetben – nyilván kegyeleti okból – nem eredeti nevén szerepel Gion elhunyt barátja, aki egy másik novellában Stefán Lajosként bukkan fel;⁹⁶ – valójában Szöllősi Lacinak hívták.

...és hasonlatokban

A temetők a kegyelet és az emléképolás színtereiként a közösségek gondolkodásáról, mentalitásáról is beszélnek. A szenttamási magyar és szerb temetőben folyó kultusz is elsősorban magukhoz a temetésekhöz kötődik, illetve a hagyományos vallásos keretek közti, például halottak napi megemlékezéseket jelenti. Ezek a megszokott funkciók

⁹³ *Kételtűek a barlangban* [1967–1968], 80.

⁹⁴ *Uo.*, 116.

⁹⁵ Történetét lásd itt: *Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről* [1990] = GNÉ/5., 82.

⁹⁶ *Nemzeti színek* [1994] = GNÉ/4., 426–427.

a temetéseknek a leírásán kívül⁹⁷ csak egyszerű hasonlatokban kerülnek elő a művekben: „Temetési menetnek nézhették volna őket, ha a férfiak nem tartották volna a kezükben a szép, fehér sétatálcákat.”⁹⁸ Vagy: „Olyan volt a temető, mint halottak napján alkonytájban, amikor gyertyák égnek a sírokon.”⁹⁹ Vagy: „Hangosan zokogott, néha kiáltozott is, mint a siratóasszonyok virrasztáskor és temetéskor.”¹⁰⁰

Gion máskor is él hasonlatban a temető, illetve sírok képével. A Délvidéken szinte nemzedékenként bekövetkező impériumváltásokkor kialakuló félelem miatt kihalt tájat temetőhöz, a háborús helyzetben menedéket nyújtani nem képes otthonokat pedig kriptákhoz hasonlítja: „– Mintha temetőben járnánk – mondta később [Gion Antal]. – Sehol egy élő ember a határban. – Mintha temetőben járnánk – mondta Török Ádám is. – Nagyon szomorú így a határ. Legalább egy kutya mozogna valahol. [...] A senki földjén vagyunk. Ez a legrosszabb, amikor a senki földjén vagyunk.”¹⁰¹ Illetve: „A Rajcsúrt és a füves rét körül épült házakat három oldalról temetők övezték, a házak most olyanok voltak, mint valami vert falú kripták, ahol csak halottak nyugszanak és porladnak a megvakult ablakok mögött. [...] Előbb csak az öregemberek jöttek ki, elmagyaráztam nekik, hogy a lövészárokban biztonságosabban meglapulhatunk a ránk váró éjszakán, mint az omlékony kriptákban.”¹⁰²

⁹⁷ Például: „És eljöttek mások is, köztük egy csomó öregasszony, akik eljárnak minden temetésre és megsiratnak boldog-boldogtalant... Berecz Máté plébános szép hosszú beszédet mondott, és időnként felolvasott a bibliából, főleg Ezékiel könyvéből. [...] Aztán a kántor énekszóval elbúcsúztatta Ácsi Lajost a barátaitól [...]. Végül Berecz plébános imádkozott egy sort a ministránsokkal, meg énekeltek is, és ekkor a földbe eresztették Ácsi Lajos koporsóját. Fodó tanár úr kis göröngyöt dobott a koporsó után, és odamentek a téglagyáriak és még sokan mások, és ők is földet szórtak a koporsóra. Aztán Szivel András, a temetőcsősz bekotorta a földet a sírgödörbe, és a földbe szúrt egy fakeresztet. Berecz plébános megszentelte a sírt, és megint imádkozott.” *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 359.

⁹⁸ *Rózsamész* [1976], 233.

⁹⁹ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 317.

¹⁰⁰ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 684.

¹⁰¹ *Rózsamész* [1976], 444.

¹⁰² *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 623.

Akinek még sírja sincs...

Mivel a temető és a síremlék az élet beteljesítettségének, illetve a valahová tartozásnak a jelképe és fontos kelléke Gionnál, akinek eleve nincs temetője vagy sírja, ahová kerülhetne halála után, az számít a legelhagyatottabbnak, a legszámkivetettebbnek az adott társadalomban. A muszlim létére (nyilván) katolikus temetőben, annak is a legszélén elhantolt Szegegy Kis Rahmánovicson¹⁰³ kívül Dimitrij, a Szenttamásra vetődött orosz katonaszökevény történetében is hangsúlyosan előkerül ez a probléma. Ő így bánkodik: „Lehet, hogy kifaragok magamnak egy sírkövet. Csak még azt nem tudom, hogy hol állítsam fel a sírkövet. A zsidó temetőben vagy a német temetőben? [...] Kár, hogy nincs itt egy orosz temető.”¹⁰⁴ Ez a probléma előkerül a vészkorszak és a partizánok vérengzéseinek áldozatává vált zsidókkal, illetve magyarokkal kapcsolatban is: „Én nem nézhetem meg az apám sírját – mondta Korniss Flóra. – Elégették az apámat, és sehol sincs neki sírja.”¹⁰⁵ Illetve: „– Magát mindig tiszteltem. De leginkább Török Ádámot. Visz néha virágot a sírjára? – Nincsen sírja. A csatornába dobták és leúszatták a Tiszába.”¹⁰⁶

Az emlék(ezés) tovább élteti a meghalt személyeket

A Schröder fivérek történetében Gion érzékletesen mutatja be, hogy a temetői megemlékezés mennyire fontos lehet a tovább élők számára: „A rendőrök úgysem fogják elhinni, hogy az apja sírja miatt jött ide – mondta Szivel Sanyi. – Addig fogják verni, amíg be nem vallja, hogy ellenséges ügynök, és akkor elviszik a szigetre. – Bizonyára le tartóztatnak, ha megtudják, hogy itt vagyok [...]. De mindenképpen látni szeretném az apám sírját. Ma éjszaka majd elrejtőzöm valahol, és holnap kimegyek a temetőbe.”¹⁰⁷ Az a szándék, hogy a háború végén elmenekült, immár idegenben élő Helmuth Schröder az apjának sír-

¹⁰³ „a Szegegy Kis Rahmánoviccsnak az elhanyagolt temetőrész legszélén ástak sírt.” *Kételtűek a barlangban* [1967–1968], 113.

¹⁰⁴ *Zongora a fehér kastélyból* [1993], 503.

¹⁰⁵ *Uo.*, 478.

¹⁰⁶ *Aranyat talált* [2001–2002], 793.

¹⁰⁷ *Zongora a fehér kastélyból* [1993], 474.

követ akar állíttatni Szenttamáson,¹⁰⁸ arra az ősi vélekedésre utal, hogy az emlékez(tet)és fenntartásához a tárgyi emlékmű is sokban hozzájárul, illetve hogy nem hal meg az, akire emlékeznek. A sír az emlékezők helyben maradását is szolgálhatja, ahogy azt a *Virágot vinnék* novella címével és legutolsó mondatával is nyomatékosítja: „Ildikó halála után is segített rajtam. Valójában azért akarok itt [ti. Magyarországon] maradni, mert minden héten virágot szeretnék vinni a sírjára.”¹⁰⁹

Már a *Gilgames* eposzban is találkozunk azzal a gondolattal, hogy annak a halottnak a legrosszabb, akit elfelejtenek: „Szólj, barátom, Enkidu, szólalj! Beszélj el, amit alant láttál! Akire már lélek se gondol, találkozta-e lenn olyannal? – Igen, találkoztam olyannal! A fázékbeli hulladékot, az utca szennyét gyűjti-falja!”¹¹⁰ Ez az ősi hit motiválja az *Ezen az oldalon* című regényben azokat a magyarokat, akik barátjuknak „vastag, kemény oszlopból faragták ki a fejét, nehogy megrohadjon egyhamar”,¹¹¹ Csoszogó Törökéket, akik „tíz birka árát költötték a temetésre és a fehér márvány sírkőre”,¹¹² Gion Mátyást, aki felesége nagyszüleinek készített „síremléket sok évvel később. Terméskőből”,¹¹³ és azokat a német szülőket is, akik tehetősebbek lévén fényképet is tetettek kislányuk sírkövére: „– Ki az a Gizike Schladt? – kérdezte Bergernek a fia. – Itt van eltemetve a német temetőben – mondta az idősebbik Kiss Kurányi gyerek. – Rajta van a fényképe a sírkövön. Opana azt mondja, hogy a legszebb halott volt, akit valaha is látott. Szép volt és tiszta.”¹¹⁴

A síremlékek a közvélekedés szerint olyannyira biztosítják azoknak az emlékezetben való továbbél(tet)ését, akikre utálnak, hogy nemcsak rendszeresen illik virágot vinni a sírokra,¹¹⁵ hanem még télen is gon-

¹⁰⁸ *Uo.*, 508.

¹⁰⁹ *Virágot vinnék* [2002 e.] = GNÉ/4., 525.

¹¹⁰ *Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek*, ford. RÁKOS Sándor, Európa, Budapest, 1974, 166.

¹¹¹ *Ezen az oldalon* [1971], 133.

¹¹² *Rózsamész* [1976], 445.

¹¹³ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 554.

¹¹⁴ *Ezen az oldalon* [1971], 118.

¹¹⁵ „– A Szentigaz senkit sem tanított kártyázni. – Engem megtanított. – Mit fizetért érte? – Egy csupor mézet vittem neki, és néha virágot viszek a sírjára.” *Rózsamész* [1976], 405.

dozni kell „őket”, hogy láthatóak legyenek. Erre a szokásra máshonnan nincs adatom, Gion viszont teljesen természetesként írja le: „Az unokám születésnapját is kívártam, játszottam a gyerekekkel, délután pedig letisztítottuk a havat a német temetőben a Krebs család sírboltjáról és a Schankok kriptájáról.”¹¹⁶ Sőt, bizonyosságául annak, hogy a síremlékeket a néphit azonosítja azokkal, akiknek az emlékére állították őket, olykor még a nyelvben is azonosítják az elhunytakkal. A sírkövdöntés történetében ezt olvassuk: „A Beck Ervint sokkal nehezebb lesz ledönteni – mondta Kiss Kurányi. – Vigyük mégis a Gizike Schladtot.”¹¹⁷

...és a kihalt közösségeket

Ahogy a fejfá vagy sírkő egy személyre vagy egy családra emlékeztet, úgy a temető egy egész közösségnek állíthat emléket. Szívbe markolóan jelenik meg tehát Gion műveiben az az elszánt küzdelem, amelyet a kihalás szélén álló kisebbségek utolsóként megmaradt tagjai folytatnak azért, hogy fenntartsák a sírkerteket mint eltűnőben lévő közösségük utolsó köztereit, hogy ily módon biztosítsák legalább emléküik továbbélését:

A német temetőben egy német asszony gondozta a sírokat. Őt nem gyűjtötték be a felszabadítók, mert ügyes magyar férje volt, aki összebarátkozott az új hatalommal, a német rokonok azonban gyűjtőtáborba kerültek, és nagyon úgy nézett ki, hogy éhen halnak ott, mielőtt elküldenék őket Németországba. [...] A zsidó temetőben egy fekete ruhás, sovány asszony járkált minden nap. Haláltáborból jött vissza, azt hiszem, ő volt az utolsó őshonos zsidó kis szülővárosomban, sírablóktól őrizte a temetőt. Fekete ruhájában feltűnő jelenség volt a fehér márvány sírkövek között.¹¹⁸

Küzdelmük azért olyan elszánt, mert ezeknek az „utolsó mohikáknak” más tárgyi emléküik már nincs is, mint a temető. A „félhülye Sebestyén gyerek” például hiába próbált meg *még egy* fényképet szerezni Gizike Schladról, az csak egyetlenegy példányban: a sírkövén volt megtalálható – amíg össze nem zúzták.¹¹⁹

¹¹⁶ *Aranyat talált* [2001–2002], 791.

¹¹⁷ *Ezzen az oldalon* [1971], 61.

¹¹⁸ *A nőkről* [2002 c.], 44–45.

¹¹⁹ *Ezzen az oldalon* [1971], 142–143.

...és eszméket is

Gionnál többféle elveszett értéket is megillet a végtisztesség. Nemcsak ember, hanem némely állat, sőt kivételes esetben más is méltó rá, hogy rituálisan megemlékezzenek róla. A *Sortűz egy fekete bivalyért* című regénynek¹²⁰ a címe is egy szeretett állat és több más alább taglalt elvont dolog emlékére – részben a temetőfalnál – leadott díszlövésekre utal. Gionnál vannak még különlegesebb emlékezés-rítusok is. A nemzeti hitvallásnak a temetőben elásását életrajzi ténynek vehetjük. A kiskamaszok babonája: a Hofanesz család sírjának kerülgetése viszont – ami Gionnál rendhagyó módon mimetikus (cselekvéssorral való) emlékezés – az író rafinériájának eredménye. Egy későbbi fejezetben lesz majd róla hosszabban szó, hogy az író által kreált sírkerülő babona – bár burkoltan – magyar nemzeti jelentőségű eseményeknek, illetve tragédiáknak állít emléket.

Az emléképolók

A zsidó temetőt őrző Korniss Flóra és a német sírkertet gondozó Krebs Rézi közösségeik emlékének – mint az azokat képviselő élő személyek – talán utolsó életben tartói. Velük együtt Dimitrij, a sírkőfaragó orosz katonaszökevény és a fejfakészítő magyarok az emlékezet fizikai munkásai Gionnál. Hozzájuk hasonlóan a megemlékezés és ezáltal a közösségi identitás fenntartói, lelki-szellemi „munkásai” a siratást, a halottakért imádkozást végző öregek,¹²¹ illetve a temetési szertartásokat általában vezető egyházi személyek és kántoraik.¹²² Jellemző, hogy az elvetélt költő is verses halottbúcsúztatók írásában kamatoztatja csekély talentumát: „Hugyik Mihály rengeteg verset írt, és mindegyiket elénekelte a temetőben, sokan sírtak és sokan megállapították, hogy Hugyik Mihály jó kántor és jó költő.”¹²³ Hozzá hasonló szerepbe kerülnek más világiak, például a fentebb említett

¹²⁰ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 255–364.

¹²¹ „– Minden temetésen itt vannak – mondta, amikor továbbmentek –, nagyon rendes öregasszonyok.” *Kétélűek a barlangban* [1967–1968], 112.

¹²² Például: „[...] meghalt a német tanító [...] Valaki még aznap elment Verbászra, elhozta onnan az evangélikus lelkészt, és másnap eltemették” *Virágos Katona* [1973], 100.

¹²³ *Mint a felszabadítók* [1994] = GNÉ/4., 410.

„beugró” búcsúztatók is; sőt volt, hogy maga az író¹²⁴ vagy regénybeli alteregója, M. Holló János mondott gyászbeszédet:

A temetőben öt vagy hat szombatista pap fogadott, rendkívül udvariasak voltak, megkérdezték, hogy mikor és hol akarok beszélni, azt mondtam, hogy elsőként akarok szólni a halottas ház előtt. Természetesen beleegyeztek, én elmondtam a beszédemet, pontosabban felolvastam, így nem figyelhettem meg, hogy bárki is meghatódott volna. Ezután jöttek a szombatista lelkészek. Én magyarul beszéltem, ők felváltva magyarul és szerbhorvátul. Két nyelven söpörtek le a porondról. Hosszabban, szenvedélyesebben és politikai utalásokkal beszéltek. És a szombatista énekkar egyházi dalokat énekelt.¹²⁵

M. H. J. egy másik írásban szintén búcsúbeszédet mond: „egyik pincér ismerősétől kölcsönként egy sötét öltönyt, magára öltötte, elutazott a kis faluba, elment a kis temetőbe, a sír szélén a katolikus pap mellé állt, és izzadt a fekete öltönyben”.¹²⁶ Idetartozik még a Lírikusok bandája nevű fegyencórú is a *Börtönről álmodom mostanában* című regényben, ahol egy temetésen szomorú Ady-verseket szaval.¹²⁷ (Megjegyzésre érdemes, hogy a „Lírikusok” egy másik jelenetben misztikus hangulatú irodalmi estet tartanak: fáklyafénynél mondják verseiket rabtársaiknak egy börtönistállóban.¹²⁸ Valahogy úgy, ahogy a Symposion-mozgalom *Zengő tombolás* című szenttamási bemutatkozó estélyen is az előadók – köztük Gion is. Az előadás napján este ugyanis áramszünet volt a városban, így a helyi plébánostól, Sóti Mátétól kölcsönkapott húsvéti gyertyák világították meg a színháztermet.¹²⁹)

¹²⁴ A hagyatékban (OSZK Kézirattár, Fond 583/21) Guelmino Sándor és Németh P. István koporsójánál mondott beszéde található meg.

¹²⁵ *Rádiós világ* [1993 e.] = GNÉ/5., 53–54.

¹²⁶ *Izsakbár* [regény, 1994], 549.

¹²⁷ *Börtönről álmodom mostanában* [1990], 252.

¹²⁸ *Uo.*, 386–387.

¹²⁹ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2012, 276.

De az élet a fő!

Nem történik viszont aránytévesztés a művekben: öncélú kegyeleti cselekmény vagy eltúlzott halottkultusz nem fordul elő Giønnál. Számára az élet sokkal fontosabb, mint a szép temetés vagy az igényes síremlék. Az előbbinek az író szerinti fölöslegességére, sőt hiábavalóságára mutat az az ironia, amivel az ilyen események leírásában találkozunk;¹³⁰ az utóbbi jelentőségének lekicsinylésére pedig a következő idézet példa: „A temető szélén rozsdás pléh Krisztus, a tövében egy elhanyagolt sír. Lapos földbucka, benőtte a gaz, a fejfát valaki biztosan feltüzeltelte...” A jeltelen sírban nyugvó okos nazarénusnak viszont – ez a fő! – irigylésre méltóan gondtalan és hosszú élete volt.¹³¹

Földbe rejtett kincsek

A fantáziát mindig megmozgató kincs is lehet a föld alatt. Erre általános utalás történik a *Postarablók* című regényben, ahol a gyerekek sírrablásra készülnek: „azt terveztük, hogy felbontjuk a temetőben a régi sírokat, összeszedjük az aranyholmit, amit a halottakra aggtak, amikor eltemették őket, aztán elmegyünk valahova, egy olyan szigetre, ahol mindig meleg van, magunkkal visszük Fenyvesi Erikát is, és aztán mi hárman nagyon boldogok leszünk.”¹³² Az elhurcolt zsidóknak a Szentháromság-szobor tövében elásott kincse az *Aranyat talált* című regényben – már a mű címe is erre utal – valóságos gazdagságot szerez.¹³³ A *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényben pedig az állítólag az elmenekült német téglagyáros, Schank Frici által elrejtett, az egyik főhős által elixírnek tartott pálinkát sikerül kiásni a föld alól: „Mit ásott el Schank Frici? – kérdezte a pap. – Két hordó finom barackpálinkát – mondta Ácsi Lajos. – Mielőtt elment, valahol a téglagyárban elásott két hordó első osztályú barackpálinkát. Most ott nemesedik a földben, és várja a gazdáját.”¹³⁴ E motívummal

¹³⁰ Vö. például *Izsakbár* [regény, 1994], 549–550.

¹³¹ *Kéltűiek a barlangban* [1967–1968], 92.

¹³² *Postarablók* [1972], 93.

¹³³ *Aranyat talált* [2001–2002], 705–905.

¹³⁴ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 278. „Fekete Péter belekotort a földbe, valami koppant. Eldobta a csákányt, és térdre esett, mint az oltár előtt a templomban. Óvatosan, kézzel szedegette ki a földet, és egyszer csak

rokon egy másik regényben a „Sröder-féle rőfösüzlet” titkos pincéje is, amelyben a háború alatt kommunista ellenállók rejtőztek, utána pedig jófajta, csempészett italok elrejtésére használták.¹³⁵

Talán nem véletlen, hogy a kincs a fenti történetekben a régió múltjának végérvényesen lezárt fejezeteihez: a már csak az emlékezetben élő zsidó és sváb közösségekhez, személyekhez kötődik. Az, hogy az elhurcoltaktól-kitelepítettektől származnak a csodás leletek, arra utalhat, hogy a kisebbségek (erőszakos) eltűn(tet)ése pótolhatatlan veszteséget jelent az ott maradóknak, akik számára az elveszett múltban rejlő értékek felszínre hozása és megőrzése fontos feladat.

A temető mint otthonos hely

A temetők érdekes módon legtöbbször nem lidérces, hátborzongató helyek a művekben, ahogy azt a Gionnál gyakori gyermeki nézőpont alapján is várnánk, hanem a legkülönfélébb tevékenységekre alkalmas otthonos, hétköznapi terek, ahol teljesen természetes történetek is zajlanak. A hagyományos és megszokott temetői tevékenységek mellett lehet itt játszani, kincset el- és kiásni, macskát kínozni, virágot szedni, lődözni, illetve csak keresztülmenni rajta, ha úgy könnyebb az eljutás valahová, például: „Általában a folyó és a temetőfal között húzódó gáton mentünk az iskolába, meg erre jöttünk hazafelé is, mert ez volt a legrövidebb út.”¹³⁶

A sírkerteknek fontos szerepük van több elbeszélés terének tagolásában és tájolásában: „A Keglovics utca csak egy sor házból állt. A másik oldalon rozsdás drótkerítés húzódott; a mögött volt a temető: szétmálló földkupacok meg kőkeresztek, ahová még nem értek a sírok, ott krumplicföldök voltak. A temető mögött kásás, kis folyó lapított, amely nyáron nagyon keskenyre zsugorodott, és tele volt zöld hínárral.”¹³⁷ Illetve: „a temetők mögül a Zöld utcaiak válaszolgattak,

előbukkant a hordó. Ott álltunk körülötte, ő meg ránk emelte tekintetét, nagyon hálás volt és nagyon boldog. Már nem öregedett tovább. És nem is köhögött. – Ne nyúljon hozzá senki – suttogetta. – Majd én... Majd én kiemelem.” *Uo.*, 350.

¹³⁵ *Börtönről álmodom mostanában* [1990], 281–283.

¹³⁶ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 265.

¹³⁷ *Keresztívő a Keglovics utcából* [1966], 40.

ők is vidám lövöldözéssel ünnepelték a karácsony éjszakáját”,¹³⁸ valamint: „A temető mögül, a kanyargó, kis folyó felől ilyenkor kelle-
mes, hűvös levegő áramlott a Keglovics utcába [...]. A szoba egyet-
len ablaka a temetőre nézett”,¹³⁹ végezetül pedig:

Vékony, kanyargós, égszínkéék vonallal felrajzolták a Krivaja folyócs-
kát, vagy egy méterrel lejjebb széles, egyenes vonallal meghúzták a Fe-
renc-csatornát, és a két folyóvíz közé sötétbarna kockákból berajzol-
ták Szenttamás utcáit. A görögkeleti és a római katolikus templomot
aransárga kereszttel, a görögkeleti szerb, a katolikus magyar, a refor-
mátus, evangélikus német, a nazarénus, az ókatolikus és a zsidó teme-
tőt kis fekete kereszttel jelölték meg, és még egy aransárga keresztet
rajzoltak a Krivaja túlsó partjára, a Kálvária helyére.¹⁴⁰

A regényszereplőknek is valamiképpen otthonos ez a tér, de azért sosem
veszíti el teljesen misztikus jellegét. Van, hogy a temetőkhöz kötődő ba-
bonás hiedelemről olvasunk: „Gonosz hely az, túl közel esik a temető-
höz, még a vadállatok is elszöknek onnan – mondta Velezné.”¹⁴¹ És más
különös dolgok is kötődnek hozzájuk, például furcsa lények származnak
onnan: az *Angyali vigasság* című regényben egy nevezetes hermafrodita
baromfiról, illetve egy biológiailag lehetetlen időben kikelt egész ba-
romfi-fészékaljról olvasunk, amely ősszel került elő a temetőből.¹⁴²

...és mint a kisebbségi lét térmetaforája

Meghökkentő lehet, hogy a sírkertek, amikről azt szoktuk meg,
hogy a településeken kívül, vagy legalábbis azok perifériáján van-
nak, Gion több írásában – a korabeli Szenttamás Gionék által lakott
részének valós térviszonyainak megfelelően – a regények színterének
központját, a „Keglovics” utca környékét, azaz a cselekmény színter-
ét körbefogják. A legfontosabb dolgok sokszor vagy a temetők által
övezett utcákban játszódnak, vagy konkrétan magukban a temetők-
ben, vagy valahol a temetőkhöz képest: „Temetők fogták körül a

¹³⁸ *Virágos Katona* [1973], 103.

¹³⁹ *Ezen az oldalon* [1971], 120.

¹⁴⁰ *Rózsaméző* [1976], 285.

¹⁴¹ *Az angyali vigasság* [1985], 396.

¹⁴² *Uo.*, 398, 406.

házakat, kaszáló sorrendben, vagyis jobbról balra így: a görögkeleti szerb, a katolikus magyar, a zsidó, a református német, a nazarénus és az ókatolikus temető. Mindezt átkarolta a tiszta vizű kis folyó.”¹⁴³ Ez szimbolikusan kifejezheti, hogy a kisebbségi lét sok szempontból a periférián mozog; nemcsak földrajzilag, hanem társadalmilag is: „A helynek identitásformáló szerepe van. A peremkerület, a faluszél térbeli metafora Gionnál, a földrajzi, kisebbségi, gazdasági, kulturális marginalizációt jelenti.”¹⁴⁴ Vagy ahogy egy másik elemző írja a Gion-művekbeli temetők melletti utcákban élő elvetélt életeknek, bizonytalan egzisztenciáknak a helyszínnel való összefüggéséről: „A majdnem élet találkozik itt a folyamatos elmúlással.”¹⁴⁵

Gion pályája minden szakaszában írt olyan műveket, amelyek minden köznapi történése is ebben a szokatlanul otthonos temetők közötti térben játszódik; és arról is beszámolt, hogy ezek valós életrajzi helyek által ihletett terek: „Mezítlábas koromban szívesen csatangoltam a temetőkben. Házunk körül temetők voltak, békés, csendes temetők, én naphosszat elnézegettem a fekete és fehér márvány sírköveket, megbarátkoztam a halottakkal, akik már senkinek sem tudtak ártani.”¹⁴⁶ Mégis, nem lehet egyszersmind szimbolikusnak is nem tartani, a sokat szenvedett délvidéki, és különösen a szenttamási magyarság sorsát példázó képnek venni, hogy az emblematikus délvidéki történetek temetői díszletek között, gyakran konkrétan sírok fölött, illetve – mint arról egy későbbi fejezetben bővebben lesz szó – egy elhagyatott vágóhídon játszódnak.¹⁴⁷

¹⁴³ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését.” Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998], 264.

¹⁴⁴ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 93.

¹⁴⁵ GEROLD László, *Utószó* = GNÉ/4., 707.

¹⁴⁶ *Korai halálaimról* [1994] = GNÉ/5., 20.

¹⁴⁷ „[Gion Nándor] nem felejtette el megemlíteni, hogy a szovjet hadsereg mögött ólálkodó hős partizánok hogyan kínozták, erőszakolták és öldösték a magyarokat, hogyan ritkították meg a Ferenc-csatorna környékén elterülő magyar falvak lakosságát, vagy azt, hogy lejjebb, a Tisza legdélőbb szakaszán miként mészárolták higgadt módszerességgel a magyar férfiakat. Véráztatta táj. Hülyeség! Minden táj véráztatta. Igaz, de van véráztattább. Ez itt délen erősen áztatva van.” SZÁRAZ Miklós György, *Lenn Délen*, Magyar Nemzet 2007. április 28.

A temetők és a történelem

Hadd szóljunk most csak annyit a vidék történetéről, hogy a legtöbb, a mai Vajdaság területén lévő magyar településnek volt úgynevezett *nagyszaladása* 1848–49-ben, illetve némelyiknek 1919-ben is, amikor a lakosságnak az életét mentve északra kellett húzódnia, ha nem akart áldozattá válni.¹⁴⁸ Ez alól Szenttamás annyiban kivétel, hogy 1848-ban az ostromlott településen rekedt magyarság a martalócok kegyetlenkedéseinek esett áldozatul. Szomorú mementóként alkották meg ennek emlékére Szenttamás mind a mai napig hivatalos szerb nevét, a *Szrbobrán* ’szerb erőd’ nevet, amelynek használata Gion Nándor általános iskolai tanulmányai alatt kötelező volt: hivatalos használatban a *Szenttamást* nem is volt szabad leírni. A település magyarságának 1918 őszén botoztatást és szabad rablást kellett elszenvednie,¹⁴⁹ és az már az iskolai történelemkönyvekből is ismert, hogy 1944–1945 fordulóján szinte az összes bácskai település magyar férfilakosságát megtizedelték a jugoszláv partizánok.¹⁵⁰ Nikola Petrović, a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottságának tagja 1944 őszén világosan írta meg, hogy előre tervezett etnikai tisztogatást végeznek: „szükség van olyan energikus lépésekre, amelyek biztosítják a Bánát, a Bácska és Baranya jugoszláv jellegét”.¹⁵¹ Ekkor a szinte teljesen magyartalanított Sajkás-vidék után arányaiban a legnagyobb veszteség a szenttamási magyarságot érte. Ironikusan azt mondhatnánk, hogy bizonyára a helyi 1848-as hagyományból fakad, hogy Szenttamáson nem a férfiakra, hanem a teljes magyar lakosságra volt számítható a megtizedelés – bár túlnyomórészt itt is fér-

¹⁴⁸ PAPP Görgy, *Nagyszaladás? De melyik? – Történelmi sorsfordulók emlékezzete = Adryántól Adorjánig*, szerk. Uő., Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 2003, 247–256.

¹⁴⁹ PINTÉR József, *Szennyes diadal. Magyarirtás Szenttamáson 1944–1945-ben*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2014, 143.

¹⁵⁰ A téma gazdag irodalmából lásd: MATUSKA Márton, *A megtorlás napjai*, Forum, Újvidék, 1991; CSERES Tibor, *Vérbosszú Bácskában*, Magvető, Budapest, 1991.

¹⁵¹ Lásd: Nikola PETROVIĆ cikkét a Slobodna Vojvodina [’Szabad Vajdaság’, a Vajdasági Népfelszabadító Egységfront lapja] 1944. okt. 28-ai számában, reprint kiadásból idézi: FORRÓ Lajos, *Jelöletlen tömegsírok*, Hálózati Szabad Információért Alapítvány, Szeged, 2007, 14.

fiak voltak az áldozatok: a legfiatalabb 7, a legidősebb 77 éves volt.¹⁵² Gion tetralógiája főhősének, Gallai Istvánnak egy szerb szereplő így foglalta össze az akciót: „A németeket az utolsó szálig el kell takarítani, benneteket, magyarokat pedig alaposan megritkítani. Mert amíg sokan vagytok, örökös veszélyt jelentetek. Miattatok bármikor visszajöhet a magyar honvédség, [...] aztán megint átszabják az országhatárt. [...] A halálra rémisztett, gyáva magyarok maradhatnak, mert a gyáva emberek sokat dolgoznak, és minden hatalom szereti a dolgos embereket.”¹⁵³

A fentiek miatt nem tűnik funkciótlan megjegyzésnek vagy úgy általában a második világháborús veszteségekre való utalásnak például, hogy a *Postarablók* című ifjúsági regény mindkét főszereplője természetesnek veszi, hogy egyiküknek sincs apja,¹⁵⁴ vagy hogy Gion első regényének a főszereplője a háború *után* is félt, mert hullákat látott úszni a folyóban.¹⁵⁵ Az 1941-ben született Gion egy helyen így foglalta össze a gyerekkorát: „A vérengzéseket követően azonban helyreállt a rend és a béke: szépen elvultunk a sírkövek és a folyó mellett.”¹⁵⁶ Nyilván lehet itt, ahogy a regényekben is, csak a konkrét sírkövekre gondolni, de lehet tovább is...

A temetőkhöz kapcsolódó szomorú történetek azonban sajnos még a második világháború végével sem értek véget. Amikor a délszláv háború idején kezdett szétesni az a rendszer, amelyet az előző háború végén tömegsírokra alapoztak, nemcsak a régi tömegsírok kerültek elő, hanem újak is „keletkeztek”. Gion egy naplójegyzetszerű elbeszélésében például nem tudni pontosan, hogy a már Magyarországon élő író Vajdaságban maradt ismerőse melyikekre gondol, amikor mindenképpen „a legújabban feltárt tömegsírokról” akar beszélni az íróval.¹⁵⁷ Viszont jellemző, hogy ez foglalkoztatja a legjobban az otthon maradt barátot. Ahogy az is beszédes, hogy már

¹⁵² Vö. PINTÉR József, *Szenyves diadai*, illetve MATUSKA, *A megtorlás napjai*, 264.

¹⁵³ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 644.

¹⁵⁴ *Postarablók* [1972], 96–97.

¹⁵⁵ *Kételtűek a barlangban* [1967–1968], 96–98.

¹⁵⁶ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998], 264.

¹⁵⁷ *Mosolyra figyelni* [1998] = GNÉ/4., 685.

az első szenttamási témájú Gion-novella szövege is „három temetés köré szerveződve beszél el a Keglovics utca lakóinak életét”.¹⁵⁸

A temetők kegyetlen realitását Gion a haláltáborot megjárt zsidó asszony és gyermekkori játszótársa, az egykori német katona „balladát idéző”¹⁵⁹ szépségű történetében oldja fel a *Zongora a fehérek kastélyából* című regényben. Így mutatva alternatívát, hogy az emlékezés e kiemelt terei a tragédiák után nemcsak a pusztulás és a felejtés, hanem a bocsánatkérés, sőt a kiengesztelődés helyei is lehetnek.¹⁶⁰

Megszűnő közösségek – megszűnő temetők

Amit Foucault a temetőknek és a tükör jelenségének az összefüggéseiről mond, az különösen igaz a Gion műveiben megjelenő Szenttamásra, azzal a kiegészítéssel, hogy ott a temetőkben a városka lakosságának *egykori* képe tükröződik még látványosabban. A különböző temetők gyakori szerepeltetése részben az egzotikumokat is tartalmazó, még mindig színes helybeli nemzetiségi palettára utal. Másrészt a temetők a múlttal, a veszteséggel szembesítő hiányleltárak is, hiszen azon közösségek egy része már nem él a településen, amelyeknek a temetője még megvan: „A házakkal szemben [...] kezdődnek a temetők: a református temető, amelyet mindenki német temetőnek nevez, mivel a reformátusok majdnem mind németek voltak, és a zsidó temető. Pusztulásra ítélt temetők – nincsenek már sem németek, sem zsidók a városban –, legalább húsz éve nem hoztak ide egyetlen halottat sem.”¹⁶¹ Ám ezek a temetők is csak addig emlékeztetnek az ott nyugvókra, amíg a többi személy, illetve közösség kegyelete tart. A sírkertek ugyanis önmagukban csak korlátozottan képesek előhívni a kegyeletet: a lakosok jó esetben is csak addig tartják tiszteletben őket, amíg személyes emlékeik vannak az eltemetettekről. A személyes emlékezet és a kegyelet összefüggésére mutat az, ahogy az élők válogatnak a sírkövek között, mielőtt elviszik a kispadnak valót: akire emlékeznek, annak a sírkövét is tiszteletben tart-

¹⁵⁸ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 62.

¹⁵⁹ ELEK, *Gion Nándor írói világa*, 173.

¹⁶⁰ *Zongora a fehérek kastélyából* [1993], 478–479.

¹⁶¹ *Ezen az oldalon* [1971], 59.

ják; akire nem, annak a sírkövét már viszik is.¹⁶² Az idő előrehaladtával viszont, ahogy az élők személyes emlékei halványulnak – illetve ha a múltat el akarják törölni –, felszámolják a temetőket is.

Fakuló tükrőről van tehát szó, amelynek csökkenő erejét láthatjuk azon, ahogy az emlékezés terét lassan, majd egyre gyorsuló tempóban felszámolja a még élők praktikus érdeke. Így derül ki a „változhatatlanság”, a „végérvényesség” toposzáról, az „időtlenység” és az emlékezet (megőrzésének) szimbolikus teréről a szomorú realitás: az emlék(ezés) sem örök, és az emlékhelyek sem azok. Így lesz először a zsidó temető kapujából tüzelő, majd a német temető legdíszebb sírkövéből utcai kispad,¹⁶³ amit a további feltartóztathatatlan pusztulás követ: „A zsidó temetőnek már a kapuja sincs meg, Romoda, az ácsmester ugyanis egy hideg téli éjszakán kiemelte a helyéről, hazavitte és feltüzeltte.”¹⁶⁴ Mert a kihalt közösségek temetőit Szenttamáson nem őrzik meg műemlékként sem, hanem hatósági támogatással tüntetik el: a német református „temetőt porig rombolták. Hogy az élő emberek ellenségei tudnak lenni egymásnak faji és valósi hovatartozás szerint, az is siralmas, de hogy a holtakat is meggyalázzák, az már a legdurvább embertelenség. A nyugati, civilizált államokban a régi temetőket bekerítik, bezárják, kegyelettel viseltetnek a holtak iránt.”¹⁶⁵ Ahogy Gion is írja: „a zsidó, a német, a nazarénus és az ókatolikus temetőt már ledózerolták, házak épültek a helyükön, új lakók költöztek be, esetleg az újabb háborúból hozott tőkével. Velük kissé nehezebben érték szót, és nem csak azért, mert legtöbben nem beszélik az anyanyelvemet.”¹⁶⁶ A temetők tehát Gion műveiben egyfajta átalakulásra is képesek, de ez a folyamat, bár emlékeztet Foucault második pontjára, szöges ellentéte annak: a temetők ebben az átalakulásban végül teljesen megszűnnek (kivételezett helyek, és így heterotópiák) lenni.

¹⁶² Vö. *Uo.*, 61.

¹⁶³ *Uo.*

¹⁶⁴ *Uo.*, 59.

¹⁶⁵ HORVÁTH Ilona, *Filléres emlékeim*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012, 36.

¹⁶⁶ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Gion Nándorral beszélget *Fűzű László* [1998], 265.

BERECZ PLÉBÁNOS, MÁTÉ APOSTOL ÉS A VERBÁSZI EVANGÉLIKUS LEKÉSZ

KERESZTÉNYSÉG ÉS IDENTITÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Amikor egy délvidéki magyar író életében egyszer „egy vaskos pénz-köteget” tudhatott a magáénak, és így majdnem gazdagnak érezte magát, szimbolikus dolgokat vásárolt. Megvette „a hatkötetes világ-irodalmi lexikont, továbbá a katolikus bibliát igen díszes kiadásban és a református bibliát kevésbé díszes kiadásban, és [...] még valami ismeretlen márkájú whiskyt”.¹⁶⁷ Legalábbis ezt olvassuk Gion Nándor egyik elbeszélésében.

Katolikus tértárgyak orientációs szerepe

Gion *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényében a gyerekek leggyakrabban a Szentháromság-szobor előtt találkoznak,¹⁶⁸ az *Engem nem úgy hívnak*ban pedig rendszeresen a katolikus templom melletti lépcsőn ugrálva mérik le érettségüket.¹⁶⁹ A *Rózsamész*ben lisztlopáskor kétszer pihennek meg Gallai Istvánék: a görögkeleti és a katolikus templom előtt.¹⁷⁰ A még a szocialista Jugoszláviában megírt, szintén a *Rózsamész*ben szereplő munkásmozgalmi szervezkedésnek is a katolikus templom, illetve a Szentháromság-szobor előtti tér a góc-pontja, ahonnan elindul a sztrájk: „Este telezsúfolódott türelmetlen emberekkel Kiss Antal kocsmája. Rengeteg ember jött össze, egymás hegyén-hátán szorongtak, és vagy ezren még kint maradtak a katolikus templom előtti téren, széles gyűrűbe fogták a tér közepén álló Szentháromság-szobrot.”¹⁷¹

A templomoknak nemcsak térbeli, hanem időbeli orientációs szerepe is van. Az író alteregója, M. H. J. például azt a tanácsot kapja, hogy „mindenképpen katolikus templom közelében béreljen szo-

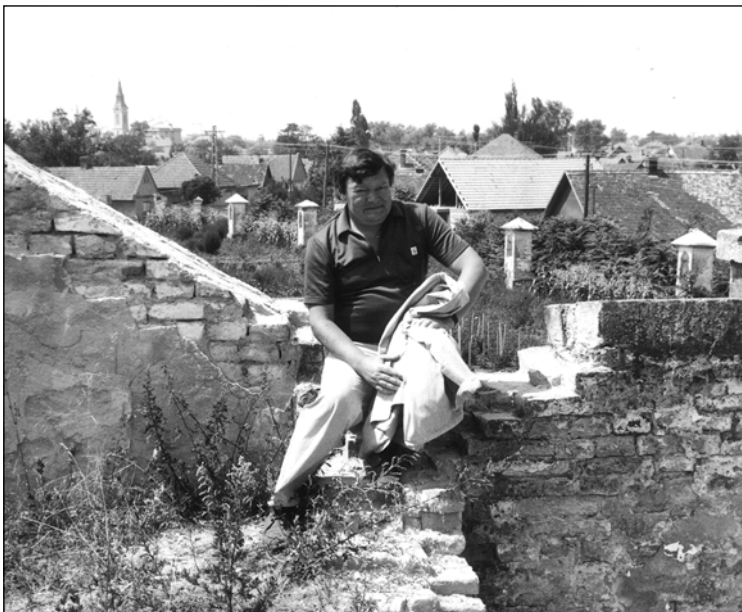
¹⁶⁷ *Az angyali vigasság* [1985], 415.

¹⁶⁸ Például: *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 258, 353.

¹⁶⁹ *Engem nem úgy hívnak* [1970], 89.

¹⁷⁰ *Rózsamész* [1976], 236.

¹⁷¹ *Uo.*, 419.

Gion Nándor a szenttamási Kálvária romjain 1982-ben,
a *Szülföldem: Szenttamás* című film felvételekor. Németh Mátyas felvétele

bát, mert a katolikus templomok toronyórái a legmegbízhatóbbak, de M. H. J. végül is nem fogadta meg a jó tanácsot, rájött, hogy a görögkeleti templom toronyórája is viszonylag pontosan jár, [...] tehát beköltözött a bútorüzlet fölé, a görögkeleti templommal szemben.”¹⁷² A zsidó Lusztig Márton is a Szentháromság-szobor talapzatába rejt el kincseit az *Aranyat talál*tban, mielőtt elhurcolják, mert azt tartja térben és időben a legbiztosabb pontnak Gion Nándor prózavilágának középpontjában, Szenttamáson. A zsidók kincseiből aztán megtalálói a Kálvárián Krisztus térde mögé rejtik a Török Ádám kedvesének járó részt.¹⁷³ Egy, már Magyarországon tett nyilatkozatában pedig Gion a szenttamási magyar közösséget a katolikus templommal, illetve a kultuszközösséggel azonosítja: „Én az emberekhez

¹⁷² M. H. J. *hintaszeke* [1975], 257.

¹⁷³ *Aranyat talál*t [2001–2002], 903–904.

kötődtem, és nem a helyhez. Megváltozott a régi világ, és különösen az a világ, amit én igyekeztem és még mindig igyekszem megrajzolni. Nem csupán a már említett négy házszorra, a temetőkre és a kis folyóra gondolok, hanem az egész városra, az apácázárdából átalakított [!] magyar iskolára, a Zöld utcára, a Tukra, a devecesteri dombokra, *a katolikus templomra, pontosabban a templomba járókra.*” [kiemelés: K. Á.]¹⁷⁴

...és az egyház fenyegetettsége

Még a szocialista Jugoszláviában történt, hogy a túlnyomórészt magyarlakta Horgoson az általános iskola tantestületéből többen elmentek egy diákjuk templomi orgonakoncertjére. Erre a következő nap valamennyiüket elbocsátották, mivel – úgymond – betették a lábukat egy templomba. Egyikük sem helyezkedhetett el többé tanárként.¹⁷⁵ Arra, hogy a vajdasági (magyar) értelmiséginek mennyire őrizkednie kellett attól, hogy kiderüljenek esetleges vallási kötődései, a fentín kívül az a történet is példa lehet, amelyben Gion egy volt katonatársával, történetesen egy katolikus pappal való találkozását írta meg: „Sok évvel később elég nagy feltűnést keltett, amikor Újvidék város központjában, nem messze a tartományi pártvezetőség székházától egy fekete csuhás, katolikus pap futott utánam, és amikor utolért, nevetve megöleltük egymást, amint azt a régi katonacimborák szokták.”¹⁷⁶ Az író nyilván azért írta, hogy az eset „elég nagy feltűnést keltett”, mert utólag kellemetlennek vagy veszélyesnek érezhette a helyzetet.

Ugyanakkor Gionnak, ha nem is feltétlenül a keresztény-katolikus hittartalom, de legalábbis a közösséget összetartó hagyományos értékek melletti komoly kiállására mutat, hogy azt a katolikus templomot, illetve környékét tette meg művei egyik legfontosabb helyszínének, amelyet a kommunizmus alatt játszódnó műveiben mind funkciójában, mind pusztán létében veszélyeztetettnek mutatott be:

¹⁷⁴ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998], 266.

¹⁷⁵ Dormán László újságíró, Gion Nándor volt kollégája szóbeli közlése nyomán.

¹⁷⁶ *Keresztapámról és hitvallásaimról* [1996] = GNÉ/5., 14.

A szenttamási római katolikus templom 1910 körül

A téren nincs semmi más, csak a katolikus templom, ahol vasárnaponként miséznek néhány öregasszonynak. Régi templom, de azért elég szép, s én már sokszor gondolkoztam, hogy vajon mit csinálnak vele, ha bontani kezdik a körülötte levő régi házakat, hogy új, marha nagy épületeket építsenek a helyükre. Vajon lebontják-e a templomot is, vagy pedig ott hagyják az emeletes épületek között? Sehogyan se tudom elhinni, hogy a templom ott maradjon az emeletes új házak között.¹⁷⁷

Hasonlóképpen ábrázolta Gion azt a fenyegetettséget is, amely a kultusz/közösség fennmaradását veszélyeztette:

[Kovács Pali] rázendített a *Mennyből az angyalra*. Erre mi hárman, Hodonicki Oszkár, Virág Péter meg én elkezdtünk énekelni. Következett a *Csordapásztorok*, a *Fel nagy örömré* és még néhány karácsonyi dal, majd ismét a *Mennyből az angyal*. Ehhez tudni kell, hogy a karácsony előtti napokban mi rendszeresen bejártunk három-négy utcát, minden házba bekopogtunk, és felkínáltuk az „angyali vigasságot”. [...] remekül tudtuk énekelni a karácsonyi dalokat, és remekül énekeltünk ott a színpadon is [...]. Csakhogy beviharzott Novák tanárnő is, magánkívül volt, sikoltozott, [...] lehordott mindenfélének, figyelmeztetett, hogy ez itt többé nem apácázárda, nem a sötétség fellekvára, nem túri, hogy a klerikális reakció szellemét felélesszük [...].¹⁷⁸

A vallás Gion minden regényében kap szerepet, de jellemző, arról, hogy a gyerekek is rendszeresen járhatnak templomba – még ha érdekből is –, majd csak a Magyarországra települése utáni *Zongora a fehérek kastélyából* című regényben tudott írni.

¹⁷⁷ Engem nem úgy bívnak [1970], 21.

¹⁷⁸ Sortűz egy fekete bivalyért [1982], 259.

A kálvária

A fentiek miatt (szinte) provokációszámba mehetett a Jugoszláviában írott művekben, hogy Gion prózájában a templom mellett a másik központi helyszín az a Szentháromság-szobor, amely túl azon, hogy vallási jelkép, a honfoglalás 1000. évfordulójának az emlékműve is;¹⁷⁹ és amely szobor a régi szenttamási magyar iskola elbontásától 2013-as áthelyezéséig egy sportpályába ékelődve, fák takarásába kerülve szorult a perifériára. Hasonlóképpen az is meghökkentő lehetett a helybelieknek – az író ezzel is a hagyományos értékek mellett tett hitet –, hogy a *Virágos Katonának* implicite már a címe is a Kálváriára, illetve egy ottani stációképre utal. A Kálvária lehet az egyéni vagy a közösségi kisebbségi létnek, vagy általánosságban az egész életnek a képe is, ahogy olvassuk: „Az az út fel a Golgotára rettenetesen hosszú...”¹⁸⁰ A Kálvária mint helyszín aztán utalhat arra is, hogy a kisebbségi magyarság közösségi életlehetőségei sokszor és sok helyen már csak a liturgikus térre mint végső menedékre korlátozódnak.

A Kálvária főszereplő, Rojtos Gallai István állandó tartózkodási helye a regényben, holott e szakrális hely valóságos szenttamási megfelelője Gion szinte egész életében használaton kívül állt: az utolsó, 1944-es nagypénteki keresztúti ájtatosság után 1998-ig, tehát az író hároméves korától a halála előtti évekig az enyészet martaléka volt. Előbb konyhakertek, majd lucernás, utóbb szeméttelep (!) volt a düledező stációoszlopok között. 1976-ban (a *Rózsamész* megjelenésének évében) például majdnem fatelepet létesítettek a helyén, de olyan terv is volt, hogy töltésnek hordják el a dombját. Az ezredfordulón a helyi közösség eddigi legszélesebb körű összefogásával az utolsó utáni pillanatban sikerült a végpusztulástól megmenteni és újjáépíteni,¹⁸¹ így a szenttamási kálvária ma már újra „közösségi jelkép, a lokális közösség identitásának szimbóluma”.¹⁸²

¹⁷⁹ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 163.

¹⁸⁰ *Virágos Katona* [1973], 89.

¹⁸¹ PARACKI LÁSZLÓ, *A szenttamási kálvária 1868–2009. = De historia urbis nostrae*, I., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás, 2011, 46–58.; illetve JENEI DEZSŐ, *Összefogás jelképe. A szenttamási kálvária 1864–2001.*, Bácsország 2003/10–12., 15–17.

¹⁸² HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 164.

Az angyali vigasság és más vallásos műcímek

Gion vallási (és egyben olykor nemzeti) állásfoglalásaként fogható fel az is, hogy az egyetlen csupa nagybetűs név az egész életműben a KERESZTET CIPELŐ EMBER,¹⁸³ és hogy számos művének adott a bibliából vett vagy a katolikus vallás gyakorlataira utaló címet. A *Virágos Katona* a Krisztust korbácsoló katona stációképére, a *Latroknak is játszott* cím pedig a Krisztus mellett megfeszített gonosztevőkre irányítja a figyelmet. A *Keresztvivő a Keglovics utcából* a temetési menetben betöltött szerepre; a *Krisztus Katonája* a húsvéti ünnepkör egyik népszokására: a szentsír őrzésére;¹⁸⁴ *Az angyali vigasság* pedig a kántálás és a betlehemezés helyi nyelvjárási nevére utal.¹⁸⁵

Az „angyali vigasság”-nak a címbe emelése is provokatívnak volt tekinthető a megírás idején, hiszen vallásos cselekmény szolgálja a regénykohéziót, az adja az egész mű cselekményének szerkezetét. Ráadásul „szimbolikus erejű motívummá válik, amely azt sugallja, hogy a felnőttek sokszor embertelenül kegyetlen, nyomorúságos és tragikus világát a gyermeki jelenlét és szemlélet képes humanizálni”.¹⁸⁶ A műben is kifejtve olvassuk ezt a gondolatot: „hadd kérdezzem meg: uram, ön sohasem énekelt az ablakok alatt szép téli estéken? Nem? Sajnálhatja. Ha csak egyszer énekelt volna, most nem próbálná ezzel a vacak vendéglői késsel felvágni az ereit.”¹⁸⁷ Más-
hol még azt is olvassuk Gionnál, hogy az éjféli misén megszépülnek az emberek, illetve: „Emlékszem régi Szilveszter-éjszakákra, amikor [...] az asszonyok pedig ünneplő fekete ruhában, mint a varjak oson-

¹⁸³ *Ahasvérus* [1966] = GNÉ/4., 24, 26.

¹⁸⁴ Vö. *Egyedülálló szokás Bácskában. A szenttamási Krisztus-katonák*, Hitélet 1973/4., 30.

¹⁸⁵ Angyali = angyalok által hirdetett; vigasság = [itt:] jó hír, örömhír, evangélium, vö. Lukács evangéliuma 2. fejezetének 10–11. versével, ahol az angyalok e szavakkal adják a pásztoroknak hírül Jézus születésének hírét: „Ne féljete, mert íme, hirdetek nektek nagy örömet, amely az egész nép öröme lesz [...]”

¹⁸⁶ ELEK Tibor, *A szeretet vigasztaló ereje. Gion Nándor ifjúsági regényeiről* = GNÉ/3., 530.

¹⁸⁷ *Az angyali vigasság* [1985], 447.

Krisztus-katonák Szenttamáson az 1930-as években

tak a reggeli szentmisére. Titokban megpróbáltak boldogok lenni a maguk módján.”¹⁸⁸

1968-ban tette Gion az alábbi nyilatkozatot: „sajnálom, hogy néhány igazán haszon nélkül való dolgot nem tudtam megmenteni azzal, hogy lejegyzem, mint az ősi népszokásokat”.¹⁸⁹ Az 1975-ös *Krisztus Katonája* című elbeszélés aztán mégis megörököltette a szentsír-őrzést, az 1985-ben megjelent *Az angyali vigasság* című regény pedig a betlehemezést – mint „ősi népszokásokat”. Az utóbbi tradíció végső soron ennek köszönheti, hogy nem merült teljesen feledésbe, illetve hogy sikerült feleleveníteni Szenttamáson. A kommunizmus évei alatt kiveszett hagyomány nevét ugyanis éppen Gion műveiből ismerték a művelődésszervezők, és gyanút fogtak, hogy talán nem az író leleménye volt a szép kifejezés. Ezért kérdeztek rá a helyi öregeknél, hogy ők is „mondták-e az angyali vigasságot” fiatal korukban, amire mindenhol „igen” volt a válasz.

¹⁸⁸ *Újévi köszöntő 1990.*, Forrás 2017/2., 5.

¹⁸⁹ HORNYIK Miklós, *Gion Nándor* = Uő., *Szabálytalan napló*, Forum, Újvidék, 1981, 135–140. Idézi: ELEK, *Gion Nándor írói világa*, 35.

Ezek után lejegyezheték és a fiataloknak megtaníthatták a régi helyi betlehemest.¹⁹⁰

Kisebbségi műcímek

A kisebbségi léthelyzetre asszociáltat a Gion-címek közül például az *Ezen az oldalon* és a *Kéltűek a barlangban* is. Az előbbivel kapcsolatban azt olvassuk, hogy „azt mondják, hogy velünk ezen az oldalon mindig valami baj van”.¹⁹¹ Az utóbbinál pedig a *kéltűség* felidézheti a kisebbségiekre jellemző kettős kötődést, míg a *barlang* a kisebbségi lét perspektívatlanságára utal.

A biblikus Gion-műcímek között az *Izsakhár* is utal a kisebbségi tematikára, mert ahogy már volt róla szó: „a tizenkét izraeli törzs közül Izsakhár törzsének jutott ki a legmostohább sors: földrajzilag és gazdaságilag felháborítóan előnytelen területre kényszerítették, a rávonatkozó apai áldás egyenesen átokként hangzott”.¹⁹² Legalábbis Gion írásai szerint, ugyanis a bibliában nem csak negatívumokat olvasunk az Izsakhárnak jutott atyai áldásban. A Káldi-féle hagyományos katolikus bibliafordítás szerint Izsakhár „földre legjobb” – a katolikus fordítás alapjául szolgáló latin változatban, a *Vulgátában* „optimus” –, a Hertz-féle izraelita fordítás szerint „kellemes”, a Gion által használt Károli-fordítás szerint pedig „kies”.¹⁹³

Jellemző, hogy az író a céljaihoz, tudniillik a kisebbségi léthelyzetre való utaláshoz megfelelő részre helyezte a hangsúlyt a bibliai áldásból. Hogy tudniillik Izsakhár „teher alá hajtja hátát, s robotoló szolgává lesz”; nem pedig arra, hogy „a karámok közt heverész. S látja, hogy jó a nyugalom és hogy a föld mily kies.”¹⁹⁴ Gionra az efféle, írói céljai érdekében eszközölt hangsúlyáthelyezések, elhallgatások, sőt valóságferdítések máshol is jellemzőek. (Lásd például

¹⁹⁰ KOVÁCS Blanka–HORVÁTH FUTÓ Hargita, *A karácsonyi ünnepkör dramatikus játéka* (*Az angyali vigasság és a betlehemes játék*) = *De historia urbis nostrae*, II., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás, 2012, 67.

¹⁹¹ *Ezen az oldalon* [1971], 133.

¹⁹² M. H. J. *hintaszéke* [1975], 258.

¹⁹³ Vö. Mózes I, 49,14–15.

¹⁹⁴ Vö. még: *Izsakhár* [regény, 1994], 476.

alább a német evangélikus identitás felhasználását!) Mégis, az az el-
lentmondás, hogy Izsakhár *jó földön* lett *robotoló szolgáló*, alkalmassá
tette arra, hogy a délvidéki magyarság szimbólumává legyen. Hiszen
a bácskai földek Európa legjobbjai, de a kisebbségi sors előnytelen,
alávetett helyzet.

Megjegyzésre érdemes, hogy Gion Izsakhár – akárcsak például
a máshol említett Ezékiel próféta – nevének írásakor a hagyományos
protestáns írásmódot követi. Gion egy korai novellájának az *Issakhár*
címet adta, s benne az *Issakhár* alakot írta le, amely az 1590-es Vizso-
lyi Bibliától a 20. századi revideálásig volt a protestáns bibliakiadások
névalakja. Az 1905-ös úgynevezett *revideált Károli-fordítás* vezette be
az *Izsakhár* formát, amelyet pedig az író későbbi műveiben használt.
(A többi katolikus és az újabb protestáns fordítások ettől eltérően
használják Jákob pátriárka Leától született ötödik fiának a nevét.)¹⁹⁵

Vallásos szereplők

Igaz ugyan, hogy Istenes Bíbic Mihály, aki „mindenkinek dicsér-
tessékkal köszönt”,¹⁹⁶ az egyik legbecstelenebb tolvaj az életműben;
a nazarénus Juhász János, „az újhítű meg lopott Stefantól”,¹⁹⁷ de en-
nek az az oka, hogy a harsány vallásosság a való életben is sokszor
leplez gazságot. Ám ezeket a szereplőket bőségesen elbírja nemcsak
a sok bibliailag motivált cím, hanem főként a sok vallásos téma és
utalás. Talán ellensúlyként is szükség van rájuk, hogy legyen egy-két
ellenszenves vallásos, pontosabban a vallásosság látszatából hasznot
húzó szereplő Gion tetralógiájában.

Istenes Bíbicékhez hasonlóan érdekesen ellentmondásos figu-
ra a Keglovics utcai szentfazék is: „A félszemű Máté apostol volt
az egyetlen istenfélő ember a Keglovics utcában. Minden reggel öt
órákor kelt, hideg vízben megmosakodott, és anélkül, hogy egy fa-
latot is a szájába vett volna, elment a templomba, és megáldozott,
vagy ahogyan ő szokta mondogatni: »evett isten kenyereből«.”¹⁹⁸

¹⁹⁵ Vö. Mózes I, 30,17.

¹⁹⁶ *Virágos Katona* [1973], 26.

¹⁹⁷ *Uo.*, 20.

¹⁹⁸ *Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről* [1966] = GNÉ/4., 51.

„Máté apostol” ugyanakkor lefarizeusozza az egész utcát, mire az Ácsmester „álszentatyám”-nak szólítja. A szereplő hivatkozón és fensőbbségesen vallásos, de az író bizonyára nem a vallásosságot akarta csempülni az ő személyében (sem), hiszen Gion számos szereplőjének vannak nemcsak templomi környezetben,¹⁹⁹ hanem azon kívül is egészen természetes vallásos gesztusai, például: „A reggeli misére igyekvő öregasszonyok rábámultak a folyóra, és keresztet vetettek, mert nem tudták, hogy került oda az a rengeteg virág.”²⁰⁰ Vagy: „Romoda esténként karjaiba vette beteg feleségét, és úgy táncolt körbe-körbe a hideg szobában, hogy valamennyire felmelegítse az asszonyt. Szent János, a méhészt, ha ilyenkor elment Romodáék háza előtt, keresztet vetett, és rövid imádságfélét mormogott.”²⁰¹ Illetve: „A bivalyos a fal mellől egy csákányt választott, nyelvét lefelé fordította, beállt az ajtóba, keresztet vetett, majd a csákány nyelvével kopogtatni kezdte a betont.”²⁰²

Pusztá hasonlításokban is használ Gion vallásos képeket, például: „térdre esett, mint az oltár előtt a templomban”; vagy: „eloltotta a viharlámpát, lóbálta a kezében, mint egy füstölőt a templomban”;²⁰³ illetve: „Suttogva beszélt, mintha templomban lennének vagy valami tilos helyen.”²⁰⁴ Egy magyar gyerekcsapat pedig az erősebb (valószínűleg szerb) galerivel való bunyózástól félve természetesen a katolikus, avagy helyi szóhasználatnál a magyar²⁰⁵ templomban keres menedéket, ahol teljesen otthonosan viselkedik: „már nagyon a sarkunkban lihegtek Toma Gyuriék, és mivel éppen veszernyére harangoztak, bementünk a templomba [...]. Mi belemár-

¹⁹⁹ „A templomban a padokban jobbra fekete ruhás öregasszonyok ültek, mormolták imáikat, és áhítattal nézték Berecz plébánost, aki az oltár előtt hajlongott.” *Az angyal vigasság* [1985], 424.

²⁰⁰ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 323.

²⁰¹ *Ezen az oldalon* [1971], 72.

²⁰² *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 293.

²⁰³ *Uo.*, 350, 343.

²⁰⁴ *Rózsaméz* [1976], 423.

²⁰⁵ „Katolikus templom [lásd]. Magyar templom” PENAVIN Olga–MATIJEVICS Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára. (Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 6)*, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1981, 34.

A szenttamási katolikus templom belseje. Fejérdy Péter felvétele

tottuk kezünket a szenteltvízes tálba, térdet hajtottunk, és keresztet vetettünk, azután felmentünk a kórusra a lelógó harangkötelek közé, és meghúzódtunk az orgona mellett, hogy kilihegjük magunkat.”²⁰⁶

A *Testvérem, Joáb* című regényben pedig csak egyetlen utalásból derül ki, hogy a főszereplő vagány fiúk magyar nemzetiségűek; a regény végén abból következtethetjük ki, hogy együtt voltak elsőáldozók: „– Első áldozós koromban éreztem magam ilyen rohadtul. [...] – mondta a Fehér Ló. – Emlékeztek még arra, amikor első áldozók voltunk? – Emlékszem – mondtam. – De arra már nem emlékszem, hogy hogyan éreztem magam. – Csak arra emlékszem, hogy sokan voltak a templomban – mondta Búr.”²⁰⁷ Hogy mennyire természetes velejárója Gion szereplői életének a vallás, illetve annak gyakorlása, abból is látszik, hogy egy elbeszélés szereplője, Dosztán Antal „szidta a kiugrott teológust, amiért megbolondította a fiát” azzal, hogy „hosszútávfutót faragott belőle”, „és dühében kissé logikátlanul tünnetőleg elmaradozott [!] a vasárnapi misékről”.²⁰⁸ Egy másik szerep-

²⁰⁶ *Az angyal vigasság* [1985], 423–424.

²⁰⁷ *Testvérem, Joáb* [1968–1969], 241.

²⁰⁸ *Az angyal vigasság* [1985], 439.

lő pedig bánatosan veszi tudomásul, hogy az ő életéből hiányzik a vallás: „még vasárnap is dolgoztam, mert akkoriban nem akadt más tennivalóm. Vasárnap reggelenként a műhely ablakán át megnéztem az ünneplőbe öltözött embereket, akik céltudatosan siettek a templom felé, kicsit irigyeltem őket [...]”²⁰⁹

Visszatérve „Máté apostolra”, a szereplő tehát másra kellett Gionnak, mint a vallás(osság) gúnyolására: az ő túlzásai és képmutatása kipellengérezésének álcája alatt már egy korai novellájában célozhatott a kommunizmus kezdeti időszakának kényes emlékeire, a beszolgáltatásra és a padlóössprésekre. „Máté apostol” ugyanis „valamikor feldúlta a szegény, tudatlan, földtúró emberek otthonát, és ha dohányt meg lisztet talált, elvette tőlük, a szegény, tudatlan, földtúró embereket pedig börtönbe csukatta. Mikor aztán az egyik tanyán a bozontos hajú, elvadult, tudatlan emberek kiverték a fél szemét, rádöbbsent, hogy milyen nagy bűnös ő.”²¹⁰

Vallásos cselekedetek

Az tehát, hogy a szereplők rendszeres misére járók, vagy hogy imádkozni szoktak a Kálvárián, a legtermészetesebb cselekményként jelenik meg a művekben: számos utalást olvasunk mindenfajta keresztény vallásos tevékenységre. A vallásgyakorlásra utaló, a következőkben idézett adatok mind a szocialista Jugoszláviában írott művekből valók, és korántsem teljes a gyűjtés: „egy napon azonban apám a templomból hazajövet meghallotta, hogy Istenes Bibic Mihály tíz lánc földet vett”,²¹¹ illetve: „– Ti katolikusok vagytok? – kérdezte Rézi. – Persze – morogtam rosszkedvűen [...] – A katolikusoknak gyónniuk és áldozniuk kell, mielőtt meghalnak. – Persze.”²¹² Illetve: „szerettem a karácsonyt, a karácsony hangulatát; a betlehemeseket, a lövöldözéseket, az éjféli misét, amikor az egész Tuk és az egész Zöld utca a templomban szorongott, és áhí-

²⁰⁹ *Mint a felszabadítók* [1994], 402–403.

²¹⁰ *Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású nővényekről* [1966], 51–52.

²¹¹ *Virágos Katona* [1973], 63.

²¹² *Uo.*, 86.

tattal énekelt”;²¹³ illetve: „Húsvét napján, amikor a templomból eljött hozzánk [Imris Lázár], hogy iszogasson egy kicsit apámmal, megemlítette, hogy újabb lánc földet szerzett az uraságnak”;²¹⁴ illetve: „Vasárnap délelőtt van: ünneplőruhás, kalapos emberek sietnek a virágzó akácfa alatt, templomba mennek.”²¹⁵ Vagy: „Az átszabott, kifordított köpeny olyan, mintha új lenne. Rézi élvezettel szemlélgeti minden oldalról, és elégedetten mondja: – Ez a legszebb katonaköpeny, amit valaha láttam. Templomba is elmehetsz benne.”²¹⁶ Vagy: „Vasárnap járt csupán templomba, mindig nagymisére ment, és ilyenkor, ha belemártotta ujjait a szenteltvízbe, leginkább elmosolyodott.”²¹⁷ Vagy: „Szent János minden reggel templomba ment.”²¹⁸ Illetve: „Minden körmenetet végignéztam, igazán szép volt, a falu minden katolikusa ott szorongott a templom előtt vagy a templom udvarában. [...] A körmenet lassan haladt előre, legalább ezer ember énekelt, hogy: »Feltámadt Krisztus e napon. Alleluja! Hála légyen az Istennek«.”²¹⁹ Illetve: „[Fia kútba fulladása után] Péntekné két napig sikoltozott, a haját és a ruháját tépte, azt mondta, ő is kútba ugrik, de aztán mégsem ugrott a kútba, viszont rendszeres templomba járó lett.”²²⁰

Gion egy novellájában – hajmeresztő módon – még a bosszú is keresztényi asszociációkat hordoz. A falubeliek ahelyett, hogy például orvul leütnék, figyelmességükkel, szeretetükkel szorongatnak meg valakit, aki értelmetlenül megölt egy négygyerekes apát. A gyilkos Izidorral (akinek neve éles kontrasztban áll cselekedetével, hiszen az azt jelenti, hogy ’Ízisznek – a házastársi és az anyai szeretet istennőjének – az ajándéka’)²²¹ úgy tűnik, mintha Jézus *Hegyi beszéde*, illetve Pál apostol tanítása szellemében viselkednének a környékbeli

²¹³ *Uo.*, 102.

²¹⁴ *Uo.*, 136.

²¹⁵ *Uo.*, 175.

²¹⁶ *Uo.*, 192.

²¹⁷ *Az angyal vigasság* [1985], 432.

²¹⁸ *Ezzen az oldalon* [1971], 64.

²¹⁹ *Krisztus Katonája* [1975] = GNÉ/4., 239.

²²⁰ *Az angyal vigasság* [1985], 370.

²²¹ LADÓ János, *Magyar utónévkönyv*, Akadémiai, Budapest, 1978, 172.

családos emberek. Jézus ugyanis azt tanítja, hogy „szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót azokkal, akik gyűlölnek titeket”,²²² Pál apostol pedig azt, hogy „ha ellenséged éhezik, adj neki enni, ha szomjazik, adj neki inni. Ha ezt teszed, izzó parazsat raksz a fejére.”²²³ Az utcabeliek tehát sokszor nagyon kedvesek a tetteshez, sokat és kedvesen beszélgetnek vele, sőt vasárnapi ebédre hívják meg, mígnem a gyilkos már nem bírja elviselni az érdemtelenül feléje áradó szeretetet, és felköti magát.²²⁴

A vallás a közösségek kapaszkodója

Mi más közös identitásképző elemet is találhatott volna Gion, mint a katolikus vallást, amikor a vajdasági magyarság 95%-a katolikus? Ráadásul a délvidéki magyarokra jellemző, hogy a környezetüknél – a szerb többségnél mindenképpen – vallásosabbak. Nota bene, a szenttamási katolikus templomba ma is jóval többen járnak, mint a pravoszlávba, holott a magyarok harmadannyian sincsenek, mint a szerbek.

Talán emiatt is van, hogy bár a „szerb karácsony(kor)” mint időhatároló többször is előkerül a *Latroknak is játszott* tetralógiában, Gion szinte semmit nem ír a szerbek vallásosságáról. Csak a templomukat emlegeti, de azt is távolságtartóan mindig papirosízű szóval „görögkeleti” templomként, holott az a helyi szóhasználatban: „Szerb templom ~ Pravoszláv templom”.²²⁵ A magyar csendőrökre orvul lövöldöző Ozren Mudrinski pékmesterről²²⁶ és Leonyidról, az ukrán bérgyilkosról olvassuk csak, hogy megünnepelték a védőszentjük napját,²²⁷ illetve még azt olvassuk, hogy Romániában, a Máramarosi-havasokban „egy rendkívüli képességű ortodox pap, egy szakállas pópa jó pénzért átkot mond a megrendelő ellenségeire, és az átok mindig megfog. Hosszú sorok állnak a parókia előtt,

²²² Lukács evangéliuma 6,27. (Új protestáns fordítás: 1990 – a továbbiakban is ebből származnak az idézetek.)

²²³ Pál levele a rómaiakhoz 12,19–20.

²²⁴ *Izidor*, [1987] = GNÉ/4., 261–269.

²²⁵ PENAVIN–MATIJEVICS, I. m., 56.

²²⁶ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 542.

²²⁷ *Védőszentek a fenyők között* = GNÉ/4., 596.

a pópa az egyik leggazdagabb ember a havasokban.”²²⁸ Egyik adalék sem vet túl jó fényt a keleti keresztényekre, de ennek bizonyára nem vallási, hanem nemzetiségi, illetve történelmi gyökere van: mind a szerb, mind az ukrán, mind a román szereplő esetében.

A katolikus vallás viszont még a lakóhelynél is fontosabb kapcsolódó a művekben: a lakóhely bizonytalan is lehet, vallásuk viszont mindenhová elkísérte a pásztorkodó Rojtos Gallaiakat (is), akik „mint ahogyan az tisztességes római katolikusokhoz illik, mindig rendesen megesküdtek a legközelebbi katolikus templomban, és az erről szóló okmányt gondosan megőrizték”. Egy bizonyos Gallai Istvánnak az okiratban például „lakhelyeül a »Zentai tanyák« vannak megjelölve, de ez semmit sem jelent, bizonyára a plébános, aki összeeskette őket, kötelességének tartotta, hogy beírja a lakhelyet is, és mivel Gallai István akkor éppen a zentai határban őrizte a birkákat, a zentai tanyákat írta be a házasságlevélbe”.²²⁹

Kivonat
Extraculus

Lap
Pag.

7720/1933. X. 6. az anyakönyvi törvények módosításáról

a maribaueri róm. kat. plébániái egyházban keresztelteték anyakönyvéből az ezen nyelven hamumenyale évről.
rom. cath. parochialis Ecclesiae Matricula Baptisterium ante mittimus.

Keresztelt neve Nomen christi	Éve, havai et diei Natus, mense et die	A keresztelőnek		Baptizatus (sacer)		A szülői neve, születési helye, polgári állása és vallása Nomen, parochia, locus originis, conditio et religio parentum	Lakhelye, itt és akkor Locus domicili, hic et tunc	A keresztelőtől neve, polgári állása, vallása és lakóhelye Nomen, Parochia, status et domicilium (ex domo)	A keresztelő neve és hivatala Nomen et officium baptizantis	Keresztelői Catholici et non-Catholici Matriculae et Baptisterii Rubrica	Ezen kivonat Observatio
		szülői apater	keresztelő sacerdos	szülői mater	keresztelő sacerdos						
26	1838 april 19. 10.	Barbala				Tóth József Kiss Teréz Miklós (Károly) ak. nős	Zentai bányák	Barbala Anna ak. hajósok	ak. hajósok ak. hajósok ak. hajósok		

Schein: /194 Bizonyítom, hogy ezen kivonat az eredeti másolatának megegyezik.
Constat cum originali.

Kelt maribaueri 1938. április 10.
Datum

Tóth József pléb.

Appl. Catholici Curia, 932, 190, az. 107. / Appl. St. Roman. 98, 190, 11, 10.001. - R. 11, 10

Gallai István egy 1838-ban született ősenek a keresztlevele „Zentai tanyák” lakóhely-megjelöléssel. OSZK Kézirattár, Fond 583/1.

²²⁸ Garantálja Z. A. [2001] = GNÉ/4., 664.

²²⁹ Virágos Katona [1973], 343.

Az ezoterikusok

Abszolút negatívan ítéltette meg viszont Gion az ezredfordulón elterjedő New Age mozgalom kiforratlan tantételekkel rendelkező ezoterikusait, akiknek mintapéldányát „Szivárvány” („valójában” Kovács) Ervin személyében ábrázolta az *Izakhár* című regényben, amelyben az ő tevékenysége a regény egyik fő szála. A „Szivárvány Harcosának” zavaros ideológiái csak azt bizonyítják, hogy kiszolgáltatott, megfélemlített emberek hiszékenységet kihasználva meg lehet gazdagodni a babonás vallásosságra építő marketinggel. A csodatévő termékek (amulettek, herbateák, gyógykenőcs) hátterében álló tanokat viszont valójában senki, még a termékek készítői-forgalmazói sem (!) ismerik. M. H. J.-től várják, hogy írói fantáziájával ötlje ki azokat, támogatva ezzel a sarlatánokat, akik igazi támaszt vagy vigaszt nem jelenthetnek az éppen polgárháborúba süllyedő országban.

A reformátusok

Kicsit eltávolodva a Délvidéktől, a második világháború végén a szenttamási Tölgyesi Miska Budapestre vetődve rögtön egy romos katolikus templomot és egy református imaházat választ tájékozódási pontul. Bizonyára szimbolikus, hogy a háború utáni újjáépítést ebből a református imaházból kezdik el szervezni a regényben.²³⁰ Mivel Gion délvidéki magyar közössége túlnyomórészt római katolikus volt, a református felekezetre nem sokszor utalt műveiben. Amikor viszont igen, akkor hangsúlyosan húzta alá anyanyelvmege tartó szerepét: „Fodó tanár úr tartott nekünk egy remek történelemórát a reformációról, a prédikátorokról, akik anyanyelvükön szóltak a hívőkhöz, megdicsért néhány egykori papot, akik nagyon rendes emberek voltak.”²³¹ Az író alteregója, M. Holló János pedig egy svédországi magyar református közösségben nagyon meglepődik azon, hogy a gyülekezethez tartozók mennyire szépen beszélik az anyanyelvüket,²³² ami a délvidékiekről nem igazán mondható el; még akkor sem, ha a szülőföldjükön élnek. Utóbbira szintén több írásban van utalás.²³³

²³⁰ *Aranyat talált* [2001–2002], 715.

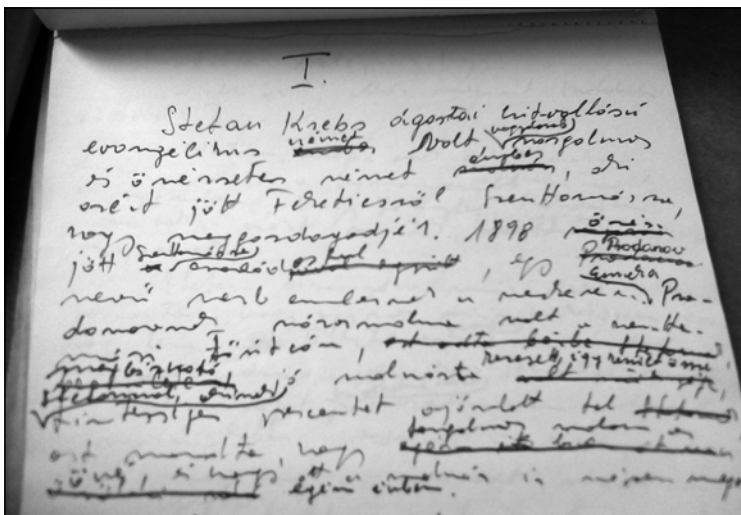
²³¹ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 306.

²³² *Átlósan az utcán* [1991] = GNÉ/4., 537–543.

²³³ Például: *Szegény Hajdú Laciról és Hanag Györgyről* [1990], 82.

Az evangélikus németek

Sajátos megoldás, hogy a németekről Gion fő művében, a *Latroknak is játszott* című tetralógiában a második oldaltól kezdve hangsúlyosan mint evangélikusokról van szó. Az említett helyen ezt olvassuk: „Stefan Krebs ágostai hitvallású evangélikus német volt, nagydarab, szorgalmas és önérzetes német ember.”²³⁴ A regény kéziratából az is látszik, hogy Gion eredetileg ezzel a mondattal akarta indítani egész családtörténeti sorozatát (ami előtte van, utólag írta hozzá).²³⁵ Más-
hol pedig maga Stefan Krebs beszél így: „Mi, ágostai evangélikusok a Rajna mellől jöttünk ide. Azt is tudjuk, hogy miért.”²³⁶ Meglepő lehet, hogy bár a sokszor jelzőjével szereplő katolikus templom fontos orientációs pont a regényekben, a tetralógia szocialista Jugoszláviában írott regényeiben az *evangélikus* szó többször szerepel, mint a *katolikus*: 33 említés áll szemben a 24-gyel.

A *Virágos Katona* eredeti fogalmazványának első oldala.
OSZK Kézirattár, Fond 583/1.

²³⁴ *Virágos Katona* [1973], 8.

²³⁵ OSZK Kézirattár, Fond 583/1.

²³⁶ *Virágos Katona* [1973], 174.

Berecz plébános helyett – a verbászi evangélikus lelkész

A szenttamási német evangélikusoknak a források szerint a valóságban volt ugyan egyházközsége,²³⁷ de templomuk nem, ahogy ezt a tetralógiában is olvassuk.²³⁸ Viszont a szocialista Jugoszláviában írott Gion-művekben minden jelentős családi eseményre eljön hozzájuk Verbászról a német evangélikus egyházat, tágabban az egész németiséget képviselő evangélikus lelkész. A temetéseket természetesen ő vezeti le, de a történelmi sorsfordulókon szokásos politikai esélylatolgatásokkor is ott találjuk, sőt a születésnap ünnepségekre is hivatalos. (Az evangélikus németek ugyanis – ez fontos különbség! – a születésnapokat ünneplik, nem a névnapokat, mint a katolikus magyarok.)

A lelkész megnyilvánulásaiból, hozzászólásaiból kiderül, hogy ő a németek fő ideológusa, közösségük megmaradásának legerősebb oszlopa. A magyar papról semmi ilyet nem olvassunk, a tetralógiának a szocialista Jugoszláviában írott köteteiben még a nevét sem. Pedig a Gion által is emlegetett „Berecz plébános”, illetve a pap alakmintája a helyi magyar közélet prominense volt, aktívan politizált is; a királyi Jugoszláviában fontos szerepet vitt a Magyar Párt szervezésében: „A magyar párt számtalan népgyűlést rendezett, és a magyarpárti szervezők: Prokopy Imre, dr. Strelitzky Dénes, Palásthy Ödön, Berecz Kálmán [...] és segítőtársaik végigjártak minden magyar falut [...] Berecz Kálmán szenttamási plébános vezetésével egymás után alakultak meg a magyar [párt]szervezetek.”²³⁹ Illetve: „Mindkét frakció megegyezett abban, hogy Berecz Kálmán legyen az újvidéki kerület jelöltje.”²⁴⁰

Gionnak a szocialista Jugoszláviában írott regényeiben a magyar plébános helyett mégis a német lelkész a legpolitikusabb szereplő.

²³⁷ TÓTH Ágnes, *Felekezeti függetlenség vagy állambatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945. = Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*, szerk. PAPP Richárd–SZARKA László, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008, 439.

²³⁸ „Szenttamáson nincs evangélikus templom.” *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 523.

²³⁹ CSUKA János, *A délvidéki magyarság története* [1941], Püski, Budapest, 1995, 126–127.

²⁴⁰ *Uo.*, 183.

Számára a német nép naggyá tétele a legfőbb cél: ezért szervezkedik, erre int, olykor talán még a prédikációiban is erről szónokol: „Még az anyám temetésén is folyton a Német Birodalmat dicsőítették”; vagy: „Jönnek a jobb napok – mondta az evangélikus lelkész. – Kivárujk, felkészülünk rá”; illetve: „Látunk mi itt még német katonákat [...] – mondta az evangélikus lelkész. [...] Végleg itt maradnak.”²⁴¹ A lelkész első fellépésétől kezdve harcos nacionalista irányvonulat képvisel, viszont az 1997-es *Ez a nap a miénk* című regénnyel hirtelen eltűnik a szereplők közül. Vajon miért van az, hogy nemhogy családi összefüggéssel, de még temetéssel kapcsolatban sem olvasunk róla ezután, pedig ebben a regényben is sokat politizálnak a németek, és korábban mindig ő vitte a szót? A kérdés megválaszolását hadd hagyjam a következő fejezetre!

Evangélikusok a Vajdaságban – és a regényekben

Az evangélikusság máshol valóban jellemző a németekre, de nem éppen a Vajdaságban. A jugoszláviai németek 80%-ban katolikusok voltak,²⁴² Gion más műveiből pedig, amelyekben nem olyan fontos a németek szerepe, vagy az interjúkból, amelyekben talán jobban törekedett a tényyszerűsége, illetve egyéb forrásokból is arra következtethetünk, hogy a szenttamási németek többségükben reformátusok voltak.²⁴³ Gionnál a helyi német temetőről sokszor mint református temetőről olvasunk; evangélikus temetőt viszont egyáltalán nem említene a regények: „a református temetőt neveztük német temetőnek, a falunkban jobbra csak a németek voltak református vallásúak”.²⁴⁴

²⁴¹ Vö. *Rózsaméz* [1976], 323, 380. Az idézetek helye pedig: 433; 430; 429.

²⁴² Zoran JANJETOVIĆ, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941 = Magyarország és a Balkán a XX. században*, 36.

²⁴³ Vö. HORVÁTH Ilona, *I. m.*, 34.

²⁴⁴ *Zongora a fehérek kastélyából* [1993], 476.; illetve: „A házakkal szemben [...] kezdődnek a temetők: a református temető, amelyet mindenki német temetőnek nevez, mivel a reformátusok majdnem mind németek voltak [...]” *Ezen az oldalon* [1971], 59.; vagy: „temetők fogták körül a házakat, kaszáló sorrendben, vagyis jobbról balra így: a görögkeleti szerb, a katolikus magyar, a zsidó, a református német, a nazarénus és az ókatolikus temető” „*Nincs időm észrevenni a történet eltűnését*”. Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998], 264.

Az evangélikusságnak a németek esetében kizárólagossá és így hangsúlyossá tételére a németiségnek a többnyire katolikus, csekély részben református délvidéki magyarságtól való elhatárolása érdekében lehetett szüksége Gionnak. A helybeli magyarok ugyanis jellemzően római katolikusok, de reformátusok is akadnak közöttük; viszont az evangélikusság a Vajdaságban leginkább a németiséggel asszociálható a két világháború között, amikor a *Virágos Katona* és a *Rózsaméx* játszódik. Példa erre, hogy annak a jugoszláviai lutheránus egyháznak, amely a magyar ajkú gyülekezeteket is összefogta, még a neve is az volt ekkoriban, hogy Ágostai Hitvallású Német Evangélikus Egyház (szemben az Ágostai Hitvallású Szlovák Evangélikus Egyházzal, amely kizárólag szlovák egyházközségeket fogott össze).²⁴⁵ Evangélikus identitás és német nemzettudat valóban szoros kapcsolatban állt a Délvidéken. Elég, ha arra gondolunk, hogy az 1941-ben kezdődött magyar fennhatóság alatt a nagynémet propaganda hatására a legtöbb délvidéki német evangélikus gyülekezet nem tért vissza az 1918 előtti és 1941-ben újjászervezett magyarországi evangélikus egyházszervezetbe, hanem nemzeti alapon elkülönült.²⁴⁶

De hogy a tetralógiában a németek evangélikusságának hangsúlyozására valójában miért lehetett szüksége Gionnak? Ennek megválaszolását is hadd hagyjam a következő fejezetre!

Összegzés – Gion hite

A templomok, a Szentháromság-szobor, a temetők és a Kálvária, valamint vallásos cselekmények és személyek fókuszba tétele arra mutat, hogy a transzcendentális irányultság és kötődés Gionnál (felekezeti korlátoltság nélkül²⁴⁷) az emberi önazonosság egyik fő pillére. Ezenfelül a római katolikus (és csekély számú említések a re-

²⁴⁵ Vö. DOLINSZKY Gábor, *Élve megbalni hagyni. Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztény Egyház Szerbiában–Vajdaságban történelme 1918-tól napjainkig* [diplomamunka], Evangélikus Hittudományi Egyetem Egyház-történeti Tanszék, Budapest, 2004.

²⁴⁶ Vö. TÓTH, I. m.

²⁴⁷ Vö. *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 503, 523.

formátus) identitás a magyarsággal van szoros kapcsolatban,²⁴⁸ de a németek evangélikussága is kiemelt szerepű.

És az író személyes hite? Gion erős vallásos kötődésére leginkább fent hivatkozott műveiből következtethetünk, de a vallás(osság)hoz való közelebbi viszonyát: apja mély istenhitét, kamaszkorában saját hite megrendülését, nagyapja választékos, az istenkáromlást mindig elkerülő szitkozódásait stb. közvetlenül is megírta *Keresztapámról és hitvallásaimról* című visszaemlékezésében,²⁴⁹ az ott olvashatókat én most nem ismételtem el. Hogy Gionnak felnőttként lett volna hite, olykor közvetve tagadta,²⁵⁰ másból mégis a hittel kapcsolatos intenzív érdeklődésére következtethetünk: „A Pártházban [...] sok felszólalást meghallgattam az egyházak előretöréséről, [...] én sem mondtam semmi okosat, a legokosabb talán az volt, hogyha már a *Bibliát* is emlegetjük, jó volna figyelmesen elolvasni, igazán érdekfeszítő könyv, elhihetik nekem becsületszóra, mert én többször is elolvastam.”²⁵¹

²⁴⁸ Vö. „Két szép lánya van, egyiknek is, másiknak is vett egy lakást az Adriai-tenger partján, csakhogy ezek a lakások most Horvátországba kerültek, ott viszont nem kedvelik a szerbiai lakástulajdonosokat, talán még megmenthető valami, ha hiteles iratokkal bebizonyítja, hogy szerbiai polgár létére is magyar és katolikus, de ez sem biztos.” *Nagybátyámról* [1994], 36.

²⁴⁹ *Keresztapámról és hitvallásaimról* [1996] = GNÉ/5., 7–15.

²⁵⁰ „Egy hívő keresztény festőnő készítette a portrét, festés közben mély meggyőződéssel mesélt hitvallásáról, mire megjegyeztem, hogy őszintén irigylem őt. Figyelmeztetett, hogy ideje lenne már észhez térnem, ideje lenne már hinni valamiben, igaz, hogy ezért napról napra meg kell küzdeni, de ez olyan boldogságos küzdelem, mint egy kép megfestése, vagy mint egy regény megírása, szóval mint az alkotómunka... Nagyon mellé talált. Én nagyon megkínlódom minden regényemmel.” *Uo.*, 15.; Illetve: „[a katonaságnál] a papnövendékekkel egy szép csillagos estén népes magyar hallgatóság előtt vitába szálltam, és amúgy reflexszerűen a materialista világnézet igazát bizonygattam, de tíz perc elmúltával magam is éreztem, hogy nem tudok már meggyőzően érvelni, így aztán inkább a csillagokat néztük”. *Uo.*, 14.

²⁵¹ *Rádiós világ*, 55.

A legközvetlenebb „bizonyíték” Gion istenhitére Benedek Szabolcs felvetése lehet,²⁵² miszerint mivel az istenhit a szabadkőműveseknél alapkövetelmény, enélkül az írók sem vették volna be a társágba. Az alábbi párbeszédben pedig Gion egyszerűen és összetetten mutatja be, illetve oldja fel hit és kételkedés (hitetlenség) konfliktusát: „[–] Apácák tanítottak bennünket, és nádpálcával verték a kezünket, ha nem tudtunk valamit. [...] Azóta nem hiszek a mennyek országában. – Attól még létezhet, ha te nem hiszel benne.”²⁵³

A Virágos Katona a szenttamási kálvária egyik stációképén.
Morvay László alkotása, K. Á. felvétele

²⁵² Vö. BENEDEK Szabolcs, *Gion Nándor és a szabadkőművesség*, Élet és Irodalom 2012. április 27., 17. sz., 13.

²⁵³ *Virágos Katona* [1973], 87.

Krebsz Teréz (azaz Rézi), az író nagyanyja. Németh Mátyás felvétele

„A többnemzetiségű összetétel adott állapot, számolni kell vele, és fontos ennek az ábrázolása. Az ebből eredő kérdések, legemberségesebb megoldások egy ilyen környezetben, mint a Vajdaság, egyszerűen olyan örök témák, mint a szerelem és a halál más környezetben.”²⁵⁴

GIZIKE SCHLADT, STEFAN KREBS ÉS A SCHANK FIVÉREK A NÉMETEK SZEREPE

Német felütés – tabudöntés

1971-ben *Ezen az oldalon* címmel megjelent regényéről Gion azt nyilatkozta, hogy ebben – a korábbi, más témájú írások után – „már teljességgel bejött Szenttamás, az igazi és az enyém”.²⁵⁵ Az *Ezen az oldalon* hangsúlyosan német (illetve kisebbségi) témával indít: „A Keglovics utca csupán egy sor házból áll. [...] A házakkal szemben [...] kezdődnek a temetők: a református temető, amelyet mindenki német temetőnek nevez [...] és a zsidó temető. Pusztulásra ítélt temetők – nincsenek már sem németek, sem zsidók a városban –, legalább húsz éve nem hoztak ide egyetlen halottat sem.”²⁵⁶ A kötet legérdekesebb szereplője pedig a halott német kislány: Gizike Schladt. Az ő egyetlen emlékének – a sírkövén lévő fényképének – a visszavonhatatlan pusztulásával végződik a könyv.

„Stefan Krebs 1898 őszén jött Feketicsről Szenttamásra, feleségével és két kislányával. Egy Prodanov nevű szerb ember hozta őket szerkén... ”²⁵⁷ Ezekkel a szavakkal: egy német utónévvvel és családnévvvel pedig az 1973-as *Virágos Katona* című regény kezdődik. Ezt a felütést a

²⁵⁴ *Kimerítetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981], 216–217.

²⁵⁵ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. *Gion Nándorral beszélget Füzi László* [1998], 266.

²⁵⁶ *Ezen az oldalon* [1971], 59.

²⁵⁷ *Virágos Katona* [1973], 7.

mű többi része sem írja felül, sőt meg is erősíti, hiszen a *Latroknak is játszott* tetralógia első két részében a nemzetiségek szempontjai közül mindvégig a helyi németiség nézőpontja jelenik meg a leghangsúlyosabban. Úgyannyira, hogy a regény első fejezetében Stefan Krebs a főszereplő, az ő nézőpontjából ismerjük meg Szenttamást, azaz Gion világának legfontosabb helyszínéről egy német szereplő szemszögéből szerezzük első és legmeghatározóbb benyomásainkat. Tudjuk, az író a regénybeli Stefan Krebst saját anyai dédapjáról mintázta, és nemcsak Stefan Krebs életútjának leírásában, hanem a regény más történeteiben is számos helyen megjelennek a Gion(–Gallai–Krebs) család történetének valós részletei is. Ám ez önmagában korántsem indokolja Krebsék és általában a német nézőpont olyan mérvű dominanciáját, mint ami főleg a tetralógia kezdő fejezeteit jellemzi.

A *Virágos Katona* és a *Rózsamész* első megjelenésekor, 1973-ban, illetve 1976-ban, az egész közép-(kelet-)európai térségben, a jugoszláviai Vajdaságban pedig különösen provokatív gesztusnak számított az itt élt német közösséggel való olyan fokú érzelmi azonosulás, mint amivel Gionnál találkozunk. Talán egyenesen tabudöntési kísérletnek is tarthatjuk, hogy a második világháború minden szörnyűségéért felelőssé tett, kollektív bűnössé bélyegzett, majd a Vajdaságban megtizedelt, aztán kényszermunkatáborokba – helyi szóhasználattal lógorokba – hurcolt, sokszor az éhenhalásig dolgoztatott, végül kivándorolt németekről²⁵⁸ végre nem a hivatalos jugoszláv történelemfelfogás szerint, azaz a „felszabadító” partizánok szemszögéből és modorában, hanem a személyes családtörténet elbeszélésének bensőséges hangján szólt valaki.

A német téma dominanciája – a szavak szintjén

A német téma kitüntetett volta tehát már első olvasásra is bárkinek feltűnhet Gion több szenttamási témájú regényében, de egzaktul is rámutathatunk különleges módon kiemelt szerepére a jugoszláv érában keletkezett művekben. A *német* és a – vele párhuzamosan, legtöbbször pejoratív értelemben megjelenő – *sváb* szó (melléknevek és főne-

²⁵⁸ GULYÁS László, *Etnikai tisztogatás Jugoszláviában 1944–1945; A német kisebbség megsemmisítése*, Rubicon 2009/5., 39.; illetve: Paul KORNHAUER, *Nagy-péntek, feltámadás nélkül. Egy túlélő visszaemlékezései a bácskai vérengzésekre*, ford. Josephine NEUBRANDT, Szent István Társulat, Budapest, 2011.

vek, illetve ragozott alakjaik) a tetralógia első két, még a szocialista Jugoszláviában írott regényében 171-szer fordul elő. Velük szemben jóval kevesebbszer szerepel például a *magyar* szó (melléknév és főnév, illetve ragozott alakjaik): összesen csak 89-szer. Meglepő módon, e szavak arányában olvasunk az adott nemzetiségeket érintő problémákról is a művekben. Annak ellenére van ez így, hogy a regények túlnyomórészt magyar környezetben játszódnak, a párbeszédnek nagy része eredetileg is magyarul hangzik el, mivel a szereplők nagy többsége is magyar ajkú és magyar nemzetiségű.²⁵⁹

Különösen furcsállhatjuk a *német* szónak, illetve a németekkel kapcsolatos problémakör tematizáltságának ilyen magas fokát Gion e műveiben, hiszen a *Rózsamész*ben azt olvassuk, hogy „Szenttamásnak a harmincas évek derekán” – tehát amikor a mű játszódik – „15 555 lakosa volt, ebből 9000 szerb, 5555 magyar, 70 cigány, 30 német, 17 zsidó és 883 más nemzetiségű.”²⁶⁰ Ha nem félünk egy, a manapság divatos irodalmi elemzésektől távoli hiperrealista megközelítéstől, akkor a nemzetiségi létszámok arányait összevethetjük az adott népknevek regénybeli említésének számával. Így arra jutunk, hogy a németiség a településen belüli létszámarányához képest – nevének említése szintjén legalábbis –, a magyarsággal összehasonlítva több mint 350-szeresen (!) felül van reprezentálva Gion szenttamási tablóján.²⁶¹

Az aránytalanság mértékét indokolhatná, hogy mivel a magyar olvasónak nem szorul magyarázatra, melyik név utal magyar szereplőre, ezért a magyar szereplőknél ritkábban, a nemzetiségieknél gyakrabban szerepel nemzetiségre utaló szó. Példa a jelenségre: „Elsőnek a két német érkezett meg, Hauser, az eladósodott téglagyáros és Johann Friedrich, a hentes, aztán Tóth Imre, aki lovakkal kereskedett, Gálik Imre, a boltos, és Kiss János, a kocsmáros, végül pedig a két szerb, Miloš Rocanov, a gazdag disznókereskedő és Ilija Jan-

²⁵⁹ Gion műveinek szereplőiről csaknem teljes regiszter készült, ezúttal is ezt használtam: ÁRPÁS, *Az építő-teremtő ember*, 235–295.

²⁶⁰ *Rózsamész* [1976], 383.

²⁶¹ Az 5555 magyar a 30 némethez képest több mint 185-szörös többséget jelent, míg a 171-szeri említés a 89-cel szemben 1,9-szeres megjelenést: e két szám szorzata a fenti eredmény.

ković, a fényképész.”²⁶² Ám ez a természetes körülmény az eltérést még nem teszi érthetővé, mert ezzel számolva a nemzetiségeket jelölő szavak közül a *szerb* szónak kellene a leggyakoribbnak lennie a regényekben. Viszont az ő nevük még a magyarokénál is ritkábban fordul elő: a *német* és a *szerb* szó gyakoriságának összehasonlítása még nagyobb aránytalanságra vetne fényt – a németek javára.

Az is furcsa, hogy a valóságban a Gion által említettnél körülbelül tizenötször több német élt Szenttamáson az 1930-as években.²⁶³ 1910-ben 430 német lakosa volt a községnek,²⁶⁴ és még 2002-ben is 14-en vallották magukat németnek a településen.²⁶⁵ A 30-as számot olvasva arra lehetne következtetni, hogy egy kiadásról kiadásra makacsul öröklődő sajtóhibával állunk szemben: mintha egy számjegy hiányozna a „30” elől vagy mögül. Mégsem tartom valószínűnek ezt, hiszen az összlakosság „15 555” fős létszáma csak akkor jön ki, ha 30 némettel számolunk a többi nemzetiség mellett. A „30”-as számnak az író általi szándékos választására utal az is, hogy az adatsor csökkenő számai között a „70 cigány” és a „17 zsidó” között áll.

Referencialitás és epikai hitel

A szám kisebbitése azért meglepő, mert Gion mindvégig olyan stílusban mesél, hogy „információi alapján biztonsággal állapíthatjuk meg, hogy nagyon is ismerős e tájon, információit a saját tapasztalatai alapján szerezte, vagy olyanoktól értesült, akikkel nagyon is benső kapcsolata van”.²⁶⁶ Művei epikai hitelét valóságos helyek, események, személyek²⁶⁷ mellett még tárgyi emlékekre való hivatkozás-

²⁶² *Virágos Katona* [1973], 113.

²⁶³ „A mai Srbobran [ez Szenttamás szerb neve – K. Á. megj.] lakosainak száma 15.555 lélek 4000 családban. Ebből 9000 szláv, 6000 magyar, 400 német és 155 más nemzetiségű.” MOREL András, *Srbobran*, Híd 1938/2–3., 56.

²⁶⁴ PARACKI Teodóra, *Településem temploma és védőszentje = De historia urbis nostrae*, I., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás, 2011, 35.

²⁶⁵ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. Stanovništvo. Nacionalna ili etnička pripadnost podaci po naseljima 1.* Republički zavod za statistiku, Beograd, 2003. február, 43.

²⁶⁶ BALOGH István, *Gion Nándor elbeszélő stílusa*, Munkásegyletem, Szabadka, 1992. (Életjel miniatűrök 46.), 80.

²⁶⁷ VÖ. HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 75–98.

Gion a Szrbobranszki Glasnik ("Szenttamási Hírnök") 1931. április 26-ai számának minden oldaláról beépített valamit a *Rózsaméz* című regénybe. OSZK Kézirattár, Fond 583/1.

sal is nagyon sok oldalról megtámogatja. Hivatkozik például képeslapra,²⁶⁸ sírkövekre és újságcikkekre is: „Török Ádámot tizenkét évi börtönbüntetésre ítélte a bíróság. Az ítéletről rövid cikk jelent meg a szenttamási újságban. Péter, a kisebbik Krebs fiú [ti. az író nagybátyja], aki Major Lajos nyomdájában dolgozott, ahol a vasárnaponként megjelenő, négyoldalas újság készült, ebből a számból hazavitt három példányt. Később a három újságot átadta Gallai Istvánéknak [ti. az író nagyapjáiéknak].”²⁶⁹

Illetve Gion utal még téglajegy- és téglára is: „Jakob Hauser tönkre fog menni, és hamarosan már csak a régi téglák maradnak utána, amelyekbe belenyomatta nevének kezdőbetűit.”²⁷⁰

H[ausen] J[kob] monogramos téglá Szenttamásról. Kovács Loránd felv.

²⁶⁸ „Színes képeslap volt, Ilija Janković készítette, a szenttamási főutca egy részét ábrázolta a piros cserepes házakkal, a szikár akácfákkal és a kéttornyú görögkeleti templommal...” *Virágos Katona* [1973], 165–169. Lásd a színes képmellékletben!

²⁶⁹ *Rózsaméz* [1976], 361.

²⁷⁰ *Virágos Katona* [1973], 20.

Kicsit távolabbi példa Gion realizmusára, vagy inkább műveinek referencialitására, hogy budapesti naplójának címe, a *Véres patkányirtás idomított görényekkel* mellett, hogy természetesen allegorikusan is értelmezhető – „az idomított görények az államhatalomnak lekötelezett értelmiségiek, akik a kedvezményezett szerepért cserébe ideológiai védőfunkciót látnak el”²⁷¹ –, szintén valóságreferenciális (falragasz)feliraton alapszik. Többeknek, akik a hetvenes években vonattal érkeztek a budapesti Keleti pályaudvarra, meghatározó élménye volt a pályaudvar melletti egyik tűzfalon olvasható különös reklámszöveg.²⁷² Amellett, hogy a Gion által is meg- és feljegyzett hirdetés Örkény István *Budapest* című korjellemző egypercesének híres zárómondatára is rímel – „Hozott szalonnával egérirtást vállal dr. Varsányiné”²⁷³ –, megjegyzendő, hogy éppen Gion budapesti ösztöndíjának évében a „patkánykérdés” különösen fontos fővárosi ügy volt, amint arról több más korabeli falragasz is tanúskodik.

AZ EPIKAI HITEL ILLÚZIÓJÁNAK ERŐSÍTÉSE

Rézi, a mesefa

Természetesen feltehető a kérdés, hogy mikor és mennyiben releváns arról beszélni, hogy egy író (nem) szorosan az általa jól ismert valóságot írta meg (például a németek számával kapcsolatban), amikor szíve joga annyit venni a való életből és annyit tagadni le, amennyit éppen jónak tart. Esetünkben főként azért jogos a felvétel, mert Gion időnként úgy tért el sarkalatos pontokon a valóságtól,

²⁷¹ ÁRPÁS, *Az építő-teremtő ember*, 305–306.

²⁷² Pintér Lajos költő személyes közlése: „amikor én egyetemre kerültem, tehát 1971 táján, a Keleti pályaudvar környékén, a Baross tér vidékén volt egy tűzfal vagy pedig egy magas deszkafal, hatalmas betűkkel arra volt felírva vagy felplakátolva, hogy patkányirtás idomított görényekkel, de lehet, hogy szó szerint: véres patkányirtás idomított görényekkel. Nyilvánvalóan egy szolgáltatás reklámja volt.”

²⁷³ ÖRKÉNY István, *Budapest* = Uő., *Egyperves novellák*, Magvető, Budapest, 1968, 281–282.

hogy másfelől nagyon igyekezett műveinek minél nagyobb epikai hitelt kölcsönözni, például így: „hozzásegített engem a *Virágos katona* meg a *Rózsamész* megírásához, [...] hogy nekem van egy mesefám. [...] Pontosan emlékezik mindenre, és az agya bámulatra méltóan vág. Olyan rendszeresen el tudja nekem mondani a dolgokat, amikre – azok nyomán, amit én tudok – rákérdezek, hogy az már anyagában sokszor összeállhat egy-egy fejezetté.”²⁷⁴

Gion máshol arról is ír, hogy nagyjával, Krebsz Rézivel – őt nevezte „mesefájának” –, aki ráadásul tetralógiája főszereplőjének mintája is volt, elolvastatta kész regényeit. Bár a történet szerint a nagymama semmit nem szólt rájuk, azzal, hogy Gion meg merte neki mutatni a műveket, és hogy ezt meg is írta, azt fejezi ki, úgy írt, hogy nem félt annak az egyszerű öregasszonynak a véleményétől sem, akiről talán leginkább szólnak a művei. És aki biztos nem volt annyira képzett irodalmilag, hogy felfogja a valós elemeket tartalmazó fikció mibenlétét. És pláne hogy megértéssel legyen író unokájának azon joga iránt, hogy úgy használja fel éppen az ő élettörténetének eseményeit – a családi konfliktusokat, sőt férje félrelépéseit is beleértve –, ahogyan azt úrríró kedve tartja: „Anyai nagymamám német nemzetiségű volt, és kiváló asszony, két regényt írtam róla magyarul, ő elolvasta a könyveket és nem szólt rá semmit, az egyik regény most megjelenik németül is, ezért vagyok Berlinben, ennek talán örülne.”²⁷⁵ Hasonló írói fogás a narrátor-
nak az a kiszólása is, hogy „Rézi később nevetve mesélte el ezt nekem. Azt mondta, hogy a »zabáló« németül nagyon tréfásan hangzik.”²⁷⁶ Ebben az esetben egy pillanatra összemosódik a narrátor személyében a tényleges mesélő – Gallai István – és az író szemszöge, ami szintén arra szolgál, hogy közelebb hozza és hitelesebbé tegye a leírtakat.

Más falubeliek tanúbizonysága

Gion leírja azt is, hogy egy temetésen összetalálkozott egyik fontos regényszereplője, Török Ádám alakmintájának az egyik rokonával: „Akkor kezét fog velem, bemutatkozom neki, kijelenti, hogy ő

²⁷⁴ Kimeríthetetlen forrás. Gion Nándor válaszul Görömbei András kérdéseire [1981], 215.

²⁷⁵ *Otthon/ittthon és a cigarettapapírról* [1993] = GNÉ/5., 100.

²⁷⁶ *Virágos Katona* [1973], 24.

a könyvemben szereplő rablógyilkos Török Ádámnak az utolsó élő fivére, akinek a neve szerepel a könyvben. Őt én személyesen nem ismertem, de pontosan így írtam le, ilyennek, persze fiatalabb korában. [...] Annymra nem izgatja a dolog, hogy azt el is olvassa, de amit fölolvastak neki, azzal meg van elégedve [...]”²⁷⁷

Arról is írt Gion, hogy némelyeket megharagított azzal, hogy a valóságot írta meg róluk: „nem az volt a baj, hogy azt írtam róluk, hogy késelték, hanem hogy félmondatban azt írtam: a Gionok és a Csorbák szegények, koldusszegények voltak. Ekkor jöttek a »Csorba« utódok, hogy miért írom én azt a Csorbákról, hogy szegények voltak, igaz ugyan, de nem szép, hogy ezt írom.”²⁷⁸ Amikor Gion 1987-ben Déry-díjat kapott, akkor is így vallott: „Szeretek mesélni. Leginkább igaz történeteket. És olyan dolgokról, amelyeket fontosnak tartok.”²⁷⁹

Oral history és történettudományi ismeretek

Mindez egybevág azzal, amit Gion már a *Virágos Katona* első kiadásának fűlszövegében is írt: „Ősz hajú, öreg emberekkel beszélgettem, arra kértem őket, hogy meséljenek nekem régi, érdekes történeteket. [...] Sok mindent összeolvastam már arról a korról, a századfordulóról és a századelőről, tudom, hogy mennyibe került akkoriban egy mázsa búza, mekkorák voltak a munkabérek, és milyen politikai pártok tevékenykedtek.”²⁸⁰ Gion tehát kétfelől is igyekezett felépíteni és megtámogatni művei hitelét: a helyi, a „népi” emlékezet szóbeli forrásai, az „oral history” felől is; ugyanakkor komoly történettudományi ismereteire, alapos olvasottságára is hivatkozott. (A hagyatékban meg is vannak azok a jegyzetek, amelyeket a regényíráshoz készített, például a korabeli árviszonyokról.)

²⁷⁷ *Kimeríthetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981], 216.

²⁷⁸ „...csak nézett ránk és hallgatózott” [2002], 277.

²⁷⁹ *Mesélni: igaz történeteket. Interjú a Déry-díjas Gion Nándorral* [BÁLINT Sándor interjúja, 1987] = GNÉ/5., 221.

²⁸⁰ Részlet az 1973-as újvidéki Forum-kiadás fűlszövegéből.

A nemzetiségek említésének száma

Visszatérve a nemzetiségi létszámokra, az író Magyarországra települése után érdekes módon megváltoznak a nemzetiségekre utaló szavak arányai a tetralógiában. A harmadik regényben (*Ez a nap a miénk*, 1997) a *magyar* veszi át a vezetést: 150 alkalommal találkozunk különböző alakjaival. Vele szemben viszont csak 84-szer szerepel a *német*, ráadásul ebben a regényben az esetek jó részében már nem a helyi közösséggel, hanem a háborúval összefüggésben olvassuk, mint például a „német katonák”, a „német hadsereg” vagy a „német megszállás” szókapcsolatokban. A zárókötetben pedig (*Aranyat talált*, 2002) 104-szer íratott le a *magyar* szó, és csak 22-szer a *német*: kevés említéskor is még mindig főleg a háborúra utaló mondatokban szerepel, illetve olyanokban, amelyek a múlt-ról, a már kitelepített németekről szólnak. Ennek oka természetesen az, hogy a regény közvetlenül a második világháború után játszódik, amikor a németek 99%-a – kissé eufemisztikusan szólva – eltűnt a Vajdaságból.

A *magyar* és a *német* szavak, illetve az általuk jelölt nemzetiségek említésének nagy számaránybeli különbsége, majd pedig az arányok megfordulása és közelítése a természetes arányokhoz joggal ébreszthet az olvasóban gyanút, hogy ezekben a szocialista Jugoszláviában írott regényekben a németek gyakori szerepeltetéséhez valamely többletüzenet köthető. Ennek alátámasztására alább majd rámutatok, hogy a szintén Szenttamáson honos nemzetiségeket jelölő *szerb* és *cigány* szó, illetve ragozott alakjaik sokkal kiegyenlítettebben jelennek meg kötetenkénti bontásban.

Van, hogy a németek svábok

Jellemző, hogy a helyi nyelvjárásban gyakran pejoráló *sváb* szó is sokszor megjelenik a regényekben; gúnyolódásokban is: „– Minden sváb papucsban jár. – A sváb embernek nincs bajusza – mondta a másik. – Nem bajusz, hanem pajusz – mondta röhögve a harmadik. – Ti is nyavalyás svábok vagytok – mondta a negyedik. Rézi akkor nekiugrott a legközelebb állónak és feldöntötte.”²⁸¹ (Itt is látszik, hogy a

²⁸¹ *Virágos Katona* [1973], 18.

valahová tartozás kötelességgel jár: meg kell védeni a saját csoport becsületét.) Más példa a *sváb* szó pejoráló használatára:

A Zöld utcaiak [...] most gúnyosan egymásra néztek, aztán odament hozzá Cibri István, a legágrólszakadtabb, a legrongyosabb közülük, és azt mondta: – Ne nyalja ki azt a poharat. Inkább fizetek még egy pohár pálinkát. – És odakiáltott a kocsmárosnak: – Még egy pálinkát a sváb molnárnak! Stefan életében először egy pillanatra sajnálta, hogy ő nem Zöld utcai. Mert akkor most megragadott volna egy széket, és beszakította volna vele a toprongyos Cibri István fejét.²⁸²

Illetve: „– Nálatok volt hitoktatás abban a nyavalyás sváb iskolában? – Nem volt.”²⁸³ Vagy: „– Csaltál? – kérdezte. – Igen [...] Meg akartam leckéztetni azt a sváb molnárt.”²⁸⁴ És még: „– Nem vagyok zsidó – tiltakozott Stefi. – Német vagyok. – Sváb gazember, mindegy – mondta Karagíc.”²⁸⁵ S végül: „a molnár fia, az a gazember sváb kölyök, túljárt az eszemen.”²⁸⁶

...de a szerbek sosem rácok

A tetralógia első két kötetében és a harmadikban is éppen 75-ször vetetett papírra a *szerb* szó, míg a negyedik regényben is azonos nagyságrendben: 59-szer szerepel. Jellemző, hogy a magyarok egymásra és a németekre többször is mondanak olyat, hogy „nyavalyás

Szenttamási utcarészlet az 1900-as évek elején,
háttérben a katolikus templommal

²⁸² *Uo.*, 21.

²⁸³ *Uo.*, 87.

²⁸⁴ *Uo.*, 149.

²⁸⁵ *Rózsaméző* [1976], 253.

²⁸⁶ *Uo.*, 258.

tuki”,²⁸⁷ „nyavalyás sváb”²⁸⁸, meg még olyat is, hogy „meztelen seg-
gű Zöld utcai”,²⁸⁹ de a szerbeket sosem szidalmazták. Úgy látszik,
a direkt közlések tekintetében Gion olyannyira megtanulta a szerbek
érzékenységét tiszteletben tartani, hogy például még a – 20. század
közepére legtöbbször szintén pejoratív felhanggal használt – *rác* szót
is tabusította maga számára. (A ’szlovák’ jelentésű *tót* és a ’román’ je-
lentésű *oláh* népnévhez hasonlóan, a 19. század közepe előtt a *rác* is
minden melléközöngé nélküli, sőt egyedüli megnevezése volt a szerb-
ségnek a magyar nyelvben, és eredetileg annyit jelentett, hogy ’Raš-
kából való’. Érdekesség, hogy némely szerbek a magyarok szájából
még a 20. század elején is a *szerb* szót érezték gúnyosnak.²⁹⁰) Az író
a *rác* szó negatívvá vált felhangja miatt kizárólag a *Rác* családnevet
használta, de azt is ritkán: a *Testvérem, Joáb* néhány lapján tucatnyi, az
*Aranyat talált*ban pedig egyetlen alkalommal vette tollára. Annyira
következetesen mondott le róla mint közszóról, hogy Magyarországra
települése után sem írta le. Talán azért, nehogy az egykori hazá-
jában többségi nemzetet ingerelve okot adjon számukra a vajdasági
magyarok elleni atrocitásokra? A *rác* szó is csak egyszer szerepel az
életműben, persze majd egy, már Magyarországon született regény-
ben, és ott is csak egy lábbelinek a minősítésére, amit „a pestiek”
tarthatnának annak: „[Margith Gábor] rosszállóan nézegette boc-
sorkaimat. [...] – Pesten esetleg furcsállanak ezt a rácós lábbelit.”²⁹¹

És ami még érdekesebb, sőt egyenesen furcsa, hogy Gion nem-
csak a *rác*, hanem – a tetralógián kívül – a *szerb* szót is elég követke-
zetesen mellőzte prózájában: hat ifjúsági regényében például egyszer
sem írta le, pedig látni fogjuk, hogy azok a művek (burkoltan) mi-
lyen sokban szólnak a szerb–magyar szembenállásról is. A *Kéltűek*-
ben például csak egyszer szerepel a *szerbhorrát* szó, mégpedig a regény

²⁸⁷ *Virágos Katona* [1973], 36, 40, 45, 70, 71, 72, 82.

²⁸⁸ *Uo.*, 18, 87.

²⁸⁹ *Uo.*, 33.

²⁹⁰ Vö. ÁBRAHÁM Barna–STEKOVICS Rita, *A szerb nemzettudat fejlődése = Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, szerk. ÁBRAHÁM Barna–GEREBEN Ferenc–STEKOVICS Rita, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 237.

²⁹¹ *Aranyat talált* [2001–2002], 797.

leghangsúlyosabb, legcsattanósabb párbeszédében: „– Anyanyelved? – Szerbhorvát. – Rahmánovics Hasszán, miért jársz te magyar osztályba? – kérdezte Hornyák tanár úr, és még jobban kimeresztette a szemét.”²⁹² A *Testvérem, Joáb*nak szintén a legérzékenyebb két szöveghelyén szerepel a *szerb* szó: „Opat sok magyart agyonvert a háború után. Ő meg a félszemű Kacsan – mondta. – Ez nem igaz – mondta a Fehér Ló. – Vert ő agyon szerbeket is. – De főleg magyarokat – mondta a Kovács Pali.”²⁹³ Illetve: „Abban az időben [1941-ben – K. Á.] jó néhány szerbet kinyíffantottak a városban.”²⁹⁴ A *Börtönről álmodom mostanában* című könyvben pedig ez az egyetlen hely, ahol a *szerb* szó szerepel: „Istenfélő Dániel azonban mégis inkább egy öreg szerb ügyvédet javasolt, név szerint Ilija Kuzmanovot, aki korántsem olyan attraktív, mint Szabó Antal, leginkább csöndesen bóbiskol a tárgyalásokon, de Istenfélő Dániel szerint mégis sikeresebben megvédi ügyfeleit, mint Szabó Antal, egyszerűen azért, mert jó kapcsolatai vannak.”²⁹⁵

A *szerb* szó többször nincs is meg Gion Jugoszláviában írott prózájában! Ennek oka Gionnak a név *jelölésétől* való pszichikai távolságtartása lehetett – a családban hallott traumatikus élmények és esetleg a rossz gyerekkori tapasztalatok miatt. Egy másik lehetséges ok pedig, ami miatt nem vette tollára, hogy mivel az egységes magyar irodalomnak szánta műveit, tarthatott tőle, hogy az emblematis *szerb* szó (is) aláhúzná, hogy művei nem az anyaországban, hanem a „peremen” születtek. Ezt igazolhatja, hogy Gion Budapestre települése utáni műveiben – novelláiban és naplójegyzeteiben – már gyakrabban fordul elő a *szerb* szó (körülbelül felerészben a szerb nyelvre utalva, például a *szerbül* alakban és *szerb nyelven* szókapcsolatban). A szó gyakoribb említése azzal magyarázható, hogy Gionnak immár „budapesti íróként” nem kellett attól tartania, hogy a magyarországi olvasók bácskai lakóhelye miatt provinciálisnak tarthatnák írásait. Műveiben Budapestről a Vajdaságra visszatekintve már bátrabban építette műveibe szavak szintjén is az otthoni – az anyaországi olvasóknak akár egzotikusnak ható – színeket.

²⁹² *Kétéltűek a barlangban* [1967–1968], 68.

²⁹³ *Testvérem, Joáb* [1968–1969], 139.

²⁹⁴ *Uo.*, 147.

²⁹⁵ *Börtönről álmodom mostanában* [1990], 306.

A cigányság kettős megítélése

A *cigány* szó és ragozott alakjai is egyaránt 28-szor szerepelnek a tetralógiának a szocialista Jugoszláviában írott és az azutáni két-két kötetében, egyébként rendszerint pejoratív felhanggal. Kolompár Károly, az ócskavasas például együttműködik a vérengzés alatt a partizánokkal, rekvirált disznókat fuvaroz nekik, ahogy a valóságban is történt: a partizánok ugyanis a vérengzésbe „cigányok csoportjait is bevonták”.²⁹⁶ A Kanegér nevű cigány önérzetükben sértegeti a magyar gyerekeket, akiket „kis parasztok”-nak nevez; Karába Jani 1944-ben pedig egyenesen Török Ádám gyilkosa lett – mindezekről lesz még szó. A negatív beállítás valószínű okáról itt most csak annyit, hogy egyrészt a cigányság mint etnikai csoport számára a „nemzetté válás” – több ok miatt is – távoli és körvonalazatlan perspektíva, Gion értékrendjében viszont az erkölcsi tartást is adó nemzeti identitás önértékkel bír.

Másrészt a cigányság társadalmi megítélése valóban olyan negatív lehetett, mint amilyenről a regények tanúskodnak. Hogy a szerbekkel ellentétben a cigányság esetében Gion miért nem szépített a megfogalmazáson, arra az lehet a magyarázat, hogy velük szemben „végre” őszinte lehetett: valószínűleg olyannak írta le őket, amilyenek a többségi társadalom látta a cigányságot. Míg az összes többi nemzetiséggel kapcsolatban kénytelen volt némileg alakoskodni, addig esetükben irodalompolitikai kényszer nem kötötte meg a kezét.

Egy érdekes csavarral viszont mégis „rehabilitálva” érezhetjük a cigányságot, ugyanis Gallai Pál és Török Ádám becsmérlelőleg leszólják a citerázó Gallai Istvánt, és a muzsikus cigányokhoz hasonlítják: „miből élsz te? [...] – Citerázom. – Mint egy cigány – mondta megvetően. – Mint a Bogár cigány. – De legalább nem lopok senkitől”,²⁹⁷ illetve: „zenélnél az uraságnak a névnapjára. [...] – El fog menni – szólt közbe röhögve Pál bátyám. – Cigánynak elmegy, csak béresnek nem.”²⁹⁸ Ezekben az esetekben paradox módon a cigányság a rá jellemző tevékenység: a muzsikálás leftymálása által mégis magas polcra kerül. Hiszen a citerázás a művészi tevékenységek (köztük az írás!) szimbólumaként végig a lehető legpozitívabb szerepű a tetralógiában.

²⁹⁶ PINTÉR József, *Szennyes diadal*, 94.

²⁹⁷ *Virágos Katona* [1973], 44.

²⁹⁸ *Uo.*, 104.

A beköltözöttek és a „hegyilakók”

Másfelől a cigányokkal azért lehet mégis baj Gionnál, amiért a Szenttamásra csak „a közelmúltban” érkezett Morel Andrással vagy a Montenegróból a világháború után betelepítettekkel is (akiket Gion gunyorosan még akkor is, amikor már a sík vidéken laknak, *begyi lakók*-nak vagy *begyilakók*-nak nevez). Ők ugyanis nem illeszkedtek be, nem tanulták meg az íratlan helyi szabályokat: Morel András például „Kishegyesről, egy színmagyar faluból költözött hozzánk, nem tudhatta, hogy hogyan kell Szenttamáson viselkedni, nem is tudta, még ezen a szép reggelen sem”.²⁹⁹ Hogy Gion viszont mennyire alapvetőeknek tartotta ezeket a szabályokat, arra az mutat, hogy egy helyen ezt nyilatkozta: „– S a mai Szenttamás? Tudnál-e még otthon lenni benne? – Nagyon nehezen vagy talán sehogyan sem. [...] Elhalványodtak a régi körzeti határok és az íratlan szabályok, amelyek nem biztos, hogy minden esetben a legjobbak voltak, de én azt szoktam meg.”³⁰⁰ Hogy ezek a körzetek is mennyire fontosak voltak Gion számára, arra pedig az mutat, hogy ha Gallai István embereket lát a mezőn, akkor azok nem úgy általában emberek, sőt még csak nem is magyar vagy szerb parasztok, hanem „tuki, újfalusi és begluki férfiak és asszonyok”.³⁰¹ Ha pedig „magyar karácsonykor” hangoskodtak az emberek, akkor nem a magyarok portáin, vagy nem úgy általában a faluban, hanem „Újfaluban, Tukban, Beglukban és a Zöld utcában dörögtek a falbavágók”.³⁰²

A zsidók említése

Bár a *zsidó* szó száma szintén nagy ingadozást mutat regényenként, ingadozásának történelmi oka van: míg az első két regényben 11-szer szerepel, a vészkorszakot is magában foglaló időszakban játszódo harmadikban – történelmi regényről lévén szó – természetesen jóval exponáltabb a szó is: 47-szer olvassuk. A zárókötetben aztán csak 9-szer fordul elő: minden esetben a korábbi kötetek idejére utaló ré-

²⁹⁹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 453.

³⁰⁰ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. *Gion Nándorral beszélget Füzi László* [1998], 266–267.

³⁰¹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 480.

³⁰² *Uo.*, 523.

szekben, hiszen a vészkorszakban a zsidók szinte teljesen eltűntek Szentttamásról.

Megjegyzésre érdemes, hogy a *zsidó* szó Gion egész életművét tekintve a *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című pesti naplóban a legexponáltabb, ahol kezdettől fogva összekapcsolódik, majd kéz a kézben jár a szerelem kérdéskörével. Ez szöveg szintjén úgy fejeződik ki, hogy abban az epizódban kerül elő először, amelyben Gion megismerkedik második feleségével. Itt derül ki, hogy a zsidókérdés már régóta foglalkoztatta a Pesten ösztöndíjas író: „Szedgeden voltam egyszer irodalmi esten, [...] összehaverkodtam egy ottani íróval, aki néhány konyak után borongós hangulatban azt kezdte fejtegetni, hogy milyen iszonyú is a kisebbségi sors, ó, nagyon jól tudja ő ezt, hiszen ő is kisebbségi életet él, hiszen zsidó.”³⁰³ Nem túlzás azt állítani, hogy a téma a szerelem vehemenciájával tör a *Véres patkányirtás idomított görényekkel* szövegébe: a felbukkanása utáni harminc oldalon 112 alkalommal olvassuk a *zsidó* szót és származékait.

A „zsidózás”, a „Hülye Magyarországi”-zás és a kisország-komplexus

Az író Eszterrel való kapcsolatának alakulását: beszélgetéseiket, vitáikat az identitással kapcsolatos kérdések végigkísérik. Például a határon túli és a magyarországi magyarok viszonya („a Hülye Magyarországi az, aki, miután megtudja, hogy jugoszláviai, romániai vagy csehszlovákiai vagy, nem győz csodálkozni, hogy idegen létedre milyen jól beszélsz magyarul.”³⁰⁴); a magyarországiak nemzetietlensége („nemzeti tudatuk lesüllyedt a legalacsonyabb szintre, a kezdődő jólét meg az öngyalázó történelemtanítás [...] teljesen elkorcsosították őket, érdeklődési körük jobbára csupán a grillcsirkéig és az új hűtőszekrényig terjedt, enyhén szólva keveset törődtek a magyarságukkal, és még kevesebbet a határokon túl élő magyarokkal”³⁰⁵); illetve kisország-komplexusa („amikor az a sok értelmes ember széttárja a karját, hogy: mit tehetünk, kis ország vagyunk, egyúttal mintha azt

³⁰³ *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971] = GNÉ/5., 154.

³⁰⁴ *Uo.*, 156–157.

³⁰⁵ *Uo.*, 65.

is mondaná, hogy: mit tehetek, hiszen kis ember vagyok. Tulajdonképpen igénytelenséget hirdetnek saját maguknak”³⁰⁶) is. Ezek mellett a zsidókérdést is gyakran tematizálják:

[...] ezt mondtam el körülbelül Eszternek, és hozzátettem, hogy nagyon örülök, hogy egy zsidó lány hajlandó mindenről beszélgetni velem, és megkérdeztem tőle is, hogy mit jelent ma Pesten zsidónak lenni. Továbbá még egyszer megkérdeztem, hogy melyek azok a dolgok, amikről zsidók előtt nem ajánlatos beszélni, végezetül pedig megkértem, magyarázza meg, hogy szerinte miért nem akart erről senki sem beszélni velem, és miért van az, hogy ilyesmivel folyton csak a hangulatot rontom el.³⁰⁷

Gion zsidóság iránti intenzív érdeklődésének valószínű oka, hogy kisebbségi magyarként Budapesten a saját otthoni helyzetéhez hasonlóan bonyolult problémát talált a magyarországi zsidóság kérdéskörében. Ugyanakkor a probléma megértése iránti törekvésének félreértése: őszinte válaszkérésének „zsidózásként” való értelmezése miatt a *Véres patkányirtás* a maga korában vallásfelekezeti tiltakozást is kiváltott,³⁰⁸ s ezért sokáig nem jelent meg kötetben; sőt az író még Magyarországról is kitiltották miatta, aki így például lánya születésénél sem lehetett jelen.

Török Ádám elvi antiszemitizmusa és gyakorlati embersége

Gion tehát már a rendszerváltás előtt is nekiment a(z akkor is) kényes témáknak, megbirkózott velük és feldolgozta őket; pályája végén pedig mai korunk egyik összetett problémáját, a zsidózást-antiszemitázást is tematizálta. Török Ádámot – sok más szabadossága mellett – a szókimondás béklyói sem korlátozzák, megmondja, ami a begyében van; a zsidókat is leszólja: „orvosunk is van már a faluban. Igazi orvos. Pestről vagy Szegedről küldték ide. Gönczi Adolfnak hívják. Török Ádám [...] rosszkedvűen morgott maga elé: – Zsidó orvos. A zsidókban nem lehet megbízni. Sohasem bíztam a zsidók-

³⁰⁶ *Uo.*, 181.

³⁰⁷ *Uo.*, 154–155.

³⁰⁸ ÁRPÁS, *Az építő-teremtő ember*, 310., illetve ELEK, *Gion Nándor írói világa*, 58.

ban és a cigányokban.”³⁰⁹ Illetve: „két évig börtönben rohadtam. [...] Az őrkkel elboldogultam valahogy, az egyik rabbal, egy cseh vagy lengyel, szóval zsidó bankárral azonban meggyűlt a bajom. [...] Mindenesetre a zsidókat azóta sem kedvelem.”³¹⁰ Mégis: Török Ádám a bajban Gönczi Adolf, Havas Péter és Lusztig Marci mellett szóval és tettel is kiáll. Lusztig Marcit bújtatja, és fizeti Havasék italát, amikor a kocsmában nem akarják őket kiszolgálni:

– Zsidó orvos mérgezi a keresztény gyerekeket – dünnyögte Szenci Bálint, de kihordta az italokat minden asztalra. [...] Török Ádám elégedetten szemlélte a hallgatag vendégeket, és azt mondta: – Doktor Gönczi Adolf nem zsidó. A községházán azt mondták, hogy valamenynyí őse magyar nemes úr volt. Csak éppen szerencsétlen nevet kapott az anyukájától. És rossz szérumot kapott a gyártól, ezért betegedtek meg a gyerekek.³¹¹

Ez árnyalt ábrázolásra vall: a verbálisan antiszemita, másfelől emberséges, a bajban segítőkész emberekre jellemző karakter megformálását érezzük Török Ádámon. Így lehet, hogy a szinte mindenben különc szereplő itt kivételesen egy gyakoribb embertípust jelenít meg. Kissé módosíthatja ezt a képet, ha feltételezzük, hogy Török Ádám zsidómentő gesztusait esetleg szokatlan történelmi-politikai előrelátás motiválja (erről az előrelátásról a *Nyíltan, de mértéktartóan* című fejezetben még lesz szó): Török Ádám talán sejti, hogy az új rendszerben a zsidókat az előző rendszerben szerzett sérelmeik az őket felszabadítók hűségese szövetségeseivé teszik, ezért ott magas polcra juthatnak.

Mégsem hiszem, hogy az utóbbi volt Török Ádám emberségének a fő oka, hiszen amikor Törökék bújtatják, Lusztig Marci azt mondja: „Úgy bánnak velem, mintha a fiuk lennék, akit valami csúnya betegség miatt rejtegetni kell a világ elől.”³¹² És Török Ádám is őszintén szánakozik, amikor Marci feladja magát a csendőröknek: „lejött a lét-rán az a hülye kölyök, és azt mondta a csendőröknek, hogy a lovakat

³⁰⁹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 533.

³¹⁰ *Uo.*, 575.

³¹¹ *Uo.*, 584.

³¹² *Uo.*, 607.

ő lopta el, [...] és hogy én semmit sem tudtam róla és a lovakról. [...] Mi a fenének jött le a szénapadlásról? Én nem jöttem volna le.”³¹³

Ellentmondásos viszonyulás az anyaországhoz

Giont vajdasági világa barátaiban-ismerőseiben Budapestre is követte, ezért kicsit mindvégig a külföldi szemével nézte a várost és Magyarországot – és nem volt benne túl sok öröme: kevésnek találta a fényt, és soknak a bűn(özö)t.³¹⁴ Az író egy helyütt így foglalta össze ezzel kapcsolatos alapállását: „Én mindig szerettem ezt az országot, kívülről is, belülről is szeretem. Ebből kifolyólag szidhatom is.”³¹⁵ Ez a mondat jól mutatja azt az ambivalenciát, amely mindvégig jellemezte összetett viszonyulását az anyaországhoz. Hiszen előbb „frizsideresek” és „grillcsirkések”, kései írásaiban pedig „ombudsmanok, ombudsnők”³¹⁶ meg „idióták, kriplik és ferde hajlamaik miatt hátrányosan megkülönböztetettek országának”³¹⁷ nevezte „ezt az egész rosszkedvű társaságot”.³¹⁸

Gion Magyarországot „betegesen külföldmajmoló”-nak³¹⁹ tartotta, s erre nyelvi példákat hozott: itt „az idegen hangzású nevek előkelően csengenek”³²⁰ – szemben a magyar nevekkal. Ezért Budapesten természetesen egy Martonyi Erzsébet is *Dominika* néven fut, és nehéz találni egy *Rózsikát*: „–Rózsika! – Gyönyörű név – mondtam. – Magyarországon ritkaság mostanában. Az Yvettek, Zsanettek, Ingridék és Pamelák között.”³²¹ Gion még a saját lányával kapcsolatban is azt írta ironikusan: „komoly szülői hibát is elkövettünk, Katalin névre kereszteltük, kezdettől fogva mindenki egyszerűen csak Katinak szólította, amire körülötte sokan csodálkozva kapták

³¹³ Uo., 610–611.

³¹⁴ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998], 257.

³¹⁵ „Eljutottunk oda, abonnan elindultunk” [2000], 3–15.

³¹⁶ *Fényjelek nélkül* [1998] = GNÉ/4., 568.

³¹⁷ *Alibi mankók* [1999] = GNÉ/4., 510.

³¹⁸ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998], 257.

³¹⁹ *Hat alma (sok)* [2000] = GNÉ/4., 617.

³²⁰ *A kultúra jelzője* [2001] = GNÉ/4., 611–613.

³²¹ *Rosszul fizetett szakmák* [1998] = GNÉ/4., 577–578.

fel fejüket, hiszen a szomszédos kiságyakban Jeanettek, Nicolettek, Norbertek és Natasák feküdtek, lányomnak tehát teli torokból kellett bömbölnie, hogy kiverelkedje magának az őt megillető kicsinyke helyet ebben a világban”.³²²

Sőt, Magyarországon még szerb néven is jobban lehet érvényesülni, mint magyar néven, mert aki nem magyar, problémás esetben előnyben részesülhet az országnak nevet adó nemzet tagjaival szemben, ha kisebbségi jogaira hivatkozik:

Micsoda? Ő is tegyen panaszt családi nevére hivatkozva a kisebbségi szervezeteknél és az ombudsnőknél? De hát Szegi Sanyi mindig utálta a Novakov nevet... Várjon, gondolkozom egy kicsit... Tényleg elpanaszolhatná, hogy őt kisebbségi származása miatt zaklatják [...] javasolni fogom neki, hogy a karácsonyi éjféli mise után két héttel, a görögkeleti istentiszteletre is menjen el több tanú társaságában és Novakov néven.³²³

Gion gunyorosan még arról is ír, hogy végső esetben „még a határon túlról érkezett magyaroknak is”³²⁴ kiutalnak lakást a lepusztult övezetekben Budapesten. Akiknek egyébként – ezt az író maga is végigszenvedte – a magyar állampolgárság megszerzése az 1990-es években szerfelett és megalázóan nehéz volt.³²⁵

Különcök és különlegesek

Gionnak a kisebbségit, a periferiálisat észrevevő látásmódjára jellemző, hogy a tetralógiában megjelenő első magyar szereplő egy, az identitás szempontjából extravagáns figura, „Juhász János, a nazarénus”.³²⁶ Egy másik, a társadalomból önként kivonult, annak játékszabályaira józan önérdemből, de nem kártékonyan fittyet hányó – ráadásul példaképpé emelt – nazarénusról pedig már Gion *Kétéltűek a barlangban* című első regényében is szó esik.³²⁷

³²² *Család, vihar, szerkesztés, költészet. Naplórészlet Orbán Ottóról* [1994], Magyar Szó, Kilátó 2016. augusztus 6–7., 23.

³²³ *Rosszul fizetett szakmák* [1998], 578–579.

³²⁴ *Svédkélyha* [1998] = GNÉ/4., 532.

³²⁵ *Fehér kesztyűben* [1999] = GNÉ/4., 592.

³²⁶ *Virágos Katona* [1973], 11.

³²⁷ *Kétéltűek a barlangban* [1967–1968], 92.

A jelentősebb vajdasági nemzetiségek közül a bunyevácokról 11, a montenegrói („hegylakó”, „hegyilakó”) telepesekről 14, a tájon számban szintén jelentős szlovákokról, boszniaiakról, bolgárokról pedig 1-1 említés történik a tetralógiában, ami Gion életművének talán legjelentősebb részkorpusza.

Gion az egyedi színek és árnyalatok hangsúlyozott bemutatásának a gesztusával az élet jogát vindikálja valamennyi kisebbségi közösségnek – köztük természetesen elsősorban a vajdasági magyarságnak. Hiszen belátható, hogy bármelyik (további) nemzetiségnek a Vajdaságból való eltűnése ugyanolyan fájdalmas lenne, ugyanúgy szegényebbé tenné a megmaradó közösség(ek)et, mint a regényekben bemutatott, de azóta elüldözött-felszívódott közösségek nemléte. A fentiekén kívül abban is biztosan kifejeződik Gionnak a számára értéktöbbletet képviselő nemzetiségek eltűnésével kapcsolatos fájdalma, hogy a *német temető* az a szókapcsolat, amelyben a *német* szó a leggyakrabban szerepel: összesen 40-szer olvassuk az életműben.

Ruszinok, oroszok

Gion Nándor nemzetiségi és vallási tablójára még a két háború közt a Vajdaságban viszonylag jelentős számban élt orosz emigránsok is fölkerültek.³²⁸ A rokonszenves „Szekszer Johák bácsi” és a Török Ádám által leszúrt, név szerint nem említett „rusnyák kupec” személyében pedig az őshonos, de a vidéket nem ismerőknek egzotikus ruszinok is reprezentálva vannak a tetralógiában. Török Ádám egyetlen áldozata, akiről nagyjából biztosan tudjuk, hogy meghalt, ez a „rusnyák” lókereskedő volt. Ezért viszont talán nem véletlenül hívják majd Török Ádám szeretőjét *Rusnyák* Marisnak, akinek a családneve szintén ’ruszin’-t jelent. (Ez talán írói jóvátétel a magyarokhoz lojális ruszinokkal szemben?) Nos, Szekszer Johák bácsinak – mint az a bácskai ruszinok körében gyakori³²⁹ – a valódi neve

³²⁸ A Vaszilij nevű orosz emigráns Sava Jakšić kocsisa volt, vö. például *Rózsaméz* [1976], 270. A helyi orosz emigráció történetéhez adalékokat lásd: PIHURIK Judit, *A délvideki orosz emigráció 1941–1944. = Magyarország és a Balkán a XX. században*, 183–196.

³²⁹ THOMKA Orsolya–KURCZ Ádám István–TÓTH Anikó, *Délvidék – a Vajdaság és Belgrád. Bácska, Bánság, Szerémség és az Al-Duna*, Ketzal, Budapest, 2010, 50.

a sokkal magyarosabb *Dudás Joachim*³³⁰ volt. Gion valószínűleg azért (is) szerepelteti kizárólag ragadvány-, illetve becenevén – és nem a valódi, magyaros hangzású nevén – Szekszer Johák bácsit, amiért a németek is a legnémetesebb nevükkel szerepelnek: hogy a nevében is markánsan jelenjen meg nemzetiségi mivolta.

A hiányzó horvátok

Érdekes viszont, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, majd Jugoszláviában államalkotó népnek számító horvátokra csak három utalás van a tetralógiában, ráadásul mindhárom esetben a trianoni „csonka” Magyarországon élő horvátokról szólva. Még furcsább, hogy az egész életműben is csak egy-két mellékes előfordulását találjuk ennek a szerbhorvát nyelvi dominanciájú államban olyan fontos szónak. Pedig Gion kései műveiben a délszláv háborút is gyakran tematizálta. Hogy a horvátok még említés szintjén is alig jelennek meg az életműben, az lehet az oka, hogy Gionnak nem velük, hanem csak a szerbekkel volt „elszámolnivalója”; illetve hogy Gion nem hitt a szerbek és a horvátok közötti kulturális, mentalitásbeli különbségek nivellálásában, a hivatalossá tett „szerbhorvát” nyelvben, irodalomban és tudományosságban – ahogy Jugoszlávia egységének tartósságában sem. Ez is mutatja, hogy Gion nemcsak a szülőföld írója volt, hanem „politikus író” is, aki – ha máshogy nem lehetett, akkor a sorok között – létkérdéseket akart feszegetni, nem pedig „csak” szépeket írni az otthonról hozott régi mesékkel.

Német szereplők tömege

Kisebb kitérő után térjünk vissza a németekhez. Az elvont számadatokon kívül az is beszédes velük kapcsolatban – és a nemzetiségek közül még inkább rájuk irányítja a figyelmet –, hogy ábrázolásuk nagyon alapos a regényekben. Míg a szerbek közül csak egy-két, főleg módosabb, befolyásosabb embert, a magyarok közül néhány család tagjait, addig – ha elfogadjuk a Gion által írott 30-as lélekszámukat –, azt érezzük, hogy minden német család több tagját is megemlíti a regényfolyam.

³³⁰ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 96.; illetve PENAVIN–MATIJEVICS, *I. m.*, 54.

Megismerjük familiáris kapcsolataikat, foglalkozásukat, sokszor vagyoni helyzetüket is. Gion alaposságára az író személyes kötődésén túl még talán az az érdeklődés is kevés magyarázat, ami a térségben a németek – Gion felnőttkorára már – egzotikus voltából fakadhatott volna.

A szenttamási németek

A törekvő molnárékon, Stefan Krebséken kívül hallunk a német tanítóról, és név szerint megismerjük a cipész Hans Kohlmayeréket, az asztalos Karl Jungeréket,³³¹ az üveges Henrik Pfeiffert, a dúsgazdag téglágető Johann Schankékat meg az elszegényedő Jakob Hauseréket, a szintén dúsgazdag Adam Spiesséket; a falábú verklist, Schmidt Fülöpöt és a Torzsáról származó hentest, Johann Friedrichet. Schladtékról, a valószínűleg szintén német Streit Frigyes és Slejf Jani zenészekről, Pelt Frigyes boltosról és az SS-ben az ezredességig kapaszkodó lókereskedő Helmuth Schröderről csak egy-két említés erejéig olvasunk a tetralógiában.

A Schröder fivérek a *Zongora a fehér kastélyból* című regényben lépnek majd a főszereplők közé, hogy Gion a háború után az apjuk, Hans Joachim Schröder sírjának meglátogatására hazaszökő Helmuthot és bátyját, Dietrichet az utolsó szenttamási zsidó asszonnyal, Korniss Flórával kibékíthesse. A német temetőben nyugvó Beck Ervin városi tanácsos és Schladték Gizike nevű lányának sírja az *Ezen az oldalon* kerül fókuszba, a *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényben pedig egy Nébald nevű öreg könyvelőről is olvasunk.³³²

Adam Spiess családjának sírja az egyik legszebb síremlék a szenttamási katolikus temetőben. K. Á. felvétele

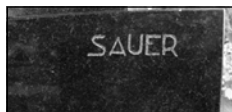
³³¹ „a közelben laktak Jungerék, akik asztalosműhelyt tartottak, ahol többnyire koporsókat csináltak, aztán Kohlmayer, a papucsos és még néhány német család” *Virágos Katona* [1973], 21.

³³² *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 289.

A környékbeli németek

A szenttamási németek családi alkalmain legtöbbször jelen van a verbászi német evangélikus lelkész, és mellette gyakran ott találjuk a feketicsi Peter Huthot, a kocsmáros Jakob Artékat és a Szegehyen hentesüzletet tartó Grebneréket, különösen pedig Krebs Rézéhez szánt fiukat, Jakobot. És – hogy teljes legyen a vidék németségének társadalmi tablója – hallunk a Krebsék rokonságába tartozó feketicsi Bechtlerekről meg Thielekről, illetve megismerünk egy Ottwald nevű bánáti ügyvédet, egy Konrád nevű verbászi kocsmárost – aki talán a *Sor-tűz egy fekete bivalyért* című regényben emlegetett „karszalagos Bielmayer Konráddal” azonos –, egy szintén verbászi Sauer nevű műköszőrűst és egy Linmayer nevű torzsai terménykereskedőt is.

Az ókéri gyűjtőtáborban Schladtékkal együtt³³³ raboskodó Ulrike Jagert csak egyszer említi a tetralógia, a vele együtt elhurcolt Elke Schultzról pedig később *Desanka* néven olvasunk, mivel nevet változtatott az őt a gyűjtőtáborból kimentő és feleségül vevő szerb táborparancsnok iránti hálából. (Bár tehetett volna mást?) A nevében szerbbé lett Elke Schultz és a magát (önvédelemből!) magyarnak valló Nébald mellett hallunk még a szintén „elmagyarosodott és elvadult sváb családból származott” Winkler Árpádról is.³³⁴ Furcsa viszont, hogy el-szerbesedett magyarokról egyáltalán nem olvasunk a regényekben.

A verbászi Sauer sírkőfaragó és vésnök névjegyei szenttamási magyar, német és szerb családok sírkövein. K. Á. felv.

³³³ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 676.

³³⁴ *Uo.*, 612.

Az „összes” németet megismerjük, megszeretjük... és hiányoljuk

Az olvasó tehát név szerint ismerkedik meg a „teljes” német közösséggel – Gion erényeikkel, hibáikkal együtt mutatja be őket –, ezért éppoly otthonosan érzi magát a helyi német közegben, mint a magyarban. A sztereotípiákon messze túlmutató árnyalt ábrázolás és jellemzés, sőt az efféle, kimondottan az érzelmekre ható leírások által a magyar olvasó azonosulni is tud a németekkel, talán még meg is szereti őket: „Reggelig tartott a lakodalom, akkor kezdtek szétszéledni a vendégek. Vidáman rikoltoztak, és néhányan búcsúzóul még táncra perdültek a malom udvarában és a Szív keskeny fahídján. Az evangélikus lelkész és Johann Friedrich, a vastag karú hentesmester levették cipőjüket, feltűrték a nadrágjuk szárát, leugrottak a fahídról, és a zsilipen átszorgó vízesésben a csillogó, apró halak után kapdostak.”³³⁵ A gyönyörű idill – és nem például a macskajaj – láttatása a németek ünnepének a végén azt az írói célt szolgálja, hogy valódi, szerethető világot mutasson be – a német térfélen is.

Hogy Gion regényei szerint a valóságosnál körülbelül tizenöt-ször kevesebb német élt csak Szenttamáson, annak az lehet az egyik oka, hogy Gion erőteljesen akarta éreztetni, hogy tényleg mindannyiukkal megismertetett, hiszen – ahogy olvassuk – „amikor Stefan a Szív melletti vízimalomban dolgozott, a születésnapra *húsz-barminc* vendéget is meghívtak” [kiemelés: K. Á.].³³⁶ A másik ok pedig az lehet, hogy a valós szám le sem lett volna írható a korban. Lehet, hogy az író attól tartott, hogy a rendszer még a németek elüldözése után három évtizeddel is provokációnak vagy vádnak érezte volna a 450-es számot, ezért talán retorzióval is sújtja őt a valóságos, tehát az elüldözés mértékét felmutató, így a közvéleményt burkoltan a népirásra emlékeztető adatért.

Ám Gion a 30-as számot még a javára is fordította, mert azáltal is azt éreztette, hogy tényleg minden némettel megismertetett, hiszen – mint másutt is olvassuk – Stefi esküvőjén, amikor a szenttamási németeken kívül a feketicsi rokonokat is meghívták, „*legálább*

³³⁵ *Rózsaméx* [1976], 293.

³³⁶ *Uo.*, 429.

A Krivaja a Szívvel és a már romos Krebs-vízimalommal 1982-ben.
Németh Mátyás felvétele

bűsz pár keringőzött a vízimalomban” [kiemelés: K. Á.].³³⁷ Mivel „mindannyiukat” megismertük, így érzelmileg is azonosulhattunk velük, ezért annál fájdalmasabbnak érezzük a németek hiányát, mint olyan nemzetiségét, amely a regény megírásának idejére eltűnt a településről. Ez az írói fogás kifejezheti a vajdasági magyar közösség eltűnésétől való félelmet, de legalábbis a kisebbségek (el)fogyásával kapcsolatos problémaérzékenység felébresztésére szolgál.

A valahová tartozás imperatívusza

A Desankává lett Elke Schultztörténetében Krebs Rézinek sikerül Stojan Salajícot, az ókéri gyűjtőtábor szerb parancsnokát rábeszélnie, hogy vegye feleségül az ő csúnyácska ismerősét, és így mentse meg az életét: „A maguk egyik táborában az éhhalálra jutott. Sztojan adott neki új nevet. – Elvette feleségül és megmentette az éhhaláltól. Ennyit talán megér a névváltozás. – Ennyit talán megér – mondtam, és egy kicsit elment a jókedvem.”³³⁸ A részben hepiendesnek tűnő epizód mögött ugyan-

³³⁷ *Virágos Katona* [1973], 120.

³³⁸ *Aranyat talált* [2001–2002], 759–760.

is egy egész életen át némán hordozott lelki teher is megbújhat. Kiss Csaba szenttamási történelemtanárnak egy helybeli német öregasszony néhány éve sírta el, hogy egész életén át tartó lelkiismeret-furdalást jelentett számára, hogy árulónak érezte magát azért, mert Desankához hasonló módon menekült meg ő is. Úgy érezte, inkább neki is meg kellett volna halnia, mintsem hogy olyan áron maradt életben, hogy a felesége lett valakinek, aki az ő rokonai haláláért is felelős volt. (Esetleg Gion éppen arról az asszonyról mintázta Elke Schultzt?)

Amikor Krebs Rézi élelmet visz a raboknak az ókéri táborba, és a férje vissza akarja tartani a veszélyes vállalkozástól, mert fél, hogy ott fogják, Rézi magától értetődően mondja férjének, hogy „amúgy is ott lenne a helyem a származásom miatt”.³³⁹ Hasonlóképpen Krebs Péter is, ha majd magyarrá válik (még ha csak a lentebb taglalt kommunista identitás kiegészítéseként teszi is), önként és következetesen vállalja az ezzel kapcsolatos életveszélyes konfliktusokat: „magyarul kértem sört. Mindenki meglepődött, ismernek, tudják, hogy német vagyok. Megmondtam nekik, hogy már nem vagyok német. Megmutattam az új igazolványomat, amiben szépen írja, hogy Keveházi Péter a nevem... Erre Konrád nem akart kiszolgálni. Követeltem, hogy szolgáljon ki. Magyarországon vagyunk, magyarul követeltem. Akkor körülvettek a törzsvendégek, és elkezdtek ütlegetni.”³⁴⁰

Csak Klein Alfrédre olvassuk, hogy a vészorszak alatt elrejtőzik a szakácsnőjénél, a legtöbb szereplő bevárja a sorsát: nem ágál az ellen, amit nemzetiségi hovatartozása miatt mérnek rá, sőt elébe megy a csapásoknak. A zsidó Lusztig Kornél is nyugodtan veszi tudomásul, hogy érte jönnek; és kis rákészülés után fia, Marci is hasonlóan megadóan: ünneplőruhába öltözve önként jelentkezik, amikor pedig nem is őt keresik a csendőrök.³⁴¹ A magyarok közül szintén többen ünneplőruhát vesznek, amikor értük jönnek a partizánok. Gion a legtöbbször tehát olyan belső kényszerként mutatja be a valahová tartozás miatti vállalandókat, amelyből az látszik, hogy a hovatartozás olyan alapvető része az emberségnek, amit az ember életveszélyes helyzetben sem tud megtagadni.

³³⁹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 677.

³⁴⁰ *Uo.*, 515.

³⁴¹ *Uo.*, 610.

Az ellenállás hiányának oka a birkalelkület?

Mégis, az ellenállás nélküli megadást mint birkalelkületet sokszor kárhoztatja is Gion kisebb és nagyobb dolgokban, például amikor a meghunyászkodott (valójában: megfélemlített) emberek nem szólnak azért, mert valaki lelakatozza a közutat,³⁴² vagy amikor az elhurcolt zsidók mozdulatlanul várják be sorsukat:

A Szőnyivel sem tudott tisztességesen beszélni, még azon a napon sem, amikor a csendőrök jöttek. »Pucoljon innen, öreg tökök«, mondta, »mert ha ezek egyszer elkapják a szakállát, el nem engedik többé.« A Szőnyi azonban csak állt a bolt közepén, mozdulni sem tudott. [...] Akkor az uram azt mondta neki: »Vegyen le a polcról egy dikicset és legalább egyet közülük szúrjon hasba. Ne hagyja magát birka módra elhurcolni.« A Szőnyi meg sem mozdult, dehogyis szúrt volna az hasba bárkit is.³⁴³

Az *Átlósan az utcán* című írásában Gion szintén a túlságosan megadó lelket kárhoztatja. Ennek a lelkialkatnak az elfajulása már szolgálalelkűség, amit Gion saját közösségében érzékelve némely földijeit elmarasztalta. Sőt, kívülálló szájába adva az az erős mondat is olvasható nála, hogy átlagosnál nagyobb szolgálalelkűsége miatt (ha esetleg így is lenne, Gion jól tudta, hogy az 1944 ősze óta tartó félelem az oka; mégis leírta) „a délvidéki magyarság az összmagyarság legpocsékabb nyúlánya”.³⁴⁴ Ez a mondat nyilván a „nem rád haragszom, hanem érted” hozzáállásból fakad: igyekszik felrázni a közvéleményt, hogy ne így legyen.

A németek tulajdonságai

Visszatérve a németekre, azt érezzük velük kapcsolatban, hogy – például a szerbekkel szemben – teljes helyi társadalmukról és a környék közösségében betöltött szerepükről is részletes képet kapunk. Megtudjuk, hogy a századfordulón a környező települések közül Verbász, Torzsán, Feketicsen és Szeghegyen éltek nagy számban,³⁴⁵ hogy

³⁴² *Lakat és artézi kút* [1975] = GNÉ/4., 227–231.

³⁴³ *Kilenc lázmérő* [1975] = GNÉ/4., 234.

³⁴⁴ *Átlósan az utcán* [1991], 541.

³⁴⁵ Például: *Rózsaméző* [1976], 378–379.

magyarul beszélve a *b* hangot *p*-nek ejtik, hogy nem bajuszosak, mint a magyarok, és hogy – a magyarok szerint legalábbis – papucsban járnak: „Rézi és Kati a malom előtt bámészkodott. Hamarosan nagy csapat kopasz fejű fiú vette őket körül, először csak szótlanul vizsgálták őket, aztán az egyik azt mondta: – Minden sváb papucsban jár. – A sváb embernek nincs bajusza – mondta a másik. – Nem bajusz, hanem pajusz – mondta röhögve a harmadik. – Ti is nyavalyás svábok vagytok – mondta a negyedik.”³⁴⁶

A németek a Zöld utcai magyarokkal szemben nem játszanak, álmódznak, hanem mindig – még vasárnap is – dolgoznak: „– Nem érek rá. Rengeteg dolgom van a malomban. – Mondjuk vasárnap délután, amikor nem dolgozol. [...] – Én sohasem tudnék mindenről megfedkezni [...]. Rengeteg dologra kell gondolnom.”³⁴⁷ Illetve: „[Krebs] Péter szerette az apját, ritkán vitatkozott vele, igyekezett minél többet segíteni a darálóban, vasárnaponként is mindig ő serénykedett a lármas, olajbűzös motor mellett, öntögette a garatba a kukoricát, kötözte a zsákokat.”³⁴⁸ Vagy: „– Ezek a németek folyton a munkával vannak elkeveredve – mondta Török Ádám Gallai Istvánnak. – Nem lett volna szabad német lányt elvenned feleségül.”³⁴⁹

A németek kitaratóak, takarékosak, ugyanakkor ingerlően kicsinyesek is: „Stefannak az volt a szokása, hogy amikor kiitta a pálinkát, a poharat lefelé fordítva a szája fölé tartotta, az ujjával megveregette az alját, és kirázta az utolsó csepp pálinkát is.”³⁵⁰ A „magyarosan könnyelmű”, ezért elszegényedő Jakob Hausernek még azt is a szemére hányják, hogy a gyerekeit jó iskolákba járatja, ezért nem őt, hanem a kizárólag a vagyonszerzéssel foglalkozó Johann Schank téglagyárost tekintik eszményüknek:

Jakob Hauser mindig felelőtlen ember volt – így vélekedett róla Johann Schank és a többi szenttamási német – ruganyos, kétlovas hintón járta Szenttamás utcáit, jobb kocsmákban szívesen fizetett italt a nagy-

³⁴⁶ *Virágos Katona* [1973], 18.

³⁴⁷ *Uo.*, 95.

³⁴⁸ *Rózsaméző* [1976], 362.

³⁴⁹ *Uo.*, 341.

³⁵⁰ *Virágos Katona* [1973], 21.

szájú vigéceknek [...]; ő maga arany zsebórát hordott, ruháit városi szabónál varratta, gyerekeit drága iskolákban taníttatta. Ritkán tartózkodott a téglagyárban, és felelőtlenül szórta a pénzt. »Mintha nem is német ember volna« – mondták néha rosszállóan a szenttamási németek, és valamennyien tudták, hogy Jakob Hauser előbb-utóbb tönkre fog menni.³⁵¹

A németek aztán nem citera- vagy hegedűszóra mulatnak, hanem a verklmuzsikát szeretik, és keringőt táncolnak rá, de csak „ritkábban engedik szabadjára magukat, mint a magyarok, olyankor azonban mindenről megfeledkeznek, csak komédiázni és nevetni akarnak”.³⁵² A németek összejövetelein általában csak németek vannak jelen, és ha a hétköznapiakon cimborálnak is nem németekkel,³⁵³ családi eseményeikre nem nagyon hívnak meg mást. Gazdasági fölényük mellett többek között ez az elzárkózó magatartás is oka lehet a magyarok velük szembeni ellenszenvének.³⁵⁴

Téves (?) sztereotípiák

Már a tetralógia első oldalain mindenféle sztereotípiákat is megtudunk a németekről – legalább annyit, de inkább többet, mint a magyarokról, és gyakran a magyarokkal való összehasonlításban, vagy inkább egymással szembeállítva. Már Krebsék Szenttamásra jövetelének motivációjaként is arról olvasunk, hogy a család fő el akart szabadulni „a feketicsi magyarok közül, akiket nem szeretett”.³⁵⁵ És átköltözésük első eseményeként rögtön az első oldalon egy, a magyaroktól való különbözésük miatt őket ért inzultusról értesülünk, ami a miatt a bornírt marhaság miatt történt, hogy a Zöld utcai magyarokkal ellentétben, Stefan Krebsnek nem volt bajusza. A regény felütésében szereplő jelenet leírásában aprónak tűnő, de talán nem érdekte-

³⁵¹ *Rózsaméző* [1976], 214.

³⁵² *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 567.

³⁵³ „[Stefan] jókedvűen végezte a munkáját, megtanult valamennyire szerből, tréfálgozott az emberekkel, ha pálinkát hoztak, együtt ivott velük az üvegből, és még a lovaikat is segítette nekik kifogni, amikor megérkeztek a búzával.” *Virágos Katona* [1973], 9.

³⁵⁴ BENCE, I. m., 73.

³⁵⁵ *Virágos Katona* [1973], 9.

len furcsaság, hogy az íróban, aki nem ismerte Krebs dédapját, biztosan mint markánsan bajszos ember képe élt róla: Gion ugyanis többnyire a nagyszüleinél nevelkedett, akiknek a házában a falról egy, a dédapjáról készült nagy bajszú kép nézett le rá.³⁵⁶

Gion tehát bemutatja azokat a sztereotípiákat is, amelyek az egyes nemzetiségeket a többiek részéről övezik, illetve amelyek kölcsönös gyanakváshoz vagy akár tettelegességhez is vezetnek. Azt is, hogy hogyan alakulnak ki az előítéletek, és hogy bár nem alaptalanok, de az első benyomásból kialakulva az értelmes mértéknél mennyivel jobban korlátozzák az embert. Stefan Krebsről például azt olvassuk, hogy bár úgy több pénzt kereshetett volna, ha átköltözik, de „nem akaródzott neki odamenni a Zöld utca mellé. Emlékezett még arra a részegre, aki belekötött, amikor Szenttamásra érkeztek [...], igaz, azóta már sokszor elmentek az Újvári kocsmá elé, és senki nem gúnyolta őket.”³⁵⁷

Stefan Krebs / Krebsz István
arcképe Gallai István és
Krebsz Teréz konyhájának faláról

– alaptalan (?) előítéletek

Gion leleplezően mutatja meg, hogy mi minden rosszat gondol alaptalanul az egyik nemzetiséghez tartozóról a másik, aminek sokszor csupán az az oka, hogy a saját felfogásától, mentalitásától idegennek, szokatlanak érzi a másikat. Gion bemutatja azt is, hogy az idegenkedés odáig mehet, hogy az egyik akár örültnek is tarthatja a másikat annak jellemző viselkedése miatt:

³⁵⁶ A nagyapa képe Gallaiék konyhájának falán függött, lásd jelen fejezet nyitóképét a 82. oldalon

³⁵⁷ *Virágos Katona* [1973], 12.

[...] legjobban zavarta Stefánt, hogy [a magyarok] semmit sem vettek komolyan. Többnyre jó munkások voltak, [...] az év legnagyobb részében azonban munka nélkül maradtak. Ilyenkor aztán munka nélkül ténferegtek az utcán, [...] és ha egy gazdagabb ember arra ment szekéren, utálattal a földre köptek, vagy csúfondárosan röhögtek. Általában mindenén gúnyolódtak és röhögtek, csak akkor komolyodtak meg, ha munkát kaptak, akkor megadták a tiszteletet a gazdáknak is, az év legnagyobb részében azonban csak utálkoztak meg röhögtek. És játszottak, mint a gyerekek.³⁵⁸

Valamely közösség mentalitása kialakulásának ugyanakkor erős oka van. A dél-alföldi magyar szegényparasztságnak a 20. század első felében például reménye sem volt arra, hogy földet szerezzen: legfeljebb béreseket lehetett a szerb gazdák földjein: „A térség magyarjai általában szegényebbek voltak szomszédaiknál, ami a késői kolonizációnak volt köszönhető, hiszen a földterületet ekkorra már felosztották. Sokan napszámosként dolgoztak a [...] nemesek nagybirtokain.”³⁵⁹ A magyarok gyerekes könnyelműségét ez magyarázza: mivel az év nagyobb részében nem jutnak munkához, látszólagos könnyedségük valójában pszichikai önvédelmi reflex: csak így tudják elviselni a létbizonytalanságot; ám a németet éppen ez ingerli.

Frusztráció – irigység

Az is kiderül, hogy az életben általában sikertelen embernek a más területen kialakuló frusztrációja hogyan változik át sokszor idegengyűlöletté. A regény narrátora éppen egy ezzel kapcsolatos vitára való utalásban lép elő az ismeretlenségből: „A magyarok néha megőrülnek, szokta mondogatni [Stefan Krebs], a szerbek akármilyen durvák és nagyszájúak, az ember tudja, hogy hányadán áll velük [...]. *Ezen sokat vitatkoztam vele* – meg aztán *tudtam, hogy nem csak ez a baja*” [kiemelés: K. Á].³⁶⁰ Ebből a kiszólásból tudjuk meg, hogy a narrátor valószínűleg nem német, de közeli kapcsolatban van Stefan Krebszel.

³⁵⁸ *Uo.*, 13.

³⁵⁹ JANJETOVIĆ, I. m., 29.

³⁶⁰ *Virágos Katona* [1973], 12.

Gion arra törekszik, hogy megingassa vagy legalább árnyalja a nemzetiségekről alkotott sztereotípiákat. Természetesen az ő műveiben is van a németek között olyan, akinek olyan jól megy, hogy ez irigységet vált ki a környezetéből, de van olyan is, aki éhez, és akinek napszámot kell vállalnia, ha el akarja tartani a családját. Gion azt, amit az utca embere sematikusán lát, árnyaltan és összetetten mutatja meg; az általa ábrázolt világ itt is megáll a történettudomány mérlegén: „A vajdasági svábok [...] kevésbé voltak vagyonosak, mint általában hitték: csak a többi nélkülszomszédaihoz képest tűntek annak. A valóságban többségük szegény- vagy középparaszt volt, de a tégláégetők, [...] malmok és más ipari üzemek tulajdonosai között a többi nemzetiséghez viszonyítva arányuk nagyobb volt.”³⁶¹ A szerb történésznek ez a pár soros társadalomrajza annyira illik Gion világára, mintha annak alapján írták volna, vagy mintha Gion éppen ezt használta volna sorvezetőnek.

Gion nemzetiségábrázolása és társadalomrajza tehát nemcsak alapos, hanem objektív is. Nem nivellálja vagy relativizálja a különbségeket, szerencsenmosdatásba sem kezd: a valóságot mimetizálva mutatja be nemcsak a németeket vagy a magyarokat, de még regényszereplővé tett saját rokonait is.³⁶² Gion regényeiben is vannak például németek, akik önként állnak be a náci hadseregbe, de van olyan is, aki szégyenletesnek tartja, amit Németország és a német hadsereg a második világháború alatt művel, ezért nemzettársaival egészen a súlyos verekedésig vállalja a konfliktust, sőt többször majdnem agyon is vereti magát ezek miatt a számára erkölcsi kérdések miatt.³⁶³

³⁶¹ JANJETOVIĆ, *I. m.*, 29.

³⁶² Példa erre az a verekedés, amely után a részeg Gion Márton zsoltáréneklésbe kezd. Lásd: *Virágos Katona* [1973], 18.

³⁶³ *Rózsaméző* [1976], 433–434.

AZ ASSZIMILÁCIÓVAL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK ÉS DILEMMÁK

Minden egészséges közösség étoszához hozzátartozik, hogy fönn akar maradni. Viszont minden kisebbségi nemzedék megújuló dilemmája az is, hogy megőrizze-e önazonosságát, vagy a többséghez való igazodás könnyebb(nek tűnő) útját válassza. Ezek az ellentétes elvek csapnak össze a Gion által ábrázolt német közösségben, mintegy laboratóriumi körülmények között.

Mentalitásváltozás

A tetralógia első oldalaitól kezdve hangsúlyosan olvasunk a német közösséget fogyasztó spontán asszimilációról – és az ezzel kapcsolatos mindennapos dilemmákról. Mivel nem voltak német gyerekek azon a környéken, ahol Krebsék megtelepedtek, gyerekeik nyelvileg, viselkedésükben, sőt mentalitásukban is kénytelenek voltak a magyar gyerekekhez hasonlítani, ha nem akarták felvállalni velük a mindennapos konfliktust: „Rézi megtanult pilinckézni is, [...] meg nevetni még olyankor is, ha nem jutott munka a földeken, vagy ha állt a malom vitorlája.”³⁶⁴

Nyelvcseré

A lakókörnyezetükben többségben lévő és a szerbségnél kulturálisan közelebbi magyarság asszimiláló ereje erős volt. Hogy maga Stefan Krebs is tudott magyarul, amikor Szenttamásra került, a narrátor természetesnek veszi; a plusz Stefan számára is az, hogy „megtanult valamennyire szerbül”.³⁶⁵ Így nem csoda, hogy a szülői tiltás (sőt, majd a verés) sem akadályozhatta meg, hogy a Krebs gyerekek az utcán jobban megtanuljanak magyarul, mint németül, így egymás között is főleg magyarul beszéljenek, németül pedig majd már csak különleges alkalmakkor, vagy ha azt akarták, hogy más ne értse őket.

³⁶⁴ *Virágos Katona* [1973], 20.

³⁶⁵ *Uo.*, 9.

Vegyes házasságok és családok

Szerb–német családi kapcsolatokról Elke Schultznak a szerb táborparancsnokkal a túlélés érdekében kötött házasságán kívül nem olvasunk, magyar–németről viszont többről is. Jakob Artnak magyar a nevelőapja: a később tárgyalt Gál Lajos; Fehérék és Szögiék Jungerékkel és Schladtékkal vannak rokonságban;³⁶⁶ a négy Krebs gyerekből hárman szintén magyar házastársat választanak: a tetralógia két főszereplője, Krebs Rézi és Gallai István is „vegyes páros”; csak Stefinek német a felesége. Nem meglepő, hogy így két nemzedék alatt végbemegy a németek körében a teljes asszimiláció; legalábbis nyelvíleg, mert attól, hogy a fiatalabb Krebsek jobban tudnak magyarul, mint németül, majd lassanként elfelejtik az anyanyelvüket, környezetük még németnek tartja őket.

– és az elkeseredett válaszreakciók

Stefan Krebs olyan szigorúan ragaszkodott német identitása továbbadásához, hogy Rézit jobban megverte ennek elhagyásáért, mint azért, hogy fiú akart lenni:

[Rézi] csakhamar nem akart lány lenni. Stefan és Katharina cséplés után rengeteget dolgoztak a malomban, nem értek rá a gyerekekkel foglalkozni, és csak akkor kaptak észbe, amikor Rézi követelte, hogy nyírják le a fejét kopaszra. Stefan szigorú apa volt, megpofozta Rézit, és eltiltotta a csavargástól [...]. Rézi többet nem említette, hogy nem akar lány lenni, ellenben ősszel kijelentette, hogy nem akar német lenni. [...] mivel a fiúk valamennyien magyar iskolába jártak, Rézi sem akart különbözni tőlük, nem akart a német iskolába járni, ahol kevés volt a gyerek, a tanító meg sánta volt, és emiatt a fiúk még gúnyolták is. Stefan szörnyen feldühödött. Sokkal jobban megverte, mint amikor a haját akarta levágtatni, és megparancsolta neki, hogy ezentúl csak német gyerekekkel barátkozzon.³⁶⁷

Sőt, Stefan Krebs a kisebbik fiát, Pétert még felnőtt korában is „megfenyegette, hogy kiátkozza, és az életben többé nem áll szóba vele”,³⁶⁸

³⁶⁶ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 678.

³⁶⁷ *Virágos Katona* [1973], 19.

³⁶⁸ *Rózsaméz* [1976], 362.

ha nem német lányt vesz feleségül – ami aztán a legnagyobb bánatára meg is történt. Ez talán az egyik legfőbb oka volt annak, hogy Péter egy nemzetek feletti irányzat, a kommunizmus híve lett, amiért szenvedni is kész volt. Sőt, az a kettős nevelés, hogy apja tiltása ellenére nővérétől jobban megtanult magyarul, mint németül, közrejátszott abban, hogy kommunista létére – kissé következetlenül – demonstratív magyarrá is akart válni, és *Kevebázira* változtatta a nevét.

Amikor névmagyarosítási szándékát nővére tudomására hozta, akkor az megpofozta, majd a következő tanulságos párbeszéd hangzott el közöttük: „– Miért bántasz, nővérkém? Hiszen te is magyar vagy. A gyerekeid egy szót sem tudnak németül. Csak bámulnak, mint a birkák, ha valaki németül szól hozzájuk. – De nem szégyellik, hogy az anyjuk német.”³⁶⁹ Azaz Rézi is elismeri, hogy a nyelvcsere az ő gyerekei esetében is megtörtént, viszont a pofonnal kiáll családi büszkeségük mellett, amely sérelmet szenvedett a névváltoztatással, hiszen Péter ezzel közös örökségüket: múltjukat, származásukat tagadta meg. Gion stílusára nagyon jellemző, ahogyan Rézi imént idézett, végtelenül egyszerű mondatával rávilágít arra, hogy a nemzetiségi identitás jóval összetettebb probléma annál, mint hogy kizárólag a nyelv(átörökítés)ben lenne tetten érhető.

A NÉMET ISKOLA BEZÁRÁSA

Az alaphelyzet és a vita

A lakókörnyezet asszimiláló hatását az iskola csak erősítette, mivel a német tanító halála után megszűnt a német iskola Szenttamáson. A német közösség belügyeit érintő kérdések közül ez volt a leginkább húsba vágó, ezért ezzel kapcsolatban bontakozott ki az egyik legelkeseredettebb vita a németek között a regényben: azaz, hogy tartsák-e fenn továbbra is iskolájukat, vagy válasszák a könnyebb utat, és a magyar iskolába járassák a gyerekeiket. A vitában explicite van kifejtve a mindenkori kisebbségi közösségeknek az asszimilációval szembeni

³⁶⁹ *Uo.*, 435.

összes jellemző magatartása: némelyek közönye, mások beletörődése, megint mások ellenérzése, illetve egy töredékük elkeseredett daca, ami aktivitásra sarkallja őket a megmaradás érdekében:

[...] a felnőttek gyűltek össze az iskolában, [...] arra az évre már lehetetlen volt másik tanítót találni, azt kellett tehát eldönteni, hogy gyerekeiket beadják-e a magyar iskolába, vagy inkább egy évig otthon tartásuk őket. Johann Schank, a téglagyáros, Johann Friedrich, a hentes és Stefan Krebs, a molnár hevesen elleneztek a magyar iskolát, azt mondták, egy évig szünetelhetnek a gyerekek, utána pedig akár a föld alól is kerítenek egy másik német tanítót. A többiek azonban leszavazták őket, mert úgy vélték, hogy kár lenne ezt az egy évet kihagyni, meg aztán nem is biztos, hogy a következő évre találnak német tanítót, néhányan még azt is mondták, hogy tulajdonképpen mindegy, milyen iskolába járnak a gyerekeik [...] – Soha többet nem lesz itt német iskola – sóhajtott a Stefan Krebs. – A gyerekeim már most is magyarul beszélnek egymással.³⁷⁰

A vitában elhangzik az a meggyőződés, hogy a felmenők nemzetiségének továbbadása erkölcsös cselekedet, illetve az, aki ezt elmulasztja vagy nem tudja megtenni, erkölcstelen: „Johann Friedrich háborogva kifakadt: – Jobb lett volna, ha Torzsán maradok, a németek között. Itt kevesen vagyunk, és hitvány emberekké válunk. Hitvány félnémetekké, akiknek már az is mindegy, hogy a gyerekeik milyen nyelven szólnak hozzájuk. Kibújunk a bőrünkéből, jöttment senkik leszünk, akik mindenkihez odadörgölöznek, mint a rühes disznók.”³⁷¹

Az asszimiláns feloldhatatlanul nehéz helyzete

Máshol ezt olvassuk: „Egy német lány, aki magyarul beszél testvéreirehez...”³⁷² – Stefan Krebs azért nem fejezi be a mondatot, mert nem tudja, mert nem is lehet eléggé elítélni a cselekedetet, ami egy szerinte állapotbeli kötelességre, illetve annak elmulasztására világít rá. Stefan reakciójából kitűnik, hogy az identitásváltó személy még akkor is számíthat közössége megvetésére, ha eleve nincsenek haté-

³⁷⁰ *Virágos Katona* [1973], 100–101.

³⁷¹ *Uo.*, 101.

³⁷² *Rózsaméző* [1976], 365.

kony eszközei nemzetiségi öröksége továbbadására, hiszen nagyon erős ellenhatások közepette kellene ezt megvalósítania. A beolvadás legfőbb oka valóban nehezen kérhető számon az ábrázolt közösség egyes tagjain. A populáció lélekszáma és létszamaránya is nagyon kicsi: „arrafelé nem voltak német gyerekek, [Rézi] legfeljebb az iskolában barátkozhatott volna velük, de mivel azok egészen mások voltak, mint a Zöld utcaiak,” – tehát immár a német a „más”, a magyar pedig az otthonos, a természetes! – „Rézi nem tudta megkedvelni őket.”³⁷³ Ilyen erős ellenszélben természetes, hogy pusztán az erős szülői elvárás/tiltás nem volt elég az örökölt identitás megőrzéséhez és csorbítatlan továbbadásához: „A gyerekeim már most is [...] csak olyankor beszélnek németül, ha én a közelükben vagyok. – Ezt nem szabad megengedni – ripakodott rá Johann Friedrich. – Nincs időm foglalkozni velük – mentegetőzött Stefan. [...] Rézi gondoskodik róluk, [...] de a Zöld utcában jobban megtanult magyarul, mint németül.”³⁷⁴

A megmaradás stratégiai

Az identitásváltó nemzedéknek mindig nehéz a helyzete – önértékelése is megsínyli az átmenetet, még a hite is elveszhet. A németek erről való beszélgetésében megfogalmazódnak azok a stratégiák is, amelyek révén a svábok egy része lehetségesnek gondolja meggátolni a saját beolvadását. Az első az összetartás, amelynek jegyében a közösség kivételesen akár direkt eszközökkel is segíti tagjai identitásának megőrzését: felügyeli, hogy sikeres volt-e a nemzetiségi identitásra nevelés, sőt a közösség megmaradása szempontjából megfelelő házastársat is kijelöl az utódok megtartása érdekében: „– Keresnünk kell valakit Rézinek – mondta Johann Schank elgondolkodva. – Ismeritek Jakob Grebnert? – kérdezte Johann Friedrich. – Nagy hentesüzlete van Szeghegyen.”³⁷⁵ A megmaradás másik, nem kevésbé hatékony módját a vagyonszerzésben vélik megtalálni a németek: „– Vagyont kell szerezni – mondta higgadtan Johann Schank. – Akkor megmaradunk, még ha kevesen vagyunk is. A vagyonos embernek nem kell kibújni a bőréből.”³⁷⁶

³⁷³ *Virágos Katona* [1973], 20.

³⁷⁴ *Uo.*, 101.

³⁷⁵ *Uo.*, 101.

³⁷⁶ *Uo.*, 101.

Az iskolabezárás időpontja

Érdekes, hogy Gion a német iskola bezárását és az ezzel kapcsolatos konfliktust az első világháború előttre időzítette, amikor a magyar iskolába járás az akkor még uralkodó – országos szinten legalábbis többségi – magyarsághoz való asszimilációt jelentette. Ha a regény világában a fentebb említett érvek ellenére hitelt adtunk volna a németek kb. 30 fős létszámának, akkor most azon akadhattunk fenn, hogy ilyen kis lélekszámuk ellenére hogyan lehetett egyáltalán iskolájuk Szenttamáson. Az is felkeltheti figyelmünket, hogy egy interjúban Gion maga nem a németek elfogyását vagy beolvadását jelölte meg az iskola bezárásának okaként: „Szenttamáson én szintisza magyar iskolában jártam ki a nyolc osztályt. Az iskolaépületeket ugyan váltogattuk, jártam az apácazárdába és német iskolába, a zsidó iskolába, mi így hívtuk őket, de csak a nevük volt a régi, az apácák már a paplakba vonultak, a zsidókat elvitte a háború, a németeket kitelepítették.”³⁷⁷ Eszerint tehát az iskola bezárása a valóságban nem 1910 körül történt, mint a regényben olvassuk, hanem 1944 után. Megerősíti feltételezésünket, hogy az 1981-es szenttamási helynévtárban³⁷⁸ – igaz, kihalófélben lévő helynévként – még szerepel a „Német iskola”. A fentiek miatt a 30 fős lélekszám mellett az iskola bezárásának időzítését is Gion szándékos csúsztatásának tarthatjuk. Hogy miért „füllentett” az író? Lentebb majd taglalom a lehetséges okokat.

Johann Schank, az eszményi német

A szenttamási helynévtárban olvasható a „Sank János-féle téglagyár” is,³⁷⁹ ennek nevében lehet, hogy egy újabb gioni csúsztatásra bukkanunk, amellyel az író szintén a németiség szerepét tehetette hangsúlyosabbá a valóságoshoz képest. Gionnál ugyanis ennek a gyárnak az épít(tet)ője és fia sohasem *Sank János*ként, hanem következetesen *Johann Schank*ként szerepel. Az egész életműben Johann Schankék a jövőre mindig gondoló, jól számító, pragmatikus és dolgozó „eszményi” német emberek, akik még pihenés gyanánt is tevékenykednek; akik mindig építenek és gyarapodnak: „Johann Schank nem itta a

³⁷⁷ *Író a tanyán és a történelemben* [1989–1990] = GNÉ/5., 63.

³⁷⁸ PENAVIN–MATIJEVICS, I. m., 44. o.

³⁷⁹ *Uo.*, 51.

borát, ritkán ivott szeszes italt, a szőlőskertet elsősorban azért vásárolta meg, hogy legyen mivel foglalkoznia, ha majd a téglagyárat átadja fiainak. De mielőtt végleg a szőlőskertbe vonult volna vissza, meg akarta szerezni Jakob Hauser téglagyárárt is.”³⁸⁰ Amikor pedig Johann Schank meghalt, „a devecesteri téglagyárában ravatalozták fel a holttestet, itt rakták fel aztán a halottaskocsira”.³⁸¹ Persze ott több, a torra érkező vendég elférhetett, mint otthon, de ez a mozzanat is kiemeli, hogy a munkája volt az élete értelme.

Johann Schankot is azok között a németek között találjuk, akik a legjobban ellenzik a német iskola bezárását.³⁸² Hitelesen teheti ezt, hiszen a leghathatósabb módját tudja és gyakorolja a megmaradásnak: vagyont szerez, és ezáltal tekintélyt vív ki. Sőt, a saját fiain, Johannon és Friedrichen kívül, akikre egy-egy téglagyárat hagy, még Stefan Krebst³⁸³ és Stefi Krebst is megsegíti. Stefit tanáccsal, hogy hol nyisson kocsmát; és kölcsönnel, hogy földet vehessen a gazdasági válság alatt, ami később majd a többszörösét fogja érni.³⁸⁴ „Johann bácsi” a Krebs családot azért indítja meg a meggazdagodás útján, mert szerinte a vagyon a záloga annak, hogy ők is megmaradhasanak németnek. Johann Schank olyan német, akinek személyében nemcsak az asszimiláció mindennapos kísértése, hanem az az elleni küzdelem is bemutatatik: „Szólj már valamit, Stefan – nógatta folyton –, németül akarok beszélgetni. Azok között a rongyos tégláégetők között elfelejtettem németül.”³⁸⁵

Mégis, végül Johann Schank nemcsak a vagyonát, hanem nemzetiségét és mentalitását is csorbíthatatlanul adja tovább fiainak, akik „kijárták a német iskola 4 osztályát, utána az apjuk kíméletlenül munkára fogta őket. [...] Éveken át taposták az agyagos sarat, [...] izzadtak a kemencék tetején [...]. Egy reggel Johann Schank az irodájába rendelte fiait. [...] – Ez a gyár a tied lesz, Johann. [...] – Okos ember az apánk – mondta Friedrich. – Minden igaz, amit mondott. Olyan

³⁸⁰ *Rózsaméz* [1976], 214.

³⁸¹ *Uo.*, 379.

³⁸² *Virágos Katona* [1973], 100–101.

³⁸³ *Uo.*, 58.

³⁸⁴ *Rózsaméz* [1976], 321.

³⁸⁵ *Virágos Katona* [1973], 56.

akarok lenni, mint ő. Ezentúl nem iszom.”³⁸⁶ És ami még nagyon fontos: „Johann is, Friedrich is Spiess lányt vett feleségül”.³⁸⁷ Nem csoda tehát, hogy ifjabb Johann Schankról (szintén nem Sank Jánosról) azt olvassuk, hogy „folyékonyan beszélt németül”, ami a szenttamási németekre, úgy látszik, az ő korában már nem volt jellemző.³⁸⁸

A NÉMET NEVEK VÁLTOZÁSA

Johann és Friedrich Schank ~ Sank János és Frigyes

Idősebb Johann Schank maga mondja ki magáról a regényben – utalva arra, hogy a név maga az ember: „Vagyont szereztem, téglagyáram van, és megmaradtam Johann Schanknak”.³⁸⁹ Tehát a helynévtár adatára utalva mondhatná(nk) így is: „Vagyont szereztem, téglagyáram van, és *nem lettem Sank János*.”

A szenttamási helynévtárnak nem szokása a helynevek tulajdonnévi előtagjának fonetikus átírás általi „magyarosítása”. Például a *Schlens-kút*, a *Schlens utcája* vagy a *Schwarz-szállás* sem a német kiejtés szerinti *Slojz* vagy a helyi magyar kiejtés szerinti *Slajsz*, illetve *Svarc* alakban szerepel a mutatóban.³⁹⁰ Gyanús, hogy Gion volt az, aki „visszanémetesítette” a helyiek által már magyar néven emlegetett gyárost és fiait. Ezt bizonyíthatja egy 45 éve a szenttamási téglagyárban dolgozó szénberakó munkás is, aki 2014 nyarán azt mondta nekem: „Ez a gyár azelőtt S(ch)ank Jánosé volt.”

Érdekes az is, hogy Johann Schank fiatalabbik fiát, akinek a nevét a *Rózsaméz*-ben következetesen *Friedrich Schank*-ként olvassuk,

³⁸⁶ *Rózsaméz* [1976], 214–217.

³⁸⁷ *Uo.*, 286.

³⁸⁸ „betért hozzánk Johann Schank, a téglagyáros is, de ő főleg Rézivel beszélgetett németül, [...] Johann Schank folyékonyan beszélt németül, Rézi azonban eléggé dadogva, hiszen a családjukban sok éven át már csupán az apjával beszélgettek németül” *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 546.

³⁸⁹ *Rózsaméz* [1976], 216.

³⁹⁰ Bár a helynévtár ezeket is közli, de csak mint kiejtési alakokat. PENAVIN–MATIJEVICS, *I. m.*, 53, 54.

a tetralógia 1993 után, Magyarországon írt köteteiben mindig magyarosabb néven, azaz *Schank Frigyes*ként vagy *Schank Frici*ként emlegetik,³⁹¹ akárcsak a *Sortűz egy fekete bivalyért* (1982) című regényben, amelyben a németiségnek szintén kevésbé hangsúlyos a szerepe.

Elisabeth Art ~ Bözsi

Stefi Krebs feleségét a szocialista Jugoszláviában írott művekben szintén kizárólag *Elisabeth*ként emlegeti a narrátor, majd utána a németes írásmód helyett a magyaros (és német helyesírásiilag non-szensz) *z*-vel, *Elizabet*ként szerepel a neve. Sőt, a korai regényekben hangsúlyozottan „rendes német lány” megnevezésekor egyszer csak végleg *Bözsire* (!) vált az elbeszélő, és – egyetlen kivétellel, amikor a férje, Stefi beszél róla – ezt adja a szereplők szájába is. (Kisebb mértékben – sorrendben, írásmódban – a szerb nevek is „magyarosodnak” a tetralógia Magyarországon írott részében: *Stojan Salajić*, *Zoran Barbulov* és *Dorđe Belić* helyett, illetve mellett *Sztojan Szalajicsot*, *Barbulov Zoránt*, sőt *Belics Györgyét* is olvasunk majd.)

Spontán névmagyarosodás – szándékos névnémetesítés

A német nevek ilyen gyors változ(tat)ása – jelen esetben magyarosodása – utalhat arra, hogy az asszimiláció egy nemzedék alatt is végbemeget. Én mégis azt az írói szándékot érzem erősebbnek, hogy Gion tetralógiájának a szocialista Jugoszláviában írott két regényében minél több, a való életből vett szereplőjét kívánta németesíteni a neve tekintetében (is). Magyarországra települése után viszont valamiért már a valódi, illetve a bevett nevükön írt róluk. Azért is valószínű, hogy Gion inkább ezek szerint járt el, mert ezen a vidéken már korábban is elterjedt gyakorlat volt a német nevek magyaros írásmódja, amivel viszont nem találkozunk a tetralógiának a szocialista Jugoszláviában írott részében. A névnémetesítéshez hasonló eljárásnak érzem Gionnál azt is, hogy – a bajszos magyarokkal való szembeállítás érdekében – „németesen csupasz szájúnak” ábrázolta saját német dédapját is, akiről pedig – amint már volt róla szó – biztosan bajszos kép élt benne.

³⁹¹ *Aranyat talált* [2001–2002], 764.

Mit tiefbetrübten Herzen geben die Unterfertigten die Nachricht von dem Hinscheiden des innigstgeliebten Vaters, Grossvaters, Urgrossvaters und Schwagers des Herrn

HEINRICH KURCZ,

welcher am 6. d. M. Nachts um 12 Uhr, nach sehr kurzem Leiden im 76. Lebensjahr selig im Herrn entschlief.

Die irdischen Überreste des Verbliebenen werden am 8. August um 8 Uhr Vormittag, in der ev. ref. Gottesacker zur ewigen Ruhe bestattet.

O-Verbász, am 7. August 1898.

Friede seiner Asche !

Henrik, János, Lajos, Julianna, Jakab,
Zsuzsanna, Erzsébet,

Kinder.

Bladt Konrad, Schmidt Frigyes, Schmidt
Reinhard, Schmidt Peter, Albusz János,
Treisz Henrik,

Schwäger.

Albusz Katharina, Jahn Magdolna, Treisz
Zsuzsanna, Schmidt Erzsébet,

Schwägerinnen.

Kirst Adam, Elszász János, Hegel Frigyes,

Schwägerinnen.

Erzsébet geb. Hamm, Magdolna geb.

Méder, Krisztina geb. Méder, Julianna
geb. Bladt,

Schwägerentöchter.

Borbála, verhehlicht mit Bladt Jakab, Hen-
rik, verhehlicht mit Röhrig Erzsébet, János,
János, verhehlicht mit Gabel Katharina,
Henrik, Katharina, Erzsébet, verhehlicht
mit Kirst Adam, Barbara, Flora, János,
Katharina, Magdolna, Borbála Frigyes,

Enkel.

Julianna, Jakab, Lajos, Szilvia, Flora,

Urenkeln.

VERBÁZ: MÉNYVÖRÖS

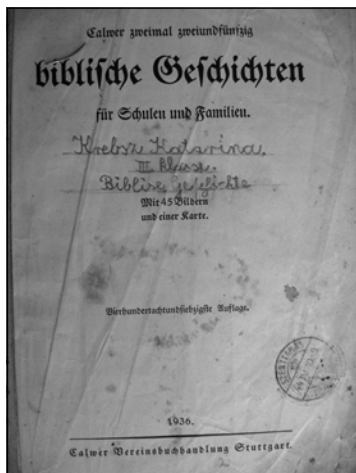
Kurcz Heinrich gyászjelentése 1898-ból Verbászról:
tiszta német család – magyar írásmódú keresztnévek,
például János, Lajos, Zsuzsanna, Erzsébet, Frigyes, Ádám...
Forrás: az OSZK gyászjelentés-gyűjteménye, elérés: www.rakovszky.net

Stefan Krebs ~ Krebsz István és családja

Az író saját anyai dédszüleinek, illetve Rézi nagyanyjának és Rézi húgának a nevét is németesebb alakban idézte fel a regényekben, mint ahogyan a szereplők mintái a való életben használták. A regényszerplők mindvégig *Stefan Krebs*ként és *Katharina Bechtler*ként, illetve *Krebs Rézi*ként és *Krebs Kati*ként szerepelnek,³⁹² holott Gion nagyanyja sírján azt olvassuk, hogy *Krebsz* (így, sz-szel!) néven született; és Stefan lánya, Kati sírján is az *sx*-es névváltozat szerepel, illetve az *sx*-es verziót olvassuk a regénybeli Katica Krebs német iskolai hittankönyvében is. Sőt, Rézi nagymama a saját feljegyzéseiben így emlékezett meg a saját szüleiről: „Szüleim voltak: apám Krebsz István és az édes anyám Bechtler Katalin.”³⁹³ Figyeltünk? Nem *Krebs*, nem *Stefan* és nem *Katharina*! (A feljegyzés képét lásd a színes mellékletben!)

Gallai (született Krebsz) Teréz (azaz Rézi) sírköve a szenttamási katolikus temetőben. K. Á. felv.

„Krebsz Katarina” hittankönyve a szenttamási Gion Nándor Emlékházban. K. Á. felv.

³⁹² A következetesség kedvéért még a Magyarországon írott regényben is így szerepel a nevük: „Katharina Krebsnek és Stefan Krebsnek a Kis Kőműves [ti. az író édesapja] emelt síremléket sok évvel később.” *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 554.

³⁹³ A naptárbejegyzés másolatát közli: HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 485.

Gion tehát a nevek tekintetében éppen azzal fejezte ki a legtömöbben és a legszemléletesebben a magyarosodástól vagy általánosságban az asszimilációtól való félelmet, ami nagyanyja feljegyzése és némely más írásos emlékek tanúsága szerint az ő családjukban – a nevek szintjén legalábbis – már le is zajlott.

Ezzel szemben a regényben azt olvassuk, hogy Stefan Krebs irtózott attól, hogy akár csak majd az unokájának a neve is *Krebsz István* legyen: „Az ember szeretné, hogy az unokái ugyanolyanok legyenek, mint ő. Azt akarom, hogy az unokámat Stefan Krebsnek hívják, ne Krebs Istvánnak, és hogy németül beszéljen velem. Sok német unokát akarok.”³⁹⁴ Később Stefi is ezt mondta névmagyarosító öccsének: „Apánknak megmutattad az igazolványodat? [...] Ha megteszed, lovakkal rugdaltatom szét a fejedet.”³⁹⁵ Illetve így vitakozott vele:

[–] A nyomdászoknak néha az agyukra megy az ólomgőz. – Bekeházi Péterből előtört az ősi magyar honfibu – mondta Stefi. – Keveházi – mordult rá Péter. – Legyen Keveházi – hagyta rá Stefi. – Nekem teljesen mindegy. Keveházi, Szarházi... Ősi magyar nevek [...]. Az ólomgőz nemcsak az agyvelőt lágyítja meg, hanem az emberséget is. [...] Tisztességes német ember nem változtatja meg a nevét, és nem cserél nemzetiséget – mondta Stefi. – Legfeljebb a rongy emberek. Péter felugrott a székéről, felugrott Stefi is [...].³⁹⁶

Jakob Grebner ~ Sári József

Gion tetralógiájának a szocialista Jugoszláviában írott részeiben nemcsak a valóságból vett német származású személyek németiségét hangsúlyozta kinézetükben, szokásaikban és nevük írásmódjában, hanem például kihagyta a történetből Stefi Krebs első feleségét, a magyar Kovács Rózát;³⁹⁷ olykor még életrajzi magyar szereplőket is németre cserélt: nagyanyja első magyar férjéből egy német kérőt kreált a regényben. A család 1939-es naptárában Krebsz Teréz azt írja, hogy el-

³⁹⁴ *Rózsaméző* [1976], 365.

³⁹⁵ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 519.

³⁹⁶ *Uo.*, 569–570.

³⁹⁷ Lásd: OSZK Fond 583/21.

Rojtos Gallai István, Krebsz Teréz (azaz Rézi) és két gyerekük:
István és Teréz 1930 körül. A kislány Gion Nándor édesanyja.

ső férje Sári József volt.³⁹⁸ Ezzel szemben a *Virágos Katonában*, a Gion által átalakított történetben az okozza a botrányt, hogy Rézi meg akar szökni a házasság elől, mivel egy Jakob Grebner nevű német henteshez akarják hozzákényszeríteni. Az eset azért értékelhető a német-ség szerepének felnagyításaként, mert Jakob Grebner nem egyszerű kikoszorózott kérő a regényben, hanem ő az, akit azért szemelnek ki Rézinek, hogy a „haszontalan, naplopó magyar” Gallai István helyett rendes német párja legyen, és így a család, illetve a szenttamási német közösség biztosítva érezze, hogy Rézi utódai is németek lesznek.³⁹⁹

A regényben ez az akció is sikertelenül végződik, és később Rézi testvérét, Pétert sem sikerül lebeszélni arról, hogy magyar lányt vegyen feleségül. A szereplőit az érzelmekről nyíltan szinte sosem beszéltető Gionnál az utóbbi esemény az, amiről Rézi szájába adja, hogy nagyon megrendítette az apját: „– Beszéltél apánkkal? – Nőszülhetsz. – Beleegyezett? – Beleegyezett. De nagyon szomorú. Ma este nagyon szomorú volt szegény. Lehet, hogy majd nem is tud aludni.”⁴⁰⁰

³⁹⁸ KREBSZ Teréz feljegyzése, idézi: HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 94.

³⁹⁹ *Virágos Katona* [1973], 101.

⁴⁰⁰ *Rózsaméző* [1976], 367.

A németek magyarellenes politizálása

A németek egyik összejövetelükön meglepő módon nagy várakozással tekintenek az első világháború küszöbön álló elvesztése elé: örülnek annak a lehetőségnek, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia széthullik, sőt annak is, hogy ők a szerbekhez kerülhetnek. Azt remélik, hogy az majd megállítja vagy visszafordítja a németek magyarosodását:

– Akkor vesznénk el, ha a Monarchia megnyerné a háborút – magyarázta az evangélikus lelkész. – [...] A magyarok már most is túlságosan erősek itt Bácskában is. Íme, még Szenttamáson, ebben a szerb fészekben is megvetették a lábukat. A szolgálalkú németek pedig lassanként beolvadnak közéjük. Határozottan jól jönne egy ideiglenes szerb fennhatóság, ez megzavarná ezeket a félnémeteket, és visszavedlenének egészen németekké, mivel az elmagyarosodás többé semmiféle előnyt nem jelentene a számukra. – Vagy pedig elszerbesednének. – Alapossabban meg fogják gondolni. És egyébként is csak ideiglenes szerb uralom várható, legfeljebb tizenöt-húsz évet kell túlélni, utána, hiszem, hogy eljön a mi időnk.⁴⁰¹

Szomorkás mosolyt csal arcunkra a Monarchia küszöbön álló bukásán örvendező „német” összejövetel leírásának utolsó mondata, ami szerint ezen az alkalmon éppen „Katinak, Stefan Krebs fiatalabb lányának az esküvőjét ünnepelték. Kati Gáspár Dezsőhöz ment férjhez.”⁴⁰² A történetnek, amelyben a nagy nemzeti narratíva a kicsivel: a nemzeti(eskedő) szólam a mindennapi realitással ütközik, két üzenete lehetséges. A könnyebben érthető úgy lehet megfogalmazni, hogy a nagypolitikai változások sem állíthatják meg az alsóbb szinten spontán zajló asszimilációt.

Anakronizmus és ténytyszerűtlenség

A másik üzenet összetettebb, és valószínűleg a történetiségtől való szándékolt eltérésben van kódolva. Hiszen furcsa megoldása a korabeli elemzők szerint történeti hűségre, szociográfiai pontosságra

⁴⁰¹ *Virágos Katona* [1973], 174.

⁴⁰² *Uo.*, 175.

törekvő,⁴⁰³ de az újabb szakirodalom szerint is „maximális realitás-igényű” Gionnak,⁴⁰⁴ hogy a németek már 1918 tavasza előtt (!) a háború elvesztésének örülnek. Nemcsak azért, mert anakronizmusnak tűnik a németek délszláv országba kerülésének várakozásáról írni az 1918 októbere előtti időben, sőt bizonyos szempontból akár egészen 1920-ig,⁴⁰⁵ hanem azért is, mert úgy tudjuk, a bácskai németek többnyire lojálisak voltak Magyarországhoz, így nem örültek annak az eshetőségnek, hogy a délszláv államhoz kerülhetnek.⁴⁰⁶ Elég ehhez most a fent említett Schank testvérek: Frigyes és János valóságos első világháborús harctéri tetteire és kitüntetéseire utalni, illetve arra, hogy amikor kiadvány készült az első világháborúban részt vettekéről, annak ők is előfizetői voltak, hogy bekerülhessenek a régi Magyarorszáért hőiesen harcolt katonákról szóló reprezentatív válogatásba.⁴⁰⁷

Szintén erőteljes utalás Gionnál a bácskai németek magyarellességére, hogy Stefan Krebs azért bújtatja a katonaszökevény Török Ádámot, hogy ezzel is gyengítse a Monarchia hadseregét. Az ilyen eltökélt és merész politikai tevékenység egy falusi sváb molnártól szokatlanul vakmerő, hiszen a katonaszökevény rejtegetője a szökevénnel azonos statáriális eljárásra számíthatott: „A ki a hadsereg [...] tagját [...] szökésre csábítja [...] a hadüzenet megtörténte után [...]: öt évig terjedhető börtönnel és kétezzer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.” Akárcsak „az, a ki a hadsereg [...] tagját, a kiről tudja, hogy megszökött [...] a felügyelete alatt álló helyi-

⁴⁰³ Vö. például POMOGÁTS Béla, *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*, Gondolat, Budapest, 1982, 598.; illetve BORI Imre–SZELI István, *Gion Nándor = A magyar irodalom története 1945–1975. 4. A határon túli magyar irodalom*, szerk. BÉLÁDI Miklós, Akadémiai, Budapest, 1982.

⁴⁰⁴ GEROLD, *Gion Nándor*, 193.

⁴⁰⁵ CSUKA, *I. m.*, 41.

⁴⁰⁶ GULYÁS László, *A Délvidék története. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920*, Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2012, II, 94.; illetve JANJETOVIĆ, *I. m.*, 25. Weiss Rudolf 2014. január 23-án Szegeden a *Magyar–szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* című konferencián *A vajdasági németek múltja, jelene és jövője* címmel tartott előadásában is beszélt erről.

⁴⁰⁷ Vö. *A Délvidék hadtörténete 1914–1918.*, szerk. SGARDELLI Caesar, Budapest, 1941, 362.

ségben tartja, vagy annak a lappangásra vagy menekülésre bármikép segílyt nyújt”.⁴⁰⁸ Az egyik elemző félre is értette Stefan tettét, így nem a molnár magyarellenességében, hanem békés természetében vélte megtalálni a bűntató számára is kockázatos cselekedet okát.⁴⁰⁹ Holott a regényben később nyíltan olvassuk Stefan szájából: „Minden katonaszökevényt rejtegettem volna, azt akartam, hogy a Monarchia elveszítse a háborút. Nekünk, itteni németeknek nem felelt meg a Monarchia, a magyarok kezdtek felszippantani bennünket. Sohasem kedveltem a magyarokat. Náluk még a szerbeket is jobban kedvelem.”⁴¹⁰

Stefan Krebs fenti cselekedetével, illetve a cselekedet motivációjának évekkel későbbi utólagos beismerésével Gion zsigerien erős német–magyar szembenállást jelenít meg, így jóval az első világháború után még mindig explicite távolítja a németeket a magyaroktól – és közelíti őket a szerbekhez. Leleplezi Gion eljárását az is, hogy éppen Torzsáról – arról a „mintaszerű” német településről, ahol az egyik szereplő szerint a németek megmaradása biztosítva lenne⁴¹¹ – tudjuk, hogy az első jugoszláv sorozáskor fegyveres ellenállás bontakozott ki,⁴¹² ami a magyar uralom alatt elképzelhetetlen lett volna. (A valóságban a németek többségének hozzáállása csak a náci Németország előretörésével, ideológiájának exportálásával változott meg. Ordass Lajos evangélikus püspök 1941-es bácskai útján Klein Ferenc kátyi német lelkésszel, régi jó ismerőssel beszélgetve tapasztalta először, hogy van benne egy „sértő magatartás a magyarsággal szemben. Csodálkozó kérdésemre, hogy honnan van benne [...] ez a nagy változás [...], azt hiszem, megkaptam a mindent megvilágosító választ ebben a mondatában: »Itt minden megváltozott! Ha egy német gyülekezet lelkésze nem tart együtt az új [...] mozgalommal, úgy

⁴⁰⁸ 1878. évi V. törvénycikk, 453–454. § – Köszönöm Magyar Endre Lénárd segítségét a passzus megtalálásában!

⁴⁰⁹ BENCE, I. m., 75–76.

⁴¹⁰ *Rózsaméz* [1976], 366.

⁴¹¹ *Virágos Katona* [1973], 101.

⁴¹² GULYÁS, *A Délvidék története. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920*, 94.; illetve Rudolf WEISS, *Die Deutschen in der Woiwodina. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*, Wien, 2013.

utolsó szálig elveszti híveit.«⁷⁴¹³) Gion nyilvánvalóan a magyarokat védi azzal, hogy a történelemben visszamenőlegesen markánsan elhatárolja őket a kollektív bűnössé tett németektől, sőt hogy a németeket az első világháború elvesztése kapcsán időlegesen a szerbekkel helyezi egy érdekközösségbe.

...ÉS A MAGYARÁZAT

Már sokszor pedzegettem az alapkérdést, az olvasó bizonyára már rá is jött a válaszra, de mégis: vajon mi lehet a németiségnek és problémáinak a mindenkori számarányához és helyi jelentőségéhez képest túlzott szerepeltetésének, a német jellegzetességek tendenciózus kidomborításának az oka a jugoszláviai magyar alapregényben? Miért volt lényeges az író számára, hogy felnagyítsa ennek, a regény megírása idején már jelentéktelenné vált másik helyi kisebbségnek a szerepét?

„Objektív” szemszög

Az első ok az lehet – és erről már mások is írtak –, hogy a szenttamási (vagy általánosabban: a vajdasági) magyarok és szerbek mentalitásának, életének, együttélésének objektivitásra törekvő bemutatására egy külső, egy harmadik, esetünkben egy helyi német nézőpont tűnhet a legalkalmasabbnak. Ez a szemszög valóban objektívnek tűnhet, Gion ezt a lehetőséget is kiaknáztta, de nem ez a fő ok.

A *Latroknak is játszott* tetralógia világa a vajdasági olvasóknak nagyon ismerős, nagyon valószínű elemekből építkezik. Az ismerős valóságelemekből Gion sokszor a valósággal interferáló világot alkotott. A valóságreferenciáktól való szándékos eltéréseket: a valóságelemekből összerakott, de a referenciáknak csak részben megfelelő, azoknak ellentmondó fiktív világ felépítését a korabeli (ön)cenzúra magyarázza: a hangsúlyáthelyezésekre és csúsztatásokra is a magyarsággal kapcsolatos, a megírás idején explicit módon nem tárgyalható

⁴¹³ Részlet Ordass Lajos leveléből, Evangélikus Országos Levéltár, Benzúr László hagyatéka. Német-kérdés, sz. n. Idézi: TÓTH, I. m., 447.

üzenetek kódolása érdekében volt szükség. A szituációk exponálása elég messze van a jelentől ahhoz, hogy általános tanulságokkal szolgáljon, és főként hogy ne legyen túl konkrét, ne lehessen belekötni.

**Kisebbségi közösség hasonló léthelyzetben:
a magyarság előképe és párhuzama**

Az egykor szinte összefüggő nyugat-bácskai német településterülethez, de még a Szenttamással szomszédos, gimnáziumával, később tanítóképzőjével német kulturális központnak számító Verbászhoz képest is,⁴¹⁴ a szenttamási némettség – viszonylag jó gazdasági pozíciói ellenére – éppúgy perifériára került kisebbségnek érezhette magát, mint a magyarság is a trianoni határokon kívül mindenütt. Gion jól ismerte fel, hogy ügyes fogásokkal olyan, a saját írói céljainak megfelelő karakteres kisebbségi közösséget kreálhat belőle, amelyel aktuális üzenetét közvetíthette a korabeli magyarsággal és a vele együtt élő szerbséggel kapcsolatban.

Verbász főtere az 1900-as évek elején
a két hatalmas német protestáns templommal

⁴¹⁴ Vö. például Franz HAMM–Friedrich LOTZ–Michel LINDENSCHMIDT, *Eine deutsche Schule in der Batschka. Das Gymnasium zu Neuverbaß*, Südost-deutsches Kulturwerk, München, 1960.

A németek sorsában Gion a magyarság itteni sorsának előképét is érezhette, bemutatásával általános és időszertű tanulságokat vonhatott le a vajdasági kisebbségi közösségek működésére, igazodási és asszimilációs hajlandóságára, illetve megmaradási képességére (vagy képtelenségére). Gion ráadásul azzal, hogy egy kényes kérdést feszegetett – az elűzött németiség egykori problémáit tematizálta –, egyúttal a számára fontosabb másik, éppen munkába vett és éppen a németiséggel kódolt taburól is elterelte a figyelmet: a jugoszláviai magyar közösség ügyeiről. Gionnak azért volt szüksége a helyi német múltban rejlő analógiákra, mert a regény írásakor a magyarsággal kapcsolatban vajdasági helyszínen múlt időben sem szólhatott volna nyíltan ezekről.

Az első világháború előtt a németeknek az uralkodó államnemzettel szembeni tartózkodásában a később kisebbségbe került magyaroknak a szerbekkel szembeni távolságtartására, ugyanakkor a nagyobb állami kerettel való azonosulására ismerhetünk.⁴¹⁵ Merész párhuzam, de akár arra is gondolhatunk, hogy a Magyarországgal szemben a Monarchiát preferáló németekhez hasonlóan a vajdasági magyarokra is jellemző volt, hogy létszámarányuk felett vallották magukat jugoszlávnak a néhai délszláv államban.⁴¹⁶

Német–magyar–szerb szerepcsere és elhatárolás

A *Virágos Katona*ban tehát a németek a Gion korában elnyomott magyar kisebbség szerepét játsszák. Gion a regényben támadhatatlan kisebbségi-többségi modellt választott, mivel az itteni a német–magyar–szerb felállásban a többségi nemzet – újabb nagyon fontos csavar! – legtöbbször nem a szerb, hanem a magyar; a Gion számára legproblémásabb szerbokről pedig direktén alig esik szó. Nemcsak a Zöld utcában „veszélyesek” a magyarok, ahol a verekezésben még a szerbeket is legyőzik, és ahol a Krebs gyerekek elmagyarosodnak, hanem valószerűtlen módon még a szenttamási társadalmi piramis

⁴¹⁵ „– Mi a Monarchia polgárai vagyunk – mondta Johann Friedrich. – Önök Magyarország polgárai, ezt jól jegyezzék meg.” *Virágos Katona* [1973], 114.

⁴¹⁶ Arról, hogy kb. 10.000 magyarnál hogyan „tört magának utat” a jugoszláv identitás, például itt lehet olvasni: *A magyarság politikai képviselete Szerbiában*, szerk. KÁNTOR, 94.

csúcsára is egy ellenszenves magyar földesúr, Váry János került. Róla alább még lesz szó.

A második világháború előtt játszódnó *Rózsaméx*-ben viszont a magyar–német szembenállás aspektusa elhalványodik. Amint egy hangsúlyos helyen a német evangélikus lelkésztől is halljuk, a németeknek már nem a magyaroktól, hanem a szerbektől kell távolságot tartaniuk: „[Johann Schank] szemrehányóan mondta Stefan Krebsnek: – Mind a két lányodat magyarhoz adtad feleségül. [...] Az evangélikus lelkész sietett segítségére. – A magyarok már nem veszélyesek. Most ők is kisebbségi sorsba jutottak. A többséggel nem szabad közösködni. Felzippantanak bennünket.”⁴¹⁷ A *Rózsaméx*-ben a magyar nemzetiség a némettől más szempontból határolódik el: a magyarok kommunisták – a németek viszont (többségükben) náciak. Ez a magyarságnak a náci-szimpatia vádjától való felmentésére, múltja tisztázására, végső soron az 1970-es évekbeli vajdasági jelenlétének legitimálására kellhetett.

A kisebbségi vágyak szócsöve

A németek a kisebbségi vágyak és elképzelések szócsövei is a regényekben. Mivel a regényíráskor már nem voltak jelen a régióban, őket nem lehetett felelősségre vonni azokért a kisebbségi problémával kapcsolatos, olykor merészen szókimondó állításokért, amelyeket Gion a szájukba adott, például: „– Bácskát a magyarok követelik maguknak – mondta Stefi. – A régi határokat akarják. – A határokat majd Németország szabja meg – mondta az evangélikus lelkész.”⁴¹⁸ A legtöbb politikailag érzékeny mondatot a német lelkész mondja a két rendszerváltozás előtti regényben, de mivel azután már nem volt szükség a szócső szerepére, Gion törölkötte a szereplők közül: a már Budapesten írott *Ez a nap a miénkben* említés szintjén sem szerepel.

Az identitás megőrzésének és továbbadásának erkölcsi parancsát is a németek fogalmazták meg: „– Végre német unokáim lesznek, akik nem bámulnak rám értetlenül, mint a birkák, ha németül szölok hozzájuk. [...] Rengeteg unokám lesz, és németül fognak beszélni velem.”⁴¹⁹ Illetve: „[Stefan] egyre dühösebb lett, szélesen hadonászott

⁴¹⁷ *Rózsaméx* [1976], 262.

⁴¹⁸ *Uo.*, 429.

⁴¹⁹ *Uo.*, 290–291.

reszkető kezével. – Stefit és Pétert is rosszul nevelt. Folyton magyarul beszéltél velük. [...] – Felneveltem őket... – Felnevelted őket – mondta valamivel csendesebben Stefan. – De leginkább magyarul beszéltél velük. Az embernek nem szabad kibújni a bőréből... [...] Az ember ne bújjon ki a bőréből, ha ember akar maradni.”⁴²⁰

A német közösség legvérmesebb nacionalista reményeire is utalásokat annak bizonyságául, hogy a nemzetiségeknek vannak olyan közösségi vágyaik, amelyek nemcsak a fantáziájukat foglalkoztatják, hanem beszélgetnek is róluk, még akkor is, ha a fennálló rendszer ezeknek nemhogy az érvényességét, de a létezését is tagadja:

– Viszontlátjuk még a német katonákat – mondta Jakob Art. – Találkozni szeretnék még egyszer azzal a német tiszttel, aki szarrá akarta lövetni Szenttamást – mondta Stefan Krebs. – Lehet, hogy találkozom még vele. Fiatal ember volt, bizonyára most is katona. Talán Lengyelországban van, vagy talán a francia határon. – Látunk mi itt még német katonákat, előbb, mint gondolnátok – mondta az evangélikus lelkész. – De azok nem fognak csupán végigmasírozni a faluinkon. Itt fognak maradni. Végleg itt maradnak. [...] – Jönnek a jobb napok – mondta az evangélikus lelkész. – Kivárjuk, felkészülünk rá. Mindeütt felkészülünk rá.⁴²¹

Stefan Krebs állandó nosztalgizását a Szenttamást majdnem szétlötvető német tiszt után szintén ismerősnek érezzük kisebbségi magyar szempontból. A legtöbb kisebbségi sorsra jutott csodavárónak vannak Stefanéhoz hasonló erőltetett és agyonidézett történetei a régi szép időkről, amelyekhez a valóság elől menekül.⁴²²

Gion magyar identitásának „bábája”

Mint arról Gion egy kései naplójegyzetében beszámol, még az ő saját magyar identitásának megszületésénél is egy német származású ember bábáskodott, a – név szerint nem említett – „tök süket kazánkovács”, aki elmesélte neki „a magyar történelmet. Szent Istvánról is sokat beszélt, de nem sok rokonszenvvvel. Szerinte meg kellett volna

⁴²⁰ *Uo.*, 365.

⁴²¹ *Uo.*, 429–430.

⁴²² *Uo.*, 261–262.

maradnunk [!] pogányoknak, akkor nem leptek volna el bennünket [!] az idegenek, nem szabdalták volna szét az országunkat, és mi most nem lennénk kisebbségben [...]. Én meg ezek után térképeket rajzoltam magamnak, igen szép térképeket. [...] Valójában nagyon szépen elbeszélgettünk és elmagyarkodtunk valamikor régen a fűzfák alatt a kis folyó mellett. Tehettük ezt okkal-joggal, a tők süket kazánkovács német származású volt, az én magyar pásztoraim és parasztjaim között is igen nagy számban keverednek a német és francia ősök. Őszintén búslakodhattunk tehát magyar sorsunk miatt.”⁴²³

A vagyon a megmaradás záloga

A német iskola bezárásának történetéből kiderül, hogy Gion a legcélravezetőbb stratégiának a megmaradáshoz a kisebbségi közösség összetartása mellett a vagyonszerzést tartotta. Ez a gondolat már első regényében is megjelenik egy német névvel kapcsolatban: „Baras véleménye a Rozmajer vezetéknevéről: Idegen, tehát jólétet sejtet. Az idegenek csak akkor honosodnak meg ezen a tájon, ha esélyük van a megtollasodásra.”⁴²⁴ De a *Latroknak is játszott*ban máshol is többször olvassuk még a németekkel kapcsolatban, nehogy elfelejtsük a fontos tanácsot: „– Most is gazdagok vagyunk. – Nem, nem vagyunk gazdagok – mondta Stefan. – De lehet, hogy hamarosan gazdagok leszünk. [...] Lehet, hogy jövőre megveszem a gyerekeknek Mindzsa mama Hetes Laktanyáját”,⁴²⁵ vagy: „Emlékszel, mit mondott Johann a télen? Vagyont kell szerezni”,⁴²⁶ illetve: „az ember csak akkor maradhat meg a saját bőrében, ha vagyona van. [...] Azt akarom, hogy ti is megmaradjatok a saját bőrötökben...”⁴²⁷

És nemcsak német, hanem magyar szereplők példájával is biztat Gion a vagyonszerzésre. A jóakarátú Đorđe Belić földbirtokos két nála szolgált cselédje, a „nagy meg a kis Jóska” esetével mint tanító-mesével emlékezteti Gallai Istvánt a vagyonszerzés fontosságára.⁴²⁸

⁴²³ *Könyvekről, írásom kezdeteiről* [2002 e.] = GNÉ/5., 29–31.

⁴²⁴ *Kéltűek a barlangban* [1967–1968], 97.

⁴²⁵ *Rózsamész* [1976], 237.

⁴²⁶ *Virágos Katona* [1973], 119.

⁴²⁷ *Rózsamész* [1976], 216.

⁴²⁸ *Uo.*, 323.

Hasonlóan hangsúlyos epizódok lesznek a háború után játszódoó *Aranyat talált*ban azok, amelyekben a magyarországi Tóth Jani bácsi,⁴²⁹ a Szenttamásról Magyarországra került Tölgyesi Miska⁴³⁰ vagy a szibériai fogságból visszatért Krebs Stefi a negyvenes évek végén elképesztő leleményességgel a legmostohább körülmények között is meggazdagszik. Stefi például „nem megtalálja, hanem kikaparja az aranyakat. Még girhesen és legyöngülve is. [...] azóta még legalább 25 üzletet kötött Százhalombattán és Érden, és ma már háromszobás házban él a családjával. Az ilyen emberekről érdemes elgondolkodni.”⁴³¹

A vagyonszerzés és a társadalmi létrán való feljebb jutás tehát nem annyira a takarékos, kitartó, illetve céltudatos német mentalitás jegyeként jelenik meg az első generációs értelmiségi Gionnál, hanem az elementáris kiszolgáltatottság elkerüléséhez, az emberi tartás megőrzéséhez – és így a kisebbségi közösség megmaradásához – szükséges alapvető feltételként. Mellette a test és a környezet tisztaságának megőrzése – mint az emberi méltósághoz szükséges alapfeltétel – szintén nagyon fontos. Hogy valaki kiskapukat kihasználva, ügyeskedve, kisebb-nagyobb huncutságokkal vagy csalásokkal jut előbbre, sosem érezzük erősen bírálva: általában úgy olvasunk ezekről, hogy szurkolnunk kell az „elkövetőknek”. Viszont ha valaki közben nem őrzi meg a portáján és családjában az emberi tartáshoz nélkülözhetetlen rendet és tisztaságot, mint Istenes Bibicék⁴³² vagy Székácsék, az hiába él módosan, hiába gyarapszik, a legutálkozóbb elutasításra számíthat. Ahogy utóbbiakról olvassuk: „a hanyag, elpiszkolódott emberekkel mindenféle borzalmas dolgok megtörténhetnek”,⁴³³ A Brazíliába induló Török testvérekről is ezt olvassuk: „Hófehér ing volt rajtuk, meg fekete ünneplő ruha: az ing szorította a nyakukat, a fekete ruha is szűk volt [...]. Sokkal esetlenebbül mozogtak, mint máskor”,⁴³⁴ de ünnepkor mégis így kell felöltözni. 1944-ben a halálba indulók: a zsidók és a magyarok is így: ünneplőruhásan várják be a csendőröket és a

⁴²⁹ *Aranyat talált* [2001–2002], 801–802.

⁴³⁰ *Uo.*, 719.

⁴³¹ *Uo.*, 875.

⁴³² *Virágos Katona* [1973], 46–47.

⁴³³ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 512.

⁴³⁴ *Virágos Katona* [1973], 76.

partizánokat. Velük szemben, akin nincs tisztességes ruha, az például csupán „egy katonaruhába bújtatott disznó”, aki ha meghal, „emiatt igazán nem kell sápadozni”, hiszen „az a szőke fiú nem volt ember, [...] valamennyien disznók vagyunk; az emberek nem ilyenek, mint mi, az emberek fehér ingben járnak, és kalap van a fejükön”.⁴³⁵

De ha nem lehet vagyont szerezni...

Mivel a társadalmi előrejutáshoz vezető „legegyszerűbb” út: a megdagodás a szocializmusban nem tűnt tisztességesen járhatónak, Gion a közösség összetartása és helyzetbe hozása érdekében a szocialista rendszerrel kötött kompromisszumok árán szerzett pozíciókkal tett szert olyan lehetőségekre, amelyek által – a regénybeli Johann Schankhoz hasonlóan – segíteni tudott nemzettársainak, hogy megmaradhassanak saját identitásukban.⁴³⁶ Középiskolás kori aktivitásától kezdve írószövetségi elnökségén és színház-igazgatóságán át rádiós főszerkesztőségéig minden fontosabb tevékenységét a vajdasági magyar közösség érdeke motiválta. Mint közéleti szereplő a Jugoszláv Kommunista Szövetség tagjaként a párttagság által megnyíló lehetőségeket felhasználva sokat tett a vajdasági magyar közösség intézményeiért – és az intézmények által a megmaradásáért.⁴³⁷

Hogy Gion közéleti szerepvállalását nem személyes érdekek motiválták, abból látható, hogy bármilyen magas pozíciókat ért el, ebből személyes hasznot nem húzott, nem szerzett vagyont, sőt ugyanabban a lakásban élt évtizedeken át, amely „egy szoba, pici konyha, sokat mondok, ha negyven négyzetméter lehet az egész”,⁴³⁸ és amelyet még szorgalmas kőműves apja vásárolt neki,⁴³⁹ s amelynél olykor

⁴³⁵ Uo., 167.

⁴³⁶ Vö. ÁRPÁS, *Gion Nándor és a közélet*.

⁴³⁷ Vö. DUDÁS Károly, *Emlékbeszéd 2002. november 1-jén, a Gion Nándor szülőbázát megjelölő emléktábla felavatásán* = HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 240–241.

⁴³⁸ DOMONKOS László bevezetője = *A tengerben néha kövek is vannak. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987] = GNÉ/5., 223.

⁴³⁹ „Kamaszkoromban egy színjeles bizonyítvány láttán felajánlotta, hogy motorbiciklit vesz, ezt visszautasítottam, mert mindig utáltam a motorbicikliket, de később lakást vett nekem Újvidéken” *Korai balálaimról* [1994], 18.

még hivatali irodája is nagyobb volt.⁴⁴⁰ Közben pedig épületet szerzett az Újvidéki Színháznak, 24 órássá fejlesztette a magyar nyelvű rádióadást, segített elhelyezkedni sok fiatal magyar értelmiséginek stb. És hogy mindemellett milyen erkölcsi dilemmákat okozhatott számára szerepvállalása egy olyan pártban, amelynek karhatalmistái sok száz falujabelit és sok ezer délvidéki magyart megöltek, köztük kis híján az író apját és nagyapját is? Mutatja, hogy azt a nagyapját emelte eszményévé, aki „latroknak is játszott”, meg azt a Virágos Katonát, aki boldog, bár „mindent rosszul csinál”, és közben „mosolyog, mintha [...] nem tudna semmit, de még a kezében tartott korbácsról sem”.⁴⁴¹

Gion Nándor, az Újvidéki Rádió magyar adásának főszerkesztője. Németh Mátyás felv.

⁴⁴⁰ „hatalmas irodám volt, majdnem nagyobb, mint a lakásom... Jobbára ott írtam meg *Az angyali vigasság* című vékonyka elbeszéléskötetemet” *A tengerben néha kövek is vannak. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987], 226.

⁴⁴¹ *Virágos Katona* [1973], 28.

KEGLOVICS, PERCZEL ÉS VÁRY

ÉRDEKES MAGYAR VONATKOZÁSOK

Identitásfeladó (?) magyarok

Az identitásváltó németekkel szemben magyarok (el)szerbesedéséről nem olvasunk a szocialista Jugoszláviában írott művekben. 1945 előtt nincs magyar–szerb házasság sem, utána is csak nyilvánvalóan érdekből köttetik ilyen frigy. Igaz, hogy egy időben „Török Ádám befészkelte magát egy Danica nevű szerb özvegyasszonyhoz”,⁴⁴² de ez az ő törvényenkívüliségéhez éppúgy illet, mint az összes többi olyan húzása, ami rajta kívül senki másról nem lett volna elképzelhető a regényekben. A legellenszenvesebb momentumok közé tartozik a tetralógia Magyarországon írott részében, hogy Fehér Jóska 1945 után politikai karrierje érdekében partizánnot vesz el,⁴⁴³ vagy hogy: „a háború végével és a fordulattal [...] Döme Szilveszter ügyesen lépett. [...] egy Ljubica nevű kátyi szerb lányt vett feleségül [...], megszerezték maguknak az egyik Sági-tanyát [...], Ljubica két kislányt is szült, az egyiket Leposzavának, a másikat Bojanának nevezte el, csak szerbül beszélt velük, mint ahogyan a férjével is, Döme Szilveszter engedelmesen tanulta a szerb nyelvet és szaporította jószágait.”⁴⁴⁴ Arról is csak a 2002-es *Aranyat talált*-ban olvasunk, hogy létezett olyan magyar „szarzsák”, a „senkiházi” Bakó Péter, aki már a háború előtt is szégyellt magyarul beszélni a szerb gazdák előtt, és inkább a „hős” szerbeket becsülte (amiért még a szerbek is utálták: nem is hittek még a feljelentéseinek sem).⁴⁴⁵ Bakó Péterhez hasonlóan, a „szolgálatkész, beszari óbecsai magyar ember”, Vékás Elek is félelemből szítozott a szerbekhez, miután két testvérét is a Tiszába lőtték a partizánok.⁴⁴⁶

⁴⁴² *Uo.*, 153.

⁴⁴³ *Aranyat talált* [2001–2002], 780.

⁴⁴⁴ *Uo.*, 835.

⁴⁴⁵ *Uo.*, 753.

⁴⁴⁶ *Uo.*, 786.

Nevükben szlávósodó szereplők

A németekkel szemben, akik közül többen a neve magyarosodik, illetve szándékos névmagyarosításról is olvasunk, magyar szereplők neve nem szerbesedik a regényekben. Ennek lehetősége csak egyszer merül fel, ez is az 1945 után játszódó részben, és olyan esetben, amely nem családi motivációjú identitásváltásról szól, hanem arról, hogy „Csúrogi” Ádám a saját népe legyilkolásában való részvétellel önmaga iratkozott ki a magyar közösségből:

Csúrogon az Alsó-Tisza mentén szinte az utolsó szálig kiirtották a magyarokat. Feltételezésem szerint ebben a mi Ádámunk is tevékenyen részt vett, így maradt életben, azután elkerült Szenttamásra, ahol buzgón folytatta az öldöklést. Soknemzetiségű környezetben előfordulnak ilyesfajta emberek is. [...] – Nem lehetne szerbesíteni a nevét? – kérdeztem ismét kajánkodva. – Hiszen közöttetek állt, amikor gyilkolni lehetett. Büntetlenül.⁴⁴⁷

Az egyedüli valódi névszerbesítés a talán legellenszenvesebb szereplőhöz, Török Ádám hóhérához, a cigány Karába Janihoz kötődik: „szembe találtam magam Karába Janival. Vörös csillagos sapka volt a fején, nyakában tányéros golyószóró lógott. – Bevallom, nem örülök ennek a találkozásnak – mondta Csozogó Török István. [...] – Jovan Karić a nevem – mondta kimérten és kissé recsegő szerb nyelven Karába Jani. – Mindig utáltam a Karába János nevet. És a magyarokat is mindig utáltam. Téged én hozattalak be.”⁴⁴⁸

Hasonlóan visszaszítónak van ábrázolva Gionnál, hogy a szovjet megszállás után némely magyarok orosz nevet vettek fel: „– Előfordulhat, hogy felfedezek még különféle Ivánokat, Vladimirokat, vagy megbízható Szergejeket. Magyar nevekhez ragasztva. [...] – Figyeljen a Szergejekre. Számításaink szerint igen elszaporodtak a budai villákban. A Szerjósák, a Misák és a Grisák. Magyar népünk sajnos hajlamos a szolgalelkűsége. [...] Rúgjunk egy nagyot a Szerjósákon.”⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ *Uo.*, 721, 726.

⁴⁴⁸ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 639.

⁴⁴⁹ *Aranyat talált* [2001–2002], 829.

A Délvidékről kitelepült magyarok pedig – állítólag – külföldön szláv neveket adnak a gyerekeiknek, ami a legdurvább elutasításra méltó: a skandináviai magyarok általában

Igyekeznek tartani magukat, gyerekeiket külön magyarórákra járatják. Kivéve a délvidékieket. Ők szerbórákra járatják csemetéiket és fiaiknak olyan neveket adnak, hogy Milán, Dusán, de leginkább az Igor kedvelik. A szolgálalkúság messzire elnyáladzik. – Nem hiszem – mondta kétségbeesetten M. H. J. – Pedig elhiheted – szólt közbe a szép, fekete hajú fiatalasszony [...] a szolgálalkúság nagyon messzire nyáladzik, a gyávaság pedig még messzebbre.⁴⁵⁰

A Keglovics utca neve

Gion sok névváltoztatást tapasztalt élete folytán, és sokat meg is írt, de csak Magyarországra települése után. Néhány példa: *Jankófalva ~ Újfalva*: „– Merre van a házad? – Jankófalván. Begluk és Tuk között. – Nincs többé Jankófalva – dünnyögte Aradi József. – Jankó Sijačić szerb országgyűlési képviselő sincs többé. Jankófalva most Újfalva.”⁴⁵¹ *Szeghegy ~ Szekács ~ Lovtyenácz*: „Igazán kiérdemelttem egy nyomorult sváb házat itt a Bácskában. Egyébként Lovtyenácon lakom, amit valamikor Szekácsnak hívtak... – Sőt Szeghegynek.”⁴⁵² *Kispest utca ~ Belgrádi utca*: „Elmentem Török Ádámmal Haramászékhöz a Kispest utcába, amelyet az első háború után a szerbek Belgrádi utcára kereszteltek át, de biztosak voltunk benne, hogy a mai naptól kezdve visszakapja régi nevét.”⁴⁵³ stb. Illetve ilyet is olvasunk: „Cigarettaízű sétáltam a Szentháromság térre, amelyet később persze át kereszteltek.”⁴⁵⁴

A nemzeti önérzet finom megnyilvánulása lehet az, ahogy Gion a *Keresztívő a Keglovics utcából* és a *Példabeszéd a szelídített állatokról és emberszabású növényekről* című 1966-os novellákban, illetve az *Ezen az oldalon* című 1971-es regényben *Keglovics utcára* változtatta annak a

⁴⁵⁰ *Átlósan az utcán*, [1991], 542.

⁴⁵¹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 475.

⁴⁵² *Aranyat talált* [2001–2002], 773–774.

⁴⁵³ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 459.

⁴⁵⁴ *Uo.*, 645.

színhellyé tett utcának a nevét, ahol nevelkedett, és amelynek a neve fiatal korában – nyilván a jugoszláv partizánok egyik sikeres csatájának emlékére – *Sutjeska ulca* volt. Amikor Gion más szenttamási utcákat, közterületeket valódi nevükön szerepeltetett (lásd az előző bekezdés példáit is), vajon a saját utcájuknak a nevét miért változtatta meg, és miért éppen *Keglovicsra*? Talán mert *Keglovich László* volt az egyetlen szláv családnévű játékos abban a győri focicsapatban, amely 1963-ban magyar országos bajnok volt, és amely 1965-ben, 1966-ban és 1967-ben is megnyerte a magyar labdarúgókupa döntőjét. Keglovich aztán 1968-ban Mexikóban a máig egyetlen olimpiai bajnok magyar focicsapat tagjaként is a dobogó legfelső fokán állt. A focirajongó és fiatal korában sikeres focista⁴⁵⁵ író a *Keglovics* névvel finoman utalhatott a számára örömteli magyar olimpiai győzelemre. (A nemzetek értéke a mai napig a focipályán is megméretik!) Azzal pedig, hogy az olimpiai bajnok labdarúgók névsorából Gion éppen Keglovichét, tehát az egyetlen délszláv nevet választotta, a regény utcájának délszláv, azaz számára „hazai” környezetben való elhelyezkedését húzta alá. Megjegyzendő, hogy Gion egy másik regényében *Nébold* könyvelő nevének említésével is egy világklasszis magyar sportolóra: *Nébold György* világbajnok vívóra utalhat. A *Keglovics* és a *Nébold* név ellentéte lehet Gionnál a *Karába János* név, amely az ellenszenves lókupecon kívül szintén egy híres focista neve. A „másik” Karába János a Ferencváros játékosa volt, amikor a Fradi elhódította a Vásárvárosok Kupáját, amely esemény a magyar klubcsapatok mai napig legnagyobb nemzetközi sikere.

Utalások a helyi magyarság előtörténetére

Gion egyik monográfiája, Árpás Károly hiányolja az életműből az 1898 előtti időszak feldolgozását. Mint írja, a művekből „hiányzik az 1867-től 1898-ig terjedő időszak bemutatása is. A magyar témájú, Szenttamáshoz is kötődő műveiben a legkorábbi időpont 1898!”⁴⁵⁶ Bár Árpás téved, valóban kevés, összesen négy olyan utalás van a tetralógiának a szocialista Jugoszláviában írott részében, amely ko-

⁴⁵⁵ Vö. *Focira kalkulálva* [1994 u.], Magyar Nemzet 2016. jún. 25., 31.

⁴⁵⁶ ÁRPÁS, *Az építő-teremtő ember*, 199.

rábbi időre vonatkozik, mint a regény cselekményideje, illetve az 1898-as kezdő dátum. Mind a négy a helyi magyarság számára fontos mozzanatra utal. Az egyik ilyen mondat a regény egyik legfontosabb, gazdag szimbolikus tartalmakkal felruházott helyszínére vonatkozik: „1878-ban épült a Kálvária, [...] a katolikus tuki magyarok gyűjtötték össze a pénzt a Kálváriára, és felépítették oda a dombbal szemben, s csináltak mindjárt egy keskeny deszkahidat is, hogy mindenkor átmelessenek a kápolnához imádkozni.”⁴⁵⁷

Szűrt információk 1848–49-ről

Másik kettő visszaütés az 1848–49-es szabadságharcra utal: Galai Istvánék házának építésekor az építésvezető a *Klapka-indulót* füttyörészve adta meg a munka, azaz a vályogtéglák döngölésének a ritmusát.⁴⁵⁸ A szabadságharc helyi vonatkozásait pedig a következő regényrészlet idézi fel: „a görögkeleti templom oldalában 13 ágyúgolyó van, mely ágyúgolyókat az 1848-as szabadságharc idején a Kosuth-honvédek lőtték a templom falába”.⁴⁵⁹ A Híd című folyóiratban a regényben hivatkozott helyen viszont ezt olvassuk: „Perczel Mór honvédtábornok, aki az itt táborozó 5000 főnyi szerb sereget megfutamította, a templomot is ágyúzta, leverte a kettős tornyot és még a mai napig is látható 14 darab ágyúgolyó a templom oldalfalában.”⁴⁶⁰ A narrátor alaposan becsomagolva utal ezekre a regényben. Szenttamás szabadságharcos múltjának gazdag tárházából óvatosan csak egyetlen, a szerbek által sérelmezett részletet emel ki, és azt is Perczel Mór nevének és az 5000 szerb megfutamításának az említése nélkül. És azt is csak azután teszi, miután alaposan felvezette, hogy a folyóiratot kommunista beállítottságú magyarok szerkesztik:

A ház a temetőpalánkon belül épült [...]. A pártutasítások gyakran ide futottak be, összekötők és pártvezetők is eljöttek ebbe a házba: [...] Szabadkáról Mayer Ottmár és Simókovics Rókus, a Híd szerkesztői. Morel András rendszeres olvasója és lelkes terjesztője volt a Hídnek

⁴⁵⁷ *Virágos Katona* [1973], 25.

⁴⁵⁸ *Rózsaméző* [1976], 299.

⁴⁵⁹ *Uo.*, 383.

⁴⁶⁰ MOREL, *I. m.*, 55.

[...]. Tudósításokat is küldött a Hidnak, segédkezett a szerkesztőség falukutató akciójában, Szenttamásról ő gyűjtötte össze az adatokat, lelkiismeretesen és nagy alaposággal lejegyzett mindent: [...].⁴⁶¹

Nem csoda az óvatosság, hiszen az 1848–49-es szabadságharc emlékei, különösen Perczel Mór, a szenttamási szerb sáncokat elfoglaló hadvezér neve még ma is indulatokat kavart a szenttamási szerbek között.

1976-ban a Vajdaságban tehát egyáltalán nem volt ildomos a helyi magyar történelem eme emblematisz alakját emlegetni. De hogy Perczel Mór mégis milyen fontos szereplő, mutatja, hogy mihielyt lehetett, előkerült a neve: a *Rózsaméző* 1996-os folytatásának rögtön a 4. oldalán olvassuk – a hozzá kapcsolódó adatokkal együtt: „[Az alezredes] olyan, mint Perczel Mór. [...] Magyar tábornok volt [...]. 1849 tavaszán ő vetett véget a szerbek garázdálkodásának itt Szenttamáson. Teljesen szétverte őket. [...] A szerbek még ma is tiszteltel emlegetik a nevét.”⁴⁶²

Perczel Mór szenttamási diadalát hírül adó plakát 1849-ből

„Az én őseim...” – játék a regényidővel?

Egy, a németek 30-as számához hasonló, kiadásról kiadásra javítatlan „elírás” lehet a *Virágos Katona* elején is. Amikor Gallai István, a regény narrátor főszereplője az 1900-as évek elején pásztor őseiről gondolkodik, azt mondja:

Az én őseim, a Rojtos Gallaiak [...] Észak-Bácskában, a Topolya, Csantavér és Zenta közötti réteken őrizték a birkákat, ott vándorolgtak a nyájakkal vagy százötven évig [...]. A régi családi irataink között

⁴⁶¹ *Rózsaméző* [1976], 383.

⁴⁶² *Éz a nap a miénk* [1996–1997], 454–455.

[...] megtaláltam egy bizonyos Gallai Istvánnak a házasságlevelét, aki 1931-ben [!] feleségül vette Ali Júlia római katolikus vallású hajadont, és akinek lakhelyéül a „Zentai tanyák” vannak megjelölve.⁴⁶³

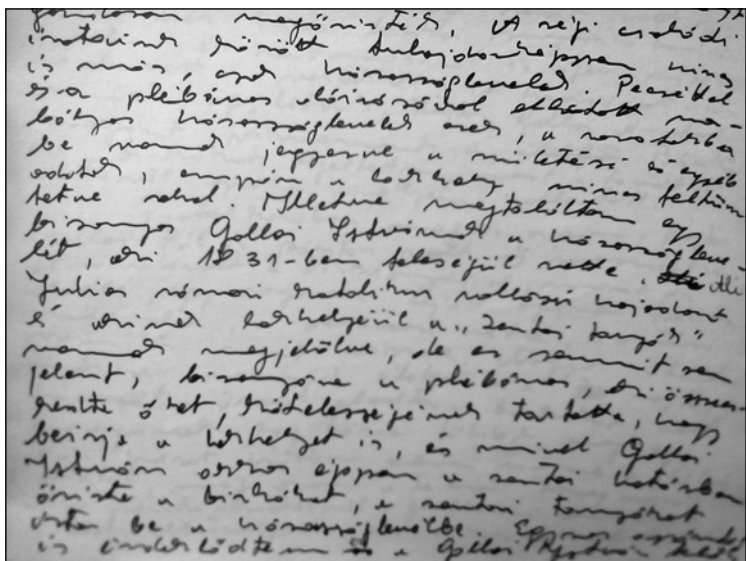
Ez a negyedik visszautalás, amely a tetralógiának a szocialista Jugoszláviában írott részében (sőt talán az egész életműben) a legmeszebb mutat(na) túl a cselekményidőn visszafelé a délvidéki magyar múltba. Nagyon fontos mondatok ezek: forrásértékű hivatalos dokumentumokra hivatkozva finoman, de határozottan szolgáltat(ná)nak történeti adatot az őslakos magyarság bácskai jelenlétéről. De ott van benne az elírás, a talán szándékosan anakronisztikus 1931-es évszám. (Megjegyzem, a regény kéziratában még az 1831-es évszám szerepelt.⁴⁶⁴) Lehet, hogy azért olvasunk a nyomtatott kiadásban 1931-et, mert a regény megjelenésekor a magyarság 1830-as évekbeli délvidéki jelenlétéről beszélni mellverő magyarkodásnak lett volna bélyegezhető? Ráadásul, ha az 1910 körüli elbeszélésidőből levonjuk azokat az éveket, amióta Gallai István édesapja Szenttamáson letelepedett, majd azt a százötvenet is, ameddig a felmenők „vándorolgtak a nyájakkal”, akkor már nem is 1830 körül, hanem a 18. század közepén járunk!

Miután a *Virágos Katona*nak sikere volt, és politikai problémák sem jelentkeztek vele kapcsolatban, az író megengedhette magának, hogy hangjáték-változatát ne Stefan Krebs Szenttamásra érkezésével, hanem ezekkel a mondatokkal indítsa, különösen hangsúlyossá téve a történetnek ezt a részét. Ám a hangjáték sem igazít el a tekintetben, hogy milyen évszámot kell értenünk a regényszövegben, sőt feltételezésünket a szándékos elírásról csak erősíti, hogy a hangsúlyos felütésből éppen az évszám hiányzik.⁴⁶⁵ Hogy mi lehetett egy ilyen, a helybeli magyarság előtörténetéhez kapcsolódó dátum téje a szocialista Jugoszláviában? Egy példát írok. 1986-ban, Bácskossuthfalva betelepítésének 200. évfordulóján a bácskai falut benépesítő

⁴⁶³ *Virágos Katona* [1973], 29–30.

⁴⁶⁴ OSZK Kézirattár, Fond 583/1.

⁴⁶⁵ *Virágos katona*, [hangjáték], I., rendezte: Bozó László, Újvidéki Rádió, magyar nyelvű drámaprogramok szerkesztősége, bemutató: 1980. október 25.

A Virágos Katona eredeti kézirata – még az 1831-es évszámmal.

OSZK Kézirattár Fond 583/1.

fő kibocsátó településről, Karcagról küldöttség indult Jugoszláviába. A karcagiak két autóbuzsát viszont nem engedtek be a Vajdaságba. A falu református gyülekezete erre cselhez folyamodott: a letelepüléssel egyidős helyi egyházközség fennállásának 200. évfordulójára hirdetett megemlékezést. Mivel az alságos hatalom fennen hirdette, hogy egyházi ügyekbe nem avatkozik, az egyházi ünnepségre már sor kerülhetett, de a karcagiak azon sem vehettek részt.⁴⁶⁶

„Csak” 123 név a hősi emlékművön

Hasonló el- vagy inkább átírássra mutatott rá Horváth Futó Hargita is, amikor a *Testvérem, Jóab* című regény főszereplője, a Szenttamásra utaló nevű „S. Tamás” a jugoszláv hősi emlékművön kevesli az ott feltüntetett 123 nevet. A regényben ezt olvassuk: „A városháza előtt szép, nagy park van, [...] a park közepén áll az elesett hősök emlékműve. [...] Százhuszonhárom név van a márványtáblán; azt hiszem,

⁴⁶⁶ Dormán László személyes közlése nyomán.

A második világháború szenttamási szerb áldozatainak emléktáblája.
Paraczký László felvétele

hogy ekkora városban, mint a miénk, ez elég kevés.⁴⁶⁷ Minthogy a valóságban nem 123, hanem 323 név szerepel a szenttamási második világháborús hősi emlékművön, Horváth Futó szerint a narrátor „megjegyzése kapcsolatba hozható azokkal a reflexiókkal, amelyek az 1944–1945-ös szenttamási magyarirtásokról hangzanak el”⁴⁶⁸ a regényben. A fentiek alapján arra következtethetünk, hogy nemcsak a hangsúlyáthelyezéseket, „csúsztatásokat”, de olykor talán még a „sajtóhibákat” is – ahogy itt, úgy talán máshol is – a magyarsággal kapcsolatos, a megírás idején explicit módon politikailag korrekten nem közölhető üzenetek kódolása motiválta.

Váry János, az öntelt magyar földesúr alakja

Gion tetralógiájának fikciója a szocialista Jugoszláviában írt részekben a szenttamási társadalmi piramis csúcsán Váry János, ellenszenves magyar földesúr. Nos, Váry Jánosról tudjuk, hogy ő az egyetlen teljes egészében kitalált szereplő Gion tetralógiájában.⁴⁶⁹ A szerb mint helyi fensőbbes és elnyomó uralkodó nemzet szerepének a magyarokra tükrözése az ő személyén jól látható. Valószínűsíthető, hogy a szenttamási *Dunderski* földbirtokoscsalád több tagja, különösen pedig *Lazár Dunderski* volt a karakter mintája. Erre utal pél-

⁴⁶⁷ *Testvérem, Joáb* [1968–1969], 237.

⁴⁶⁸ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Agyagból formált „történetek”,* Létünk 2011/4., 116.

⁴⁶⁹ Erről a mind Gion műveit, mind a helyi viszonyokat ismerő Kiss Éva, a Szenttamási Népkönyvtár vezetője az első Gion-emlékkiállítás alkalmával beszélt nekem 2007-ben.

dául – ami a Dunderskiakról a Vajdaságban a mai napig köztudott –, hogy Váry Jánosnak „voltak a legszebb lovai Szenttamáson. [...] lát-szott rajta, hogy nagyon büszke a szép lovaira [...] Váry János a lo-vakon kívül nem tartott más állatot”; illetve: „Váry Jánosnak tényleg szép lovai voltak, az öreg Imris Lázár büszkén tartotta a gyeplőt a kezében”.⁴⁷⁰ A Dunderskiak pedig még híres kastélyukat, illetve ma-jorjukat is egy sikeres lovukról, Fantasztról nevezték el.⁴⁷¹

Bár a *Dunderski* név is fel-feltűnik a regényekben egy gazdag csa-ládra utalva, sosem szerepel mellette keresztnév. Ezért is, és mert csak ritkán olvassuk, nem kerülünk elég közel hozzá ahhoz, hogy íránta érezhető ellenszenvünk fölerősödhessen. Váry viszont – aki-nek a nevéből leginkább a 19. századi nemesi *úr*megyére asszociál-hatunk – irritálóan öntelt elnyomó a regényekben: „A parasztok ter-

A Dunderskiek gazdagságának egyik emléke a család templom méretű mauzóleuma a szenttamási szerb temetőben.
K. Á. felvétele

mészetesen hangosan köszöntek neki, mert Váry János, bármennyire is úgy tett, hogy senkire se figyel, mindig észrevette, ha valaki nem köszönt, és többet őnála nem kapott munkát.”⁴⁷² (Lesz ez majd rosszabb is: a már Magyarországon írott folytatásban, az 1945 után játszódó részben Drenovakovics rendőrfőnököt ugyan „a parasztok megsüvegelték, ő persze nem szólt hozzájuk”,⁴⁷³) Arra is gondolhatunk, hogy Váry magyar földesúrként hogyan lec-kéztette és sértegette nemzetiségi önértékükben feltörekvő német és szerb polgártársait híres-hírhedt János-napi kártyapartijai al-kalmával: „Lázár, dobd ki a há-

⁴⁷⁰ *Virágos Katona* [1973], 106.

⁴⁷¹ THOMKA–KURCZ–TÓTH, I. m., 100–101.

⁴⁷² *Virágos Katona* [1973], 38.

⁴⁷³ *Aranyat talált* [2001–2002], 823.

zamból ezeket a hitvány embereket. És mondd meg nekik, hogy a magyar földesúr még mindig erősebb a kupecoknál és a szatócsoknál. [...] Évenként egyszer meg kell őket leckéztetni – mondta Váry János. – A feltörő polgárság tanulja meg tisztelni a magyar földesurat.”⁴⁷⁴

Az túl feltűnő lett volna, ha a szerb→magyar szereptükrözésre való utalásként Gion a magyar földesurat *Lázár* Dunderski keresztnévére utalva például *Váry Lázár*nak nevezi el. Ám Váry földesúr hűséges emberének, mindenesének viszont – biztos nem véletlenül – éppen *Lázár* a keresztnéve.⁴⁷⁵ Ráadásul, hogy Váry személyének negatív oldala még jobban meg legyen támogatva, van egy kifejezetten pozitív szerepű szerb birtokos is a regényben: a Budapesten és Prágában iskolázott, napszámosaival emberségesen bánó Đorđe Belić: „– Ő a legrendesebb gazda, akinél eddig dolgoztunk [...]. – Tényleg ő a legrendesebb gazda – mondta Gallai István.”⁴⁷⁶

...és a valóság: a magyarság elnyomott helyzete

Váry János végig kiemelt szerepe először is azért szúrhat szemet, mert Szenttamás birtokstruktúrájában hagyományosan nemhogy magyar földbirtokosréteg nem volt, de még szélesebb jómódú középbirtokos- vagy polgári réteg sem. Beszédes adat erre, hogy 1938-ban – bár a lakosság 40%-át alkották a magyarok Szenttamáson – a hátrából mindössze „8% van a magyar gazdák kezén. 1300 föld és háználküli közül 1000 a magyar.”⁴⁷⁷ A regényekben is feltűnő, hogy Prodanové a szélmalom, Gavanskié a vízimalom, Svetozar Munjinnak van elég pénze ahhoz, hogy téglagyárat vegyen Johann Schankkal együtt Jakob Hausertől; rajtuk kívül pedig csak a többi szerb, német és zsidó rúghat labdába gazdasági téren – magyar szereplő alig-alig. A tehetősebb kis- és középbirtokosok is szerbek, a magyarok legfeljebb aközül választhatnak, hogy a Belić, a Jakšić vagy a Milački földjén vállaltanak-e munkát; olyan magyar gazdáról pedig nem is olvasunk, akinek akkora földje lenne, hogy aratókat kellene fogadnia.

⁴⁷⁴ *Virágos Katona* [1973], 116–117.

⁴⁷⁵ *Uo.*, 104.

⁴⁷⁶ *Rózsaméz* [1976], 325.

⁴⁷⁷ MOREL, *I. m.*, 56.

A Belič-mauzóleum is
kápolna méretű a szenttamási
szerb temetőben. K. Á. felvétele

ka tehát a regényekben 1944 végéig sértetlenül fennáll; az 1930-as évekbeli válság is csak fenyegette,⁴⁷⁸ de végül még az sem csorbitotta.

Váry mint „ellensúly”

Váry kreálására azért is nagy szüksége volt Gionnak, mert a *Váry* név nélkül a szövegben elszórtan szereplő szerb, német és zsidó földbirtokosok, gyárosok és kereskedők neveinek magyar „ellensúlya” hiányzott volna. De nemcsak az övék, hanem a hatalmaskodó dél-szláv közigazgatásé is, amely mellé így oda lehet tenni a régi Magyarország olykor önkényeskedő vármegyéjére utaló *Váryt*. Nélküle mennyire szalonképtelen lenne, sőt egyenesen nemzetiségi panasz-lajstromként hangzana az a puszta névsor is, amely például a sztrájk-szervezés történetében az elnyomók között csak a Schank fivéreket, Sava Gavanskit, a Dunderskiakat és Schwarz Jenőt említi, azaz szerb, német és zsidó birtokosokat, tulajdonost, illetve gyárigazgatót.⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ *Rózsaméző* [1976], 327.

⁴⁷⁹ *Uo.*, 419.

Még akkor is panaszlajstromként hangzana Gion szövege, ha összhangban van a valósággal, hiszen 1945 előtt Szenttamáson „Dungyerszky, Gavanszky, Käuser, Alexievits, Runits, Rosenberg, Berger birtokok, malmok, gyárok, nagyüzemek”⁴⁸⁰ működtek. Váry János nevével együtt viszont – legalábbis Gionnál – „szerencsére” van a felsorolásban magyar név is.

Nemesi származékok – és neveik

Hogy Gion célja Váry János dehonesztálásával valójában nem a magyar nemes(i nev)ek lejáratása lehetett, abból is tudható, hogy azt nyilatkozta, mióta egy „szálfatermetű, ősz hajú, előkelő tartású, szerencsétlen sorsú nemesi származék” mentette meg az életét, „azóta gondosan ápolom a sebeimet, mélységesen tisztetem a nemesi származású embereket [...], és őszintén sajnálom, hogy kevés ilyen ismerősöm van”.⁴⁸¹ A *Rózsamész*ben még nemes őseivel a nevetségességig kérkedő, kocsmázó szerb birtokos lesz majd az, aki az *Ez a nap a miénkben* becsületből megmenti Gallai Istvánt a halál torkából.⁴⁸² Talán emiatt van olyan sok nemesi hangzású név is Gionnál? Egy magyar szereplő még egy hozzá forduló szerb társának is azt az abszurd tanácsot adja, hogy ha hosszú nevet akar, változtassa a nevét *Héderváryra*, ami „magyar nemesi név”.⁴⁸³ Amúgy pedig elég sok „-y”-os név (például *Alföldy, Beney, Bozóky, Dukay, Gary, Kapossy, Köveshalmy, Pásthly, Péterfy, Rónay, Szalay, Vécsey*, illetve *Vitkay*) van a művekben, ám viselőik egy része egyáltalán nem olyan, amilyeneknek a nemeseket elképzeljük, sőt. Ennek oka megint csak nem a nemesek dehonesztálása, hanem Gionnak a nevekben is megnyilvánuló ironiája, amiről egy későbbi fejezetben még lesz szó.

⁴⁸⁰ PENAVIN–MATIJEVICS, I. m., 16.

⁴⁸¹ *Korai halálaimról* [1994], 21–22.

⁴⁸² *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 640–642.

⁴⁸³ *Börtönről álmodom mostanában* [1990], 334–335.

GION MÁRTON A HÓLAPÁTTAL HALÁNTÉKON VÁGTA DUŠAN MANDIĆOT

NEMZETI(SÉGI), GAZDASÁGI
ÉS KÖZIGAZGATÁSI KONFLIKTUSOK

Gion Nándor a *Rózsaméz* megírása idején. Dormán László felvétele

Ahogy fent láttuk, a *Latroknak is játszott* című regénytetrológia első két, még a szocialista Jugoszláviában írott kötetében Gion a szerb–magyar konfliktusokat legtöbbször magyar–német konfliktussá transzponálta. Egy olyan verekedés mégis van a regényekben, amelyben szerb és magyar szereplők kerülnek szembe egymással. Hogy csak egyetlen szerb–magyar esetről olvasunk, azért feltűnő, mert később Gion csak a saját életéből is több olyan esetet megírt, illetve többről beszélt az interjúkban, amikor kizárólag a nemzetisége miatt verték meg, sőt egyszer majdnem meg is fojtot-

ták.⁴⁸⁴ Gion szülőhelyén tehát mindennapos jelenségnek kellett lennie a nemzetiségek közti, akár tettelegességig menő torzalkodásnak.

A nevezetes verekedést hangsúlyossá teszi, hogy ez az első ilyen összetűzés, amiről Gion fő művében említés történik. Ezt viszont sok másik követi majd, hiszen a verekedésnek nagyon fontos szerepe van Szenttamáson: a helyi társadalomban betöltött szerepet alapvetően határozza meg.⁴⁸⁵ Csak egy példa:

⁴⁸⁴ Vö. *Korai halálaimról* [1994], 19.

⁴⁸⁵ Vö. MIKOLA Gyöngyi, *Verekedés a Zöld utcában. Az agresszív reprezentációja Gion Nándor regényfolyamában*, Forrás 2007/6., 64–68.

[...] amikor indulni akartak, eléjük állt a kis Simon Károly, hogy utoljára összemérjék az erejüket. István [...] a hóna alá nyúlt a kis Simonnak, felemelte, megpörgette a levegőben, és a földre dobta. Aztán Sándor következett. Simon Károly most már óvatosabb volt, előrehajolt, nem engedte, hogy átöleljék, de így meg Sándor a nadrágszíjánál fogva emelte fel, tartotta, mint egy piaci mérleget, utána leengedte a lábához. A kis Simon Károly ököllel verte a földet, és abban a pillanatban ő volt a legszerencsétlenebb ember a világon.⁴⁸⁶

A Zöld utcai verekedés

A még érdekesebb, alább taglalt epizódban Gion azzal, hogy azt írja: „Tulajdonképpen vacak kis verekedés volt – a Kiss János kocsmájában, a becsei úton, ahol a Zöld utcaiak a tukiakkal szoktak verekedni, [Stefan Krebs] minden héten láthatott volna különbeket is”,⁴⁸⁷ először is látszólag elveszi a konfliktus nemzetiségi élet. Hiszen lekicsinylően olyan verekedésekhez hasonlítja, amelyek jóval veszélyesebbek, és amelyekben viszont a hagyományosan magyar falurészek lakói a szemben álló felek. Az epizódban figyelemre méltó az is, hogy olyan esetet látunk naturalisztikusan bemutatva, amelyben magyarok vernek el egy szerbet: miután a szerb az egyik magyarnak sokszor behúzott, a másik magyar orvul a szerb mögé kerülve „hólapáttal teljes erőből halántékon vágta”, az első magyar pedig alaposan megtaposta. Egyszerű eset, de milyen ügyesen van felépítve! A szerb verekedő nem győzhetett volna, hiszen akkor az agresszor szerepébe kellett volna tenni, ami politikai okból szóba sem jöhetett. Ugyanakkor Gion, hogy másfelől se legyen a jelenetért támadható, a győzedelmeskedő magyarok közül a hólapáttal sportszerűtlenül közbelépőt képmutatóan vallásosnak és iszákosnak mutatja be. Ráadásul úgy hívják, ahogy az író nagyapját is: *Gion Mártonnak!*

⁴⁸⁶ *Virágos Katona* [1973], 76.

⁴⁸⁷ *Uo.*, 14.

Gion(ok) viszi(k) el a balhét

Nagyon jellemző az íróra, hogy – a regényből is kikövetkeztethetően – a saját nagyapját tette ebbe a hálátlan szerepbe. Ez a megoldás arra emlékeztet, ahogy rádiós főszerkesztőként vagy színházigazgatóként közössége érdekében sokszor saját magára vállalta a felelősséget a legrázósabb ügyekben. Ez bizonyult ugyanis a legjobb taktikának a hatalom gyanakvásának leszerelésére, amint arról az alábbi valós és (részben) kitalált történetek szólnak: „Minden főszerkesztő mentegetőzött, hogy amikor történtek az események, épp szabadságon volt, beteg volt. Ezeket sorban, kirúgták. Én voltam az egyetlen,

Gion Nándor rádiós szerkesztő és kollégái, illetve rádiós fő- és felelős szerkesztői névjegye

len, aki azt mondtam, hogy [...] uraim, minden, ami elhangzott, az én tudtommal hangzott el. [...] Annyira megdöbbenek, hogyan lehet valaki ennyire őrült, hogy ilyesmiket vállal, hogy nem váltottak le.”⁴⁸⁸ Egy másik, szintén valós eset a jugoszláviai polgárháború kitörésének idejéből: „Éjszakánként fiatal újságíróink váratlanul [...] közölték, hogy behívót hoztak nekik, a frontra akarják vinni őket [...] azt tanácsoltuk nekik, hogy a behívót ne vegyék át, ne írjanak alá semmit, utazzanak el villámgyorsan [...], mi meg majd azt mondjuk az illetéseknek, ha kérdezik, hogy már a behívó előtt egy héttel szabadságoltuk őket [...]. Kissé primitív taktika volt ez, Európában gyorsan belebuktunk volna, a Balkánon azonban bevált.”⁴⁸⁹

⁴⁸⁸ „Eljutottunk oda, abonnan elindultunk” [2000], 3–15.

⁴⁸⁹ *Nagybátyámról* [1994], 35.

Nemzeti színű színházi dekorációk

A sorozatba illik egy színházi történet is:

[...] három rosszkedvű, civil ruhás rendőr jelent meg közöttünk, és az igazgatót kereste. [...] – Igaz, hogy itt valaki eltávolította a színpadról az Elnök mellszobrát? – Igaz – mondta álmosan Till Sándor. – Ki volt az? – Én. A rendőrök meglepődtek, egymásra néztek, őket nyilván másképpen tájékoztatták [...]. – Miért tette ezt? – kérdezték. – A színösszeállítás miatt – mondta még mindig álmosan Till Sándor. – Piros, fehér, zöld. Piros függöny, fehér szobor, zöld növényzet. Én lojális honpolgára vagyok ennek az országnak, és nem tűnök el semmiféle nacionalista célzásokat.⁴⁹⁰

Bár Gion cselezéseire jellemző lehet az utóbbi történet is, alapötletét egy 1920-as évekbeli esetről, a szabadkai Katolikus Legényegylet színházi előadásának esetéből vehette. Szabadkán ugyanis a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság idején „eljárást indítottak az egyesület ellen, mert az egyik előadáson olyan gyertya égett, amely a rendőri fantázia szerint a magyar nemzeti színeket adta, ugyanis a gyertyatartó zöld volt, a gyertya fehér és a gyertya lángja piros”.⁴⁹¹ Hogy ebből az 1920-as években úgy lehetett, és hogy Gion kis áttétellel még az 1980-as évekről írva is felújította a témát, sajnos mindkét korra jellemzőnek lehet tartani.

Még mindig a verekedés

Visszatérve a Zöld utcai verekedésre, a magyarok győznek benne, de nem tisztességes győzelemmel. A magyar olvasó mégis elégtételt érezhet, de azért a szerbet is lehet sajnálni. Annál is inkább, mert a higgadt német molnár, Stefan Krebs nézőpontjából látjuk a történeteket, aki elrémül azon balkáni szélsőségek láttán, hogy félholtra vernek egy embert, s közben a kívülállók nemhogy nem sietnek a segítségére, hanem végignézik, hogy „Ubonyi Jóska addig taposta Mandícot, amíg az mozgott, aztán lelépett róla, megtörölte az arcát, és hazaindult. Gion Márton visszajött a kocsmá elé, a lapátot

⁴⁹⁰ *Nemzeti színek* [1994], 428.

⁴⁹¹ CSUKA, I. m., 130.

átadta Stefannak, nekidőlt a falnak, és énekelni kezdett: *A kereszt-fához megyek, Mert máshol nem lelhetek Nyugodalmat lelkemnek...* Halkan, áhítattal énekelt, az arcát az ég felé fordította, és mereven bámulta a szürke felhőket.⁴⁹² (Megjegyzem, ehhez hasonlóan szélsőségesnek tűnik fel például az egész Török család mint tipikus Zöld utcai magyar család is. Nemcsak a rablógyilkos Török Ádám, akivel közösséget vállal a családja, hanem az asszonyok és a gyerekek is, akikről cigányputrihoz hasonlóan hangos és rendetlen képet fest Gion: „A földön leterített, vastag rongypokrócokon kisgyerekek játszottak cifra babszemekkel, és minduntalan veszekedtek, a banyakemence mellett asszonyok ültek, harisnyát kötöttek, miközben mérgesen pöröltek a gyerekekkel, a szoba közepén, az asztal körül meg férfiak tolongtak, és hangosan magyaráztak egymásnak.”⁴⁹³)

Nem csoda, hogy a német molnár sehogy sem tudta magát túltenni az imént látott barbár ellentmondásokon, hanem „attól kezdve folyton valami szörnyűséget várt, talán azt, hogy borzalmas tömegverekedés lesz a Zöld utca és Káty között”. És jóval később is „még mindig a véres tömegverekedést várta. Nagyon rosszul érezte magát.”⁴⁹⁴ Stefan Krebsnek a majdani véres leszámolástól való állandó rettegésébe beleérezhetjük Gionnak és közösségének az 1944-es vérengzések nyomán kialakult, és részben máig tartó közérzetét is, hiszen ahogy az író Magyarországra települése után mondta: a partizánok a magyarok megtizedelésével a háború végén „megteremtettek egyfajta hangulatot és egyfajta szellemiséget, amiben legalább 50%-ban a rettegés volt az uralkodó. És még ma is az.”⁴⁹⁵

A Zöld utcában történeteket követte ugyan szerb revans, hiszen „egy héttel később Ubonyi Jóskát félholtra verve találták meg a főutcán”,⁴⁹⁶ mégis jellemző, hogy az utóbbi esetről mindössze ennyit olvasunk. A Gion által részletesen taglalt esetben csakis a magyarok győzhettek, ráadásul nem éppen lovagiasan. Naturalisztikusan leírt verekedésben magyar csak akkor maradhat alul a szocialista Jugo-

⁴⁹² *Virágos Katona* [1973], 16.

⁴⁹³ *Uo.*, 68.

⁴⁹⁴ *Uo.*, 17.

⁴⁹⁵ „*Eljutottunk oda, abonnan elindultunk*” [2002], 3–15.

⁴⁹⁶ *Virágos Katona* [1973], 17.

szlaviában írott regényekben, ha kommunista, mint például Bata János – és majd a frissen magyarra lett Krebs Péter. Őket – ahogy majd más magyarokat is – kifejezetten a kommunistaságuk miatt verik meg: csakis azért, hogy olyan eszme hősei legyenek, amely a történet megírása idején hivatalosan a szerb többségnek is sokat jelentett; erről részletesebben a következő fejezetben lesz szó.

GAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI KÉRDÉSEK

Johann Schank szerb üzlettársa

Egy másik ravaszul megírt epizód az 1918-as impériumváltás egy érzékeny gazdasági aspektusára utal, és szerb–német viszonylatban jelenik meg a *Rózsaméző*-ben. A húszas években Jugoszláviában az úgynevezett gazdaságot nacionalizáló törvények értelmében a vállalatok igazgatótanácsaiban egyre növekvő számban, végül többségében szlávoknak kellett lenniük.⁴⁹⁷ Gion egy történetében finoman úgy utal erre a kényszerre, hogy amikor idősebb Johann Schank 1920 után gyárat ajándékoz az egyik fiának, akkor így világosítja fel a tulajdonviszonyok miatt meglepett utódot: „– Csak fele gyár az enyém, a másik fele valami Svetozar Munjiné. [...] – Szükségünk volt a pénzére? – Nem. Megvehettem volna egyedül is a gyárat. De a mai körülmények között jobb, ha az embernek van egy szerb társa. Legalábbis egy ideig.”⁴⁹⁸ Míg a valóságban elkerülhetetlen volt szerb tagok felvétele a gazdasági társaságokba, Gion úgy adja elő, hogy a tranzakció a fifikás Johann Schank előrelátását dicséri. Annál is in-

⁴⁹⁷ Vö. GULYÁS László, *A szerb nemzetállam-építés (1918–1941) gazdasági dimenziója, különös tekintettel a Délvidékre*. Elhangzott 2014. január 23-án Szegeden a *Magyar–szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* címmel rendezett nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencián, illetve Uő., *A Délvidék története Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*, Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2013, III., 65–77, 103–109.; illetve: SAJTI Enikő, *A kisebbségi magyar társadalom*, History 2015/2., 58–59.

⁴⁹⁸ *Virágos Katona* [1973], 216.

kább, mert a német üzletember arra játszik, hogy előbb-utóbb kigolyozza cégéből a szerb társat, ami a történet szerint néhány év múlva sikerül is neki.

Felirat Szenci kocsmáros falán

Összesen egyetlen „biztosan” etnikai indítékú, szerbek által elkövetett atrocitásról értesülünk a szocialista Jugoszláviában írott Gion-regényekből, de csak jóval a megtörténte után, visszautalásként, ráadásul a probléma kicsinyítésével. A Szenci Bálintot ért inzultus régen történt, s a végzetes kimenetelű kocsmái verekedésekkel szemben nemhogy emberéletben nem esett kár, sebesülés sem történt. Így a sérelmet szenvedett kocsmáros túltehetette magát azon, hogy a szerbek 1918 végén egy falfirkával figyelmeztették: jobb, ha távozik az ő falurészükből. Ráadásul az eset egy inkább negatív szereplővel, a felesége által is disznónak nevezett⁴⁹⁹ Szenci Bálinttal történt, aki később sem lesz rokonszenves figura: a magyar uralom közeledtének hírére rögtön békétlenkedni kezd, fenyegeti a szerbeket, majd a nyilaskeresztes pártba is belép, később pedig az oroszokkal lesz jóban...

A nevezetes történetben ezt olvassuk: „a Kátyban, a szerbek között nyitottam kocsmát. A háború után elűztek onnan. Éjszakánként valaki hatalmas betűkkel felírta a kocsmá falára, hogy: »Beži Kurta, došao je Murta.« El kellett mennem a szerbek közül.”⁵⁰⁰ A kocsmáros a falfirkát olvasva értett a szóból, „önkéntes” távozásával nem adott okot arra, hogy bántalmazzák. Az ügynek lehet nacionalista felhangot is tulajdonítani, mert szerb felirat jelent meg magyar kocsmáros háza falán. Ám az eset értelmezhető inkább gazdasági nyomásgyakorlásként is, tehát hogy nem (elsősorban) a nemzetisége miatt bírták távozásra, hanem mert a többi környékbeli kocsmáros mint konkurenciától akart tőle megszabadulni, amire alkalmat adott a hatalmi átrendeződéssel járó felfordulás.

⁴⁹⁹ „– Bálint, te mit tennél velem, ha megcsalnálak? [...] – A dugóhúzó hegyével megpiszkálnám néhányszor az arcodat – mondta. – Képes volnál elcsúfítani? – kérdezte felháborodva Szenciné. – Csak egy kicsit – mondta álmos hangon Szenci Bálint. – De előbb megvernélek vizes kötéllel. [...] – Megtenné ez a disznó.” *Rózsaméz* [1976], 309.

⁵⁰⁰ *Uo.*, 332.

A történetben szereplő „Beži Kurta, došao je Murta” falfirka szó szerint ’Szaladj, Kurta, jön a Murta’-ként fordítható, és értelme mindössze annyi, mint „az egyik tizenkilenc, a másik egy híján hús” közmondásnak. Valóban a hatalomátvétel gazdasági aspektusára utalhat mégis, minthogy a „sjaši Kurta (da) uzjaši Murta” közmondással asszociálható, amelynek nyersfordítása: ’leszállt a lóról Kurta, és fölszállt Murta’; szabadabban: ’ment az egyik rossz, és jött a másik’, magyar közmondással visszaadva tehát: „egyik kutya, másik eb”. A szállóige stilisztikai értékének érzékeltetésére írom le, hogy arra a török időkből eredtetett pikáns balkáni történetre mehet vissza, amelyben egy Fatima nevű nő nem volt elégedett Murta nevű férje teljesítményével, ezért összeszűrte a levelet annak kapitányával, egy Kurta nevű pasával. Kurta éjjel meglátogatta, de még kevésbé tudott a nő igényeinek eleget tenni, közben a férj is megérkezett, aki először pisszenni sem mert, nehogy a kapitánya megorroljon, ám Fatima észrevette, és rákiáltott a kudarcosan erőlködő pasára: „Szállj le, Kurta, hogy fölszállhasson Murta!”⁵⁰¹

Beszédes, hogy a kocsmárost fenyegető élek meglehetősen tompítva, de legalábbis alaposan becsomagolva jelennek meg a házfalra írt szövegben. Elképzelhető-e, hogy olyan szofisztikált módon küldjön el valakit melegebb éghajlatra a haragosa vagy konkurensé, hogy a „gyalázkodó” felirat megértetéshez ilyen háttérismeretekre legyen szükség? És hogy a felirat negatív tartalma mindössze annyi legyen, mint az „egyik kutya, másik eb” mondásnak?

Egy másik felirat: Adorján – Nadrljan

A finomkodást érzékelve arra következtethetünk, hogy a szöveg valószínűleg erős szépítés az átlagos balkáni falfirkastílushoz képest, amely általában a kicsit nyersebb „Mađari Smrt” avagy „Smrt Mađarima”, azaz ’Halál a magyarokra’ megfogalmazással szokott élni. Ennek megfelelően a regénybeli szöveg például explicite is tartalmazhatott volna – miért is ne? – a kocsmárosra nézve halálos fenyegetést. Annál is inkább, mert Gion a már Magyarországon írott *Mi történt?* című szövegében arról ír, hogy a második világháború utáni hatal-

⁵⁰¹ Köszönöm Kiss Éva szenttamási könyvtáros segítségét a szerb mondások magyar megfelelőinek megadásában, illetve Thomka Orsolya és családja segítségét a történet felkutatásában és fordításában!

mi átrendeződésakor Jugoszláviában nemhogy házfalra, de még településnév-táblára is képesek voltak olyat írni hivatalos elnevezésként, hogy *Nadrljan*: „Adorjánban, miután a felszabadítók megtudták, hogy színmagyar falu, a háborgó vízbe gyilkoltak több száz embert, azután amolyan balkáni elméncséggel a helység nevét Nadrljanra változtatták, ami egészen nyers fordításban magyarul azt jelenti, hogy Ráb...szott.”⁵⁰² Gion nem jól értesült: a falunak a 16. század óta adatható neve a *Nadirján*, és a 19. századtól a *Nadrhján* is;⁵⁰³ azt viszont pontosan tudta, hogy a helyiek az 1960–70-es években milyen heroikus erőfeszítéseket tettek a hivatalossá tett gúnynév megváltoztatására: fent hivatkozott írásában is utalt rá. Ha tehát Gion korábban, egy, még a szocialista Jugoszláviában írott regényében ennyire finomított egy falfirka megfogalmazásán, nyilván óvatosságból tette.

Újabb német–magyar konfliktus

Hosszan írtam az esetről, de a regényben a felszínen mégsem a szerb oldalról származó fenyegetettség volt az aktuálisan húsba vágó Szenci Bálintnak. A majdnem erőszakos cselekményekhez vezető, tönkremenéssel is fenyegető veszélyt az jelentette a saját maga által hangsúlyozottan magyarnak tartott kocsmárosra, hogy a szintén hangsúlyosan német kocsmáros: Stefi Krebs át akarta csábítani a vendégeit a saját új kocsmájába:

[...] házat építettem a magyar részen, és itt is maradtam a magyarok között. De innen most a svábok akarnak elűzni. Hát nem hagyom magam! Egy sváb kocsmáros nem fog engem kiűzni, és nem fog a magyarok nyakára ülni. Én tisztességes magyar ember vagyok, és előbb jöttem ide [...] [Rézi] az ollót a pultra csapta, és megkérdezte Szenci Bálinttól: – Mi bajod van neked a németekkel? [...] Szenci Bálint nyelt egyet, megpróbált higgadtan magyarázni. – Ide figyelj, Rézi. Engem a szerbek elűztek a Kátyból...⁵⁰⁴

⁵⁰² *Mi történt? [2002 e.]* = GION Nándor, *Mit jelent a tők alsó?*, Noran, Budapest, 2004, 47.

⁵⁰³ PAPP György, *Adryan – Adorján – Nadrljan – Adorján = Adryantól Adorjánig*, 21.

⁵⁰⁴ *Rózsaméz* [1976], 332–333.

Tehát a szerb–magyar helyett itt is egy német–magyar konfliktus került előtérbe! A korábbi szerb–magyar összetűzésről csak az aktuális, súlyosabb német–magyar konfliktus keretében, az éppen ábrázolt szituációhoz képest visszautalásként olvasunk, arról is csak a nem egyértelműen kedvelt Szenci Bálint narrátori pozíciójából.

Stefi Krebs pénzváltása

Az 1918-ban létrejött délszláv államból elmenekült, illetve elűzött 40.000 magyar,⁵⁰⁵ köztük a helyi magyar földbirtokos-, vezető- és értelmiségi réteg színe-java kiutasítására;⁵⁰⁶ vagy az újonnan bekebelezett Vajdaságban az adóknak Szerbián belül aránytalanul magasra srófolására, azaz arra, hogy „a vajdasági parasztok a szerbiai parasztok adójának hússzorosát fizették”,⁵⁰⁷ utalást sem találunk a szocialista Jugoszláviában írott Gion-regényekben. De a szerbek tömeges betelepítéséről vagy a magyar oktatási rendszer és a kulturális intézmények drasztikus leépítéséről,⁵⁰⁸ illetve a magyarok továbbtanulásának ellehetetlenítéséről⁵⁰⁹ sem olvasunk. És nyíltan arról sem, hogy a Magyarországtól a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került területek lakóit milyen módon fosztották meg pénzvagyonuk több mint felétől a dinár bevezetésekor, hiszen a kötelező átváltási árfolyam a reális fele sem volt. Ahogy egy szerb történész megfogalmazta: „4 koronáért 1 dinár [...] Sz[erb]–H[orvát]–Sz[lovén] Királyság azon állampolgárainak arcátlan kifosztását jelentette, akik a háború előtt a Száva és a Duna »túlsó partján«, az Osztrák–Magyar

⁵⁰⁵ Az 1910-es népszámlálás szerint 458 183, míg 1921-ben 392 078 magyar élt Dél-Magyarországnak azon a területén, ami – Horvátország kivételével – a délszláv államhoz került. Lásd bővebben: *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*, szerk. KEPECS József, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1998, 11–16.

⁵⁰⁶ Vö. JANJETOVIĆ, *I. m.*, 25.

⁵⁰⁷ Dimitrije BOAROV, *Vajdaság politikai története*, ford. NAGY Georgina, Forum, Újvidék, 2012, 126.

⁵⁰⁸ JANJETOVIĆ, *I. m.*, 27.

⁵⁰⁹ Vö. CSUKA, *I. m.*, 101.; illetve Gion maga így reflektál majd erre már Magyarországon írva: „A húszéves szerb megszállás alatt Szenttamáson elfogytak az írástudó magyarok.” *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 475.

Monarchia területén éltek.”⁵¹⁰ Ám erre mégiscsak van egy kis utalás, de kiforgatva, és az ügynek újból magyar–német ellentétte transzponálásával. Ezt olvassuk: „a szenttamási magyarok nem bíztak a szerb dinárban. Szabadulni akartak a dinártól, és Stefi koronáért olcsón megvásárolta tőlük. – Kevés koronám volt – mondta szomorúan Stefi. – Ma már milliomos lehetnék. A feketicsi magyaroktól is felvásároltam volna a szerb pénzt.”⁵¹¹

A történet egyrészt finoman utal arra, amit a történelem lapjairól is tudunk, hogy a magyarok nem tudták elhinni, hogy az újonnan létrejött délszláv ország, amelynek határai közé kerültek, tartós marad, illetve erősen remélték, hogy a terület nagyon rövid időn belül visszatér Magyarországhoz.⁵¹² Másrészt az idézet arra is jó példa, hogy az érzelmi viszonyulás is meghatározza egy pénznem értékét: a magyarok nem akarták elhinni-elfogadni a felségváltozást, ezért a szerb pénz nem ért nekik sokat. A legfontosabb viszont: azzal, hogy a sváb Stefi Krebs „megszabadította” a szenttamási magyarokat a dinártól, és a hamarosan az értékének a felére devalválódó koronát adta nekik cserébe, a magyarok nagyon rosszul jártak, a vállalkozó szellemű és gátlástalan német viszont meggazdagodott.

Csak ésszel szabad politikai döntést hozni

Jellemző, hogy korábban Stefi apjának, Stefan Krebsnek is úgy sikerült megalapoznia családjá egészisztenciáját, hogy Johann Schank segítségével éppen egy magyar molnárt, „az öreg Lestárt” túrta ki a vízimalomból, akinek a helyére őt vették fel.⁵¹³ E történetek tanulsága a hasonló zsákutcákat sokszor megjárt magyaroknak egyrészt az, hogy érzelmi alapon nem szabad gazdasági vagy politikai következményekkel járó döntést hozni, hanem a realitást teljes mértékben elfogadva, azzal számot vetve kell üzletelni, vagy ami rokon ezzel: politizálni. Másrészt az egyén gazdasági sikeréhez nagyban hozzájárulhat nemzeti(ségi) közösségének összetartása is.

⁵¹⁰ BOAROV, *I. m.*, 126.

⁵¹¹ *Rózsaméző* [1976], 227.

⁵¹² Vö. CSUKA, *I. m.*, 41.

⁵¹³ *Virágos Katona* [1973], 57–58.

Ennek remek példáját adják az aktuális hatalomhoz mindig kintőően alkalmazkodó, ugyanakkor összetartó vajdasági szlovák evangélikusok. Ők az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után, 1921-ben szembehelyezkedtek a németek, a magyarok és a szlovénok tervével, amely egy egységes jugoszláviai evangélikus egyház létrehozására irányult, és saját nemzeti egyházat alapítottak, hogy önálló és tiszta szláv felekezeti jobban érvényesíthessék érdekeiket az újonnan kialakult délszláv államban.⁵¹⁴ 1941-ben viszont – a németekkel szemben, akik ekkor nemzetiségi alapon önállósultak – „a volt jugoszláviai szlovák egyházmegye teljes egészében visszatért a régi bányai egyházkerület keretei közé”.⁵¹⁵ A háború után pedig olyan püspököt választottak, aki részt vett a partizánmozgalomban, így olyan kedvezményeket tudott biztosítani a lelkészei számára, amilyenekre a többi felekezet papjai nem is gondolhattak.⁵¹⁶ Hogy Gion ismerte volna a szlovák evangélikusok helyzetkedési ügyességét, nem valószínű, de az igen, hogy nem vetette volna meg őket érte. Hiszen Magyarországon írott regényeiben, amikor már szabadon tehetett, ő maga is hasonló túlélési taktikát mutatott be mint a szocializmusban élő kisebbségi magyarok által követendőt.⁵¹⁷

A helyi közigazgatás ravasz kritikája – német oldalról

Visszatérve a *Rózsaméz*re, a fennálló renddel kapcsolatos legkockázatosabb – mert aktuális célzásokat is rejthető – szókimondást, tudniillik nyílt és konkrét kritikát a megszálló szerbek által Szenttamáson kialakított közigazgatás korruptségével kapcsolatban csak német, vagy ami újdonság: szerb szereplő fogalmazhat majd meg.

Stefan Krebstől tudjuk meg, hogy a szenttamási csendőrfőnököt, „Karagícót nem nehéz lekenyerezni”⁵¹⁸ – legalábbis eleinte, amíg nem ismeri ki magát új helyén. Ám ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy később tisztességes lesz, hanem azt, hogy ahogy biztosabb-

⁵¹⁴ DOLINSZKY, I. m., 18.

⁵¹⁵ TÓTH, I. m., 429.

⁵¹⁶ Dolinszky Árpád (1949–2012) vajdasági evangélikus püspök szóbeli közlése nyomán.

⁵¹⁷ Például: *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 657, 696.

⁵¹⁸ *Rózsaméz* [1976], 236.

nak érzi majd magát a megszállt területen, úgy lesznek magasabbak a tarifái is.⁵¹⁹ Az egész országra kiterjedő korrupcióról szintén német szereplők beszélnek majd, de Gion még ezen felül is úgy érezhette, hogy a sommás vélemény leírása miatt még egy kis önvédelmi keregetezésre is szükség van: a németek nem pusztán a jugoszláv közigazgatást szidják, hanem a fasizmus előretörésében bízva kezdik – és a kommunizmus térnyerésétől félve folytatják beszélgetésüket:

– Ideje már, hogy változzon a helyzet – mondta egy Ottwald nevű bánati ügyvéd. – Ebben az országban minden büzlik a tehetetlenségtől. – A tehetetlenségtől és a korrupciótól – mondta egy Linmayer nevű torzsai terménykereskedő [...]. – Mindenki lop és csal, mindenkit meg kell vesztegetni, ha az ember élni akar. – Nálunk már a kommunisták is mozgolódnak – mondta a bánati ügyvéd. – Errefelé is mozgolódnak ismét – mondta Johann. – Azt hiszem, az én embereim között is van egy, valami Adamkó nevű berakó-munkás.⁵²⁰

Szerb „ön”kritika

A jugoszláv közigazgatással kapcsolatos legesújabb véleményhez még ravaszabb narráció járul. A kritikát maga a szerb közigazgató embere, az utálatos csendőrfőnök, Karagić mondja ki, ráadásul úgy, hogy ő maga más szerbeket idéz. Karagić, akit megvesztegethetőséggel vádolnak (az olvasottak alapján tudjuk, teljes joggal), azt mondja a legtörvénytelenebb magyar szereplőnek, Török Ádámnak, hogy „sok mindenben ügyetlenek vagyunk még. De hát fiatal ország vagyunk.”⁵²¹ A szerb csendőr bevallja, hogy a szintén szerb gazda, a Prágában és Budapesten iskolázott Đorđe Belić „dicsérte a Csehszlovák Köztársaságot, azt mondta, az is fiatal ország, de bezzeg ott rend volt kezdettől fogva. De ez még hagyján. Az Osztrák–Magyar Monarchiát is dicsérte. A Monarchia idején mindössze négy csendőr volt Szenttamáson, mondta, és mégis példás rend uralkodott. Most meg lopás, rablás mindenfelé. Mi pedig itt ülünk, egymásba ér a farkunk, és csak ügyetlenkedünk, nem csinálunk semmit. [...] És a fő-

⁵¹⁹ *Uo.*, 303.

⁵²⁰ *Uo.*, 381.

⁵²¹ *Uo.*, 258.

nököm is könnyen beszél. Ő is lármázott a minap, hogy rengeteg panasz fut be hozzá. Meg hogy a községházán is azt mondják, ügyetlenek vagyunk.”⁵²²

A Karagić által hivatkozott Đorđe Belić, bár szerb, részben a régi világ embere, hiszen Monarchia-szerte tanult. Az utóbbi iránti nosztalgiája magyarázatul és esetleg mentségül szolgálhat kritikájához. Az viszont, hogy Csehszlovákiát is pozitív példaként hozza fel, nagyobb súlyt ad a szavainak. Ráadásul tudjuk róla, hogy emberséges a munkásaival, még a magyarokkal is: kölcsönadja szekerét a magyar munkásainak, akik el akarnak költözni tőle, beengedi a magyar méhészt aratás után a kertjébe stb. Ez még inkább hitelesíti a véleményét. Az is súlyt ad Đorđe Belić szavainak, hogy a helyi újságban cikkezve is vállalja véleményét a községi elöljárók korruptségével kapcsolatban, hiszen „azt írta róluk, hogy megvesztegethetők. [...] Đorđe tanult ember, és igazságszerető ember. De egy Paja Sivački nevű képviselő válaszolt neki az újságban, megfenyegette, hogy bepereli becsületsértésért. – Beperelte? – Beperelte. De a bíróságon kibékültek.”⁵²³

Hogy Đorđe Belić a megvádolt községi képviselővel végül mégis kibékült a bíróságon, tanulságosan mutatja, hogy a teljes igazság érvényre juttatásánál azért számára is fontosabb lojalitása a délszláv államhoz, amelyet ezek szerint szerbként mégis inkább a sajátjának érez, mint a Monarchiát. Utóbbi mozzanat is a nemzeti összetartás fontosságára hívhatja fel a figyelmet. Akárcsak azok a történetek, amelyekben visszataszítóan van ábrázolva az, ahogy a Krebs családot szétfeszítik a politikai véleménykülönbségek. Gion az ottani széthúzás elrettentő példájával arra is emlékeztet, hogy a politika nem méltó arra, hogy az ember legbelső családi-baráti szférájába beengedjék, mert ott romboló hatást fejt ki.

Ha Karagić csendőrtiszt és Belić gazda történetében esetleg a csomagolás ellenére is erősnek lenne érezhető az a kritika, amit Gion a jugoszláv közigazgatásról közölt, arra az esetre is bebiztosította magát. Karagić ugyanis eleinte a magyar Török Ádámon, később a

⁵²² *Uo.*

⁵²³ *Uo.*, 330. A Szrbobranszki Glasznik ('Szenttamási Hírnök') című helyi lap 1931. április 26-i számában olvasható Paja Sivački válaszcikke.

szintén magyar Kudlik Rezsőn keresztül bonyolítja zavaros üzleteit, amelyeknek legfurcsább része, hogy Török Ádám Magyarországra hajt lovakat,⁵²⁴ amiért cserébe Karagić Szenttamáson huny neki szemet afölött, hogy Gallai Istvánnal és Krebs Stefivel lopott búzát hordat el egy uszályról. Először is tehát Karagić ügyletében magyarok és németek is haszonélvezőkként vesznek részt, másrészt pedig a lopott búza, illetve a lopott lovak ellenértéke – kissé nyakatekert módon – magyarországi orgazdán (és nyilván több más gyanús cselekedetszálon) keresztül jut vissza Karagićhoz. Az üzlet magyarországi szála a magyarországi közigazgatás korrupt voltára, illetve a két ország államapparátusának a korrupcióban való összefonódására való utalásként is értelmezhető. Tehát relativizálja mindazt, amit fentebb a szerb közigazgatás élősködő voltáról megtudtunk. Ha így van, akkor – legalábbis nemzeti szempontból – támadhatatlanná válik mindaz, amit Gion a szerb tisztviselők megvesztegethetőségéről írt.

Kudlik boltos gyanús ügyletei

Az egyik gyanús ügyletben részt vevő Kudlik Rezső érdekes karakter. Részben egy létező személy, Kuszli Dezső⁵²⁵ boltos tulajdonságaiból lett megformálva, és úgy kellett Gion regényébe, mint egy falat kenyér. Mire is? Arra, hogy ne csak a földbirtokosok, hanem a nem mindig tisztességesen gazdagodó vállalkozók között is legyen legalább egy magyar szereplő. Hogyha például – az egyébként rokonszenvesnek ábrázolt – zsidó Mindzsa mama,⁵²⁶ a sváb Stefi és a szerb Milački a gazdasági válság alatt rosszhiszeműen: éppen az adósságelengedési törvény meghozatala előtt fölvásárolja a szorult helyzetben lévő parasztok földjeit, akkor legyen közöttük egy magyar is, akin Török Ádám majd elégtételt vehet. Mert az még a mindig fejfel a falnak menő, igazáért elvileg bárkivel szemben kiálló Török Ádámnak

⁵²⁴ *Uo.*, 210.

⁵²⁵ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 96.

⁵²⁶ Gion Mindzsa mamát – a szenttamásiaktól tudjuk – Epstein Etelről mintázta. Ő a jó házinéni, aki elnézi, ha nem fizetik időben a lakbért, ami ráadásul nála alacsonyabb, mint másnál; segít a szüléseknél, sőt Faragó Anica életét is megmenti, amikor Rézi meg akarja bosszulni, hogy a férje vele csalta meg. Földvásárlásáról lásd: *Rózsaméz* [1976], 334.

sem jut eszébe, hogy a szerb Milačkitól követelje családjá földjének valódi ellenértékét. Még akkor sem, ha Milački másfélszer több földet csalt ki Törökéktől, mint Kudlik boltos.⁵²⁷ Hiszen a történet idején szerb uralom van, és ezt még Török Ádám is tiszteletben tartja; annyiban legalábbis, hogy ekkor kizárólag a magyar boltostól veszi el azt, ami a kiszorított földért a családjának „jár”.

Török Ádám a magyar uralom visszatértekor rögtön gondolt majd arra, hogy Milačkitól is visszakérje a részét, ám erre a tetralógiában csak a már Magyarországon írott *Ez a nap a miénk*-ben kerül sor.⁵²⁸ „Minden fordulatnál ezt a néhány napot kell kihasználni. Kár, hogy nem volt egy szerb társam, amikor a szerb katonaság vonult be hozzánk” – olvassuk még az 1976-os regényben. – „Vele akkor a magyar gazdáktól kéretem volna ki a részemem.”⁵²⁹ Az olvasottakkal szemben viszont határozottan állíthatjuk: magyarok rovására 1918-ban vagy bármikor a szerb uralom idején elkövetett ilyen nyílt atrocitásról nem véletlenül nincs – mert a regény megírásának idején nem is lehetett – szó.

Kuzli Dezső vegyesboltja az 1930-as években Szenttamáson

⁵²⁷ *Uo.*, 339.

⁵²⁸ Vö. *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 464–465.

⁵²⁹ *Rózsaméz* [1976], 444.

Ha Kudlik Rezső alakmintája valóban egy ismert helyi kereskedő volt is, és ha esetleg voltak is zavaros ügyletei, mégis érdekes, hogy éppen ő az, akin Gion a katolikus templomba járás szokását bemutatta: „Vasárnaponként [...] a hosszú meggyfa szipka eltűnt a szájából, a kék kötényt a szögre akasztotta, ünneplőruhába öltözött, és méltóságteljesen elsétált a katolikus templomba nagymisére. A második vagy harmadik padosorban szokott ülni, mindjárt az apácák mögött.”⁵³⁰ Nyilván azért kellett templomos emberként ábrázolni Kudlikot, mert a római katolikus identitás Gion egész életművében hangsúlyosan a magyarsággal kapcsolódik össze. Így a szereplőt egyértelműen a katolikus magyarok – és nem például a zsidók – közé számítjuk. Attól még, hogy Kudlik esetében Gion magasabb szempontok érdekében fel is áldozta egy magyar szereplő becsületét, fő célja a magyarság múltjának tisztázása volt. Ez különösen magyar szereplőinek a kommunista mozgalomban való részvételéből, illetve kommunista meggyőződésük hangsúlyozásából is tűnik ki, amint arról a következő fejezetben lesz szó.

Általános nemzetiségi skatulyázás

Még ebben a soknemzetiségű közegben sem lenne feltétlenül indokolt az általános nemzetiségi skatulyázás. Nagyon erős, bizonyára a negatív előítéletek kialakulásához vezető kategorizálási reflexek⁵³¹ meglétére utal, hogy a nemzetiségi jelzők mégis gyakran a szereplők nevei mellett állnak, s ez a narrátor és a megszólaltatott szereplők nyelvében is sokszor jelölve van, például: „Török Ádám nem jött többé a Kálváriára. Egy éjszaka a Ferenc-csatornán ellopta valamelyik *szerb* halásznak a csónakját”; vagy: „Ki ez a Munjin? – Egy

⁵³⁰ *Uo.*, 243.

⁵³¹ „A negatív előítélet [...] ellenséges attitűd valamilyen társadalmi, vallási, nemzetiségi stb. csoporttal szemben, amely téves vagy nem teljes információikból származó általánosításokon, sztereotípiákon alapul. A sztereotipizálás eredményeként az adott csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonásokat tulajdonítunk, függetlenül attól, hogy a valóságban mennyire különböznek e csoport tagjai egymástól.” *Előítélet* címszó = *Pedagógiai lexikon*, I., szerk. BÁTHORY Zoltán – FALUS Iván, Keraban, Budapest, 1997.

gazdag szerb, akinek sok pénze van” [kiemelések: K. Á.].⁵³² Holott az ismerősök közötti beszélgetésekben elvileg teljesen érdektelennek kéne lennie, hogy milyen nemzetiségű a szóba kerülő harmadik személy, hiszen a közösség tagjai ezt jól tudják egymásról. De még a hatalomnak sem lenne muszáj minden ügyet ilyen címkével ellátania, hiszen például a kommunistaság gyanúja esetén elvileg szintén fölösleges lenne tudni, hogy szerb vagy magyar elvtársról van-e szó. A megkülönböztetés mégis olyan erős, hogy külön listát vezetnek a magyar és a szerb kommunistákról: „– A piszkos szerb kommunisták közül bizonyára ott volt Ilija Purac. [...] Stevan Mandić, ez is bizonyára ott volt. [...] Nézzük a magyarokat. Simonyik József... Véresszájú kommunista, szónokolt a nagygyűlésen. Aztán a nagy orrú Bata János... Adamkó Mátyás... – Ott voltak.” [kiemelések: K. Á.]⁵³³

Ám Szenttamáson mindig nemzetiségekben gondolkoznak, és – ha látenszen is – minden nemzetiségi alapon megy: még az ingyenes házhelyeket is e szempont szerint osztják: „A szegedi úti legelőn jobbra szerbeknek, a Koplalón pedig magyaroknak osztottak ki házhelyeket. A magyarokat egy nyájas, ősz hajú öregember jegyezte be a telekkönyvbe.”⁵³⁴ A helyi körülményeket ismerő olvasó várakozásával szemben viszont – Gionnak a szocialista Jugoszláviában írott műveiben legalábbis – mindez nem a kisebbségek kárával történik: a hatalom által gyakorolt negatív diszkriminációra utaló jel nagyon kevés van, vagy nincs is. Vajon tényleg nincs, vagy csak nehéz észrevenni?

„Te is sváb gazember vagy?”

Egyetlen, a nagypolitika szempontjából mellékes esetben, ott is csak ironikus-humoros csomagolásban sejlik fel, hogy a hatalom helyi képviselőjének nem mindegy, hogy valaki milyen nemzetiségű. A búzalopás történetében a csendőr konkrétan azt kérdezi a rajtakapottaktól, hogy magyar, zsidó vagy sváb „gazemberekkel” áll-e szemben: „– Zsidó gazember – sziszegte Karagíc. – Nem vagyok zsidó – tiltakozott Stefi –, német vagyok. – Sváb gazember, mind egy – mondta Karagíc. Megkérdezte Gallai Istvántól: – Te is sváb

⁵³² *Rózsaméző* [1976], 216.

⁵³³ *Uo.*, 426.

⁵³⁴ *Uo.*, 298.

gazember vagy? – Magyar vagyok – mondta Gallai István. – Magyar gazember. Mindegy.”⁵³⁵ Gallai István és Krebs Stefi valóban lopta a búzáat, s bár a hatalom sem volt tiszta, hiszen – mint fentebb olvastuk – sokáig önérdékből hunyt szemet, joga volt közbelépni. A történetben a csendőr humoros és önironikus mondata („Te is sváb gazember vagy?”) mellett mégsem tekinthetünk el attól, hogy ez a kérdés arra világít rá, hogy vannak az országhoz alapvetően lojális és illojális népek. Ilyen kényes helyzetben azért lehet fontos a törvénszegők nemzetisége, mert a hatóság tudni akarja, számíthat-e alattvalói hűségre az államhatalom iránt, azaz végső soron egy oldalon áll-e a törvénszegőkkel. Ha egy oldalon állnak, könnyen lehet, hogy „okosban megbeszélhetik” a dolgot, ahogy például Đorđe Belić is kibékült az általa megvádolt képviselővel. Ha viszont az elkövetők alapvetően ellenségesek a hatalommal szemben, akkor annak törvényeit, illetve a végrehajtó szervet sem tisztelik eléggé, ezért „nevelő szándékkal” is szigorúbb elbánásban kell őket részesíteni. A történetből az derül ki, hogy zsidó, magyar és német a hatalom szemében egykutyá: egyik sem szláv, tehát egyik sem tekinthető lojálisnak. Ha lojális lenne, vagy ha annak tartanák, talán másképp alakulnának az események a regényben is...

A „NEMZETFOGYASZTÓK”

Elvándorlás

A beolvadás és az elvándorlás az a két fő tényező, amely a délvidéki kisebbségek, különösen a magyarság számát több mint száz éve szinte folyamatosan (az elmúlt években pedig különösen gyorsuló tempóban) apasztja. Erre a tendenciára utal a *Virágos Katona*-ban, hogy Rézit az apja elküldte „Németországba, ahol rokonaik éltek”.⁵³⁶ Rézi aztán a rokonaival Amerikába ment tovább, ahol csak dolgozott és dolgozott, úgyannyira, hogy amikor visszajött, semmit nem tu-

⁵³⁵ *Uo.*, 253.

⁵³⁶ *Virágos Katona* [1973], 134.

dott mesélni Amerikáról. A történet szó szerint idézett része minden bizonnyal anakronizmus, mert a bácskai németeknek valójában nem maradt semmi kapcsolatuk az óhazabeliekkel: némely délvidéki német falvak éppen csak a 19–20. század fordulóján kezdték el felkutatni kibocsátó közösségeiket.⁵³⁷ Gion Rézi esetével saját kora jelenségére: az 1960-as, 70-es évek legfontosabb migrációs irányára, egyben saját kora legnagyobb nemzetiségfogyasztó problémájára: a németországi (illetve nyugat-európai és tengerentúli) munkavállalásra reflektálhatott.⁵³⁸

A megingathatatlan tekintélyű Szentigaz csupa rosszat jósol a Brazíliába készülő Török Istvánnak és Sándornak a *Virágos Katona*-ban: „Mintha egy nagy, mocskos víz mélyén... alig világít... nem folyóvíz... nem tenger... ez a betegség... [...] Ne menjetek Brazíliába!”⁵³⁹ És Szentigaz jóslatai mind be is igazolódnak: „Miféle tenger meg napernyő! Életükben nem láttak napernyőt. Reggeltől estig fákat döntögetnek valami átkozott ingoványban. István nyakát megcsípte egy bogár, öklömnyi daganat nőtt rajta, ki kellett vágni. Sándor meg maláriás. Érted?”⁵⁴⁰ Török Pál is hiába ment ki Franciaországba dolgozni: az onnan hazaadott pénzből vett 6 lánc földet elvitte a gazdasági válság... (Mintha Gion az éppen kitelepülni készülő kortársait akarná lebeszélni...) Sok ismeretlen, vagy csak egy-két mondat erejéig feltűnő szereplő is külföldre, főként a tengerentúlra települ a regényekben, amint mellékes utalásokból kiderül: „[Rézi] együtt indult a Kálvária utcai Bezallókkal, akik Amerikába mentek. Münchenig velük utazott.”⁵⁴¹ Gallai István pedig így számol be egyik képzeletbeli útjáról: „Horváth Józsefet és a feleségét kísértem el a Kálvária utcától egészen Kanadáig.”⁵⁴² A búcsú percei

⁵³⁷ Vö. például BEZZEGH Alpár, *Utazás a bácskai németekhez 1936 nyarán. Rudolf Schaal németországi főiskolai tanár élménybeszámolója*, Világtörténet 2012/3–4., 257–287.

⁵³⁸ A vajdasági magyarok kivándorlásához vö. MIRNICS Károly, *Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar kisebbség életében*, Híd 1970/1., 83–99.

⁵³⁹ *Virágos Katona* [1973], 69–70.

⁵⁴⁰ Uo., 98.

⁵⁴¹ Uo., 134.

⁵⁴² Uo., 96.

mindig fájdalmasak, Török Pálnak az állomásra kísérése például temetési menetre emlékeztet.⁵⁴³

Talán az elvándorlás az a jelenség, amely sötét történelmi háttérként egészen az első világháborúig a leginkább beárnyékolja a cselekményt Gion tetralógiájában. Mert miközben Gallai István önfeloldottan citerázott a Kálvárián, addig aki „már nem reménykedett, az fogta cókmozóját, és *nekivágott a nagyvilágnak*. Ilyenek is egyre többen voltak, minden hónapban eltűnt egy-egy család a Kálvária utcából, többnyire Amerikába vándoroltak ki.” [kiemelés: K. Á.]⁵⁴⁴ – és a jelenség nyilván nemcsak a Kálvária utcát érintette. Vagy ahogy az *Aranyat talált*ban olvassuk: „Fiatalkoromban sokáig csak Szenttamást ismertem, és Feketicset valamennyire. Aztán *nekivágtam a világnak*, bejártam fél Európát” [kiemelés: K. Á.].⁵⁴⁵ A fenti idézetek kurzivált részei azáltal utalhatnak a közösség illetéktelen foglalkozása miatt szomorúságra, hogy felsejlik bennük egy Délvidék-szerző ismert érzelmes marasztaló nótáinak néhány szava. Gachal János torontálvásárhelyi református lelkész, később bánáti püspök, 1944-es vértanú a két háború között kimondottan népnevelő céllal írta az alábbi dalt:

Megfordítom kocsim rúdját, itt hagyom az ősi szülőföldet,
Ahol fájó keservében minden szív csak darabokra törhet;
Nekivágok a világnak, száz határát összejárom sorra:
Valahol majd nekem is jut egy szál rózsaszín virág verte gyűrt kalapomra.

Bejártam a kerek földet, találtam is piros rózsát százat,
Tűzes borral, forró csókkal, altatták el bennem a honvágyat;
Mégsem tudták eloltani, oly hazug a *nagyvilág*, ha szép is;
Megfordítom kocsim rúdját: a kanyargó Tisza partján szebb a szenvedés is! [kiemelések: K. Á.]⁵⁴⁶

⁵⁴³ Rózsamész [1976], 233.

⁵⁴⁴ *Virágos Katona* [1973], 122.

⁵⁴⁵ *Aranyat talált* [2001–2002], 864.

⁵⁴⁶ Vö. *Csendül a nóta 2. Válogatás eddig meg nem jelent magyarnótákból*, szerk. NÓGRÁDI TÓTH István, Magyarnótaszerzők és Énekesek Országos Egyesülete, Budapest, 1990, 36.

A fontosabb regényszereplőket Gion is mind hazahozza az emigrációból Szenttamásra, a kint maradást pedig a nemzeti lét végeként mutatja be: „– Mit láttál New Yorkban? – Egyszer találkoztam Janik Józseffel, aki már régen kivándorolt. [...] Évekig mosogatott különböző szállodákban, ő is meg a felesége is. De most már saját szállodájuk van, és alig tudnak magyarul.”⁵⁴⁷ A két háború között talán lassult a kivándorlásnak a regényből következtethető mértéke, de lehet, hogy csak azért érezzük így, mert „a Zöld utcában azóta már megszokták, hogy az emberek elmennek külföldre”.⁵⁴⁸ A negyvenes-ötvenes évek fordulóján játszódó *Angyali vigasság* is azzal ér véget, hogy a regény terét jelentő egy-két utcából „hat és fél család kivándorolt Ausztráliába”,⁵⁴⁹ a hatvanas évek végén játszódó *Testvérem, Joáb* egyik főszereplője, a már Nyugat-Németországban élő Fehér Ló pedig látogatóba tér haza a regény idejére; de több más szereplő, köztük a főhős: S. Tamás is a „vészkijáratok” megteremtésének fontosságáról beszél, azaz ő is a kivándorlás gondolatával foglalkozik.⁵⁵⁰

Hogy Gion a saját Budapestre költözését milyen őszinteséggel ítélte meg, arra az alábbi idézet lehet példa: „Így hát ő is elküldte gyermekeit a határon túlra. Az egyik lánya elment Kaliforniába, a másik Szegedre, aztán a másik is elment Kaliforniába. Féltettük gyerekeinket, messzire küldtük őket, mások is ezt csinálták, és szépen elváltak magunk alatt a faágat, amin ültünk. A magyarok nagyon-nagyon megfogyatkoztak a Vajdaságban. És eljöttem én is, egy kis szobából, egy kis asztal mellől egy szomorú jegenyefát nézegetek Budapesten, és nagybátyámra gondolkodom, meg a szép jegenyefasorra Szenttamás és Feketics között.”⁵⁵¹

Szövetkezetesítés – tanyarombolás

A mezőgazdaság szocialista átszervezése idején a kivándorláshoz hasonló szomorú történelmi háttérként jelentkezik Gion műveiben a tanyarendszer felszámolása. A tanyáké, amelyek révén az emberek jobban kötődtek a földhöz, ahol így biztosabban megmaradt a ma-

⁵⁴⁷ *Virágos Katona* [1973], 150.

⁵⁴⁸ *Rózsaméz* [1976], 232.

⁵⁴⁹ *Az angyali vigasság* [1985], 451.

⁵⁵⁰ *Testvérem, Joáb* [1969], 245.

⁵⁵¹ *Nagybátyámról* [1994], 36.

gyarság, és ahol még a szerb anyák gyerekei is megtanultak magyarul.⁵⁵² Hiszen „egy-egy kisebbség fennmaradásának nemcsak az archaikusabb társadalmi szerkezet, de a településszerkezet is fontos tényezője”.⁵⁵³ Gion, aki diákkorában nyaranta maga is részt vett tanyák bontásában, a tanyapusztításra már egy 1975-ös novellájában, a második világháború után játszódó *Csillagok minden színben II.*-ben is reflektált, anakronisztikusan pedig talán már az 1920-as, 30-as években játszódó *Rózsaméző*-ben is utalt rá, ahol arról olvasunk, hogy Gallai István a háza építéséhez egy lebontott tanyáról szerezte az összes faanyagot.⁵⁵⁴ Viszont majd csak a 2002-ben befejezett *Aranyat talált*-ban

Gallai Istvánék egykori háza Jankófalván, a Szenci utcában. K. Á. felv.

⁵⁵² „Az anyjuk ugyan szerbül beszélt velük, de a környező tanyák gyerekeitől megtanultak magyarul.” *Aranyat talált* [2001–2002], 838.

⁵⁵³ SAJTI Enikő, *A jugoszláviai magyarok 1945 után = Szűkülő vagy táguló horizontok? Magyarok a változó világban*, szerk. LISZTÓCZKY László, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, Zürich–Eger, 1992, 96.

⁵⁵⁴ „[Stefi] hallott a lebontott tanyáról, ahonnan aztán olcsón elhozatta a faanyagot, nemcsak a tetőszerkezetet, hanem az ajtókat, az ablakszárnyakat és, feldarabolva, egy kátrányos léckerítést is.” *Rózsaméző* [1976], 300.

olvassuk egy szereplő leplezetlen véleményét a tanyarombolásról: „– Ki fognak nyújtóztatni. [...] Sürgősen veszelődj el valahol a tanya-világban. – Ott már nem lehet elveszelődni – bosszankodott tovább Majoros Péter. – Ezek a disznók sorra lerombolják a tanyákat.”⁵⁵⁵

Abortusz – gyermektelenség

Az össznemzeti szinten egyik legjelentősebb népfogyasztó jelenségre, a magzatelhajtásoknak a magyarság körében teljesen elfogadott voltára, az öngyilkossághoz, illetve az alkoholizmushoz hasonlóan kiugróan magas arányára (világelsőségére?) a *Fogadjunk a doktorra!* című hangjátékban⁵⁵⁶ és egy kiadatlan novellájában⁵⁵⁷ utalt Gion. A novellában a fiatalok arról beszélgetnek, hogy a legjobb lenne egy abortológépet beszerezni, mert manapság – ha létezne ilyen szerkezet – annak üzemeltetése lenne a legjobb üzlet. A hangjátékban pedig más fiatalok szintén hátborzongató természetességgel beszélgetnek arról, hogy a velük szemben lakó orvoshoz milyen hajsزínű nők járnak a leggyakrabban „abortálni”. A fiúk feljegyzést vezetnek a különböző hajsزínekről, és – miközben az „abortáló” nők egyre csak jönnek és mennek – arról diskurálnak, hogy vajon van-e összefüggés a hajsزín és az abortuszra való hajlandóság között, majd pedig elégedetten jegyzi meg, hogy az abortuszon éppen átesett nők milyen finoman tipegnek ki az orvos ajtaján. Beszélgetés közben egyikük barátnője – természetesen – szintén átmegy szembe a doktorhoz, hogy ő is „abortáljon”, majd miután visszajön, a barátja alig figyel rá, egyáltalán nincs tekintettel a nőnek a történetek után érhetően érzékeny lelkiállapotára, körülbelül úgy viselkedik, mint ha a barátnője mondjuk cigarettavásárlásból jött volna vissza; a legfontosabb a férfi számára, hogy a sztorizgatást a legkisebb zökkenő nélkül folytathassa. És – bizonyosságul annak, hogy maga az emberi élet védelmére való figyelemfelhívás volt Gion művének célja, illetve

⁵⁵⁵ *Aranyat talált* [2001–2002], 859.

⁵⁵⁶ *Fogadjunk a doktorra* [1972], Újvidéki Rádió, magyar nyelvű dráma-műsorok szerkesztősége, bemutató: 1973. febr. 20, rendező: VARGA István, szereplők: FISCHER Károly, ROMHÁNYI Ibi, SZKOPÁL Béla, FERENCZI Jenő, SÁNTHA Sándor és mások, hangfelvevő: Stanislav STEPANOVIC.

⁵⁵⁷ OSZK Kézirattár, Fond 583/21.

hogyan az emberi élet abortuszok általi degradálása volt az, ami Giont nagyon nyomasztotta – a történet végén a fiúk közül is meghal valaki: lelövik, mégpedig teljesen értelmetlenül és súlytalanul. Nem értjük, miért „kellett” meghalnia; éppen úgy nem, ahogy azt sem, hogy miért kell ennyi magzatnak.

Gionnak a magyarság elfogyásával kapcsolatos talán legfontosabb kritikáját, amit „*Az üzbégek élni fognak*”⁵⁵⁸ novella címével is

Gion Nándor 1984 elején.
Dormán László felvétele

nyomatékosít, egy koszovói albán költő mondandójába csomagolja. Azem Szináni ezt mondja a novellában a magyar íróknak: az üzbégekéről: „családszerető emberek, sok gyerekük van, sokáig fognak még élni. Neked hány gyereked van? – Egyetlen törvényes gyerekem sincs – mondta szégyenkezve M. H. J. – Talán egy-két törvénytelen... – Kipusztultok nagyon gyorsan – mondta Azem Szináni. – Kár értetek. Én szeretem a magyarokat, de elpusztultok. Nekem már négy gyerekem van, és a feleségem az ötödikkal terhes.”⁵⁵⁹

⁵⁵⁸ *Az üzbégek élni fognak* [1996] = GNÉ/4., 310.

⁵⁵⁹ Vö. „1962-ben több mint félmillió magyar élt Vajdaságban, Koszovón pedig 628 ezer siptár. Ma kétmilliónál is több albán él Koszovón, Vajdaságban pedig – reméljük – hogy meghaladja a 200 ezret a magyarság létszáma [...]” Magyar Szó, 2016. szeptember 28., lásd itt: http://www.magyarszo.com/hu/3171/vajdasag_ujvidek/153611„Teleszülnek-bennünket”.htm

MÁJUS ELSEJE JANKÓFALVÁN

A MAGYAR KOMMUNISTÁK „KÜLDETÉSE”

Már több példáját láttuk, hogy Gion az 1970-es évek derekán milyen trükkös fogásokat használt, hogy a nemzetiségi (sors)kérdésekről egy ellenséges közegben írhasson. Gionnak kisebbségi magyarként a szocialista Jugoszláviában a saját egzisztenciája múlt azon, hogy mennyire sikerül burkoltan fogalmaznia; egész kisebbségi közösségének megítélése pedig attól is függött, hogy mennyire tudja a helyi magyarság múltját tisztázni. Gion tudta kockázatos vállalkozása tétjét, hogy milyen veszélyes játék az igazmondás, a szókimondás – még a sorok közt is. Erre már egyik első novellájában is utalt,⁵⁶⁰ ahogy arra egyik monográfusa rámutatott: „mesél Gion egy legiónáriusról meg társáról, a Nagy Színészről, akinek a császár kitépette a nyelvét, mivel egyfolytában mesélt, és [...] mert, aki bűvölni tud a szavakkal, [...] veszélyes a hatalom embere előtt”.⁵⁶¹

Apolitikus és kommunista magyarok

A színlelés érdekében Gion elsődleges közléseiben természetesen nemcsak neki kellett maximálisan lojálisnak látszania a hetvenes évekbeli jugoszláv hatalomhoz, hanem művei jelentéshálójának felszínén a vajdasági magyarságot is ilyennek vagy legalábbis apolitikusnak kellett bemutatnia *Latroknak is játszott* tetralógiájának a szocialista Jugoszláviában írott első két regényében. Az 1973-as *Virágos Katonában* és az 1976-os *Rózsamészben* – mint fentebb írtam – a délvidéki német közösséget sokszor használta a kisebbségi sérelmek és vágyak szócsöveként, a svábokkal való takarózás nagyszerű álcát jelentett számára, nem is lehetett fogást találni rajta. A németeknél leírható volt a náciszimpátia is, a magyaroknál még a nemzeti gondolat sejtelve sem. A „kisebbségi sorson való kesergés”⁵⁶² mint olyan is csak német szereplőkre vonatkoztatva íratott le, de magát a *kisebbségi*

⁵⁶⁰ *Mert reggel visszaindulok Hispániába* [1965] = GNÉ/4., 16–22.

⁵⁶¹ GEROLD, *Utószó*, 705.

⁵⁶² *Virágos Katona* [1973], 175.

Lazukics Anna, *Megfigyelés alatt*, Bácskossuthfalva, Vajdaság, 1976.
(A kép a *Rózsaméx* megjelenésének évében készült.)

szót is csak német szereplők vették a szájukra: egyszer a *Virágos Katona*-ban, egyszer pedig a *Rózsaméx*-ben,⁵⁶³ többször nincs is meg Gionnak a szocialista Jugoszláviában írott prózájában.

A magyaroknál az 1976-os *Rózsaméx*-ben a második világháború után újra Jugoszláviába került közösség legitimálása és aktuális érvényesülésének segítése érdekében a „feddhetetlen” kommunistaságra került a hangsúly: a magyarokkal kapcsolatban huszonötször szerepel a *kommunista* szó az 1920–30-as években játszódó regényben. Akkor olvassuk a legtöbb, addig még nem említett magyar szereplő nevét, amikor Gion a kommunista mozgalom kibontakozásáról és elterjedéséről kezd írni. Az a benyomásunk, hogy addig még nem is szerepelt annyi magyar név, mint ahány a munkásmozgalmi szervezkedések leírásakor egyszeriben megjelenik: Szenttamásról Bata János, Barzam Gábor, Adamkó Mátyás, Morel András, Paksi Mihály, Simonyik József, Krebs Péter és Tiszta Sándor; „Feketéről Orosz József és Fekete István, Péterrévéről Szabó István és Major Mihály, Adáról Bakos Kálmán, [...] Szabadkáról Mayer Ottmár és Simóko-

⁵⁶³ *Rózsaméx* [1976], 262.; illetve: *Virágos Katona* [1973], 175.

vics Rókus, a Híd szerkesztői”.⁵⁶⁴ A már említett folyóirat nyilván a két háború közötti és az azutáni délvidéki magyar baloldaliság eszmei folytonosságának megtestesítőjeként fontos hogy megemlítsék. Különösen azért, mert a lap Gion által is említett szerkesztői mindketten 1941 őszén, a magyar uralom alatt haltak mártírhálát kommunista meggyőződésükért.⁵⁶⁵

Krebs Péter, a főkommunista

Elsőre furcsának tűnhet, hogy a magyar kommunisták között az ideológiailag legfelfkészültebb és legelkötelezettebb: Krebs Péter német származású. Ő az első számú kommunista a *Rózsaméző*-ben, ahogy az apja, Stefan Krebs mondja róla: „meg akarja váltani a világot”.⁵⁶⁶ Tehát a kommunista célok is egy, a kisközössége által németnek tartott szereplőhöz kapcsolódva jelennek meg a leghangsúlyosabban a műben. Vele kapcsolatban olvassuk először, hogy a kommunistáknak konkrét ténykedéseik vannak, mint például a sztrájkszervezés⁵⁶⁷ vagy a májusfaállítás, amihez kapcsolódva értesülünk arról, hogy a szervezkedésben magyarok is részt vesznek. Később aztán a magyar kommunisták ténykedéseiről, köztük Morel András 1929-ben kezdődött kommunista munkásságának részleteiről is hosszan olvasunk – ilyen például 1932. februári röpiratozása Adamkó Mátyással⁵⁶⁸ –, a sikeres sztrájk pedig egész fejezetnyi terjedelmet kap a regényben. Viszont arra, hogy voltak „szerb elvtársak” is, és hogy ők is hasonlóképpen tevékenykedtek, csak kisebb utalások történnek a regényben. Az elvtársiasság ellenére pedig a nemzetiségi elkülönülés szerbek és magyarok között – egyelőre – még egy településen, sőt talán a párton belül is megvan.

Krebs Péter a náciizmus előretörését látva többször is mondja, hogy szégyelli németiségét, mert „pocsék nemzetet csináltak a németekből”, amiből arra a helytelen következtetésre jut, hogy „én is

⁵⁶⁴ *Rózsaméző* [1976], 382–383.

⁵⁶⁵ Vö. KEK Zsigmond, *Megemlékezés*, Híd 1945/1., 68–70.

⁵⁶⁶ *Rózsaméző* [1976], 447.

⁵⁶⁷ „Péter sztrájkban vett részt, sőt szervezte is a sztrájkot az egyik újdéki nyomdában, és természetesen kirúgták a munkahelyéről.” *Uo.*, 371.; illetve: *Uo.*, 373.

⁵⁶⁸ *Uo.*, 382–383.

pocsék ember vagyok”.⁵⁶⁹ Péter tehát azonosítja a népet annak egyes tagjaival, ami aggályosan becsületes ember lévén – hajmeresztő módon – a kollektív bűnösségnek az önkéntes vállalását jelenti. Gallai István, a regény főszereplője viszont józanul elveti ezt, és az ember megítélésekor a közösség által elismert egyéni érdemekre helyezi a hangsúlyt: „Nem vagy pocsék ember [...] Becsületes ember vagy, mindenki szeret. – Nem igaz – mondta kétségbeesetten Péter. – Nem szeretnek, mert német vagyok. Tudják, hogy a németek miket csinálnak.” Erre pedig Gallai bölcs válasza csak annyi: „Neked semmi közöd ahhoz, ami Németországban történik.”⁵⁷⁰

Bár a *Rózsamész*ben a magyarok is komoly (vér)áldozatokat hoznak az új eszméért, és a szerbek mozgolódásairól is hallunk, mindvégig Krebs Péter a legvehemensőbb képviselője az új ideológiának, és ő is szenved miatta a legtöbbet.⁵⁷¹ De németként sincs ezzel egyedül a regényben, sőt a saját családja történetében sem, mert többször is olvasunk egy hozzá hasonló naiv igazságkeresőről, egy bizonyos Lucas Thiel nevű felmenőjéről, aki idealizmusa miatt szintén összeütközésbe került a realitás árnyoldalaival.⁵⁷² Azt mondhatjuk tehát, hogy nemcsak a jelen legnagyobb kommunisztája német, hanem Gion a kommunisták előképét is a németek között helyezte el, nyilván ezzel is tagadva a nemzetiségi skatulyázás, vagy ami ebből következhet, például a kollektív bűnösség létjogosultságát.⁵⁷³

⁵⁶⁹ *Uo.*, 433–434.

⁵⁷⁰ *Uo.*

⁵⁷¹ Krebs Péter többszöri megverése korai halálához vezet majd. Bata János orrának felszakítása csak áttételesen függ össze kommunista meggyőződésével, de a Kudlik Rezső által feljelentett magyar és szerb kommunisták 3 napig voltak étlen-szomjan a csendőrség pincéjében. Vö. *Rózsamész* [1976], 427.

⁵⁷² *Uo.*, 362.

⁵⁷³ Lengyel József *A német* című elbeszélésének is azonos az explicit tanulsága. Az az írás szintén egy, a kommunistaságát veszélyes helyzetben is vállaló németről szól. Ezt olvassuk a történetben: „Potsdam, 1929., éjjel fél három, a néptelen Vasúti utca. A ruhánk jó. Heinrich tipikus árja. De az én nem német külsőm is kevés jót ígér. [...] Mi álltunk, szétterpeszkedve izmosan, ütésre készen, türelmetlenül, mozdulatlan. [...] »Rendben van« – szólt az ember rekedten, kicsit remegő hangon.

Gion a bűnös nemzetek állítólagos létezésével kapcsolatos gondolatait nyíltan majd csak Magyarországon írott naplójegyzeteiben fejthette ki. Akkor már leírhatta azt is, hogy: „nemzeti hovatartozásom miatt is tartósan bűnösnek kellett volna érezni magamat, és ezen parancsoló állítás igen meggyőző volt, mert nemcsak más nemzetek szószólói bizonygatták, hanem az anyaországból is igen gyakran. Ez ellen az állítás ellen már egész korán úgy védekeztem, hogy nem hittem el. Ma sem hiszem.”⁵⁷⁴

Krebs Péter névmagyarosítása

Érdekes ötlet, hogy Krebs Péter a náci Németország rémtettei miatt nemzetiségét magyarra, német vezetéknévét pedig az ősi magyar(nak érzett) *Keveházi*-ra akarja változtatni. Gondoljuk el, milyen merész vagy anakronizmusa miatt ironikus – esetleg egyenesen humoros – ötlet volt 1976-ban Jugoszláviában egy, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban élő német ember névmagyarosítási szándékáról írni! Gion bravúros módon a névmagyarosítás indítékát a náci németiségtől való eltávolodáshoz kötötte. Ezt olvassuk: „Legyél, ami akarsz – hagyta rá Gallai István. – Nektek, kommunistáknak úgyis mindegy. – Nem mindegy – tiltakozott Péter. – A kommunistáknak is van nemzetiségük. Én magyar kommunista vagyok.”⁵⁷⁵ Mivel Bácskában német kommunisták is éltek,⁵⁷⁶ illetve Krebs Péter

»Agyonüthettek, de megmondom: Kommunista vagyok.« [...] Egy ilyen éjjeli útonállásnál, azon a helyen és körülmények közt tizedrész valószínűsége sem volt, hogy nem gyilkosai előtt tesz hitet ez az ember. [...] itt, hír és győzelem reménye nélkül vallotta egy ember, amit hisz... [...] Azóta [...] hittem és hiszek a német népben. Nekem, nem-németnek, van ehhez a legtöbb jogom...” LENGYEL József, *A német = Uő., Igéző és más történetek*, Móra, Budapest, 1987, 5–13.

⁵⁷⁴ *Keresztapámról és hitvallásaimról* [1996], 11.

⁵⁷⁵ *Rózsaméző* [1976], 434.

⁵⁷⁶ „Félrevezető az a sztereotípia, mintha a délvidéki németiség csupa jó módú gazdából állott volna [...]: a német falvakban is rengeteg a munkanélküli napszámos, kisparaszt, akik – a mindennapos betevő falatért való küzdelem nehézségei miatt – közömbösséget mutatnak a nemzeti (kisebbségi) kérdések iránt, s a kommunizmusban vélék megtalálni sorsuk jobbra fordulásának zálogát.” BEZZEGH, *I. m.*, 268.

– ha már mindenáron el akarta hagyni a németiségét – a szerb nemzetiséget is választhatta volna, nem szükségszerű, hogy a kommunista eszmékkel és célokkal való azonosulása a magyarsággal való érzelmi közösséget rögtön magával vonja. Méghozzá olyan elemetáris erővel, hogy a családja erőteljes ellenkezése közepette vállalja a névváltoztatást. Amikor ugyanis nővére értesül szándékáról, Péter hatalmas pofonokat kap, ami közben ezt hallja: „Csúnya vagy, mint a majom – mondta Rézi. – Olyan vagy, mint egy csúnya, vörös majom.”⁵⁷⁷ A szövegben bujkáló iróniát, tehát hogy Péter vörössége nemcsak a hajszínére vonatkozott – és így talán a „majomsága” sem –, a *Rózsaméző*-ben még csak sejtjük. Bizonyosságra juthatunk viszont felőle a regény Magyarországon írott folytatásban, ahol ezt olvassuk Péterről és testvéréről, Stefiről: „Az egyik vörös, a másik fekete Krebs. És nem csak a hajuk színe különbözik.”⁵⁷⁸

Durvább kritikát is megengedett magának Gion egy másik főkommunistával, Bata Jánossal kapcsolatban, akiről azt olvassuk, hogy „sohasem tetszik neki semmi, mindenért morog”, illetve „mindenért dühbe gurul”.⁵⁷⁹ Minthogy pedig a *Rózsaméző*-ben széttroncsolták az orrát, a Magyarországon írott folytatásban ismerősei ilyen otrombán humorizálnak vele: „– Az a nagyorrú ember kommunista? – kérdezte Dániel Ferenc. – Azért olyan vörös az orra – mondta Hám Lajos, és ezen már megint nevtünk.”⁵⁸⁰

Az, hogy Krebs Péter a kommunista célokkal együtt a magyar nemzeti érzületet is a magáévá tette, valóban nem szükségszerű, de a regény és a vajdasági magyar közösség védhetősége szempontjából tökéletesen érthető. Hiszen Gion prózájának magyar szereplőgárdája ez által a történet által is nagyjában-egészében a regényírás korában politikailag legkorrektebbnek számító kommunista táborba sorolódik.

Ugyanakkor viszont Krebs Péter hiába lett nevében magyar, meggyőződésében pedig – talán a náci ideológiával szemben is – harcos kommunista, mert – bármennyire akarta is – nem tagadhatta meg az ahhoz a közösséghez való tartozását, amelyben nevelkedett.

⁵⁷⁷ *Rózsaméző* [1976], 435.

⁵⁷⁸ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 471.

⁵⁷⁹ *Rózsaméző* [1976], 294–295.

⁵⁸⁰ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 550.

Bizonyság erre, hogy csak egy alkalommal olvassuk neve ékezetlen, német sorrendű alakját, a *Peter Krebst*: éppen amikor elhatározza, hogy elhagyja németiségét: „– Megváltoztatom a nevem. Nem akarom, hogy Peter Krebsnek hívjanak. – Senki sem hív Peter Krebsnek – mondta Gallai István. – Mindenki Krebs Péternek hív. – Nem akarom, hogy Krebs Péternek hívjanak.”⁵⁸¹

Így Krebs Pétert nemcsak „a” külön németnek, hanem általánosságban a sztereotípiák kereteit mindig szétfeszítő egyén példájának is tarthatjuk. Tehát az ő kommunistaságának és névmagyarosításának, illetve az ezekért vállalt konfliktusainak történetében a kollektív bűnösség elvének implicit tagadása a Gion fiatal korában a Vajdaságban sokszor „en bloc” fasisztának bélyegzett magyarok tisztázására is szolgál. (Kommunistaság és magyar szempontúság Keveházi-Krebs Péternél a már Magyarországon írott folytatásban sem zárja ki egymást. Ott Péter majd ezt mondja: „A Szovjetunióval kell szövetséget kötnünk. Nagyon sürgősen. Akkor boldogok lesznek azok, akik tisztességgel dolgoznak, és megtarthatjuk a visszacsatolt területeinket. A te Szenttamásodat is. Különben ismét megnyírbálják és szétszórják a magyarokat.”⁵⁸²)

Kudlik Rezső „magyarkodása”

A két világháború közötti délszláv államhatalom (helyi szerveinek) hol álságos, hol cinikus, hol nyíltan ellenséges nemzetiségpolitikájáról, a nemzetiségeket mindvégig negatíve megkülönböztető diszkriminációjáról nyíltan írni igen kockázatos lett volna 1976-ban. Ilyenről nincs is szó a *Rózsaméz*-ben, hiszen Gion megtanulta a leckét egy korábbi szókimondó regénye, a *Testvérem, Joáb* kiadása körüli hosszas huzavonában.⁵⁸³ Ezért a regényben a magyar nemzetiségű szereplőket sosem nemzetiségük, hanem kizárólag kommunistaságuk miatt inzultálják: a magyar nacionalistaság vádjá csak ürügy a hatalom számára, hogy egyéb indítékait leplezze.

⁵⁸¹ *Rózsaméz* [1976], 434.

⁵⁸² *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 591.

⁵⁸³ Vö. GEROLD, *Gion Nándor*, 55–61.; HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 54–62.

Amikor Kudlik Rezső boltos csődöt jelent, és a csendőrök – persze nem az igazság érvényre juttatása érdekében, hanem az újvidéki nagykereskedők nyomására – rá akarnak ijeszteni, hogy többet ne folyamodjon ehhez a gazdasági trükkhöz, akkor a pincéjébe kézigrátnátot rejtene, hogy magyarkodással – azon belül nyilván irredentizmussal, de ezt az írónak még ilyen körítéssel sem volt célszerű leírnia – vádolhassák. Ezt olvassuk: „Magyarkodunk, mi? Melyik titkos magyar szervezetnek vagy a tagja? – De kérem – emelte fel a kezét Kudlik Rezső. – Én sohasem magyarkodtam. Ezt senki sem mondhatja rám.”⁵⁸⁴ A hatalom a koholt váddal két legyet üt egy csapásra. A mentegetőző Kudlikot azért, hogy az elháríthassa magáról a vádat, feljelentővé teszi: magyar és szerb kommunistákat kell bemártania, mintha ők dobták volna be a boltjába a gránátokat.

A Kudlik orra alá dugott listán három szerb és három magyar kommunista neve áll, akiket aztán egyszerre csuknak a fogdába.⁵⁸⁵ A regény írásának korában tehát a hatalom ártatlan magyar nemzetiségű áldozatának: 1) ideológiailag feddhetetlen, 2) a szerb elvtársakkal vállvetve küzdő, 3) velük együtt jogtalanul meghurcolt kommunistának kell lennie. Nyilván azért, hogy a régi idők helyi magyar kommunistáinak érdemeire: az ideológiáért vállalt szenvedéseikre tekintettel is védelem alá kerüljön a megírás korának magyar közössége.

A „titkos magyar szervezethez való tartozás” vagy a „nacionalista felbuzdulásból” elkövetett vétség vádja tehát csak a magyar kommunista mártírság kontextusában hangozhat el, de így legalább – alaposan becsomagolva – szó van róla a regényben. Az is az író ravasz fogásai közé tartozik, hogy Kuszli Dezső boltos, akiről Gion – sok ponton felismerhetően – Kudlik Rezsőt mintázta, valójában tényleg „magyarkodott”: a két háború között ő volt Szenttamáson a Magyar Párt helyi csoportjának egyik fő szervezője, ezért a hatóságok hatszor (!) bezárták, és azon felül is zaklatták. Majd pedig a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség oszlopos tagja lett, ami akkora „bűn” volt az 1944-ben bevonuló partizánok szemében, hogy sok tagtársával együtt őt is likvidálták volna, ha nem menekül el végleg a Délvidékről.⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ *Rózsaméző* [1976], 425.

⁵⁸⁵ *Uo.*, 427.

⁵⁸⁶ PINTÉR József, *Szennyes diadal*, 532.

A május elseji ünneplés

Május elsején egész Jankófalva (Szenttamás egyik legtöbbször említett negyede) Szenci Bálint kocsmájában – mint a közösségnek a katolikus templom mellett legfontosabb fórumán – szorongva várta a „szegény munkásemberek ünnepét”. És aztán mindenki ott énekelt a kocsmá előtt, a májusfa körül is. Ez megint csak értelmezhető az ideológiailag feddhetetlenként bemutatott egész vajdasági magyar közösség utólagos legitimálásaként is. De ha jobban megnézzük, a leírásban jótékony homály fedi, hogy az új ideológia melletti demonstrálás szándéka vagy inkább a (magyar) közösségi élmény vonzotta-e oda az embereket.

Jellemző, hogy a május elseji ünnepről azon kívül, hogy „szép”, semmit nem tudunk meg. Sehol nincs megadva a májusfaállítás eszmei tartalma, ráadásul a szokás – mint az a regényből is kiderül – jóval korábbi,⁵⁸⁷ a kommunisták csupán – nincs kifejtve, miért – egyszer csak elkezdték a magukénak érezni. Azt sem tudjuk meg, hogy milyen okkal/ürüggyel hívták meg az alkalomra az embereket, ami miatt olyan feszülten várták, hogy előtte egész Jankófalva a Szenci-kocsmában szorongott. Nem tudjuk meg azt sem, hogy milyen szónoklatok hangzottak el a májusfa alatt, ha volt ilyesmi; és azt sem, hogy mit énekeltek ott az emberek, pedig arról olvasunk, hogy énekeltek. Míg a Gion által leírt egyházi ünnepeknek rendszerint a művekből is megismerjük körülbelüli tartalmát, a május elsejének csak a legszükségesebb kerete jelenik meg. Hogy a „hereméheknek” nevezett uralkodó osztály mi miatt érezhette fenyegetésnek, arról sem esik szó. Viszont hagyománnyá vált, hiszen a történetnek az a vége, hogy „a jankófalviak a következő évben is májusfát állítottak a Szenci-kocsmá elé”,⁵⁸⁸ ami nyilván szintén jó pontot jelentett a helyi magyarság 1970-es évekbeli megítélése szempontjából.

⁵⁸⁷ „– Láttál már májusfát? – Láttam – mondta Gallai István. – Gyerekkoromban láttam először májusfát. Szép volt, az emberek énekeltek körülötte.” *Rózsaméz* [1976], 373.

⁵⁸⁸ *Uo.*, 378.

Földbirtokosverés május elsején

Ravasz megoldás az is, ahogyan bele van ágyazva a május elsejei epizódba a *Rózsamé*-ben szereplő egyetlen olyan eset, amikor magyarok vernek meg egy szerbet. A munkás- és parasztemberek előtt folyton nemes őseivel és állítólagos orosz cári rokonságával kérkedő Jakšić Savát⁵⁸⁹ viszont nem szerb volta miatt zavarják el a kocsmából, hanem mert undok kérkedő és népnýúzó földesúr. Emiatt az ideológiai felmentés készen lenne az elkövető magyarok számára. Meglepő módon viszont arról értesülünk, hogy a későbbi verést nem ezért kapja a földbirtokos, hanem mert korábban feljelentette a betyáros Török Ádámot a csendőrségen.

Az, hogy magyar fiatalok szerb gazdán személyes, sőt közösségi indítékból bosszút állnak, már nem lenne védhető ideológiailag. Viszont az eseten egy magyar kommunista, Bata János teátrálisan fölháborodik (figyelem: magyar védi a szerbet! – újabb jó pont a magyaroknak!); Bata János szerint ugyanis Török Ádám nem Robin Hood, azaz a (magyar) közösség igazságérzetének megtestesítője, hanem „rablógyilkos gazember”, „akit már régen fel kellett volna akasztani”, így nem méltó arra, hogy mások kiálljanak érte. „Ez a szegény munkásemberek ünnepe és ti elrontottátok. Most majd a csendőrök azt mondják, hogy magyarkodó, sovíniszta gyülekezetet tartottunk, és megvertünk egy szerb gazdát. Így bemocskolni ezt a szép ünnepet... Szégyenkezhetünk a szerb elvtársak előtt is”⁵⁹⁰ – mondja még Bata János, mondandója közepén reflexszerűen utalva arra, hogy

⁵⁸⁹ „Sava Jakšić a mutatoujját a magasba emelte, és azt mondta a kocsisának: – Először volt Jakša. – Đurađ Branković hadvezére – mondta a Vaszilij nevű kocsis. – Jakšanak volt két fia. – Stefan Jakšić és DMITAR Jakšić. – Stefanak volt három fia és három lánya. – DMITAR, Stefan és Marko, valamint Ana, Jelena és Irina – sorolta a kocsis. – Anát elvette feleségül Vaszilij Logovics Glinszki herceg. – Egy lányuk született: Jelena. – Jelenát elvette feleségül Vaszilij Ivanovics. – Két fiuk született: Iván és Georgij. – Ivánból orosz cár lett. – Rettegett Iván cár! – Úgy van – mondta kevélyen Sava Jakšić. – Rettegett Iván cár! Végignézett a kocsmában szorongó embereken, azok hallgattak, őrizgették poharait, Sava Jakšić pedig fáradhatatlanul ismét a magasba emelte mutatoujját...” *Uo.*, 375.

⁵⁹⁰ *Uo.*, 377.

csakis azért hozhatják fel valakivel szemben a „magyarkodás” vádját, hogy a kommunistát büntethessék benne.

Miután a suhancok a fenti „beszólásáért” Bata Jánost is megverték, a hatóságok valóban a legsötétebb forгатókönyvet követték: álságos módon „letartóztatták Bata Jánost és Adamkó Mátyást. Azzal vádolták őket, hogy zavargásokat szítottak, és nacionalista felbuzdulásból véresre verték Sava Jakšićot.”⁵⁹¹ A történet közepe merész, a keretezés és a sok csavar (kérdő földbirtokos – magyar kommunista mártírok) viszont védhetővé teszi az egészet. Ugyanakkor a regényben nemcsak Jakšić Sava, hanem még a szerb közigazgatás is kap egy pofont azzal, hogy ebben a helyzetben is be van mutatva nyilvánvaló hamissága.

És ami hiányzik a regényből

A munkásmozgalmi témák terjengős leírása kiáltóvá teszi a korszakban létezett, de a *Rózsamé*-ben meg nem írt nemzetiségi-társadalmi problémák, illetve ezekhez köthető események hiányát. A magyar földbirtokosokat kisemmiző, birtokaik felosztásakor a népes magyar napszámosrétegnek nemhogy földet nem juttató,⁵⁹² de azt még a munkaalkalomtól is megfosztó,⁵⁹³ így nyomorba döntő és kívándorlásra kényszerítő⁵⁹⁴ jugoszláv földreformról például nincs egy szó sem a regényben. A magyarok 1922 elejéig tartó állampolgári jogfosztottságáról,⁵⁹⁵ politikai érdekképviselésük ellehetetlenítéséről,⁵⁹⁶ sőt – a kommunista mozgolódásokat kivéve – semmiféle politikai reményeiről vagy tervezetéseiről sem olvasunk. Az ideologikus szál terjedelmét látva viszont egyrészt azt érezzük, hogy mennyire meg lehetett kötve az író keze, ha ezeket pedig ilyen alaposan volt kénytelen beleírni a regénybe; másrészt a korábbiakhoz képesti színvonalasítást érzékelve biztosak lehetünk benne, hogy Gion nem kedvvel dolgozott, hanem csak a kötelező penzumát róttá le.

⁵⁹¹ Uo., 378.

⁵⁹² JANJETOVIĆ, I. m., 30.

⁵⁹³ Uo., illetve CSUKA, I. m., 378–384.

⁵⁹⁴ Uo., 95–100.

⁵⁹⁵ DÉNAVÁRI Zoltán, *Jászai Oszkár és Dettre János politikai programadása a Bács-megyei Naplóban = Magyarország és a Balkán a XX. században*, 48.

⁵⁹⁶ Vö. például CSUKA, I. m., 107.

Gallai István társutas autonómiája

A regény főszereplője, Gallai István nem ideológiai program szerint megrajzolt karakter, de példaképpé emelt magyarként ő sem maradhatott ki a májusfaállításból és a sztrájkszervezésből. Az ő társutas autonómiája abban mutatkozik meg, hogy bár segít felállítani a májusfát (amelyet majd a felesége, Rézi lelkesen díszít fel), nem annyira az ideológiai tartalom, mint az ünnep és a vele járó vidámság kedvéért teszi. Gallai ugyan a sztrájkszervezésben is kulcsszerepet visz, mégsem engedi, hogy a politikai aktivitás olyan mértékben eluralkodjon a magánéletén, mint például Krebs Péternek. Végő soron még az is fontosabb számára a sztrájk szervezésénél, hogy vasárnap délután szokása szerint nyugodtan zenélhessen a környékbeli gyerekeknek.⁵⁹⁷ Kommunista sógora nem is érti alapvetően közéletietlen hozzáállását, ezért teszi fel neki a kérdést, hogy mit akar tulajdonképpen, amire Gallaitól az a regénytől teljesen elütő stílusú, ezért – nem is tőle, hanem az írótól – őszintétlennek érzett válasz érkezik: „Sztrájkra izgatni.” Ugyanitt Gallai szájából a sokkal hitelesebb, mert sokkal inkább hozzá illő „Sokáig akarok élni” kívánság is elhangzik, amit újból a disszonáns, üresen kongó „De kívánom, hogy ti megváltoztassátok a világot” mondat követ.

Biztos, hogy a tetralógia leggyengébb része a fenti párbeszéd, különösen az idézett két felelet. A regény(sorozat) egészét tekintve, hasonló minőségromlást tapasztalunk a szenttamási proletariátus munkásmozgalmi előtörténetének és május elsejének leírását olvasva is. A szériából csak a sztrájkszervezés történetét érezzük sikerültebbnek, de arról is lerí, hogy szakmányban, hogy „muszájból” készült. Gallai – a történet szerint – akkoriban még önként állt a kommunisták mellé. Arra viszont, hogy később kénytelen volt agitálni „ezeknek a patkányoknak [...], ha élni akarunk”,⁵⁹⁸ természetesen majd csak a szocialista rendszer bukása után megírt, a negyvenes évek második feléről szóló regényben kerülhetett sor.

⁵⁹⁷ *Rózsaméző* [1976], 393.

⁵⁹⁸ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 696.

A művészet legitimálása

Úgy tűnik, nemcsak a magyar közönségnek, hanem a művészetnek is szüksége volt a legitimálásra a regény megírásának korában. Bár Gion főhőisével, Gallai Istvánnal is megfuttatta az elvárt ideologikus köröket, közben megvédette életmódja és művésze igazát a harcossal kommunista Krebs Péterrel vívott szópárbajaiban. Bár íróként lenyelte és az olvasókkal is lenyelelte a békát (értsd: megírta és elolvastatta regénye ideologikus szálát), példakép nagyapja szájába adva azt is leírta, amit csakugyan fontosnak tartott az étellel és a művészettel kapcsolatban.

Hiába mondja Krebs Péter Gallainak a regényben, hogy „Együtt fogjuk elvenni a rózsamézet, és mindenkinek egyformán osztunk belőle. Ez az egyetlen lehetséges mód, a citeráddal, a papírszalagokkal meg a meséiddel semmire sem mész”⁵⁹⁹ – azt érezzük, hogy nem neki van igaza, hanem Gallainak. Hiszen a népboldogító ideológiák és az azokat megvalósítani igyekvő rendszerek jönnek-mennek, de ami valóban maradandó, azok nem az osztályharcos erőszakkal megszerezhető földi javak, hanem amelyeket Gallai István tart sokra: az emberség és a művészet tárgyai. Hiába mondja aztán Krebs Péter harcossal osztályöntudattal Gallai Istvánnak azt is, hogy „citerázol váryjánosoknak, törökádámoknak, szencibálintoknak, johannschankoknak is. Legalább megválogathatnád, hogy milyen embereknek citerázol”,⁶⁰⁰ mert az osztályokba skatulyázó kommunista elgondolással szemben Gallai Istvánnak a művészet humánusabban egyenlősítő voltáról szóló válaszát érezzük igazabbnak, hiszen a művészet is abba a körbe tartozik, amitől ember az ember. Ahogy Gallai megfogalmazza: „Amikor a citeraszót hallgatják, valamennyien egyforma emberek.”⁶⁰¹ A művészet, aminek befogadására csak az ember képes, illetve aminek élvezete minden embert megillet, az teszi igazából emberré az embert. Így Gallai István azért is példaképe lehetett író unokájának, mert személyválogatás nélkül mindenkinek játszott, tehát igazi művész volt.

⁵⁹⁹ *Rózsaméz* [1976], 397.

⁶⁰⁰ *Uo.*, 397. – Később majd még „schwarzjenőkről” is olvasunk (*Uo.*, 403.). Jellemzőnek tartom, hogy nincs az emblematisus népnézők felsoroló listán szerb név!

⁶⁰¹ *Uo.*, 397.

A rózsaméz megtalálása

A helyi magyarság mellett végül a művészet is nyer politikai legitimitációt a regényben, hiszen az „álmodozó” Gallai lett az, aki amellett, hogy nem engedett azokból a dolgokból, amelyeket Krebs Péter haszontalanságnak bélyegzett, ravasz beszédével megadta azt a szikrát, amelytől fellobbant a sztrájk tüze az egész környéken. Amikor pedig a sztrájk alatt sikerült az egyik „hereméhtől” valódi rózsamézet lopnia, utána „apró gyerekek járultak áhítattal Gallai István elé, kitátották a szájukat, mint szentáldozáskor. Gallai István mind-egyiknek adott egy kanál rózsamézet.”⁶⁰²

Ez az esemény a Gion által leírt munkásmozgalmi üdvtörténet tetőpontja lehetne (állítólag annak is tartották némelyek⁶⁰³), hiszen sikerült elvenni a népnőzótól a regény címében is szereplő, minden jót: egészséget, életerőt, fiatalságot stb. hozó rózsamézet, és szétosztani a nép között. Ráadásul mindez szimbolikus időpontban, a sztrájk alatt történt. Ugyanakkor többszörösen is megbicsaklik a történet, hiszen a rózsaméz csodálatos hatásáról szóló mesét Gallai István találta ki, és csak a gyerekek hitték el. Másrészt a nagyon is vallásos hasonlat, az „áhítattal [...] mint szentáldozáskor” ide való „betolakodása” kifejezi, hogy a tökéletes materializmus az ember lelkének magasabb szükségletei miatt soha és sehol nem képes teljesen érvényre jutni. Hitre is szüksége van az embernek a boldogsághoz, illetve főként arra van szüksége: még ahhoz is, hogy az életben megszerezhető materiális javak teljességét jelképező rózsaméz kifejtthesse állítólag áldásos fiziológiai hatásait:

Erőt ad – mondogatta Gallai István. – Sohasem fárad ki az, aki a rózsamézből eszik. [...] Kétkedve vigyorgó kamaszok is sorba álltak, kekrekre nyitották a szájukat, lenyalták a kanálról a rózsamézet. – Most már sohasem fáradunk el – heccelődtek idétlenül. – És nem fázunk a legnagyobb hidegben sem. [...] Később valaki közülük ingujjra vet-

⁶⁰² Uo., 418.

⁶⁰³ Vö. Gion Nándor rádiós és színházi évei. Beszélgetés Franyó Zsuzsanna színházi dramaturggal és Vajda Tibor rádiós rendezővel. Elhangzott a Szenttamási Népkönyvtárban 2014. február 7-én, Németh Dezső hangfelvétele.

között. Aztán valamennyien ingujjra vetkőztek, volt, aki az ingét is lehúzta magáról. Borús, hideg tavaszi nap volt, de az ingujjra vetkőzött, félmeztelen kamaszok nem fáztak. Mindenkinék bizonygatták, hogy nem fáznak.⁶⁰⁴

Afőlött is nehéz szemet hunyni, hogy ahhoz a bizonyos rózsamézhez Gallai István mégiscsak lopással jutott. Tehát a történet számos önellentmondásba keveredik, és végső soron az derül ki belőle, hogy amint a mennyiség nem fordul minőségbe, úgy a lelkiek és szellemiek nem válthatók fel anyagiakkal; főleg nem helyettesíthetők az előbbieket az utóbbiakkal; a legnemesebb eszméket pedig különben sem lehet lehúzni a földre.⁶⁰⁵ Az abszolút pozitív szerepű, naiv idealista Gilike is valahogy ebbe halt bele: hiszen bár „okosabb volt, mint mi valamennyien. Elkövetett azonban egy nagy-nagy hibát: igazából [!] meg akart tanulni lovagolni. Ha megmarad az ujjainál, és azokkal játszik, már ő volna a legjobb lovas a világon, és továbbra is legboldogabb volna közöttünk.”⁶⁰⁶ De mivel *igazából* felült a disznóra, az a vízbe vágatott vele, és belevesztette...

Az objektív határok elfogadása

A kommunizmus megvalósítását célzókon kívül a magyar közösség politikai szerveződéseiről, más terveiről, vágyairól tehát nincs nagyon szó a regényekben; az ünnepeikről annál többször. Hangsúlyosan olvasunk például a december 26-i, a tiltás idején a karácsony közösségi élményét is biztosító István-napok megüléséről. Ennek folytonosságát Gion gyerekkorában az ő családjukban még a vallás-, illetve közösségellenes rendszer sem tudta megtörni azzal, hogy tiltotta a karácsonyt. (Más magyar közösségekben viszont – például még egy olyan erősen magyar többségű városban is, mint Zentán – sikerült megtörni a magyarság ünnepi egységét és elhalványítani a karácsony „összközösségi” jelentőségét, azzal, hogy sok magyart is „áttértettek” a

⁶⁰⁴ *Rózsaméz* [1976], 418.

⁶⁰⁵ Vö. BABITS Mihály, *Magyar költő kilencszázötvenkilencben*, Nyugat 1919/14–15.

⁶⁰⁶ *Virágos Katona* [1973], 88.

fenyőünnepre.⁶⁰⁷) Gallai István családjában mindig – még 1944-ben is – megtartották a karácsony másnapi István-napot, ami az utóbbi esetben különösen bátor cselekedetnek számított. Gion világában is az számít a legfőbb értéknek, ha az emberek elfogadják a lehetőségek objektív és megváltozhatatlan határait, de az azokon belül lévő játékteret maximálisan kihasználják. A személyes szférába nem engedik be a politikát, és – ha máshol nem is lehet – legalább saját szűkebb családi körükben tűzön-vízen át kiállnak a számukra fontos személyes dolgokért, értékekért, amelyek mindennapjaikat meghatározzák: megélik és megőrzik azokat. Ahogy Gion explicite kifejtette: „Az észszerűség és az érzelmek összehangolása nagyon mély és dacos bölcsesség. Bölcsesség olyan értelemben, hogy elfogadja azt, ami elkerülhetetlen, és amin nem tud változtatni. De csak azt. Ahhoz alkalmazkodik is zokszó nélkül. Ezen túl azonban nem ismer megalkuvást a legapróbb részletekben sem. A saját világáért, életviteléért és mindenért, ami fontos neki, naponta kész verekedni. Szó szerint. Világot teremt maga körül, követésre csábít. Ilyen emberek tartanak össze kicsi vagy egészen nagy közösségeket...”⁶⁰⁸ Gallai ez alapján vett részt a májusfaállításban és a sztrájkszervezésben, Rézi pedig például ezt mondja a ronkóit is fogva tartó és éheztető lágerparancsnokról: „Hosszú, sovány legény, kicsit hajlott háttal jár, mondtam is neki, hogy húzza ki magát, már csak azért is, mert egyenruha van rajta.”⁶⁰⁹

Megtorpanás a regényírásban – és az áttelepülés utáni folytatás

A rendszerváltás előtt Gion főként ifjúsági regény formájú allegóriákban írta meg az 1941-től 1944-ig tartó magyar uralmat és az 1944-es vérengzéseket, illetve a kisebbségi sorsba kerülés második felvonását a második világháború végén: ezekről a következő utáni fejezetekben lesz szó. Ha Gion már 1990 előtt tovább írta volna történelmi

⁶⁰⁷ Vö. HAJNAL Virág–PAPP Richárd, *Vallás és etnicitás a Vajdaságban három esettanulmány alapján = A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*, szerk. A. GERGELY András–PAPP Richárd, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007, 157–159.

⁶⁰⁸ *Kimerítetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981], 215.

⁶⁰⁹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 676.

regénysorozatát, a folytatásban is a magyarságot szocialista-kommunista módon legitimáló stratégiát követte volna, legalábbis erre enged következtetni még egy 1988-as nyilatkozata is: „most következik talán a legfontosabb, a második világháború éveinek és az utána közvetlenül következő időszaknak a bemutatása. Arról kell ebben beszélnem, hogy [...] alakul-e például magyar partizánosztág, amely majd igazolja a helyi magyarság ittlétét és bekapcsolódását a háború utáni ország, a szocialista Jugoszlávia életébe.”⁶¹⁰ Azt mondta tehát Gion még 1988-ban is, és talán arról is írt volna, amit egy történész így fogalmazott meg: „A Petőfi-brigádról kialakított diskurzus egyrészt azt szolgálta, hogy a délszláv népek felé igazolja a magyarok mentesítését a kitelepítéstől, és beemeli őket az egyenrangú nemzetek és nemzetiségek szocialista és öngazgatású közösségébe. Másrészt [...] hogy alapja legyen egy új jugoszláviai magyar identitásnak.”⁶¹¹

Ám arra, hogy Gion (színleg) ebben a szellemben lett volna kénytelen folytatni regénysorozatát, már nem került sor, Budapestre költözése után született írásaiban már a cenzúra bilincseitől szabadon írhatott. Krebs Péter haláláról például ilyen öniróniával tudósít egy elvtársa az *Ez a nap a miénk* című regényben:

Budapest ostromát túléltek, ujjongva fogadtuk a Vörös Hadsereg katonáit, pártkönyvecskéinket mutogattuk nekik. A nagy zűrzavarban azonban a szovjet elvtársak nem értették a szavainkat. Marhavagonba tuskoltak és vonattal vittek bennünket valahová. Napokig utaztunk és sokat vesztegeltünk a nyílt pályákon. Nem tudtuk, hogy merre járunk. Péter rosszul lett, vért hányt. A temesvári vasútállomáson halt meg. Mások is meghaltak. [...] Nagyon szerettem az öccsét, jó elvtárs volt, és végzetes tévedés áldozata lett. Osztozom az Ön fájdalmában. Istenem, hogy mi mekkora barmok vagyunk!⁶¹²

A lelkes kommunista Krebs-Keveházi Péter tehát a felszabadító orszoknak köszönhetette, hogy idő előtt távozott ez árnyékvilágból. Ehhez hasonló sorsfintor Gionnál az is, hogy a magyarokat lenéző, az

⁶¹⁰ *Kisebbség, többség, emberség. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1988], 229.

⁶¹¹ MÉSZÁROS Zoltán, *A Petőfi-brigád, 1943. augusztus 15 – 1945. április 1. = Magyarország és a Balkán a XX. században*, 222–223.

⁶¹² *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 685.

SS-be önként belépő Stefi Krebs családja Magyarországon éli túl az 1944–45-ös fordulatot, a hadifogságból visszatérve pedig Stefi maga is Százhalombattán kezdhet új életet. De az már egy másik történet.

A regény forrása – és a forrás kritikája

A *Rózsaméző*ben olvasható munkásmozgalmi események egyik forrása magának az egyik szereplőnek, Morel Andrásnak *Élet Rajz. Munkásmozgalmi életem. Egy küzdelmes élet* című önéletírása.⁶¹³ A napló tartalmát Gion író lévén – természetesen – önkényesen használta fel a *Rózsaméző*ben és folytatásában, az *Éz a nap a miénkben*. Hogy Gion a szerb uralom mellett a kommunistákat sem szívelte igazán, a következőkből látszik: bár Morel Andrást a rövid magyar uralom alatt is megkínózták meggyőződéséért, Gion Morel szenvedéseit mind a Jugoszláv Királyság korszakába vetítette vissza, és a kis magyar világban játszódoó regényébe kevésbé vette át Morel írásából a magyar csendőrökre és honvédekre nézve terhelő részeket. Sőt, gyáva és el-lenszenves figuraként ábrázolta magát Morelt is.

Ezekért a tendenciózus valóságferdítésekért a „realista” Giont akár nacionalistának is tarthatnánk, ám ez alól mindenképpen fel-menti őt, hogy máshol pedig a magyarok ellen „fűj”: az 1941-es szenttamási bevonuláskor a szerbek által elkövetett orvlövöldözés-ről például alig ír,⁶¹⁴ a honvédek válaszcspását viszont felnagyítja. Menti Giont az az önirónia, sőt olykor nyílt önkritika is – erről egy későbbi fejezetben lesz bővebben szó –, amelyet a saját elfogultságai-val szemben a nemzeti érzés terén is alkalmaz. Csak egy-két példát említve: egy novellájában kimondják róla – azaz ő maga mond(at)ja ki saját magáról –, hogy ő „amolyan íróféle ember”, aki „hajlamos a nemzeti túltengésre”;⁶¹⁵ egy, a Népszabadságnak adott interjújában pedig „nemzeti elfogultságai” miatt mentegetőzik: ezekre származás-t és ifjúkori helyzetét hozza magyarázatul és mentségül.⁶¹⁶

⁶¹³ A füzet tartalma az eredeti naplóból vett bőséges részletekkel itt olvasható: NÉMETH István, *Morel András kockás füze*, Híd 1972/11., 1401–1413.

⁶¹⁴ PINTÉR József, *Szennyos diadal*, 61, 70–73.

⁶¹⁵ *Maradjon a galamb* [1993 u.], Forrás 2017/2.

⁶¹⁶ *Kiderült, hogy kissé elragadtattam magam*, Népszabadság 1994. május 17., Budapest melléklet, VIII. oldal

A KATONÁK MÉG NEM JÖTTEK VISSZA

A LEGÉRDEKESEBB ELHALLGATÁSOK ÉS ALLEGÓRIÁK

„VIRÁGNYELVI TRÜKKÖSKÖDÉS” – ÚJABB CSELEK A VIRÁGOS KATONÁBÓL

1973-ban jelent meg Gion történelmi regényfolyamának első kötete, a *Virágos Katona*. Cselekménye 1898-ban indul és 1918 tavaszával ér véget, a sorozattá terebélyesedő regényfolyam pedig az 1950-es évekig mutatja majd be a délvidéki Szenttamás történetét. A *Virágos Katona*ban utalások vannak az első világháború elvesztésére, amit a szereplők biztosra vesznek: „Ezt a háborút szerencsére elveszítjük – mondta a verbászi [német] evangélikus lelkész, és kezével nagy keresztet rajzolt a levegőbe. [...] kellene egy ideiglenes szerb uralom, hogy megállítsa az elmagyarosodást. Remélem, a szerbek feljönnek idáig.”⁶¹⁷ Az

egyik magyar szereplő pedig ezt mondja: „[Váry János és Frédi nagyságos úr] folyton arról beszélnek, hogy mi lesz azután, hogyha elvesztettük a háborút. – Elveszítjük a háborút? – Persze. A Monarchia szét fog hullani.”⁶¹⁸ Mégis, 1918 tavaszán a történelmet kicsit is ismerők és a regénybeli utalásokat felfogók számára meghökkentő módon idillel: békével, szerelemmel, házassággal, szóval teljes happy enddel fejeződik be a kötet. Sőt, a későbbiekben tetralógiává szélesedő regényfo-

Gion Nándor, az Újvidéki Színház igazgatója színházi jelenetek képeivel.
Németh Máttyás felvétele

⁶¹⁷ *Virágos Katona* [1973], 175.

⁶¹⁸ *Uo.*, 179.

lyamnak az 1898-tól az 1950-es évekig szinte hiánytalan kronológiát tartó cselekményében itt egy markáns szakadás is következik. Erre a kiabáló hiátusra eddig talán még senki nem mutatott rá, valószínűleg azért nem, mert olyan feltűnő, hogy kibőki az ember szemét. Hiszen a sorsfordító 1918-as év legeseménydúsabb része (nyara, ősze, tele), a teljes 1919-es év, illetve az 1920-as év eleje is hiányzik a cselekményből!

Akácvirágzás és esküvő

Hogy mi történt Szenttamáson (és a Délvidéken) a tetralógia időszagjának 1918-as tavasz végi és 1920-as tavasz eleji szakadása között? A regényszöveg 1918-as utolsó és 1920-as első elvarratlan szálai nem nagyon utalnak rá, sőt a történet jelentéshálójának felszínén inkább elkendőzik a történeteket. A *Virágos Katona* 1918 májusában azzal végződik, hogy a frontról hazatért Gallai István és Krebs Rézi bejelentik a községházán, hogy össze akarnak házasodni, majd csókolóznak a községháza lépcsőjén, „mintha máris házasságok volnának”.⁶¹⁹ A regény végi esküvő ügyes írói fogás. Ha tetszik, cseles példázat. (Hogy valóban írói fogás, azaz Gion nem családjának általa ismert pontos történetét írta meg, az nagyanyja, Krebsz Rézi feljegyzéséből tudható, aki azt írja, hogy valójában évekkel később kötött házasságot Gallai Istvánnal: „A fiam, István született 1919-ben, a lányom született 1921-ben, és törvényesen esküdtünk 1924-ben.”⁶²⁰)

Gion történetében vagy – ha úgy tetszik – példázatában Gallai István a háború okozta megrázkódtatás által nő fel végre: megérti, hogy soha többé nem menekülhet el a *Virágos Katona* nyújtotta álmovilágba. Az író által „előrehozott” házasságkötéssel kezdődik el Gallai önálló, felnőtt élete. Ekkor költözik el szüleitől, és utána felesége családjánál, a sváb Krebséknél lakik. Gallaiék házasságkötése szimbolizálhatja a műben megjelenített közösség szempontjából vett „mi”, azaz a vajdasági magyarság felnőtt, önálló (értsd: kisebbségi!) életének a kezdetét, hiszen amint az a fent hivatkozott utalásokból tudható, a Délvidék hamarosan el fog szakadni az anyaországtól. A történetben a friss házasságokkal együtt a természet is ünnepel: tető-

⁶¹⁹ *Uo.*, 197.

⁶²⁰ KREBSZ Teréz feljegyzése, idézi: HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 94.

pontján van az akácvirágzás. Mintha Gion dacosan ellenkezne Szentleky Kornélnak *Akácok az őszben* című, a Délvidék elszakítottágának fájdalmát (is) kifejező versével:

Állnak az akácok bús, bácskai őszben,
kopaszul, szegényen s türelmesen állnak,
szél rázza fejüket, fejsze csap húsukba.
Nincsen épp jó sora az ákácifáknak.

Állnak csendben, árván a csatorna mentén,
állnak szerteszórva a Tisza vidékén,
akác-bánatokról sir zörgő harasztjuk...
Fanyar akácfüstöt fúj a zsellér kémény. [...]

Ne nyögjetek, tarlott, bácskai akácok,
sáros világtoknak ha nincs fénye, pírja,
lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május,
s a sok ákácillat összeborul sírva!⁶²¹

A főszereplőpárosnak a községházán való beiratkozása a küszöbön álló kataklizmára reflektálva a természettel együtt hirdetheti az élet folytatásának szükségességét a legnehezebb helyzetekben is. Az esküvő arra is alkalmas, hogy hangulatilag elterelje a figyelmet a hamarosan elkerülhetetlenül bekövetkező tragédiáról: „Szép verőfényes tavaszi nap volt, fehér akácvirágok illata érződött a levegőben, és gyors szárnyú, apró madarak repültek az ég felé”⁶²² – olvassuk; s itt, a regény legvégén még a jog és az igazság is valószínűtlenül látványosan diadalra jut, mint soha korábban és soha azután, mert kiderül, hogy a hatóságot mindaddig kicselező Török Ádámot csodálatos módon elfogták a (még éppen) magyar csendőrök. (Hogyan juthattott csendőrkézre a számonkérés elől mindaddig sikeresen meglógó, most is megtalálhatatlan búvóhellyel, megbízható segítőkkel és a lopott csónak formájában biztos egérúttal rendelkező Török Ádám? Talán saját maga adta fel magát a hatóságnál? Sosem tudjuk meg.)

⁶²¹ A teljes vers olvasható például: *Ezredéve itt. Délvidéki magyar olvasókönyv*, szerk. BORI Imre, Forum, Újvidék, 2004, 270.

⁶²² *Virágos Katona* [1973], 197.

Gallai István és Rézi pedig a községháza lépcsőjéről látják, hogy Török Ádámot végigkísérik a főutcán, és közben azt kiabáltatják vele, hogy mint katonaszökevény elárulta a hazáját. Közben pedig a rablógyilkos – aki ha érdeke azt diktálta, elvette, ami a másé, és eddig semmi jelét nem mutatta, hogy erkölcsi aggályai lennének –, talán azért, hogy könnyítsen a lelkiismeretén, igyekszik embertársai sérelmére elkövetett gáztetteit kikiabálni.

„Az emberek, a kalapok felett meg összeborultak az akácfaék fehér koronái, az ágakról tömött fürtökben lógtak a virágok, és nevettek, nevettek a napfényben”⁶²³ – így ér véget a regény. Szerelmi idill, tavasz, a jog és az igazság győzelme... Hogyan érhet véget az 1918-as év tavaszán a felhőtlen öröm, sőt már-már a mámor jegyében egy olyan magyar regény, amely a Délvidéken (vagy bármely más éppen akkoriban elcsatolt magyarországi területen) játszódik? Mert bizony ezzel ér véget. És utána snitt.

A hiányzó két év

A regény folytatásának pedig, amely teljes egészében a kisebbségi sorsot, a magyar nemzetiség sorvadásának időszakát hozó királyi Jugoszláviában játszódik, annak meg az eleve idillt ígérő *Rózsaméx* a címe. A *Rózsaméx* úgy veszi majd fel a történet fonalát, hogy megint tavasz van, és két egymást régen látott szenttamási ember boldogan összetalálkozik: „1920 tavaszán egy napsütéses szombat délután a verbászi vasútállomáson összetalálkozott két toprongyos szenttamási ember, Csoszogó Török Ádám és Gion Antal. Boldogan összeölelkeztek, rázogatták egymás kezét, a nagydarab Török Ádám még a magasba is emelte a kis, zömök Gion Antalt, és megforgatta a levegőben. [...] Nevetve nézegették egymást, izzadtak a napsütésben.”⁶²⁴ 1920 van tehát, és újra béke, barátság, napsütés és nevetés...

Természetesen valamiképpen azért reflektálniuk kell az elmúlt évekre. Mindazzal kapcsolatban, ami történt, nagyon visszafogottan – visszafogottabb már nem is lehetne – mindössze a „helyzet” szó hangzik el, és talán nem véletlenül, éppen Gion Antal szájából: „Én

⁶²³ *Uo.*, 198.

⁶²⁴ *Rózsaméx* [1976], 203.

csak Magyarországon tudtam meg, hogy mi a helyzet, Novgorodban nem hallottam az új határokról. Amikor Magyarországon egy szemüveges tiszt megmondta, hogy új határok vannak, csak hüledeztem. »Hogyhogy?«, mondogattam, és olyan bambán viselkedtem, hogy a tiszt kidobott az irodájából.⁶²⁵ Ezek a mondatok olyan történelmi tényre utalnak, amelynek megtörténtét természetesen senki, a jugoszláv kommunista vezetés sem kérdőjelezte meg, sőt a szerbeknek örömteli is a fejlemény. Mégis úgy látszik, hogy az, hogy egy akár csak ennyire érintőleges utalás is történjen egy olyan, a magyarok számára fájó, kényes témára, mint a trianoni országvesztés, azért egy *Gion* nevű szereplőnek kellett számon kérhetőnek lennie – még a regényben is. Gion Nándor ugyanis tudta – rádiós szerkesztőként, színházigazgatóként gyakorolta is –, hogy a legjobb taktika a hatalom gyanakvásának leszerelésére, ha a rábízott közösség érdekében vezetőként rögtön személyesen vállalja a felelősséget a legrázósabb dolgokért – ahogy erről már volt szó.

Elhallgatás, szépítés

Az elhallgatás retorikai alakzatai jelennek meg a tetralógia első két regényében az olyan kényes témák körül is, mint például az 1918-as felségváltáskor és utána a helyi magyarokat változó intenzitással, de évtizedeken keresztül ért atrocitások.⁶²⁶ Az ezzel kapcsolatos szereplői megnyilatkozásokra a közömbösség, a tudatlanság, sőt az eufemisztikus hozzáállás a jellemző. Amit ezzel kapcsolatban olvasunk, mindössze annyi, hogy a betyáros, de tulajdonképpen mindvégig rokonszenves Török Ádám a szerbeknek köszönheti, hogy nem végezték ki, sőt hogy a börtönből is kiszabadult: „– Szenttamáson hogyan viselkednek a szerbek? – Nem tudom – mondta Török Ádám. – Nem tudom, hogyan viselkednek. Én mindenesetre hálás vagyok nekik, hogy megmentették az életemet.”⁶²⁷ Kicsit később szerepel egy másik nyilvánvaló utalás arra, hogy bekövetkezett a szerb megszállás, majd pedig elkezdett kiépülni a jugoszláv közigazgatás

⁶²⁵ Uo., 206.

⁶²⁶ Vö. CSUKA, *A délvideki magyarság története* – a könyv 500 oldala tulajdonképpen másról sem szól, mint a magyar nemzetiség fenyegetettségéről, illetve – a többnyire sikertelen – közösségi önvédelmi kísérleteiről.

⁶²⁷ *Rózsaméző* [1976], 205.

Szenttamáson. A leírás úgy kezdődik, hogy „miután bejött a szerb hadsereg...”.⁶²⁸ Korábban csak a *Rózsaméx* kötetindító 1920-as évszáma és történelmi ismereteink igazíthattak el e tekintetben. Illetve még olyan finom utalások, hogy a csendőrfőnök új lehet, hiszen Stefan Krebs nem biztos a nevében: „Karalić vagy mi a neve annak a csendőrnek. – Karagić.” Illetve az a megjegyzés, hogy „gyorsan feltalálta magát Szenttamáson”,⁶²⁹ szintén arra utal, hogy délről érkezett. Az első célzást Gion később elkeni azzal, hogy Stefan memóriája mindig akadozni fog majd a csendőrfőnök nevének emlegetésekor. Viszont hogy a csendőrfőnöknek ismeretlen csengésű szerb neve van, mégis mindig emlékeztetni fog arra, hogy a részben Ó-Szerbiából jött szerbek már teljesen átvették a közigazgatást.⁶³⁰

A „győztesen menekülő” német hadsereg legendája

Az talán még hangsúlyosabbá teszi az 1918-as és az 1919-es év kimaradását Gion regényfolyamából, hogy a *Rózsaméx* elején két gondolatmenet is az „1920 tavaszán”⁶³¹ fordulattal indul, és a későbbiekben is mindössze két visszautalás történik a problémás évekre. Török Ádám utólag számol be arról, hogy sikertelenül próbált meg kifosztani egy Feketicsnél a senki földjén veszteglő német katonai szerelvényt, és közben elfogták a szerb katonák, majd börtönbe csukták.⁶³² Stefan Krebs pedig jó hetven oldallal később meséli el először kedvenc történetét az 1918-ban „győztesen visszavonuló” német hadseregről.

Mivel alig tudunk meg mást a fordulat évéről, a később többször is idézett, szinte majd elcsépeletté váló anekdota az 1918-as események emblémájává válik:

A magyarok már Feketics mögött álltak, a szerb katonaság még nem érkezett ide Újvidék felől. [...] Egyszer csak jön a hír, hogy Újvidék felől a visszavonuló német hadsereg maradácai közelednek. A felfegyverkezett szenttamási szerbek vezetője, Dobanovački vagy minek hív-

⁶²⁸ *Uo.*, 227.

⁶²⁹ *Uo.*, 224.

⁶³⁰ Vö. BOAROV, *I. m.*, 126–127.

⁶³¹ *Rózsaméx* [1976], 203, 220.

⁶³² *Uo.* 206.

ják, azonnal kiadta a parancsot, a hajóhidat húzzák földre, hogy a németek ne tudjanak átjönni a csatornán. A németek nem voltak sokan, talán egy zászlóaljnyi mindössze, példás rendben felsorakoztak a csatorna túlsó partján. [...] Egy német tiszt előrejött egészen a víz széléig, tiszta, vasalt egyenruha feszült rajta, a csizmája fényesre volt pucolva. A víz széléig jött, és átkiabált, hogyha a híd fél órán belül nem lesz a helyén, szarrá löveti ezt az egész bájzlit. [...] A híd fél óra múlva a helyén volt. A német katonák fegyelmezett sorokban átvonultak rajta, végigmasíroztak Szenttamáson. Én a disznópiacon voltam, láttam mindent, és akkor megértettem, hogy a német hadsereget nem győzték le. Az ilyen hadsereget nem lehet legyőzni.⁶³³

A történet egy német mulatságon hangzik el, és Stefan Krebs barátja, Jakob Art úgy fűzi tovább, hogy ő majd a szerbek feketicsi bevonulásának képeit idézi fel.

Német vágyak

Nem véletlen, hogy ez a két epizód egy német multság kontextusába kerül, és a Stefan által később is gyakran idézett történetnek nemhogy magyar szereplője nincs, de még a helyi magyar nézőpont is hiányzik belőle. Stefan a német katonákról beszél csak, őket dicséri, és őket várja vissza, ahogy az a történet sokszori ismételtetéséből majd ki is derül. Így bár a történetben meg van említve, hogy a magyarok már visszavonultak, az író elhalványítja azt a mozzanatot, hogy az esemény a régi Magyarország elmúlásához kapcsolódik. Azt a vonatkozását erősíti föl, hogy a fasizálódó németek Bácskában is abban bíznak, hogy Németország hamarosan újjáéled, és visszatérő hadseregével elhossa számukra politikai vágyaik teljesülését. Később ugyanis ezt olvassuk a történethez kapcsolódóan:

– Megalázták, de nem győzték le őket – mondta az evangélikus lelkész. – Németországot sohasem győzték le. Ma ismét erős, legerősebb Európában, és most visszafizeti a sok megaláztatást. [...] – Találkozni szeretnék még egyszer azzal a német tiszttel, aki szarrá akarta lövetni Szenttamást – mondta Stefan Krebs. [...] – Látunk mi itt még német

⁶³³ *Uo.*, 261–262.

katonákat, előbb, mint gondolnátok – mondta az evangélikus lelkész.
– De azok nem fognak csupán végigmasírozni a faluinkon. Itt fognak
maradni. Végleg itt maradnak.⁶³⁴

Jakob Art feketicsi története

A Stefan Krebs történetéhez kapcsolódó másik első világháború végi anekdotát is egy német, Jakob Art meséli el, mert Gion legfeljebb német szereplő szájába adva merete leírni, hogy a szerb katonáknak még „rendes egyenruhájuk sem volt”, amikor megszállták a Délvidéket. Ugyanakkor viszont a szerb megszállókat dehonesztáló állításával egyidejűleg a biztonság kedvéért a magyar katonákra is kellett tegyen egy elítélő megjegyzést, hogy tudniillik azok meg „fellázadtak a tisztjeik ellen”, és eldobálták a fegyvereiket. Természetesen azt is csak német mesélheti el, hogy a szerb katonák vezetője „egy rossz lovon ült, s első dolga az volt, hogy a csendőrlaktanyáról lefeszítette kardjával a magyar királyi címert”, amire a nevelőapja, „aki magyar parasztgazda, Gál Lajosnak hívják, elsírta magát.”⁶³⁵

Mesteri megoldás, hogy a történet egy többségében magyarlakta, kisebb részben német, szerbek által akkoriban még nem lakott településen, Bácsfeketehegyen (és nem pedig például a szerb dominanciájú Szenttamáson) játszódik: így objektíve is teljesen jogos Gál Lajos szomorúsága. A fontos esemény pillanatában pedig a nevelőapai–fogadott fiúi kapcsolat által érzelmi közösségben látjuk a két, a címer lefeszítésének szimbolikus pillanatában kisebbségbe kerülő nemzetiséget: a németet és a magyart. Hogy a történet ne váljon az író számára kockázatosná, azaz magyarkodással vádolható epizóddá, a végén Jakob Art is hirtelen a német hadsereget emlegeti: „Nem sírtam [...]. A német hadsereget nem győzték le. De azért sajnáltam a nevelőapámat” – teszi viszont még hozzá egészen finoman.

⁶³⁴ *Uo.*, 429.

⁶³⁵ *Uo.*, 262.

A lövöldöző cseh katona epizódja

Bár a fentiekben is érezhető az óvatos megfogalmazás és a finom állásfoglalás, az életmű szocialista Jugoszláviában írott részében kivételes az annyira jól sikerült példázat, mint a lövöldöző cseh katona története. E remek miniatűrben allegorikusan olvashatunk arról, hogy Gion hogyan értelmezte azt, ami a magyarsággal az első világháború végén, illetve közvetlenül utána történt. Sőt, nemcsak a magyarság első világháború végi tragédiájára, hanem talán a 20. század egész első felére is találhatunk utalásokat a történetben. Hogy nem valós a történet, hanem az író által konstruált példázat, abból tudható, hogy Gion bizonyíthatóan itt is eltért nagyapja élettörténetének általa ismert mozzanataitól. A részint nagyszüleinél nevelkedő, az öregek történeteit mindig figyelmesen meghallgató Gionnak ugyanis tudnia kellett, hogy nagyapja, Gallai István „az első világháborúban meg is rokkant *két-háromszor is*: lábára-kezire [...] elég súlyos rokkant volt” [kiemelés: K. Á.] – amint azt Gallai István lánya, Gion édesanyja nyilatkozta.⁶³⁶

A nevezetes epizódban viszont Gallai István és szenttamási zsidó bajtársa, Lusztig Feri testileg teljesen épen, egyetlen karcolás nélkül vészeli át a harcokat, a bajok csak a fegyverletétel után kezdődnek:

az oroszok kissé távolabb tőlünk betörtek a vonalainkba, és a hátunk mögé kerültek. Meg kellett adni magunkat. Felemelt kézzel léptünk ki a fedezékből, és akkor egy átszökött cseh katona lőni kezdett ránk. Két tompa ütést éreztem: a jobb vállamon és a könyökömön. A következő golyó talán végzett volna velem, de odarohant egy orosz őrmester, és félrelökte a lövöldöző cseh katonát. Csodálkozva meredtem a véresen lógó jobb karomra, nem akartam elhinni, hogy én is megsebesülhettem, hiszen nálam volt a képeslap. Szinte felháborodva fordultam Lusztig Ferihez, ő azonban már nem állt ott mellettem, arcra borulva feküdt a földön.⁶³⁷

⁶³⁶ *Gionfalva – Szenttamási portré*, rendezte TÓTH Barnabás, színes, magyar dokumentumfilm, Snittegylet Filmműhely, Budapest, 2008, 27 perc.

⁶³⁷ *Virágos Katona* [1973], 172.

A két magyar katona a háború végéig területi épségét megőrző Magyarországot, az átállt és újra felfegyverzett cseh katona a nagyhatalmi támogatással Magyarországból darabokat kihalító nemzetiségeket: szlávokat, románokat testesítheti meg; az orosz őrmester pedig a Trianonra rábólintó nagyhatalmak megfelelője lehet. A cseh katona Gallai István kezét meglöve egy életre megnyomorította, Luszitig Ferit pedig megölte; csak az orosz tiszt lélekjelenlétén múltott, hogy a következő pillanatban nem kapott Gallai is halálos lövést. Trianonra utalhat a történetben, hogy az ország belső ellenségei nagyhatalmi támogatással a már fegyverét letett országot támadták meg, foglalták el és nyomorították meg; mohóságuknak pedig csak a velük szövetséges nagyhatalmak nagyon tágan értelmezett mértéktartása vetett határt. (Mert gondoljuk el, ha nem parancsolnak nekik megálljt, a felbátorodott románok a Tiszáig tartották volna meg az általuk megszállt területeket, a szerbek pedig talán még ma is akkoriban általuk elfoglalt Baján, sőt Pécsen lennének.⁶³⁸ És – ha már cseh katona szerepel a történetben – az első világháború végén a „csehek” az Északi-középhegységre is igényt formáltak, a második világháború után pedig Nyíregyháza, Miskolc, Győr, sőt Szombathely vonaláig kértek volna Magyarországból.⁶³⁹)

Abba a mozzanatba, hogy éppen egy orosz őrmester lökte félre a magyarok elleni harcra nagyon fellelkesült másik szlávot, a fentiekén kívül az 1944-es szerb megtorlás több olyan esetét is beleérezhetjük, amelyben a vérengzésbe nagyon belemelegedett jugoszláv partizánokat szovjet tisztek állították le, illetve a Vajdaság némely településén ők hiúsították meg a már csaknem elkezdett vérfürdőt.⁶⁴⁰ Végso soron pedig arról is szól az epizód, hogy – mint a történetben a Gal-

⁶³⁸ Pécs és Baja 33 hónapig, egészen 1921 augusztusáig volt szerb megszállás alatt. Bővebben lásd: GULYÁS, *A Délvidék története a török kiűzésétől Trianonig 1683–1920*, 107.

⁶³⁹ VÖ. JANEK István, *Szlovák revíziós tervek 1939–1945*, Rubicon 2007/1–2., 8–15.; illetve G. VASS István, *Csalódott csehszlovákok*; illetve UÖ., *A csehszlovák revizionisták étvágya. Amiről egy térkép árulkodik*, Rubicon 2007/1–2., 8–15.

⁶⁴⁰ ZSOLDOS, „Testvériség és egység”: mítosz vagy valóság?, 94.; PINTÉR József, *Szennyes diadal*, 86.

laival mindvégig bajtársias Lusztig Feri is – a magyarsággal az első világháborúban válllvetve küzdő, ott létszamaránya felett véráldozatot hozó magyar zsidóság lett közvetve Trianon legnagyobb kárvallottja: utóbbi már Magyarországnak a trianoni határok revíziója miatti második világháborús részvételén keresztül.

Gallai István kellemes munkája

Itt jegyzem meg, az is Gion trükkjei közé tartozik, hogy bár a valóságban Gallai István első világháborús sérülései miatt már 1918 után mezőőr lett, a tetralógiában majd csak 1941-ben (az 1996-ban Magyarországon írott részben) kapja meg ezt a számára annyira testhezálló, sőt kellemes munkát. Gion ezzel jelezhetette, hogy 1941-től, a magyar uralom visszatértétől lett közösségileg jobb világ a helyi magyaroknak. Ha már 1919-ben legális és könnyű pénzkeresettel „ajándékozta volna meg” éppen akkor kisebbségi sorsba került regényhőst, abból tévesen arra következtethettek volna az olvasók, hogy nem is volt olyan nehéz Jugoszláviában magyarnak lenni 1918 után.

A nemesség és a polgárság szerepe az országvesztésben

Arra is burkoltan célzott Gion, hogy milyennek látta a magyar vezetőréteg: a született nemesség és a polgárság szerepét, illetve felelősségét az első világháború után történekeért. Váry János alakjában a nemesi gőgje miatt eltompult arisztokratát, Frédi nagyságos úrban pedig a kifinomult urbánus értelmiségi típusát rajzolta meg: „– Ki az a Frédi nagyságos úr? – Az uraság vendége – magyarázta az öreg Imris –, régi, jó barátja. Pestről jött, vagy valamelyik másik nagyvárosból. Képviselő volt valamikor, most meg pártot akar alapítani. – Miért nem szereti a cigányzenét? – Nem tudom. Azt mondja, hogy utálja a cigányzenét.”⁶⁴¹ Frédi nagyságos úr a nemzetiségi kérdés iránt azért érzéketlen, mert vakon hisz az egyéb szempontokat – szerinte – majd egyszerűen felülíró demokratikus vívmányokban:

[–] Előkelő ember, pártot akar alapítani, olyan pártot, amely testvéreként vezeti egymás karjaiba a magyarokat és a nemzetiségeket. Szerinte a demokrácia és az azonos jogok biztosításával válhat csak Magyar-

⁶⁴¹ *Virágos Katona* [1973], 106.

ország erős nemzeti állammá, így álmodta ezt meg Jakubovics Oszkár is. – Ne gúnyolódj – mondta Frédi nagyságos úr, és ő is beszédet akart tartani: – Jászi Oszkár... – Hagyjad – intette le Váry János. – [...] Szerintem már így is túl nagy a demokrácia. A nemzetiségek már most is külön államot alkotnak az államban. Bankjaik, színházai, érdekösségeik vannak. Iskoláikban megtagadják a magyar nyelv tanítását. Ilyen a világ egyetlen nemzeti államában sem létezik. – Mi a Monarchia polgárai vagyunk – mondta Johann Friedrich. – Önök Magyarország polgárai, ezt jól jegyezzék meg. A kiváltságait meg kell nyírítani. És akkor a magyarság, a legerősebb nemzet húsz év alatt elnyeli vagy kiszorítja a németeket, szerbeket... – Nono – morogta dühösen Miloš Rocanov. – Lehet itt még szláv birodalom is, ha egyszer... – De kérem! – ugrott fel méltatlankodva Frédi nagyságos úr. – Köszönöm – mondta Váry János Miloš Rocanovnak. – Pontosan ezt akartam Frédi nagyságos úr tudtára adni.⁶⁴²

Tehát Váry János az, aki világosabban látja az ország széthullásához vezető tendenciákat, de túl önző ahhoz, hogy felülemelkedjen a saját szempontjain; Frédi nagyságos úr pedig szintén tehetetlen: a magyarság és a nemzetiségek közti kiegyezést megvalósító párt megalapításának csak a gondolataig jut el. Egy közös bennük: egyikük sem tesz semmit, csak isznak és vadásznak, és közben karba tett kézzel várják be a háború elvesztését.⁶⁴³

Az írás nehézségei

Gionnak látenszen nacionalista diktatúrában élő kisebbségi íróként óvatossá kellett lennie a magyarok vagy a szerbek számára érzékeny témák érintésekor. A fenti példák alapján könnyen belátható, elfogadható, hogy a hetvenes-nyolcvanas években miért nem volt képes a jelentőségéhez méltó terjedelemben tárgyalni az első világháború utáni impériumváltás éveit, illetve az is, amit némely elemzők olykor mintha nem értenének meg,⁶⁴⁴ hogy miért nem ír-

⁶⁴² *Uo.*, 114.

⁶⁴³ *Uo.*, 179.

⁶⁴⁴ „Hogy miféle alkotás-lélektani akadályok merültek fel, azt nem tudhatjuk, sőt még feltételezni sincs jogunk.” GEROLD, *Gion Nándor*, 106.

ta meg a másik, még 1918–1919-nél is problémásabb korszakot: az 1941 húsvétjától 1944 őszéig tartó rövid magyar uralom időszakát, majd pedig a szocializmus kezdeti éveit. Holott Gion maga is beszélt erről: a regények cselekményének idejéből „kimaradt majdnem egy évtized, a háborús esztendő és a közvetlenül utánuk következő időszak. Fontos évtized, és nagyon jól tudtam, hogy mivel kell feltölteni, de túl sok érzékeny témát hordoz, óvatoskodtam hát, és raktároztam [...]. Persze nekifuthattam volna előbb is, írhattam volna az akkori eseményekről, természetesen csak virágnyelven, ebben megfelelően kiműveltem magam, ez esetben azonban visolyogtam az esetleges köntörfalazástól vagy látszatmegoldásuktól.”⁶⁴⁵ Vagy ahogy máshol is mondja Gion: „nem szerettem volna erről virágnyelven beszélni. Ezekről a nagyon súlyos dolgokról.”⁶⁴⁶ És valóban: a *Rózsamész* cselekményének végén az 1941-es dátum a tetralógia írásában több mint húsz évre megakasztotta Giont, az 1976-os regény után egészen 1997-ig kellett várni a folytatás, az *Ez a nap a miénk* megjelenésére.

Gion biztosan megtehetette volna, hogy az 1918–1920-as évekhez hasonlóan az 1941-től 1944 végéig terjedő időszakot is hanyag eleganciával ugorja át. Talán arra is képes lett volna, hogy az 1945-tel induló folytatásban ügyesen leplezett iróniával beszéljen a „felszabadulásról”, ahogy tette például abban az esetben is, amelyben előrevetítette a szocializmus megvalósulását:

[–] Azt hiszem, a kommunisták sem tudnának sokkal többet fizetni [a munkásoknak]. – Nem tudom – mondta Morel András. [...] – És az sem lenne rendjén, hogy én ugyanazt a fizetést kapjam, mint a sárdagasztó munkások. – Miért? – Egy igazgató [...] Fontosabb munkát végez, nagyobb felelősség terheli [...]. – Lehet, hogy valamivel többet kapna, [...] mondjuk tíz-húsz százalékkal. – Így már sokkal jobb – mondta elégedetten Friedrich Schank. – Így már egészen más. Ha húsz százalékkal többet kapnék, az már egészen más lenne.⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Gion Nándorral beszélget *Füzi László* [1998], 270.

⁶⁴⁶ „Eljutottunk oda, abonnán elindultunk” [2000], 3–15.

⁶⁴⁷ *Rózsamész* [1976], 386.

Kimondott és ki nem mondott tabuk

Gion a majd 2002-ben elkészült *Aranyat talált*ban olvasottaknál tehát jóval burkoltabban, de azért az éles szemű olvasóknak érthető módon már a regénysorozat következő kötetében is bemutatatható volna visszasságokat a szocializmus jugoszláviai kialakításának kezdeti időszakából, ahogy célozgatott is ilyenekre például a *Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről*, a *Pódium*⁶⁴⁸ vagy a *Miénk a gyár!*⁶⁴⁹ című novellákban. Az író mintha ennek lehetőségét is nyitva hagyta volna. A *Rózsamész* végén ugyanis olyan utalásokat tett, amelyek előkészíthették számára, hogy kihagyja a problémás éveket, illetve hogy a háború utáni időszakot taglaló esetleges folytatásban csak azokra az 1941 és 1945 közötti momentumokra kelljen majd visszautalni, amelyekről politikailag korrekten is lehetett beszélni. Bori Imre is erre a következtetésre jutott egy, a rendszerváltás előtti nyilatkozatában: „Gion Nándor regénytrilógiája ebben a pillanatban még csonka. Az elkészült két kötet alapján következtethetünk: a harmadik regény a Gallai család főlzabادلás utáni életét kell hogy ábrázolja. [...] De a többiekre még vár az új világ, miközben a második világháború örvényeibe vesznek a szemünk előtt a *Rózsamész* zárómondataiban.”⁶⁵⁰

Tény, hogy Gion majd csak 1996-tól folytatta *Latroknak is játszott* című sorozatát: rögtön az 1941-es események taglalásával, majd az 1944–45-ös eseményeket is alaposan érintve – egészen az 1945-ös választásokig. Mind olyan téma, amiről 1990 előtt nem írhatta volna meg az igazat. A kompromisszumokkal elkészített regényeket viszont Jugoszláviában, Magyarországon, sőt a szocialista Romániában is kiadták, mindenütt sikerük volt. A szerző a *Virágos Katona*-ért még a jugoszláviai magyar irodalom legrangosabb kitüntetését, a „Híd Irodalmi Díjat” is megkapta,⁶⁵¹ a *Rózsamész*zel együtt a ket-
tőért pedig a legrangosabb vajdasági politikai kitüntetését, Újvidék város „felszabadulási”, ún. Októberi díját is.

⁶⁴⁸ *Pódium* [1975] = GNÉ/4., 246–249.

⁶⁴⁹ *Miénk a gyár!* [1971] = GNÉ/4., 102–105.

⁶⁵⁰ BORI Imre *bevezetője Gion Nándor szerzői estjén a Kossuth Klubban* [az Újvidéki Rádió és a Magyar Rádió közös műsora, első adás: 1981. 02. 04]

⁶⁵¹ Híd 1974/4., 369.

Húsz év végi számvetés

Gion arra az esetre, ha bármilyen okból nem folytathatta volna majd regénysorozatát, a *Rózsamész* utolsó fejezetében először is számot vett az elszakított délvidéki magyarság első két évtizedével. Ebben a számvetésben kicsit többet is megengedett magának, mivel a regény utolsó oldalain számos baljóslatú előreutalással egy kalap alá vette a helyi magyarság számára örömtelinek ígérkező magyar fennhatóságot a háború szörnyűségeivel: „– Reggelre itt lesznek a magyar csapatok. Most hallottam a rádióban. [...] – Hozzánk is eljutott – mondta Rézi. – Nehéz napjaink lesznek. Gyűlölöm a háborút.”⁶⁵² Török Ádám pedig ezt mondja Gion Antalnak: „Most is olyan rongyos vagy, mint húsz évvel ezelőtt. – Túléltem ezt a húsz évet – mondta Gion Antal. – Ez sem kis dolog.”⁶⁵³ Mire Török Ádám: „Nincs már sötétkék ruhám. Apámék eladták. Eladták a varrógépeket és a kerékpárokat is [...]. A birkákból is sokat eladtak. Csak a sétabotom maradt meg, egy fehér kutyafejű sétabot.”⁶⁵⁴

A Törökektől kizsarkolt hat lánc földért adott birkanyáj maradéka meg a sétabot azt jelképezi, hogy a jugoszláviai – hamarosan egy rövid időre újra délvidéki – magyarság föld nélküli paraszttá, illetve szinte nyáj nélküli pásztorrá vált, tehát a délszláv uralom első húsz éve után (és nagyrészt annak következtében) koldusszegényen néz szembe a hamarosan rá váró újabb megpróbáltatásokkal. A sétabotban benne van úr volta lehetőségének emléke, de Török Ádám botjának nem az az előkelő fehér négerfej-fogantyúja van már, amelyet bátyjai Brazíliából hoztak neki, hanem csak közönséges – és talán a neki kijutott kutyasorsot jelképező – kutyafeje.

Vészjósló előjelek

Gion Antal a számvetés után ugyanitt, a regény utolsó fejezetének elején, „1941 tavaszán, nagyszombat délutánján” arról beszél még, hogy „nem ajánlatos ilyenkor kószálni, veszélyes időket élünk”, illetve elmondja, hogy azért kelt mégis útra, hogy elhozza a verbászi köszörűstől a borotváját, mert „zavaros napok jönnek, nem akartam,

⁶⁵² *Rózsamész* [1976], 446–447.

⁶⁵³ *Uo.*, 442.

⁶⁵⁴ *Uo.*

hogy esetleg elveszen a borotvám és a nyírógépem. Szükségem lesz rájuk.”⁶⁵⁵ Az utóbbi mondat nemcsak a primer, hanem mélyebb szinten is vészjósló, hiszen több utalás is van rá, hogy Gion Antal a borotvájával halottakat is szokott nyírni:

Bálizs Mihály előkotorta vadászkését, és hasba szúrta Haramász Józsefet. Haramász József keservesen sóhajtott, felegyenesedett, megkapaszkodott a katolikus templom vaskerítésében. Később térdre esett, négykézláb mászott, hangosan nyögött, mint apja erős igáslovak, amikor a szekeret tépték ki a kátyúból, aztán az oldalára feküdt a vaskerítés mellett. Hajnalban az apja, Haramász András és Gion Antal jöttek érte, szekerre rakták és hazavitték. Otthon Gion Antal megborotválta.⁶⁵⁶

Gion Antal szerint továbbá „az emberek lapítanak, behúzódnak a házukba. Azt mondják, hogy holnap vagy holnapután megérkeznek a magyar csapatok. Nagy a felfordulás... – Nekem jól jött ez a felfordulás – nevetett Török Ádám. – Ezért szabadulhattam előbb.”⁶⁵⁷

Gion Antal óvatoskodó és Török Ádám kaján megfogalmazásából azt érezzük, mintha csak a rablógyilkos Török Ádám-félék örülnének a magyar uralom visszatérésének, és persze ők sem nemzeti szempontból, hanem aljas önérdékből, hiszen Török Ádám azt mondja: „amint megérkeznek a magyar csapatok, meglátogatok néhány szerb gazdát, és kikérem tőlük a részemet. Nagyon meg lesznek ijedve, ide fogják adni.”⁶⁵⁸ Török Ádámhoz hasonlóan valóban csak a tenyérbemászó Szenci Bálint kocsmáros örül a magyar csapatok jöttének, mert ő is arra készül, hogy egy régi sérelméért elégtételt vegyen feltételezett szerb haragosain: „Reggelre itt lesznek a magyar csapatok. Most hallottam a rádióban. Reggel elmegyek a Kátyba, és nagy betűkkel felírom néhány ház falára, hogy »Visszatért a Kurta«. Most majd meglátjuk, hogy kinek mihez van jussa.”⁶⁵⁹

⁶⁵⁵ *Uo.*, 441.

⁶⁵⁶ *Uo.*, 267.

⁶⁵⁷ *Uo.*, 441.

⁶⁵⁸ *Uo.*, 443.

⁶⁵⁹ *Uo.*, 446.

1941 nagyszombatja: a magyar csapatok fojtott várása

Természetes, hogy egy, a szocialista Jugoszláviában megjelent regényben 1941 nagyszombatjáról, tehát az azt megelőző napról, hogy „a magyar csapatok Szenttamásra értek”,⁶⁶⁰ csak egy olyan törvényen kívüli, illetve ellenszenves alak reményteljes várakozásairól lehetett szó, mint amilyen Török Ádám vagy Szenci Bálint volt. 1975-ben inkább pozitív vagy semleges szerepű magyar regényhős szájába adva nem volt leírható semmiféle bizakodás. A regényben az átlagosan tisztességes emberek vagy kívárnak, vagy inkább félelmeknek, aggályaiknak adnak hangot, ahogy például Gion Antal és – majd fogjuk látni – Rézi is.

A *Rózsamész* 1930-as évekbeli fejezeteiben olvassuk, hogy „Gallai Istvánéknál minden vasárnap délután gyerekbál, vagy ahogyan Gallai István mondta, kukacbál volt, összejöttek az utca gyerekei, és sötétedésig csak nekik szólt a citera, táncoltak és énekeltek kedvükre”.⁶⁶¹ Ugyanezekben a részekben van szó a május elseji ünnepelésekről is, amelyeken a magyarok jókedvűen énekelnek a májusfa alatt.⁶⁶² A sztrájk sikeres megszervezése utáni összejövetelen a citerezene és a nótázás Gallaiék portáján szintén „hangosan szól. Éppen csak elkezdtek, és máris hangosan szól.”⁶⁶³ Ezzel szemben 1941 nagyszombatján a Gallaiéknál tartott összejövetel igencsak visszafogottra sikeredett. A vidámság helyett inkább a szorongás, a félelem és a balsejtelmek jellemezték. A kommunisták: Krebs Péter, „Bata János és Barzam Gábor [...] félrehúzódtak egy sarokba Adamkó Mátyással és Tiszta Sándorral, összedugták a fejüket, és gondterhelt arccal pusmogtak”.⁶⁶⁴

Ehhez a hangulathoz illően – a sokéves gyakorlattal szemben – csak fojtott hangok szűrődtek ki Gallai Istvánéktól:

[...] ezen az estén még a gyerekek is lehalkították hangjukat. [...] az utca másik oldalán, a sötétben meglapulva Katona András hallgató-

⁶⁶⁰ *Uo.*, 448.

⁶⁶¹ *Uo.*, 393.

⁶⁶² *Uo.*, 377.

⁶⁶³ *Uo.*, 421.

⁶⁶⁴ *Uo.*, 446.

zott kíváncsian. „Még halkan szól”, mondta az ablakon keresztül a feleségének [...]. „Még mindig halkan szól”, mondta később többször is türelmetlenül. Végül a felesége is kijött a ház elé, ketten hallgatóztak, néha csodálkozva összenéztek. Aztán átmentek ők is Gallai Istvánékhoz, és helyet szorítottak maguknak a rongypokrócokon. Egész éjszaka együtt maradt a sok ember. Egymáshoz bújva beszélgettek, csöndesek voltak, akkor éjszaka senki sem énekelt, a halk citeraszót hallgatták. Gallai István megállás nélkül citerázott reggelig. Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.⁶⁶⁵

– Így ér véget a regény.

Pedig az 1941 februárjában született Gion egy 1994-es visszaemlékezésében kissé önironikusan a saját születésénél is örömelebb fejleménynek mutatta be a magyar fennhatóság visszatértét a legszűkebb környezete, tehát körülbelül azok számára, akik kivételiesen éneklés nélkül virrasztották át az éjjelt a *Rózsamész* végén: „a családban [...] nagy volt a boldogság a fordulat miatt, a postán, a községházán, sőt a rendőrségen ismét magyarul lehetett beszélni, és mellesleg, én is életben maradtam.”⁶⁶⁶ Ezzel szemben viszont a *Rózsamész* a magyar bevonulás előestéjén nem azt az örömet előlegezi meg, amely a honvédek érkezése után a magyarokat a Délvidéken is jellemezte, hanem a második világháború szörnyűségeit, különösen pedig a legvégét vetíti előre. Nemcsak a fenti implicit utalásokkal, hanem kifejtve is: „– Hozzánk is eljutott – mondta Rézi. – Nehéz napjaink lesznek. Gyűlölöm a háborút. – Túléljük – mondta Gallai István. – Mi mindent túlélünk.”⁶⁶⁷ A fenti mondatok talán nemcsak az 1944-es, a délvidéki magyarság számára véres őszre, illetve az 1945 utáni újrakezdésre mutatnak előre, hanem talán még azon is túl. Sőt, Gion arra az esetre is felkészült ezzel a zárattal, ha csak az 1944-es év utáni időszakkal folytathatta volna majd a regényfolyamot.

⁶⁶⁵ *Uo.*, 448.

⁶⁶⁶ *Keresztapámról és hitvallásaimról* [1996], 7–8.

⁶⁶⁷ *Rózsamész* [1976], 448.

A „feltámadás” és a kényszerű írásszünet

Történeti tény, hogy a magyar csapatok 1941-es szenttamási bevonulása éppen húsvétvasárnapra, az egyik legnagyobb és a legörömtelibb keresztény ünnepre, a feltámadás napjára esett. (A korabeli helyi magyar sajtó „kettős feltámadás” névvel is illette az eseményt.⁶⁶⁸) Ha a felszínen Gion nem is írhatott arról a készülétről, amivel a magyar honvédeket a szenttamásiak is várták, majd arról az örömről, amivel őket fogadták, azt azért megtehetette, hogy a regény utolsó lapjain folyamatosan emlékeztetett, hogy az ünnep előestéje, az ünnepet megelőlegező nap, nagyszombat van: „Csoszogó Törökék lámpát gyújtottak, a kecskelábú asztalhoz ültek, megvacsoráztak, húsvéti sonkát és főtt tojást ettek, utána bort ittak. Beszélgettek az asszonyokról és a gyerekekről, akiket nagyszombat estéjére Simon Károlyékhoz küldtek.”⁶⁶⁹ A vasárnapról viszont csak egyetlen mondatot olvasunk: „Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.”⁶⁷⁰ De azért ez is elegendő volt ahhoz, hogy egy, a rendszerváltás előtti bátor elemző burkoltan összekapcsolja a két feltámadás motívumát: „a feltámadás napjának emblémája a Megváltó történetét összekapcsolja a vajdasági magyarság történetével, sorsával”.⁶⁷¹

Az életművet látva ma már tudjuk: Gion végül nem volt képes a fentihez hasonló visszafogott stílusban az 1945-ös évtől úgy írni tovább a tetralógiát, ahogy a *Virágos Katona* után – Trianon kihagyásával – a *Rózsamész*et megírta. Nem volt képes a múltnak a délvidéki magyarság számára legreményteljesebb 1941-es, majd leglesújtóbb 1944-es eseményeit letagadni, átugorni, kihagyni, főleg hazug módon megszépíteni, azaz valahogyan olyan módon elmismásolni, ahogy azt az első világháború végének meg(nem)írásával tette a *Rózsamész*ben. Arról, ami részben már neki magának is személyes em-

⁶⁶⁸ „Az egész Tisza mentén Bácsföldvár volt az egyetlen hely, ahol [...] a kettős feltámadás alkalmával nem került sor vérontásra, sem emberáldozatra, de egyetlen puskalövés sem dördült el.” Reggeli Újság, 1942. május 2., szabadkai megjelenés; idézi: PIHURIK Judit, *Hideg napok. Délvidék, 1941–1944*, Rubicon 2009/5., 24.

⁶⁶⁹ *Rózsamész* [1976], 445.

⁶⁷⁰ *Uo.*, 448.

⁶⁷¹ ODORICS Ferenc, *Módszer és szemlélet szintézise. Gion Nándor, Latroknak is játszott*, Forrás 1982/11., 93.

lék volt, arról 1918–1920-szal szemben olyan leplezetlenül akart írni, hogy minden benne legyen abból az időszakból, ami saját maga, családja és tágabb közössége számára is fontos volt, ezért hagyta félbe húsz évre fő művét. De a hallgatás is lehet beszédes: láthatták az olvasók, hol torpant meg az író. Értékelhető ez figyelemfelhívásként is: nézzétek, a legsúlyosabb dolgok, amikről nem lehet írni, itt kezdődnek! Ám Gion csak a tetralógiát hagyta félbe, arról ugyanis nem mondott le, hogy valamiképpen addig is írjon arról a korszakról is, amely talán a legjobban foglalkoztatta:

TRÜKKÖZÉS MADÁRNYELVEN.⁶⁷² A KIS MAGYAR VILÁG ÉS AZ 1944-ES VÉRENGZÉSEK ALLEGÓRIÁJA

Habár Gion fő művét 1976-ban félbehagyta, és ha a történelmi regény formáját ideiglenesen nem is tudta továbbvinni, már ekkor folytatta azoknak az üzeneteinek a kódolt vagy már-már szinte rejtjelezett közlését, amelyek egy, a *Rózsamész*et követő, 1941 húsvétjával folytatódó regénybe kíváncsiak volna. Mivel különösen érzékeny volt a téma, különösen ügyelt a tálalására. Az ifjúsági regény műfaját választotta, s benne egy olyan szimbolikus kifejezőmódot, amely jóval többről beszél, mint az 1941–1944-es időszak, de az is érthetően benne van. Így jelenített meg az 1973-as *Virágos Katona* és az 1976-os *Rózsamész* után rögtön a következő évben, 1977-ben a *Rózsamész* lendületével írott *A kárókatónák még nem jöttek vissza*, amely szokatlan allegóriarendszerével leginkább azokat a témákat feszegeti, amelyeket az olvasók a *Rózsamész* folytatásától vártak, de amelyekről majd csak az 1997-es *Ez a nap a miénkben* olvashattak legközelebb, ott viszont már kendőzetlen nyíltsággal. Ahogy Gion egy helyen nyilatkozta az *Ez a nap a miénk*ről: „[a szocializmusban] senki nem mert beszélni, mert nem lehetett beszélni arról, hogy ’44 utolsó napjaiban nem négy, hanem negyven- vagy ötvenezer magyart fűrészeltek ketté, fejeztek le, kínoztak meg. Nekem ezt kellett vol-

⁶⁷² A jugoszláviai politikai sajtóban egy belgrádi újság szóhasználatára nyomán az 1920-as évektől így nevezték a rejtjelezett közlést. Vö. CSUKA, I. m., 45.

na megírni abban, amit ígértem, nem hagyhattam abba a háború végével. [...] Ezúttal is biztattak többen: írjam meg ezt is, mert elég sunyi vagyok ahhoz (mondták), hogy úgy meg tudjam írni, hogy igaz legyen, de ezt is megússzam. Addig töprengtem a feladaton, amíg megváltozott a világ. Mert ennek nem lehetett nekimenni úgy, hogy majd felületesen elkenem, majd valamit mondok, tudtam, ha az ember kimond valamit, akkor azt ki kell mondania. Úgy, hogy hiteles legyen, és súlya legyen.”⁶⁷³

Titokzatos regény – leplezett üzenetek

A kárókatonák még nem jöttek vissza című regénnyel Gion elkezdte írni „ifjúsági” regénytetralógiáját is. (Annyiban mindenképpen ifjúsági művek ezek, hogy az író gyerekkorából merítenek, és szereplőik többnyire kiskamaszok.) Ám a *Kárókatonák*nak egészen más: misztikus, álom- vagy látomásszerű hangulata van, mint a vele egy ciklusba tartozó másik három regénynek (*Sortűz egy fekete bivalyért*, *Az angali vigasság*, *Zongora a fehérek kastélyából*). Míg a másik háromban is vannak szimbolikus kifejezések, nehezen kibogozható utalások, azok története minden stilizáltságukkal együtt érthetőbb, valószínűbb és hihetőbb, így őrzik a hagyományos ifjúsági kalandregények beszédmódját. A *Kárókatonák*ban viszont olyan sok a valószínűtlen vagy egyenesen irreális elem (a Kocsmáros hőzöngése, az Éhes Ingovány, Gergian személye és a hozzá fűződő viszony, a kárókatonák imádata, a bemutatott toronyépítés célja stb. stb.), hogy lerí a történetről, hogy allegória.

Azt, hogy a *Kárókatonák* allegorikus regény, már első elemzői is megállapították.⁶⁷⁴ Leginkább az elveszett gyermekkor allegóriájaként értelmezték, és kijelentették, hogy a gyermekek által értelmezhető jelentésrétegek mellett vannak csak a felnőttek számára hozzáférhető szintjei is. Mindamellett a regény leg(hang)súlyosabb jelentésrétegeiről egyáltalán nem írtak. Ennek oka az lehet, hogy vagy nem értették meg szimbólumainak elsődleges jelentését, vagy ha megértették – ez különösen a rendszerváltás előtti értelmezőkre

⁶⁷³ „...csak nézett ránk és hallgatózott” [2002], 278.

⁶⁷⁴ Vö. Ács Margit, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1978] = Uő., *A hely hívása*, Antológia, Lakitelek, 2000, 198–201.; illetve PINTÉR Lajos, „A torony nagyon fontos – mondta Burai J.”. *Jegyzetlapok a vajdasági ifjúsági irodalomról és boldudvaráról*, Tiszatáj 1980/5., 74–79.

lehet igaz –, nem akarták lebuktatni az író politikailag-történelmileg érzékeny utalásai miatt. Nyilván ők is óvakodtak „a »feljelentéstől«, ami [...] minden szókimondó kritikát fenyegethetett”.⁶⁷⁵

Feltételezésem szerint a *Kárókatona*k ugyanis az 1941-től 1944-ig rövid időre újra átélt, majd fájdalmasan újra elvesztett magyar világot idézi meg, illetve a magyar világ visszavárására utal. Mégpedig úgy, hogy az egész mű az 1944-es, a délvidéki magyarság számára végzetes ószre van kihegyezve. A regény nemcsak az 1941-es visszatérés örömteli, majd az 1944-es vérengzések szörnyűséges hangulatának felidézésével teszi ezt, hanem annyi és olyan „konkrét” utalással, amennyit és amilyeneket a lelepleződés veszélye nélkül még elbír a szöveg. (Ezért lehet, hogy bizonyos részletek, képek csak részletesebb értelmezéssel feleltethetők majd meg rejtett tartalmaknak.) Erre gondolva érdemes röviden felidézni a *Kárókatona*k szűzséjét az allegorikus értelmezés szempontjából hangsúlyos elemek kidomborításával.

A regény cselekménye

Egy csapat magyar gyerek egész nyáron az elhagyatott Vágóhídon tartózkodik, és a vörös falakra leginkább kárókatonaikat rajzol, mert lelkesedik Gergián, a vadőr ábrándos tervéért, hogy egy olyan magas tornyot építsen, amelyről a vidékükön három éve megtelepedett kárókatona jól megfigyelhetők, és amelynek segítségével a darvak is lecsalogathatók, hogy majd ők is megtelepedjenek a környéken. A rajzolás ugyanakkor veszélyes játék, mert a Kocsmáros gyűlöli a gyerekeket és rajzaikat, ezért minden vasárnap lemosatja velük a falakat. Egyszer viszont a gyerekek elkezdik belevésni állatrajzaikat a falba, amittől a Kocsmáros éktelen haragra gerjed: csak Gergián tudja megmenteni a gyerekeket a kezéből. Egy izgalmas epizód után, amelyben a gyerekcsapat a Ságiék udvaráról kiszabadít négy, halászás céljából befogott kárókatona, tovább segítenek építeni Gergiánnak a tornyot, amelynek elkészültét majd különleges módon meg is ünneplik a vadőrrel. Az augusztus végi ünnepség közben viszont a Kocsmáros, aki korábban már egy darut is lelőtt, bosszúból most egy kárókatona lő le, majd az annak védelmére siető Gergiánt is megöli. Ekkor egy pillanat alatt őszbe fordul az idő, le-

⁶⁷⁵ GEROLD, *Gion Nándor*, 24.

írhatatlan szomorúság szakad a gyerekek világára: mindennek vége, sírnak, ordítanak, nyüszenek, mint a levágásra szánt állatok a vágóhídon.

A regényt keretező fejezetekben az elbeszélő, aki maga is a gyerekcsapat tagja volt, és hosszú idő után tért vissza gyerekkora helyszínére, megállapítja, hogy a szomorú eset óta elköltöztek a kárókatona, a darvaknak híre-hamva sincs, viszont sajnos elszaporodtak a kakukkok. Reménytelen fejlemény viszont, hogy a helyben maradt gyerekkori barátok továbbörökítik a kárókatona szeretetét, és a Ságiék gyerekei, akik sokan vannak, szintén elkezdtek lelkesedni a toronyért, ezért segíteni fognak az új vadórnek továbbépíteni. Így azazal a bizakodással ér véget a regény, hogy talán „egyszer majd ismét lejönnek a kárókatonák. Lehet, hogy a darvak is.”⁶⁷⁶

Madárszimbolika

Bármennyire lelkesednek is érte a regényben, valljuk meg, nem könnyű szépnak látni a regény címébe emelt horgas csőrű, fekete madarakat. A folyók közé települt Szenttamás népes halásztársadalma – mint ahogy a legtöbb halász vagy a horgász – nem szerethette túlságosan a saját testtömegénél jóval több halat pusztító, magas savtartalmú ürülékével a fák kérgét lemaró, ezzel a fákat elpusztító csúf fekete kormoránokat.⁶⁷⁷ Hogy a gyerekek mégis szépnak látják őket, annak az a magyarázata, hogy a madarak többet jelentenek önmaguknál: Gion őket tette meg a regényben a magyar katonák által a helyi magyaroknak elhozott felszabadulás, azaz a magyar fennhatóság egyértelműen pozitív tartalmú jelképének. (Meggjegyzem, Gion véletlenül sem, egyszer sem, a szóismétlés elkerülésére sem használja a *kárókatona* szinonimáját, a *kormorán* szót!)

⁶⁷⁶ *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = GNÉ/3., 253.

⁶⁷⁷ A Tisza-tó partján található poroszlói Ökocentrum munkatársa 2014 nyarán arról számolt be nekem, hogy nagy halfogyasztásuk mellett a kárókatonák gyakran csak a halak fejét harapják le, a tetemeiket pedig a vízben hagyják; illetve hogy mivel a halakat egyben nyelik le, annyira maró a gyomorsavuk, hogy az lemarja azoknak a fáknek a kérgét, amit ürülékükkel szennyeznek. Egyik sem teszi túlságosan rokonszenvesé a madarat... Vö. még: *kárókatona* szócikk = *Magyar Nagylexikon*, X., szerk. ENYEDI György et al., Budapest, 2000.

A „Nagy Fehér Madár” és a „nagy fekete madár”

Gion a jugoszláviai polgárháború idejében játszódó *Izjakbár* című regényben, amelyben a délszláv nacionalizmus fellángolásáról is ír, szintén egy madarat tett meg a magyarság jelképévé, ami miatt militáns fiatalok bántalmazták azok viselőit, azaz a „Nagy Fehér Madár” jelvényének birtokosát:

1941-ben Szenttamás mellett,
Újverbászon a Magyarországhoz
tartozást jelképező
turulszobrot állítottak

Gyűlölöm a katolikus papokat, mert uszítanak ellenünk. [...] Nem szeretjük az olyan embereket, akik madarakat hordanak a zsebükben, a nyakukban vagy a zászlóikon – magyarázta a fiatalember, aki leütötte Ervint és oldalba rúgta M. H. J.-t. – Az ilyen emberek sokszor bántanak bennünket, és mindig forralnak ellenünk valamit. De mi felkészültünk, mert gyűlöljük az egyfejű sasokat, a kétfejű sasokat, a sólymokat és az egyéb madarakat.⁶⁷⁸

Hogy a *Kárókatona*ban pedig egy igen barátságtalan – ahogy tucatnyiszor olvassuk – „nagy, fekete madár” lett az allegória-rendszer központi szimbóluma,

annak az az egybeesés lehet az oka, hogy a kárókatona nevében benne van a *katona* szó, ami jelen esetben a magyar katonákra utal; illetve hogy a magyarság ősi totemállata, a turul is ragadozó madár.⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ *Börtönről álmodom mostanában* [1990], 504.

⁶⁷⁹ A turult némelyek a kerecsensólyommal azonosítják: az ötvenforintos érme hátoldalán is kerecsensólyom látható.

A daru, a kárókatona és a nemeskőcsag

A regényben csak a daru, „a magyarság egyik megbecsült ősi vadmadara”⁶⁸⁰ a még a kárókatonaénál is elérhetetlenebb, még reménytelenebbül visszavágyott madár. A kárókatona gyakori emlegetése tehát a több személyes emlékekkel könnyebben felidézhető negyvenes évekbeli „nem régi rövid magyar világra”⁶⁸¹ utal (talán az egyik elemző is erre céloz ki nem fejtett félmondatával: „a tájról eltűnt kárókatona és bivaly egy eltűnt világot jelöl”⁶⁸²); míg a daru és a nemeskőcsag⁶⁸³ arra a korszakra, amikor még daru- meg kőcsagtollat viseltek a kalapjukon az urak meg a legények: tehát az első háború előtti békeidőkre, illetve az utánuk való vágyakozásra. (Sági Márton is a kalapjába tűzte a kőcsagtollat, amit orvul levadászott, de Gergiánnak azt hazudta, hogy találta a nádasban. Megjegyzem, azt sem tartom véletlennek, hogy Gion a nagy kőcsagnak éppen a *nemeskőcsag* nevét használta. Annál is inkább célzatosnak érzem a szóválasztást, mert Szenttamás nyelvjárása nem ismeri a *nemeskőcsag* szót.)

„Három évvel ezelőtt szálltak le az akácfára...”

Ha több más alább taglalt utalást is figyelembe véve abból indulunk ki, hogy a regény a legsarkalatosabb 1944-es évre van exponálva, akkor az a kárókatonaokra vonatkozó mellékesnek tűnő mondat, hogy „*Három évvel ezelőtt szálltak le az akácfára, s megérezték, hogy itt szerezik őket*” [kiemelés: K. Á.],⁶⁸⁴ különösen hangsúlyossá válik. Hiszen a magyar katonák „is” 1941-ben érkeztek meg a Délvidékre (vö. 1941 + 3 = 1944); és mint arról a már Magyarországon írott *Ez a nap a miénkben* is olvasunk, fájóan rövid ideig, csak három és fél évig maradtak: „Kár, hogy a szépséges ezer év még négy esztendeig sem tartott – mondtam keserűen.”⁶⁸⁵ A helyi irodalmi hagyományok alap-

⁶⁸⁰ Vö. *daru* szócikk = *Magyar néprajzi lexikon*, I., főszerk. ORTUTAY Gyula, Akadémiai, Budapest, 1977, 555.

⁶⁸¹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 644.

⁶⁸² HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 102.

⁶⁸³ A nagykőcsag pedig az ötforintos érmén van rajta.

⁶⁸⁴ *A kárókatonaék még nem jöttek vissza* [1977], 193.

⁶⁸⁵ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 620.

ján az akácfa pedig a Délvidéket jelképezheti. Annál is inkább, mert akácfa, amin a regénybeli kárókatona-telep van, a valóságban elég ritkán fordul elő vízparton, kárókatónak a valóságban valószínűleg sosem raknak rá fészket. A regényben viszont legalább harmincszor olvassuk, hogy a kárókatónak az akácán fészkelnek, arra szállnak le, onnan indulnak halászni; például: „a hatalmas, kiszáradt akácán vagy húsz nagy fekete madár üldögélt. Kárókatónak. Éberen őrizték ágas-bogas fészkeiket, horgas csőrüket előremeresztették, tolluk szépen csillogott a napfényben.”⁶⁸⁶ Vagy: „a szabad kárókatónak felröppentek az akácfáról, halászni mentek a folyóra”⁶⁸⁷ – és más fákról egyáltalán nem olvasunk velük kapcsolatban.

Néhány szó Gion akácairól

Valószínűleg ezért olvassuk a *Virágos Katona* végén, a vajdasági magyarság önálló életét jelképező fejezetben is olyan sokszor, hogy virágzik az akác, illetve a *Kárókatónak* folytatásában a szintén jelképes Hofanesz-sírboltra is furcsa akácok hívják majd fel a fiúk figyelmét. Gion első regényében egy japánakáca – helyi szóval szoforafára – nyílt az a helyiség, ahol a főszereplők összejöttek egyletesdit játszani,⁶⁸⁸ az első szenttamási témájú regényben, az *Ezen az oldalon* pedig „Az Ácsmester háza előtt egy kidöntött akácfa hevert [...]”. Ezen a hasznavehetetlen akácán üldögéltek esténként meg vasárnap délután a férfiak; hatan-heten, néha még többen is”,⁶⁸⁹ és itt beszéltek meg a világ dolgait.

A nevezetes szenttamási képeslapon, amelyet Rézi küld Gallainak a frontra, szintén ott az akácfa: „Színes képeslap volt, Ilija Janković készítette, a szenttamási főutca egy részét ábrázolta a piros cserepes házakkal, a szikár akácfaikkal és a kéttornyú görögkeleti templom-

⁶⁸⁶ *A kárókatónak még nem jöttek vissza* [1977], 184.

⁶⁸⁷ *Uo.*, 236.

⁶⁸⁸ „Az ajtóval szemben egy gömbölyű koronájú fa nőtt, szoforafának hívják erre felé” *Kéltűtek a barlangban* [1967–1968], 85., illetve: „Fábián szétosztotta a papírlapokat, ceruzát vettek elő, és írni kezdtek. Az ajtón keresztül néha kinéztek a szoforafára, a levelei sötéten összehúzódtak, és még a rengeteg apró fehér virágot is eltakarták.” *Uo.*, 90.

⁶⁸⁹ *Keresztívő a Keglovics utcából* [1966], 40–41.

mal.”⁶⁹⁰ Krebs Péterék is akácfából csináltak májusfát,⁶⁹¹ és – hogy egy másik korábbi fejezetemre utaljak – az író a családjának is akácok mellett remélt nyughelyet: „Szép sírhelyet választottunk apámnak, szép gömbakácok mellett, a temetés után arról beszélgettünk, hogy ide családi kriptát építünk, és szép sírkövet emelünk.”⁶⁹² Hogy itt sem valóságos gömbakácegyedekre kell gondolni, hanem az akác itt is a szülőföldhöz való kötődés jelképe, abból tudható, hogy a Gion család valóságos „kriptája” közelében nincsenek (gömb)akácok.

A Gion család sírja a szenttamási katolikus temetőben. K. Á. felvétele

Az akác a helyi magyar irodalomban

Az akác Szenteleky Kornél már idézett *Akácok az őszben* című verse, illetve a délvidéki magyar írókat elsőként felvonultató *Ákácok alatt* című antológiája, különösen annak programadó előszava nyomán tekinthető a Délvidéket jelképező növénynek: „mindenütt búza, kukorica, a lankásokon, homokos területen szőlő, [...] a csatornák és a

⁶⁹⁰ *Virágos Katona* [1973], 165.

⁶⁹¹ *Rózsaméző* [1976], 373–374.

⁶⁹² *Nagybátyámról* [1994], 42.

folyók mentén *szegényes, szomorú akácok*. Ez vázlatosan az a környezet, amelyben élünk, amely hatással van ránk. [...] Ha különböző színű és illatú virágokat gyűjtünk csokorba egy alföldi rétről, a virágok eredetét rögtön felismeri az, aki később a szobánkban találja a csokrot. Szeretném, ha ez ennél a csokornál, *az akácok alatt* nyíló anthoszok kiválogatásánál is észrevehető lenne.” Meg még ezt is írja Szenteleky: „Azt szerettem volna bemutatni, hogyan élünk, érzünk, vágyunk, várunk, keresünk, búsulunk, hiszünk, csüggedünk, mosolygunk meg szeretünk Bácska és Bánát földjén, *az akácok alatt*.” [kiemelések: K. Á.]⁶⁹³

Megjegyzendő: Szenteleky az antológia címében és bevezető szövegében is azt írta, hogy „(az) akácok alatt”, nem pedig hogy „(az) akácok alatt”. Szóhasználatát valószínűleg Adynak az *Új Versek* című kötete élén álló, „Góg és Magóg fia vagyok én...” kezdetű költeménye, illetve ennek „a Kárpátok alatt” szókapcsolata – annak akusztikai hasonlósága motiválta;⁶⁹⁴ másként modorosnak tűnhet az *akác* szóalak egy 20. századi prózaantológia élén. Ady a Nyugatnak programot adó (és az *Ákácok alatt* bevezetőjében Szenteleky által többször is hivatkozott) *Holnap* című antológia nyitóverséül is ezt a költeményét tette meg. Ebben a versben Ady „a Kárpátok alatt” szerkezetet a magyar nyelvterület, illetve a magyar irodalom metaforájaként használja. Így, átvittén értheti Ady nyomán Szenteleky a délvidéki magyar irodalom számára programadó írásában *az akácok alatt* szerkezeten a „délslávországi” magyar nyelvterületet és ennek irodalmát.

⁶⁹³ SZENTELEKY, *Ákácok alatt*. Idézi: HÓZSA Éva, *A novella Vajdaságban*, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2009, 177–179. Érdekes, talán szintén a helyi hagyományokkal függ össze: a 2013-as vajdasági Gion Nándor novellapályázat első helyezette Csik Mónika *Az akácoknál balra* című műve lett; a jobb pályaműveket megjelentető novelláskötet címéül pedig szintén *Az akácoknál balra* címet választotta a szerkesztő vagy a kiadó. Vö. még: *Ezredéve itt. Délvidéki magyar olvasókönyv*, szerk. BORI Imre, Forum, Újvidék, 2004. Az olvasókönyv több írásában is előkerül ez a kitüntetett fafaj, pl. Belá DURANCI, *Ákác*; GÁL László, *Szibotica*; stb.

⁶⁹⁴ „Góg és Magóg fia vagyok én, / Hiába döngetek kaput, falat / S mégis megkérdem tőletek: / Szabad-e sírni a *Kárpátok alatt*?” [kiemelés: K. Á.] ADY Endre, *Góg és Magóg fia vagyok én...* = Uő., *Új Versek*, Pallas Rt., Budapest, 1906.

„A kárókatónák örök időkre...”

Azt is olvassuk a *Kárókatónák*-ban, hogy a nagy fekete madarak megéreztek a helyieknek az irántuk való szeretetét, azért szálltak le az akácfára. És valóban, a magyarok a Délvidéken (is) nagyon várták a magyar katonákat, és persze nagyon szerették volna, hogy ott is maradjanak; ez elkerülhetővé tette volna számukra a kedvezőtlen történelmi fejleményeket, különösen az 1944-es etnikai tisztogatást. A már Magyarországon írott *Ez a nap a miénk* az 1941–1945-ös korszakkal nyíltan foglalkozó Gion-regény. Ennek az az egyik leggyakrabban ismétlődő motívuma, amelyet legalább hússzor olvasunk a regényben, hogy a magyar katonák bárcsak „mindörökre”, illetve a regényben ezzel szinonim módon használva: bárcsak „ezer évig” maradvánának a Délvidéken. „– Ez a nap a miénk. – Meddig fog tartani? – kérdeztem. [...] – Ezer évig. Ezer éve itt vagyunk, és itt maradunk még ezer évig.”⁶⁹⁵ Illetve: „csángó magyarok jönnek a szerb telepések helyére, és [...] mindörökre nyugalmas marad ez a vidék.”⁶⁹⁶ Mert ha mégsem így lesz, akkor nagyon nagy baj következik: „– Ha a magyar csendörök és honvédek ezer évig itt maradnak, akkor nem lesz semmi baj. [...] – És ha nem maradnak itt ezer évig? – Akkor ti, csángók, nagyon gyorsan meneküljete el innen, különben legyilkolnak benneteket.”⁶⁹⁷

A Kocsmáros az ellenséges hatalom jelképe

A *Kárókatónák*-beli gyerekek leghőbb vágya is az, hogy „A kárókatónák örök időkre... – kezdte Burai J.”, de Tamás belefojtotta a szót: „harapj a nyelvedbe. Majdnem elárultál bennünket.”⁶⁹⁸ Máshol ismét: „A kárókatónák olyan szépek, hogy nem lehet lemosni őket – mondta dacosan Burai J. – Örök időkre itt maradnak.”⁶⁹⁹ Nem lehet véletlen, hogy ez a mondat az, ami a gyerekeket rendszeresen fenyegető Kocsmárost a legjobban és végleg kihozza a sodrából: ha Gergian éppen akkor nem érkezik meg, a Kocsmáros képes lenne

⁶⁹⁵ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 457.

⁶⁹⁶ *Uo.*, 496.

⁶⁹⁷ *Uo.*, 550.

⁶⁹⁸ *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977], 204.

⁶⁹⁹ *Uo.*, 205.

meg is ölni a gyerekeket: „Szörnyen elváltozott az arca, látszott, hogy gyűlöl bennünket meg a rajzainkat, és egyszer, mikor Virág Péter a közelében surrant el, a Kocsmáros ököllel csapott feléje; kiterítette volna Virág Pétert, ha eltalálja.”⁷⁰⁰ Vajon hogyan bőszíthet fel egy madaras mondat annyira egy felnőtt embert, hogy ölni tudna miatta? Nyilván úgy, hogy nemcsak a kárókatónak jelképesek, hanem a Kocsmáros alakja is.

A Kocsmáros a regénybeli kislány, Bognár Aranka nagybátyja. Bár magyar a neve, hiszen a *Bognár Kocsmáros*ként is említik, a falu szerb részében, a mozi közelében, Keszler doktor utcájában van a kocsmája.⁷⁰¹ Nos, erről a környékről mondta azt Gion, hogy ha moziba ment, akkor mindig számított rá, hogy megverik, mert az olyan erősen ellenséges szerb része volt a falunak.⁷⁰² A Kocsmáros tehát az erőszakot alkalmazó ellenséges hatalmat és rendszert testesítheti meg, amely a magyar uralmat felváltotta, a közösséget pedig létében fenyegette:

– A Kocsmáros is orvvadász? – kérdeztem. – Rosszabb, mint a Ságik – mondta Gergján. [...] – Elmentem hozzá nemsokkal azután, hogy a lábába durrantottam. Nem akart kiszolgálni, rám fogta a vadászpuskáját, megfenyegetett, hogy hasba lő. Kizavart a kocsmából, de a kitömött madarakat azért végignézttem. – Tudományos célokra tömi ki a madarakat – mondta Aranka. – Nekem egyszer megmagyarázta... – Hazudik – tiltakozott Gergján. – Még ha tudományos célokra tömné ki... de eladja őket külföldi vadászoknak. Azt a darut is, amit lelőtt... [...] Tavaly tavasszal leereszkedett itt egy darucsapat [...] Gyönyörű, nagy, fehér madarak voltak... Lehet, hogy megtelepedtek volna itt, de másnap este a Bognár kilőtt egyet közülük. A többi elmenekült, és azóta nem jöttek a tőzegbánya közelébe. Csak fent a magasban látom őket, amikor V alakban messze repülnek... Kinyitotta szemét, az arca mosolygós volt, de szeme kicsit megvörösödött. Úgy látszik, [Gergján] a darvakat még a kárókatónáknál is jobban szerette.⁷⁰³

⁷⁰⁰ Uő., 181.

⁷⁰¹ Uő., 176.

⁷⁰² Vö. BALÁZS Attila, *Torzóban maradt beszélgetés Gion Nándorral* = Uő., *Világsarok non-stop*, zEtna, Zenta, 2006, 163–176.

⁷⁰³ *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977], 194–195.

A kisember és a hatalom

A Kocsmárosnak unokahúgával, Arankával való kapcsolata azt a függő viszonyt testesíti meg, amely a kiszolgáltatott kisembert az elnyomó hatalomhoz fűzi. A Kocsmáros „gazdag ember”,⁷⁰⁴ aki élelmet ad a családnak, de nyomasztó lelki teher is számára, mert – mint-hogy alkoholistáról van szó – életveszélyesen kiszámíthatatlan is:

Aranka iszkolt lefelé. Leereszkedett a vaskampókon, és meglapult a fal mellett. Hiába, a Kocsmáros a nagybácsija volt; minden vasárnap hozott valami ajándékfélét, főleg élelmet Arankáéknak. A kocsmáros arca már sötétlila volt, és egyre türelmetlenebbül topogott. Ezt csinálta majdnem minden vasárnap délután. Annyira egyformán csinálta minden alkalommal, mintha csak jó viccnek tartaná az egészet. De nem viccelt.⁷⁰⁵

A művészet és a hatalom

A Kocsmáros a művészek, illetve a művészet és a hatalom viszonyát is jelképezi. A buta, szoborszerűen statikus hatalomhoz képest a művészet él: általa ki lehet cselezni a gyűlöletes hatalmat, a „rendszer”, de ez nem veszélytelen vállalkozás: „A Kocsmáros ekkor először elmozdult a Vágóhíd közepéről. Elindult, nehezen, mintha ólomból lennének a cipői, elindult a kárókatonák felé. [...] Lába megrogygiant, visszafordult, hátát a falnak támasztotta. Feje felett egy szép, horgas csőrű madár széttárta szárnyát, és szárítkozott halászás után. Akkor jöttem rá, hogy a kárókatonák valóban gyönyörű madarak.”⁷⁰⁶ A hatalom éberén őrködik az olyan tevékenységek felett, mint a madarak (tiltott jelképek) ábrázolása: ha nem tetszik neki az alkotás, lemosatja a falakat, azaz például – ahogy Gionnal is megtörtént egyszer – kihúzat sorokat már megírt regényekből:

– Ronda kis patkányok – morogta a Kocsmáros. Körbemutatott. – Megint ocsmányságokat firkáltak a falakra. Mik ezek? – Kárókatonák – mondta Burai J. – Egyáltalán nem ocsmányságok – mondtam. – A kárókatonák a legszebb madarak a világon – mondta Burai J. – Talán csak a darvak szebbek náluk – mondta Hodonicki Oszkár. – Meg a

⁷⁰⁴ *Uo.*, 187.

⁷⁰⁵ *Uo.*, 180–181.

⁷⁰⁶ *Uo.*, 205.

bikák és a csődörök. [...] – Elég! – ordította a Kocsmáros, olyan hangosan, hogy Hodonicki Oszkár ágaskodó csődőrei magasabbra emelték patáikat. [...] – Azonnal hozzatok vizet és súrolókefét – parancsolta a Kocsmáros. – Gyorsan! Mossátok le a falakat.⁷⁰⁷

Ha lelövik a boldogság „kék” madarát...

Azért lettek tehát éppen a csúf, fekete kárókatona a boldogság marasztalt és visszavárt „kék”⁷⁰⁸ madarai, mert azokat a magyar katonákat jelképezik, akik védelmet jelenthettek volna a helyi magyaroknak, ha tovább maradhattak volna a Délvidéken: akkor például nem következtek volna be az 1944-es őszi-téli események sem. A magyar katonák viszont a regénybeli kárókatona lelövésével párhuzamba állíthatóan sajnos szintén csak 1944 őszéig maradtak. A fentebb idézett, a kárókatona megérkezésére történt konkrét időbeli közlés mellett – „három évvel ezelőtt szálltak le az akácfára” –, az író nem kockáztatott meg egy ennyire nyílt célzást elköltözésük idejére is, de azért van egy rejtettebb utalás, amiből az olvasónak összeállhat a kép: „– Ó! A kárókatona még nem jöttek vissza? – Nem – mondja szomorúan Virág Péter. – A kárókatona még nem jöttek vissza. – *Azóta?* – *Azóta.* – Talán már sohasem jönnek vissza – mondom elkeseredetten. – Pedig hogy szerettük a kárókatonákat.” [kiemelés: K. Á.]⁷⁰⁹ A kurzivált rész a regény legszomorúbb, egy kárókatona lelövéséről szóló, lentebb alaposabban taglalt részére utal, ami után végleg elköltöztek a különleges vízimadarak.

Szörnyű idők

A kárókatona eltávozásával aztán korábban sosem látott szenvedés szakadt a gyerekekre. Ezt megelőlegezi a regény törzsszövegének utolsó (VIII.) fejezete elején olvasható „időjárás-jelentés”, ami 1944 szomorú kora őszére tett célzásnak is tartható:

⁷⁰⁷ *Uo.*, 203–204.

⁷⁰⁸ „– Nagyon szép, fekete madarak – mondta Burai J. és visszabólintott. [...] – Jöjjön közelebb, nézze meg őket jobban. Velem odajöhet. Nem teljesen feketék. Az alapszínük ugyan fekete, de figyelje meg, hogy képes vagy zöldes csillogású.” *Uo.*, 192.

⁷⁰⁹ *Uo.*, 170.

Augusztus vége felé jártunk, szokatlan és nyomasztó volt ez a sűrű köd, amely olyan váratlanul szakadt ránk a napfényes nyári napok után. [...] A négy borzas kárókatonát vettük szemügyre. Most még szomorúbbak voltak, mint egyébként, mintha még a föld is összekuszálta volna tollaikat. Burai J. krétát fogott a kezébe, és lerajzolta még egyszer a négy kárókatonát, ahogy könnyedén a magasba röppennek. Így már szépek voltak, semmi sem árthatott nekik, a sűrű köd sem. Mélyen belevéstük a rajzokat a Vágóhíd vörös falába [...]. De a nap nem jelent meg, sőt a köd egyre sűrűbb lett, mindent betakart.⁷¹⁰

A vészjósló hangulatú időjárást valóban szomorú dolgok leírása követi a műben: a kárókatona, illetve a szeretett vadőr halála.

A fejezet legvégén pedig majd a vérengzések okozta közhangulatról olvasunk az időjárás virágnyelvén, az 1944-es késő ősze, a „még hidegebb napokra”⁷¹¹ való utalásként: „A felhők most gonoszak voltak, feljöttek a magasba, elborították a tornyot, eltakarták a csillagokat. Sűrű, undorító köd fojtogatott bennünket, sohasem voltak még ilyen csúnyák a felhők, piszkos rongycafátokat csaptak az arcunkba, piszkos rongyokat borítottak a szemünkre, hogy ne lássunk semmit, ne lássuk a csillagokat. Hideg lett egyszerre, fáztunk, mint még soha életünkben.”⁷¹²

Bizarr helyszín – fura tevékenységek

A regény legfontosabb, Gion gyerekkorát idéző helyszíne a régi, elhagyatott Vágóhíd, itt lebzselnek egész nap a gyerekek. Vágóhíd, de ahhoz képest egész elviselhető hely:

Délelőttönként csendes, kedélyes hely volt a régi Vágóhíd. A nap még nem sütött rá az üvegcserepekre, tompán, békésen szűrődött be a fény, a vörös falak nem is vörösek, inkább barnák voltak; a betonpadló kelle-

⁷¹⁰ *Uo.*, 241.

⁷¹¹ CSERES Tibor, *Hideg napok* című, az 1942-es újvidéki razziáról szóló regénye (Magvető, Budapest, 1964) nyomán „még hidegebb napok”-ként is szokták emlegetni a délvidéki magyarokat megtizedelő 1944-es vérengzést, vö. például: SAJTI Enikő, *Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken*, Rubicon 2009/5., 30–38.

⁷¹² *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977], 250.

mesen hűtötte a talpukat, és a falakba vert rozsdás vaskampók, amelyekre valamikor hatalmas húsdarabokat aggattak, most egészen ártatlannak látszottak [...]. Jóformán semmi sem emlékeztetett arra, hogy itt valamikor százszámra öltek meg állatokat, és hogy vér fröcskölte be a falakat. Szóval jó, csöndes hely volt így délelőttönként a Vágóhíd.⁷¹³

Bár életrajzi ihletettségű helyszínről van szó,⁷¹⁴ furcsa, hogy a gye-rekszereplők folyton egy vágóhídon játszanak, rajzolgatnak, illetve rajzaikat bele is vésik a falba, amelybe kétujnyi mélyen ivódott bele az a vörös anyag, amiről nem tudják pontosan, hogy mi: „Most láttuk csak, hogy a Vágóhíd falait milyen vastagon borítja a vörös festék-máz vagy micsoda. Több mint két ujjnyit kellett lefejtetni, mire szürkésfehér cementrétegehez értünk. Keserves munka volt a vékony krétavonalakat szépen falba vésni, de csináltuk, lelkesen kopogtattuk a falakat.”⁷¹⁵ Persze gondolnak arra is, hogy a falba vér ivódhatott bele:

Bementünk a nagy kőépületbe, a vörös falak szépen tisztára mosva fogadtak bennünket. Burai J. kíváncsian nézelődött, még meg is tapogatta a falakat. – Ez valamikor vágóhíd volt? – kérdezte. – Vágóhíd volt – mondtuk. – Valamikor rengeteg állatot lemészároltak itt. – Milyen állatokat? – Birkákat, marhákat, lovakat, disznókat – mondtuk. – A falak mintha véresek volnának – mondta Burai J. – Lehet, hogy véresek is – mondtam. – Lehet, hogy a vér festette vörösre a falakat. – Sokkal szebbek a falak, ha telerajzoljuk őket – mondta Hodonicki Oszkár.⁷¹⁶

Az író első monográfusa ezt írta: „Gion palettáján legtöbbször a *vörös* szín keverődik, s a szöveg mögöttiben mindig közel van a *vér* is, legtöbbször a buggyanó, a szétfröccsenő vér, mint örökös motívum, amely valahonnan a legeslegmélyebb mélységből tör fel” [kiemelések az eredetiben].⁷¹⁷

⁷¹³ *Uo.*, 178.

⁷¹⁴ Gerold László monográfiájában idézi Gion egy vallomását gyermekkoráról. Az idézet eredeti lelőhelye a monográfus pontatlansága miatt beazonosíthatatlan: „Gion 1993”-ként hivatkozik rá, ugyanakkor 1993-as Gion-mű nem szerepel a kötet bibliográfiájában.

⁷¹⁵ *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977], 199.

⁷¹⁶ *Uo.*, 187.

⁷¹⁷ BALOGH, *I. m.*, 85.

Árva szereplők

Meghökkentő helyszín, furcsa asszociációk, bizarr gyermekkori elfoglaltság a vastagon véres falba kaparászni a rajzokat. Furcsállni való is, de nem véletlen, mert az 1944-es szenttamási vérengzésnek több mint 500 név szerint azonosított férfi esett áldozatul,⁷¹⁸ ugyanakkor „a legóvatosabb becslések is ezernél jóval több személy [...] elveszejtését sejtetik! S e létszám még legalább kétszeresének erőszakos vagy megfélemlítéseken alapuló elkergetéséről, vagyonukból való kiforgatásáról és az országból való kitoloncolásukról tudnak ma is a túlélők”⁷¹⁹ Szenttamáson. Ezekből az következik, hogy az 1941-ben született Gion kortársai, egyben gyerek szereplőinek mintái között apai oldalról sok félárva volt, például a legrokonszenvesebb Burai J. is: „Hustyi Mária (szül[etett]. 1924-ben), szenttamási lakos emlékszik egy Burai családra, a mai Szent Száva utca 65. számú házában, az ún. Szungyi-házban laktak, az apa meghalt, sok [...] gyereket hagyott maga után.”⁷²⁰ Gion is utal arra, hogy a szereplőnek nincs apja: „Burai J. [...] az elmúlt nyáron beszélte rá az anyját, hogy költözzenek ide”⁷²¹ (Az igazsághoz hozzátartozik – s ennyiben talán Gion eleinte nem volt következetes –, hogy egy 1968-ban közölt novellában, amelyben Burai J. először feltűnik, még szó van az apjáról.⁷²²)

A szereplők árvaságára finom utalások vannak más művekben is. Az írástudatlan Opana például egy ötgyerekes özvegyet vesz el a háború után;⁷²³ máshol két főszereplő is árva: „Utáltuk ezt a sötét képű Laczát. Főleg azért utáltuk, mert Molnár Tihamérnak volt a mostohaapja, és amíg itthon dolgozott, folyton kínoztta valamivel a Molnár Tihamért. [...] Örülök, hogy az én anyám nem ment férjhez még egyszer, és nem hozott ilyen sötét képű alakot a házhoz.”⁷²⁴ Megint máshol ezt olvassuk: „– Neki csak anyja van? – kérdezte

⁷¹⁸ A szenttamási áldozatok számához lásd: SAJTI, *Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken*, 35.

⁷¹⁹ PINTÉR József, *Szennyes diadal*, 83.

⁷²⁰ HORVÁTH FÜTŐ, *Lokális kontextus*, 66.

⁷²¹ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 266.

⁷²² *Patkányok a napon* [1968] = GNÉ/4., 161.

⁷²³ *Az anyagi vigasság* [1985], 452.

⁷²⁴ *Postarablók* [1972], 96–97.

Joáb I. – Igen – mondtam. – Nem tudja, hogy ki az apja. Emlékszem, az iskolában rettenetesen szégyellte magát, hogy nincs apja”⁷²⁵ – utóbbinak az is oka lehet, hogy egy háborús bűnösnek bélyegzett, majd likvidált apa jóval nagyobb szégyen a fiának, mint például az, hogy szerelemgyerek.

A Vágóhíd mint a közérzet képe

Azért sem lehetünk meglepve a Vágóhídtól mint helyszíntől Gionnál, mert az író azt nyilatkozta, hogy a jugoszláv partizánok 1944 végén „legalább 40.000 magyart lemészároltak, és ezzel megteremtettek egyfajta hangulatot és egyfajta szellemiséget, amiben legalább 50%-ban a rettegés volt az uralkodó. És még ma is az.”⁷²⁶ A 2016. november 2-án a szenttamási temetőben az 1944-es áldozatok emlékére mondott beszédből idézek: „A háború ilyen. Áldozatokat szül és felszínre hozza a gonoszt. [...] De nem ez a lényeg, hanem a félelem. 1944 ködös, hideg őszén a félelem volt az úr a mi vidékünkön. Olyannyira a csontjainkig hatolt, hogy máig érezzük. Évtizedekig még családon belül sem mertünk a témáról beszélni. Virágot sem mertünk a szeretteinkre vinni [...]. És ma sem azon a helyen rakjuk le. [...] Ugye, hogy szinte vágni lehetett a félelmet. Testvéreim! Keresztények vagyunk. Nekünk meg kell bocsátani. De megbocsátani csak úgy tudunk, ha nem félünk. [...] Lehet, hogy éppen ebben rejlik a haláluk értelme – erőt adnak nekünk, az utódoknak az élni akaráshoz, megtanítanak nem félni, és ami a legfontosabb: megbocsátani. Ez maga a szabadság, nem?”⁷²⁷ – így végződik a beszéd.

Gionnak és földjeinek a vérengzések nyomán kialakult közérzetét a *Károkatonák* megírása idején még csak képletesen tükrözte a Vágóhíd mint bizarr helyszín, de később Gion egy naplójegyzetében explicite is tudósított gyerekkorának hangulatáról: „a politikai sötétség egészen másfajta rémtörténeteket is szül. Akkoriban arról beszéltek az emberek, hogy éjszakánként egy süketnéma őrült

⁷²⁵ *Testvérem, Joáb* [1968–1969], 174.

⁷²⁶ „*Eljutottunk oda, abonnan elindultunk*” [2000], 3–15.

⁷²⁷ Kiss Csaba–Kiss Tamás, *Az 1944–45-ös ártatlan áldozatok emlékére*. Elhangzott: 2016. november 2-án a szenttamási római katolikus temetőben.

ember garázdálkodik a faluban: beoson a békésen alvó házakba, rabol, fosztogat, sőt megöli a gyöngé asszonyokat és a gyerekeket. A süketnéma őrült embertől féltém, és féltém egyedül maradni es-ténként.”⁷²⁸

...és mint a szülőföld metaforája

A regénybeli Vágóhídnak a mintájáról történetesen tudjuk, hogy Gionék házától nem messze, három olyan – egyébként mind a mai napig jelöletlen – tömegsír között helyezkedik el, amelyekben több száz 1944-es szenttamási magyar áldozat van elföldelve.⁷²⁹ Gion viszont azt írja a regényben, hogy „már évekkel ezelőtt lebontották a Vágóhidat, és elhordták minden darabját”, csak egy betonkocka maradt meg belőle.⁷³⁰ Ezzel Gion eltávolít minket az önéletrajzi, a valószínű és – teszem hozzá – ma is álló vágóhídtól, így a regénybeli Vágóhidat a szenttamási vagy tágabban a vajdasági magyarság élet-terére nézve egyetemes szimbolikus helyszínné teszi. Talán nem véletlen, hogy Gion mindvégig nagy V-vel írja a Vágóhíd nevét. Nagy V-vel, ahogy a Vajdaság neve is kezdődik. Gion Vágóhídját tehát éppúgy az élhetővé tehető, de szomorú múltját letagadni nem tudó szülőföld jelképének tekinthetjük,⁷³¹ ahogy azokat a temetőket, illetve általuk határolt utcákat is, amelyekről egy korábbi fejezetben írtam. A következő párbeszédet talán szintén az egész szülőföldre (vö. *báz ~ bazsa!*) vonatkoztathatjuk: „Te nem szeretnél elmenni innen?” A válasz: „Hova a fenébe mennék? [...] Utálok ezt a házat, de hova a fenébe mennék?”⁷³²

⁷²⁸ *Könyvekről, íráságom kezdeteiről* [2002 e.], 25.

⁷²⁹ Kiss Csaba szenttamási történelemtanár 2014-es ottjártamkor mind a vágóhidat, mind az annak pár száz méteres körzetében elhelyezkedő három jelöletlen tömegsír helyét megmutatta nekem. Kettőt a Ribarska utcánál: a temető szélén és a Banatska utcai híd közelében; egyet pedig a katolikus temető Laza Kostić utca felőli oldalán a ravatalozónál.

⁷³⁰ *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977], 168.

⁷³¹ Vö. MATUSKA Márton vajdasági magyarokkal készített riportkötetének címevel: *Hazánk, a mostoha*, Magyar Szó–Püski, Újvidék–Budapest, 1994.

⁷³² *Ezen az oldalon* [1971], 122.

Művészet a Vágóhídon

A Vágóhídon viszont az élet tűrhető is lehet, ha elvonatkoztatunk attól, hogy mik történtek ott korábban, és ha sikerül elfedni-felülírni a véres múltat: „Szép nagy épület volt a Vágóhíd, rengeteg rajz elfért a falain, és mi hétről hétre telerajzoltuk; még vasárnap is dolgoztunk, akkor töltöttük ki a még fennmaradt, üres helyeket. Vasárnap délre szép tarkák lettek a falak.”⁷³³ Illetve: „– Sokkal vidámabb így ez a Vágóhíd – mondta Gergián. [...] – Ezekkel a csupasv vörös falakkal igen lehangoló hely lenne. De látom, maguk igyekeznek vidámabbá tenni. Nagyon szépek ezek a rajzok. – Még több rajz kellenne – mondtam. – Minél több rajz van a falakon, annál kellemesebb hely a Vágóhíd.”⁷³⁴

Hogy elviselhető legyen az egykori mészárlás helyén való élet, ki kell tehát pingálni a vágóhíd falát. Miféle rajzokkal? Miket is vésnek a falba a gyerekek? Madarakat – főként kárókatonákat – és ötlábú csördöröket. Azaz a szabadság – főként a nemzeti szabadság – és a szerelem jelképeit. Gergián, a vadőr is a kárókatonák falba vésését helyesli: „Okos dolog – helyeselt Gergián. – Így legalább mindig ott maradnak, senki nem tudja elriasztani őket. A szép dolgokat falba kell vésni, hogy megmaradjanak.”⁷³⁵ A kárókatonák lemoshatatlanok: ami volt, illetve az az után való vágyakozás – különösen, ha olyan fontos dologról van szó, mint a szerelem és a (nemzeti) szabadság; és különösen, ha művészileg van kifejezve – elpusztíthatatlan: örökre megmarad. Ahogy például még Bulgakovnál is olvassuk: „kézirát sosem ég el”⁷³⁶

A többi rajz, úgymint faliórák, cowboykalapok, dísztányérok stb. nem méltók rá, hogy örök emléket állítsanak nekik, azaz bevessék őket a falba: „Aranka továbbra is virágokat, edényeket, faliórákat meg ehhez hasonló dolgokat rajzolt. Ezeket a rajzokat nem véstük a falba”⁷³⁷ – így majd le lehet és le is fogják mosni:

⁷³³ *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977], 178.

⁷³⁴ *Uo.*, 207.

⁷³⁵ *Uo.*, 207.

⁷³⁶ Mihail BULGAKOV, *A Mester és Margarita*, ford. SZÖLLŐSY Klára, <http://mek.oszk.hu/02800/02825/02825.pdf>, 205.

⁷³⁷ *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977], 200.

Szóltanul munkához fogtunk. A súrolókefét vízbe mártottuk, és elkezdtuk mosogatni a falakat. [...] A vályúban most Aranka virágai, tányérjai és faliórái folytak el. A kárókatona, a vadkacsák, a nemeskócsag, a halászó géme, a féllábú gólya és az ötlábú apaállatok azonban nem folytak el. Súrolhattuk, moshattuk volna őket ítéletnapig. A vödörkből kifogyott a víz, leraktuk a súrolókefét. A Kocsmáros felé fordultunk. Még mindig a kőpadlóhoz ragasztva állt a Vágóhíd közepén, a szemei kiguvadtak, mint két golyó. – Mi... mi ez? – nyögte.⁷³⁸

A tiltott jelképek falba vésése jelképezheti azt az írói tevékenységet is, amelyet Gion is végzett, amikor a sorok között olyan dolgokról írt, amelyeket a hatalom igyekezett letagadni, illetve elhallgatni. Az íróhoz hasonlóan az ártatlan arccal kárókatonákat rajzoló, majd rajzaik mellett bátran kiálló gyerekek is színlelnek és trükköznek. A valódi céljuk pedig az, hogy „megdöntsék a rendszert”, vagy ahogy ők mondják: „Olyan bikákat rajzolk, hogy a Kocsmárost a guta kerülgeti. Remélem, egyszer majd megüti a guta ott a Vágóhíd közepén”;⁷³⁹ illetve: „Ma sem ütötte meg a guta – mondta csalódottan Hodonicki Oszkár. – Majd legközelebb – mondtam. – Legközelebb biztos megüti a guta. Majd hosszasan vitatkozunk vele.”⁷⁴⁰

A *vágóhíd* szó a nyelvben

A *vágóhíd* szó köznyelvi szerkezetekben is szerepel a tömeges, erőszakos, értelmetlen emberhalálra utaló fordulatokban, különösen a háborúval kapcsolatos kifejezésekben. Gion is használ ilyeneket, például: „Úgy hallottam, hogy egészen rendes ember volt [a meggyilkolt trónörökös] – mondtam, csak hogy bosszantsam Török Ádámot. – A világ összes rendes emberéért sem hagyom magam *vágóhídra vinni*.”⁷⁴¹ Vagy: „A szegény magyar katonákat azonban sajnálom. Felelőtlenül a *vágóhídra küldték őket*.”⁷⁴² Illetve: „Én *nem megyek a vágóhídra*, ez nem az

⁷³⁸ Uo., 205.

⁷³⁹ Uo., 177.

⁷⁴⁰ Uo., 181.

⁷⁴¹ *Virágos Katona* [1973], 154.

⁷⁴² *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 569.

én háborúm.” [kiemelések: K. Á.]⁷⁴³ Gion viszont pályája kezdetétől egyénibb módon is használta a szót. A megszokott háborús kontextusokkal szemben már második regényében eredeti jelentéséhez, a jámbor állatok levágásának konkrét képéhez közelítette, hogy a fegyvertelen és ártatlan emberek vesztőhelyének megjelölésére alkalmazza.

– Láttál már birkákat vágóhídon? [...] Egy hang nélkül hagyják magukat leszúrni [...]. Meg sem nyikkannak, amikor elfolyik a vérük. Minden más állat küzd az életéért, vagy legalábbis teli torokból ordít. [...] – Még mindig nem értem egészen. [...] Török Ádám összefonta a kezét a mellén, és a cserepeket bámulta. Ismét nyugodt volt. – Láttam én már embereket is *vágóhídon* – mondta. – Volt, aki énekelt, volt, aki sírt, volt, aki kapálódzott, azokat mind becsültem. De voltak olyanok is, akik csak álltak és hallgattak, mint a birkák. Ezeket gyűlöltem, pedig tudtam, hogy a következő percben meg fognak halni. [kiemelés: K. Á.]⁷⁴⁴

Hogy ez is az 1944-es megtorlásra való utalás, arra az *Ez a nap a miénk* című regényben kapjuk a megerősítést: „Tegnap éjjel azzal a másik csűrhével nem ásattatok elég mély gödröt. Az emberek azt mesélik, hogy még reggel is mozgott felettük a föld. Miféle munka ez? [...] Azt hallottam, hogy a magyarok a világ legjobb kubikosai. Hát kubikoljanak egy jóízút a haláluk előtt. És ne sajnáljátok a golyókat. [...] Vigyék a díszterembe, és válogassátok szét azt a *birkanyáját*”⁷⁴⁵ [kiemelés: K. Á.]. A *Kilenc láz mérő* című elbeszélésben pedig a vészkorszakra utalva ezt olvassuk:

[...] amikor a csendőrök jöttek „Pucoljon innen, öreg tököcs”, mondta [a boltosnak az uram], „mert ha ezek egyszer elkapják a szakállát, el nem engedik többé.” A Szőnyi azonban csak állt a bolt közepén, mozdulni sem tudott. [...] Akkor az uram azt mondta neki: „Vegyen le a polcra egy dikicset és legalább egyet közülük szúrjon hasba. Ne hagyja magát *birka módra* elhurcolni.” A Szőnyi meg sem mozdult, dehogyis szúrt volna az hasba bárkit is.⁷⁴⁶

⁷⁴³ *Börtönről álmodom mostanában* [1990], 532.

⁷⁴⁴ *Testvérem, Jóáb* [1968–1969], 163.

⁷⁴⁵ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 633.

⁷⁴⁶ *Kilenc láz mérő* [1975], 234.

Vágóhídi jelenet a regényben

Vágóhídi jelenettel egybecsengő leírással zárul a *Kárókatona*... című regény is. Miután értelmetlenül lelőtték a boldogságot jelképező kárókatonát, majd pedig Gergiánt, a gyerek szereplők számára apafigurat és példaképet jelentő vadőrt is, ezt olvassuk:

Burai J. melléből furcsa, nyüzszítő hang tört elő. Olyasféle hang volt ez, mint amikor először jött el a Vágóhídra üvölni, és a leölt állatok hangját utánozta. De most egyszerre utánozta valamennyi állat hangját. Sírt Burai J., vonított, mint a megkínzott állatok, beleüvöltött a mocskos felhőkbe. És vele együtt sírtunk mindannyian, összeöleleztünk ott a torony tetején, összedugtuk a fejünket, és sírtunk, ordítottunk egyre hangosabban és hangosabban. Nem láttuk a csillagokat, a zongorát sem hallottuk már. Semmi sem volt körülöttünk.⁷⁴⁷

Ezekkel a mondatokkal végződik a regény törzsszövege. Az 1944-es események harmincharmadik évfordulóján, 1977-ben ez volt a legtöbb, ami nyomdafestéket kaphatott a témáról.

A Ságik és a négy befogott kárókatona

Az, hogy „a Ságik” négy kárókatonát fogtak be, arra a négy évre utalhat, amelyben magyar uralom volt a Délvidéken: „– Itt van az a négy is! – kiabált Hodonicki Oszkár. – Ők a legszebbek! Nézzétek, hogy csillog a tolluk.”⁷⁴⁸ Ságiék viszont az olyan magyarokat idézik, akik a magyar fennhatóságból anyagián húztak hasznot, hiszen a befogott kárókatonákat halászás céljára használták.

A regényben a Ságik csikókat hajszolnak, ami közhelyesen magyaros(ch) elfoglaltság. Ezért lehet, hogy bár nem értenek egyet a hivatalból őket üldöző, azaz az eszmét tisztán önmagáért képviselő Gergiánnal, lovagiasan letérdelnek, amikor visszalőnek rá: „– Nagyon kérem, hallgassanak ide... A Ságik tényleg komisz gazemberek. Néhányszor már rájuk lőttem, ők is visszalóttek rám. De mindig letérdelünk, amikor egymásra lövöldözünk. Csak egymás lábába lőjük a söréteket. Nem tudom, értik?”⁷⁴⁹ Ebből is látszik, hogy a Kocsmá-

⁷⁴⁷ *A kárókatona még nem jöttek vissza* [1977], 250.

⁷⁴⁸ *Uo.*, 243.

⁷⁴⁹ *Uo.*, 219.

ros, bár magyar neve van, mást jelképez: ő nem térdel le, amikor lő; nemcsak fenyegetőzik, hogy hasba lövi Gergiant, hanem be is váltja ígéretét: „a Kocsmáros [...] Gergianhoz beszélt: – Egyszer megtömöm a hasadat söréttel. Mint a kecskebékának. Akkor majd nem ugrálsz.”⁷⁵⁰ Ugyanakkor a gyerekek megvetik a Ságikat azért, mert hasznot húznak a „szent” madarakból: számukra a madarak nem az anyagi lehetőségek miatt fontosak, hanem az általuk jelképezett eszme miatt: ezért is szabadítják ki tőlük a kárókatonákat.

Aradi József alakja

A már Magyarországon írott *Ez a nap a miénkben* feltűnik egy ellenzenves magyar nagygazda, Aradi József, aki „túl gyorsan gazdagodott meg, emiatt túl hangossá vált, gyakran dicsekedett, hogy vele még Váry János is barátkozik”.⁷⁵¹ Ő az 1941-ben bevonuló magyar katonák bejövetelét szintén nem emelkedetten: közösségi (nemzeti), hanem önös okból várta: tudta, ha ügyesen helyezkedik, gyorsan hasznot húzhat az impériumváltásból. Aradi József tehát szintén azokat a magyarokat reprezentálja, akik a magyar hatalom visszatértének a saját karrierlehetőségeik miatt örültek. (Hogy Aradi József kitalált szereplő lehet, abból sejthető, hogy a korábbi művekben nem szerepel, másrészt az *Ez a nap a miénk* kéziratának első oldalán, ahol Gion a szereplők névsorát összeállította, áthúzott próbálkozások után áll a neve, míg Gion az összes többi nevet elsőre írta le.⁷⁵² De az is lehet, hogy Gion részben Andrócki Aladáról, Szenttamás 1941-től 1944-ig volt polgármesteréről mintázta a szereplőt. Gionnál egy Aradi Csaba nevű fiúról is olvasunk, akinek a keze fejét robbanás szakította le; ő pedig biztosan megfeleltethető egy helybeli fiúnak: Andrócki Hubának.⁷⁵³)

⁷⁵⁰ *Uo.*, 208.

⁷⁵¹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 453.

⁷⁵² OSZK Kézirattár, Fond 583. Ilyen nevű személy Kiss Éva, a Szenttamási Népkönyvtár igazgatója szerint sem élt Szenttamáson.

⁷⁵³ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 106.

A „paraszti őserő” megtestesítői

„A komisz, mogorva Ságik elpusztíthatatlanok”,⁷⁵⁴ olvassuk még a Ságikról, de ez a negatív megfogalmazás Gionnál érdekes módon pozitívumként is értelmezhető. A *Virágos Katona* eleinte ellenszenves Varga Tamásáról vagy az *Aranyat talált* Tóth Jani bácsijáról is hasonlóan barátságtalan hangnemben olvasunk, és később megértjük, hogy mi velük Gion szándéka. „A lábamnál Varga Tamás ült, ennek az alattomos parasztnak semmi baja sem történt”⁷⁵⁵ – tudniillik a megsebesült Gallai Istvánhoz és az éppen agyonlőtt Lusztig Ferihez képest épségben vészelté át az első világháborút. Máshol pedig: „– Ki az a Tóth Jani bácsi? [...] – Mogorva, sunyi öregember. [...] a szegénységben is gazdagodik. Még akkor is gazdagodott, amikor felszabadítottak és megszálltak bennünket az oroszok.”⁷⁵⁶

A Ságik, Varga Tamás és Tóth Jani bácsi tehát azt a paraszti őserőt testesítik meg, amely a mostoha körülmények között elengedhetetlen a túléléshez, a megmaradáshoz. Ságiéknak ráadásul még „egy rakás gyerekük” is van, tehát általuk van biztosítva az, ami a legfontosabb a megmaradáshoz, később esetleg majd ahhoz is, hogy újra magyar föld legyen a vidék, illetve ennek regénybeli metaforájához, a torony felépítéséhez: „– Burai J. fel fog menni a felhők fölé – mondom meggyőződéssel. [...] – Nem fogod elhinni, a Sági gyerekek segítettek neki. – A Sági gyerekek? – Igen, egy rakás gyerek van a Sági tanyán, ott hajszolják a csikókat – mutat a távolba. – Szeretik hajszolni a csikókat, mint mi annak idején. És ugyanúgy lelkesednek a toronyért. Ők is a felhők fölé akarnak menni.”⁷⁵⁷

Nemzeti gyász – vallásos képek

A délvidéki népirtás miatt érzett fájdalom, nemzeti gyász kifejezésére gyakran vallásos kifejezésekkel, különösen a nagycsütörtök és a nagypéntek eseményeire utaló képekkel élnek az 1944-es megtorlásról írók. Ilyen címekkel láttak például napvilágot kötetek: *Ötven-*

⁷⁵⁴ *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977], 168.

⁷⁵⁵ *Virágos Katona* [1973], 172.

⁷⁵⁶ *Aranyat talált* [2001–2002], 801.

⁷⁵⁷ *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977], 253.

ezer magyar vértanú, tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról,⁷⁵⁸ *Sírató*,⁷⁵⁹ *Akikért nem szólt a harang*,⁷⁶⁰ *Halottak napja Bajmokon*,⁷⁶¹ *Bácskai Golgota*,⁷⁶² *Délvidéki magyar Golgota*,⁷⁶³ *Ez a mi kálváriánk*,⁷⁶⁴ stb. Mostani témánkhoz és a következő gondolatmenethez a legjobb párhuzamokat Matuska Márton Gachal János torontálvásárhelyi vértanú református lelkész életéről írt életrajzi könyvének címe, a *Megvert pásztorunk*,⁷⁶⁵ illetve Paul Kornauernek a bácskai németek kiirtásáról szóló elbeszéléskötete, a *Nagypéntek, feltámadás nélkül*⁷⁶⁶ címe adják. Az előbbi cím Jézus nagycsütörtöki elfogatása után a tanítványok szétszéledésének képével, utóbbi a húsvéti szent három nap megcsonkításával érzékelteti a történetek tragikusságát.

A *Kárókatona*kban szintén van egy markánsan biblikus jelentéstartalom: megvan Krisztusnak, a nagycsütörtöki utolsó vacsorának és a nagypénteki kereszthalálnak a párhuzama is, ugyanakkor a feltámadás – ahogy arra a mű címe burkoltan utal – nem történt meg. Az európai zsidóságot ért népiirtás megjelölésére az ószövetségi ’teljesen eléggő áldozat’ jelentésű *holokausz*t szó terjedt el. Gion pedig, mint alább látni fogjuk, a keresztény áldozatnak: a nagycsütörtöki és nagypénteki eseményeknek, a passiónak, a kálváriának a képeit játszatja egymásba a bácskai magyar holokauszt hangulati képeivel. Így 1977-es írásával bizonyára Gion volt az első, aki passióhoz, kálváriához hasonlította a délvidéki magyarság 1944-es szenvedéseit. Jézus és a helyi magyarság szenvedésének ez a fajta azonosítása máig tartó

⁷⁵⁸ A „holokauszt” szó jelentése ’teljesen eléggő áldozat’. A könyv bibliográfiai adatai: *Ötven ezer magyar vértanú, tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról, 1944–1992*, szerk. KUBINYI Ferenc, Argos, Budapest, 1993.

⁷⁵⁹ ILLÉS Sándor, *Sírató*, Szépirodalmi, Budapest, 1977.

⁷⁶⁰ ILLÉS Sándor, *Akikért nem szólt a harang*, Tevan, Budapest, 1991.

⁷⁶¹ MOJZES Antal, *Halottak napja Bajmokon*, Cnesa, Bajmok, 1994.

⁷⁶² CIRKL Zsuzsa–FUDERER László, *Bácskai golgota – a vallásüldözés áldozatai*, Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1998.

⁷⁶³ Szerk. CSERESNYÉSNÉ KISS Magdolna–SZABÓ Pál Csaba, *Délvidék Ház–Keskenyúton Alapítvány*, Budapest–Szeged, 2013.

⁷⁶⁴ PAPP Imre, *Ez a mi kálváriánk*, Újvidék, 1999.

⁷⁶⁵ A Szerbiai Református Keresztyén Egyház kiadása, Bácsfeketehegy, 2008.

⁷⁶⁶ KORNAUER, I. m.

hagyomány. Megint a 2016-os szenttamási emlékbeszédből idézek: „1944 őszén az Úristen néhány percig vajdasági magyar volt. Persze [...] ugyanebben az évben még zsidó is volt, meg angol, orosz, sőt bizonyára német is. [...] de minket most az az idő érdekel, amikor az Úristen vajdasági magyar volt. [...] nekik egyebük sem volt, csak az Úristen. [...] ők kézenfogva sétáltak az Úristennel. [...] elkísérte őket a városházától a temetőig. Az éj leple alatt, láthatatlanul. A vörös csillagot viselő partizánok valószínűleg észre sem vették. Segített nekik megásni a gödrüket, az utolsó percekben eszükbe juttatta feleségüket, gyermekeiket – lepergettette szemük előtt az életüket. Úgy is mondhatnám, erőt adott nekik a halálhoz.”⁷⁶⁷

Gergián mint katona- és apafigura

A károkatonák a magyar katonák jelenlétét idézik a regényben, de Gergiánnak, a vadőrnek is zöld ruhája és puskája van, mint a magyar honvédeknek volt. És meg is védi a gyerekeket dühöngő ellenségüktől, a hatalmi erőszakot jelképező Kocsmárostól, amikor a gyerekek úgy érzik, hogy a Kocsmáros akár arra is képes lenne, hogy megölje őket: „– A fene egye meg – szuszogott Hodonicki Oszkár. – Agyoncsaphatott volna bennünket, hiszen tök részeg.”⁷⁶⁸ Gergián amellett, hogy egyenruhás ember, azt az apafigurát is megtestesíti, aki Gion számára nagyapja, Gallai István is volt. Gion példakép nagyapja ugyanis nem vadőr, de majdnem: szintén zöldesbarna egyenruhás, fegyveres ember: mezőőr volt. „– Olyan vagy, mint egy ronda, zöld kecskebéka – mondta a Kocsmáros az ajtóból. Csakis Gergiánnak mondhatta ezt, Gergián volt zöld vadőri egyenruhában.”⁷⁶⁹ Az életműben még egyszer fordul elő a *kecskebéka* szó, ott pedig az író mezőőr nagyapjára utal egy hasonlóan veszélyes helyzetben: „Itt vagy hát, öreg kecskebéka! [...] De hol van a zöld egyenruhád? Hol van a pisztolyod?”⁷⁷⁰

⁷⁶⁷ KISS Csaba–KISS Tamás, *I. m.*

⁷⁶⁸ *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977], 208.

⁷⁶⁹ *Uo.*, 207.

⁷⁷⁰ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 690.

Gergián és a Kocsmáros neve

Szenttamás magyar népe túlnyomórészt mindig is a legegyszerűbb földműves vagy pásztor (származású) emberekből állt.⁷⁷¹ Gergián nevét a görög georgosz 'paraszt' szóval is asszociálhatjuk, ami földműves-állattartó társadalom tagjára utal, ám a név megfejtése még izgalmasabb. A név valójában örmény eredetű, amit *-ián* végződése árul el; s mint ilyen, minősítetten kisebbségi név. (Egy internetes közösségi oldalon Libanontól Kanadáig több *Gergian* vezetéknevű felhasználót találtam a diaszpóra örménységeből.) A *Gergián* név vagy a *Gergely*, vagy a *Cirják*~*Cirjék* név örmény megfelelőjéből, illetve ezek görög eredetijéből vezethető le.⁷⁷² Gion Nándor zsenialitását vagy szerencsését dicséri, hogy mindkét név eredeti jelentése döbbenetesen illik a regényszereplő karakteréhez. A *Gergely* eredeti jelentése ugyanis 'éberen őrködő',⁷⁷³ ami azzal vág össze, hogy Gergián vadőr. (Megjegyzem, az örmény nép nagy szentje éppen Világosító Szent Gergely püspök: ő térítette keresztény hitre az örmény népet.) A *Cirják* név pedig azt jelenti, hogy 'isten, Istenhez tartozó',⁷⁷⁴ ami meg azért nagyon találó, mert a szereplő sok ponton misztikus alak, jézusi figura is. – A Kocsmáros neve viszont a délszláv *kr̩mar* szóra megy vissza!⁷⁷⁵

⁷⁷¹ Vö. például a *Gionfalva* című filmben elhangzottakkal, különösen ahol Gion a felmenőiről beszél!

⁷⁷² [1:] „a *Kirakosz* név *vocativusa* *Kirake* lett, amely e két nyelvben szabályosan zöngésült: *Girage*, majd a magánhangzók kiesésével *Görge* lett belőle, ebből a -ján végződéssel lett *Görgján*, amit sokan *Gergian*-nak írnak. Ebben az esetben a név görög eredetű: *Kiriakosz* (magyarul: *Cirják*) → *Kirakosz* alakban került be az örménybe.” [2:] „a *Grigor* egyik alakváltozata, a *Girgor* rövidült le: *Görg*, majd ehhez adódott hozzá a -ján: *Görgján*, amit szintén sokan *Gergian*-nak írnak. Ebben az esetben szintén görög eredetű a név: *Grégoriosz* (magyarul: *Gergely*) → *Grigoriosz*, *Grigorisz*, *Grigor* alakokban került az örménybe.” Zsigmond Benedek személyes közlése.

⁷⁷³ LADÓ, I. m., 161.

⁷⁷⁴ HAJDÚ Mihály, *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*, Tinta, Budapest, 2010, 110.

⁷⁷⁵ JANKOVICSNÉ TÁLAS Anikó, *kocsmáros* szócikk = *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, főszerk. ZAICZ Gábor, Tinta, Budapest, 2006.

Gergián krisztusi alakja

Gergián tehát tekinthető azon földműves magyar apák mintájának, akik közül az 1944-es vérengzés után fájóan kevés maradt Szenttamáson. Ugyanakkor krisztusi alak is; egyedülálló fiatal férfi, aki mindvégig ácsmunkát végez: „láttuk a vadőrt, az udvaron dolgozott, valami gerendát faragott”,⁷⁷⁶ illetve: „Gergiánt a ház mögött találtuk. Egy vastag gerendán lovagolt, csapot faragott a gerenda végére. Körülötte mindenféle épületfa hevert, hosszabb-rövidebb gerendák, oszlopok, deszkák, lécek, kissé távolabb hatalmas vaskapcsokat láttunk a földön.”⁷⁷⁷ Illetve: „a torony lábánál ült és csapot faragott egy gerenda végére”.⁷⁷⁸ Gergián vállalkozását eleinte rajta kívül senki nem érti, de a vadőr mégis nemcsak hisz benne, hanem követőket és segítőköt, egy szóval: tanítványokat is szerez hozzá. Gergián nem keresztet, de hasonlót: az eget a földdel összekötő tornyot ácsol, ami a regényben a Magyarországhoz tartozás iránti vágy jelképeként értelmezhető: „– Ezentúl gyorsan haladunk – vigasztalta Gergián mosolyogva. – Majd meglátja. Beszélhet maga még a darvakkal. Lecsajluk a darvakat is ide a kárákatonákhoz.”⁷⁷⁹ Az utóbbi mondatok nagyon hasonlítanak a *Rózsamész* azon mondataira, amelyekben a német katonák visszatérésének illuzórikus vágya fogalmazódik meg: „Találkozni szeretnék még egyszer azzal a német tiszttel, aki szarrá akarta lövetni Szenttamást – mondta Stefan Krebs. – Lehet, hogy találkozom még vele.”⁷⁸⁰ Illetve: „Emlékszik még arra a német tisztre, apám? [...] Akivel egyszer még kezét akart fogni? Várja meg őt, és fogjon vele kezét.”⁷⁸¹

Gergián magázza a gyerekeket, ami annak a jele, hogy komolyan veszi és tiszteli őket, amiért a gyerekek nagyon hálásak is neki.⁷⁸² Hogy Gergián krisztusi figura, abból is tudható, hogy többször mondják róla, ő „a legrendesebb ember a világon”,⁷⁸³ aki „mindig

⁷⁷⁶ *A kárákatonák még nem jöttek vissza* [1977], 184.

⁷⁷⁷ *Uo.*, 190.

⁷⁷⁸ *Uo.*, 241.

⁷⁷⁹ *Uo.*, 216.

⁷⁸⁰ *Rózsamész* [1976], 429.

⁷⁸¹ *Uo.*, 439.

⁷⁸² *A kárákatonák még nem jöttek vissza* [1977], 176, 249.

⁷⁸³ *Uo.*, 244.

betartja a szavát”.⁷⁸⁴ Gergián mindig kedves és derűs is: „Örült nekünk, úgy tett, mintha éppen minket várt volna. Gergián mindig mosolygott, ha a közelében voltunk, beszélgetés közben is mosolygott; ha kellemes dolgokról beszélt, akkor alig észrevehetően bólogatott is, ha viszont kellemetlen dolgokról beszélt, akkor rázta a fejét, de még olyankor is mosolygott, vagy legalábbis olyan volt az arca, mintha mosolyogna.”⁷⁸⁵ Gergián az emberek fölött áll, misztikus alak: „mosolygó varázsló”.⁷⁸⁶ A gyerekek nagyon fel is néznek rá: tanítását isteni üzenetként hol komolyan, hol lelkesülten, hol elérzékenyülve hallgatják: „Duruzsolt Gergián, duruzsolt. [...] Burai J. [...] úgy fülelt, mintha kinyilatkoztatást hallana.”⁷⁸⁷ Mintha Gergián olyasvalaki lenne, aki köztük van, mégis elérhetetlen vágy, hogy megszoríthassák a kezét: „– Gergián... – hebegte Aranka fülig pirulva. – Gergián... Maga a legrendesebb ember a világon. Aztán ment lefelé a toronyról, nyilván attól félt, hogy elsírja magát. Azt hiszem, akkor valamennyien ettől féltünk; mi is majdnem elsírtuk magunkat. Én nagyon szerettem volna megszorítani Gergián kezét.”⁷⁸⁸

És Gergián nemcsak tanítja a gyerekeket, hanem igazi *deus ex machinával* a bajban is megjelenik, amikor az ördögi Kocsmáros fenyegeti őket.⁷⁸⁹ Kiáll értük olyankor is, amikor a gyerekek okozták a bajt: „– És ha a Ságik meglátják a madaraikat? – kérdezte Aranka. Gergián legyintett. – Most már mindegy. Úgyis meg vannak győződve róla, hogy én voltam a tolvaj – aztán még elgondolkozva hozzátette: – Még mindig jobb, mintha tudnák az igazat. Magukkal könnyen elbánnának. – És magával? – kérdezte Burai J. – Valamit nekem is vállalnom kell – mondta Gergián.”⁷⁹⁰ Illetve:

Ellopta a madarainkat – mondta Sági Márton. – Betört a tanyánkra. [...] Burai J. megrázta a fejét: – Nem Gergián... De ekkor a magasból elindult egy elnyúlt vadőri zubbony, lebegve ereszkedett lefelé, mint egy

⁷⁸⁴ *Uo.*, 245.

⁷⁸⁵ *Uo.*, 190.

⁷⁸⁶ *Uo.*, 244.

⁷⁸⁷ *Uo.*, 192.

⁷⁸⁸ *Uo.*, 244.

⁷⁸⁹ *Uo.*, 206.

⁷⁹⁰ *Uo.*, 233.

nagy madár, és pontosan a lovak előtt huppan a földre. A lovak rémülten fölágaskodtak, aztán nekiiramodtak. Sági Márton hátrabukfencezett az ülésről, feje eltűnt a szekérderekban, a két lába a levegőbe meredt. A megvadult lovak messze elrohantak vele. Feltekintettünk a toronyra, Gergián izzadt arca mosolygott, és belőlünk is kitört a nevetés.⁷⁹¹

Van, hogy azt olvassuk Gergiánról, hogy föltartott kézzel mormol valamit, talán a madaraknak prédikál, mint Szent Ferenc: „Gergián a magasba emelte a karját, a kárókatonákat akarta magához ölelni. Mozgott a szája, beszélt a nagy, fekete madarakhoz. – Mind itt vannak – mondta később hangosan. – Mindig utánunk jönnek. Akármilyen magasra megyünk, ők mindig utánunk jönnek.”⁷⁹² Olyan képességgel is rendelkezik, amelyet a gyerekek nem tudtak elképzelni egy vadórról: gyönyörűen zongorázik: „Gergián játszani kezdett, halkán, szépen; olyan dolgokat játszott, amilyeneket eddig még sohasem hallottunk. Szinte mozdulni sem mertünk, olyan szép volt minden.”⁷⁹³ Hogy ezt a gyerekek örömeire tegye, arra is képes, hogy egészen valószínűtlen helyre vigye a nagy fekete zongorát: a lép szélére, ahol a torony áll. (Hogy hogyan veszi kölcsön? Nem tudjuk meg. Talán valahogy úgy, ahogy azt a bizonyos számárcsikót Jézus tanítványai virágvasárnap.⁷⁹⁴)

Nagycsütörtök...

Gergián aztán egy, a nagycsütörtöki utolsó vacsorára emlékeztető jelenetben – Jézus halszaporítására és halász tanítványaira utalva – hallal vendégeli meg védenceit. A vacsorát szertartásosan fogyasztják el, mintha áldozati lakomán lennének: „Komolyak voltunk, nem beszéltünk, mintha egy nagyon fontos szertartáson vennénk részt, hamvadó, füstölgő paraszak felett. Gergián mosolygott, adogatta kezünkbe a halakat, türelmesen várta, hogy mindet megegyük. [...] A felszálló füstöt elnyelte a köd.”⁷⁹⁵

⁷⁹¹ Uo., 237–238.

⁷⁹² Uo., 243.

⁷⁹³ Uo., 245.

⁷⁹⁴ Vö. Márk evangéliuma 11,2–7.

⁷⁹⁵ *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977], 245.

A kultikus lakoma után pedig a gyerekek szintén „komolyan, szertartásosan”, „kimért mozdulatokkal”⁷⁹⁶ másznak föl a toronyra, ahonnan Gergián a követőit transzcendens magasságokba emeli föl: „Komoly arccal léptünk ki a csillagok alá. [...] Ültünk a torony tetején, félig lehunyt szemmel imbolyogtunk a zongora hangjára, a csillagok meg szinte az ölünkbe hullottak. Megfoghattuk őket, ha akarjuk, beszélgethettünk is velük; mieink voltak a csillagok.”⁷⁹⁷

...nagypéntek...

Az ünnep végén pedig Gergián életét is adja azért az eszméért, amelyre a gyerekeket is lelkesítette: a kárókatona védelmében hal meg, vértől mocskolt ruhájában, megint csak Krisztusra emlékeztetve, „széttárt karokkal” fekszik a földön.⁷⁹⁸ Ezután pedig, mint Jézus holttestét egyik tanítványának, Arimathiai Józsefnek, Gergián testét is a gyerekeknek kell visszacipelniük a tanyára: „Nehéz volt Gergián, elernyed a teste, nyögve cipeltük be a tanyaudvarra, onnan be a házba.”⁷⁹⁹

Az 1944. október 31-én Adorjában meggyilkolt magyarok emlékműve.

K. Á. felvétele

⁷⁹⁶ *Uo.*, 246.

⁷⁹⁷ *Uo.*

⁷⁹⁸ *Uo.*, 247.

⁷⁹⁹ *Uo.*, 248.

...és a (még) beteljesületlen feltámadás

A Gergián által valaha felépített torony a vadőr halálával sem csökken az idő előrehaladtával, hanem azok számára, akik emlékeznek rá és hisznek benne, egyre növekszik: [...] a torony továbbra is változatlanul, szilárdan áll, illetve:

Mégiscsak magas ez a torony – mondom. – Tizenkilenc méter, jó megszíre látni innen. – Huszonkét méter – vigyorgó Virág Péter. – Hogy-hogy huszonkét méter? – Burai J. tavaly felépítette a hetedik kilátót. [...] – Burai J. fel fog menni a felhők fölé – mondom meggyőződéssel. – Igen – helyeselt Virág Péter. – Elhatározta, hogy tovább építi a tornyot. Felmegy a felhők fölé.⁸⁰⁰

Mégis sejthető: a toronyépítés (avagy a visszatérés) nem teljesezhet be, hiszen Bábel tornya sem érte el az eget.

A tanítványok: Péter, János és Tamás

Az író felnőtt korában játszódo *Beregető helyett* és *Utószó helyett* című keretfejezetekből arról értesülünk, hogy az elbeszélőhöz hasonlóan, gyerekkori barátai a madarak eltávozása után még évtizedekkel is visszavárják őket. Gergián első számú utódja Péter lesz (a regénybeli Virág Péter személyében), az elbeszélő pedig a Tamás nevet viseli, mert eleinte nem nagyon hisz abban, hogy a kárókatónak valaha is visszajönnének: „– Talán már sohasem jönnek vissza – mondom elkeseredetten.”⁸⁰¹ A Gergián által elkezdett munkát Burai J. mégis be fogja teljesíteni a bizonytalan jövőben. Gergián legbizalmasabb hallgatójának, Burai J.-nek a nevéből a J. itt talán a „szeretett tanítványnak”,⁸⁰² a Jelenések könyve János apostolának a nevére utal, aki Jézus második eljövételéről is írt: „Burai J. megfogadta, hogy visszahívja a kárókatónákat – mondja Virág Péter. – Lehet, hogy a darvakat is lehívja egyszer. Felnézünk a magasba, az égre, biztató kék fények csillognak egészen közelről. Nem először látjuk ezt a csillogást, de mindig jólesik újból látni. Mindketten meg vagyunk győződve róla,

⁸⁰⁰ *Uo.*, 252–253.

⁸⁰¹ *Uo.*, 170.

⁸⁰² Vö. János evangéliuma 19,26; 20,2; 21,7 és 21,20.

hogy onnan egyszer majd ismét lejönnék a kárákatonák. Lehet, hogy a darvak is.”⁸⁰³

„S.” Tamás és Toma Gyuri

A *Kárákatonák* narrátor-főhősét Tamásnak hívják. Ő a regényben szereplő magyar gyerekbanda vezére is. Az ő *Tamás* neve (ahogy a *Testvérem, Joáb*ban a főhős *S. Tamás* neve) a helyi, azaz a szenttamási nézőpontra is utal. Gion életművében először a *Kárákatonák*ban bukkan fel aztán egy rendkívül ellenszenves fiú, Toma Gyuri is, akiről először is azt tudjuk meg, hogy valamikor korábban átszúrta Virág Péter dobhártyáját, amitől az megsüketült.⁸⁰⁴ (A *nyelv* érzékelésének eszközét tette tönkre első felléptekor, talán nem véletlenül!) Toma Gyuri a későbbi regényekben a mozi, illetve Keszler doktor utcája környékét uraló⁸⁰⁵ rivális gyerekbanda vezetőjeként tűnik fel, amely csapat tagjainak nevét – a vezetőjén kívül – nem tudjuk meg. Velük többször is összeverekednek a regényhős gyerekek, illetve ellenük szokták játszani a focimeccseket is: „A meccset Toma Gyuri beszélte meg az ottani telepes fiúkkal, és felajánlotta nekünk, hogy állítsunk össze közös csapatot a szomszéd falubeliek ellen. A felajánlásokon nagyon meglepődtünk, Toma Gyurit szívből utáltuk, őt is meg az egész bandáját, igen sokszor összeverekedtünk velük, aztán mégis elfogadtuk az ajánlatot.”⁸⁰⁶ Gion naplójegyzeteiben nemcsak azt írja, hogy gyerekkorában a mozi környékét szerb gyerekbandák uralták, hanem azt is, hogy fiatal korában „magyarok és szerbek Szenttamáson [...] külön iskolákba jártunk, [...] a mezőkön és a strandon még a foci-meccseket is szigorúan nemzeti alapon vívtuk egymással”.⁸⁰⁷

⁸⁰³ *A kárákatonák még nem jöttek vissza* [1977], 253.

⁸⁰⁴ *Uo.*, 168.

⁸⁰⁵ „[Keszler doktor] minden este zongorázott, Burai J. meg elrövidtlen hallgatta, miközben kockáztatta azt, hogy elkapja őt Toma Gyuri bandája és akkor verekedhet velük, el is verték néhányszor Burai J.-t Toma Gyuriék, akik nagyon nem szerettek bennünket, és Keszler doktor az ő területükön lakott.” *Zongora a fehérek kastélyából* [1993], 462.

⁸⁰⁶ *Egy regény vége* [2000] = GNÉ/4., 534.

⁸⁰⁷ *Író a tanyán és a történelemben* [1989–1990], 63.

Míg Gion összes többi gyerekszereplője a valóságban is létező szenttamási családnevet visel, addig *Toma* családnév a szenttamási magyarok között nincs és nem is volt. Ellenben a magyar *Tamás* név szerb megfelelőjének, a *Tomislav*-nak *Toma* a becézőformája, a *György* szerb megfelelője, a *Gyorgye* – becézve *Gyuro* – pedig a legtipikusabb szerb férfinév. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha azt gyanítjuk, hogy Toma Gyuri, illetve az általa vezetett csapat az egyik szenttamási szerb bandavezért, illetve az általa irányított galerit idézi. Annál is inkább, mert a magyar gyerekeknek van, hogy a katolikus, avagy helyi szóhasználatnál a magyar templomban⁸⁰⁸ kell menedéket keresniük előlük. A katolikus templomban az ismert regényszereplők otthonosan viselkednek, de Toma Gyuriéknak eszükben sincs követni őket ide:

[Toma Gyuriék] ránk is támadtak, mikor kijöttünk a moziból [...]. A templom és az iskola előtti térig szaladtunk, akkor már nagyon a sarkunkban lihegték Toma Gyuriék, és mivel éppen vecsernyére harangoztak, bementünk a templomba [...]. Mi belemártottuk kezünket a szenteltvízes tálba, térdet hajtottunk, és keresztet vetettünk, azután felmentünk a kórusra a lelógó harangkötelek közé, és meghúzódunk az orgona mellett, hogy kilihegjük magunkat.⁸⁰⁹

A riválisok neve máshol is homályban marad

Egy későbbi regényben, a *Börtönről álmodom mostanában* címűben szintén van két, egymással szemben álló csapat. Akárcsak a Toma-banda tagjainak nevét, az ott szereplő „Mágnások” nevét sem tudjuk meg; csak azt, hogy vezetőjük – akárcsak a magyar csapat vezetője – árva gyerek volt, akit egy felégetett boszniai (tehát délszláv, de hogy szerb, horvát vagy bosnyák, nem derül ki) faluban találtak a háború alatt. Velük szemben a „Lírikusok” viszont biztosan beazonosíthatók nemzetiségileg, hiszen magyar klasszikus költők verseit szavalják, és szinte teljes névsoruk is összerakható a regényből: Győri Pista, Kapossy Tamás, Klemm Dezső, Lakner Feri, Sendula Feri és Somogyi Jóska van a csapatban; vezetőjük pedig Istenfélő Dániel.

⁸⁰⁸ „Katolikus templom l[ásd]. Magyar templom” PENAVIN–MATIJEVIĆ, *I. m.*, 34.

⁸⁰⁹ *Az angalyi vigasság* [1985], 423–424.

Szimbolikusan erős, hogy éppen Istenfőző Dániel a főnök: egy olyan bukovinai székely származású fiú, akit 1944 őszén a partizánok elől elmenekülő szülei Bácskában „felejtettek”. Istenfőző Dániel nevének mindkét tagja „csángós”. A vezetéknevéről ki van fejtve, hogy „ilyen” nevű falvaik voltak a bukovinai székelyeknek; a keresztnév pedig – túl azon, hogy a székelyeknél elterjedt öszösvetségi név – azért is jellegzetes, mert az *Ez a nap a miénkben* éppen *Dániel Ferenc*nek hívják azt a csángó családfőt, akivel Gallai István a kereszt-komaságig összebarátkozik. Ilyen utalások révén tehát kimondható, hogy Gion számára bizonyos szempontból még 1990-es *Börtönről álmodom mostanában* című regényében is 1944 ősze az origó.

A kakukkok érkezése

Visszatérve a *Károkatonákra*, miután az „imádott” madarak elmentek, a regényírás jelen idejében játszódó *Bevezető helyett* és *Utolsó helyett* című keretfejezetekben a regény „törzsszövegének” elején olvasott idilli leírással szemben⁸¹⁰ egy elvadult vidék képét látjuk, ahol még a madarak sem érzik jól magukat: „A nádasban valahol hebegve, esetlenül énekelni kezd egy nádíveréb, de aztán gyorsan, csalódottan elhallgat.”⁸¹¹ Gion egyik monográfüsa is felfigyelt erre, ezt írva: „Fekete István kissé idillikus képeiben soha nem »hebegne« s nem »énekelne esetlenül« egy nádi veréb. A gioni groteszk belopózott ide is.”⁸¹²

⁸¹⁰ „A Gergián-tanyán nagy élénkség és madárricsaj fogadott bennünket. Reggel volt, a károkatoná-telepen pezsgett az élet, a fekete madarak szorgalmasan röpdöstek, mentek a vízre halászni, aztán jóllakottan szálltak vissza az akácfára, széttárták szárnyaikat, szárítkoztak a napon, és ezzel együtt igen zajosak voltak. [...] A vadkacsák is bereggeliztek a földeken; a legnagyobb csapatok a Gergián-tanya fölött húztak vissza a nádasba; régen kitapasztalták, hogy ez a legbiztonságosabb útvonal, innen senki sem puskázik közéjük. Az udvaron tyúkok kaparásztak szemtelenül ugráló verebek mellett, lejjebb, az udvar végében, vagy az udvaron túl [...], ahol már elvizenyősödött a talaj, bíbicek szaladgáltak láthatatlan apró állatkák után. A trágyadomb mellett egy élénk színű bűdösbanka tüsténkedett, talán lótetűre vadászott [...]. A gazos, elvadult kertből énekesmadarak csicsgése hallatszott.” *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977], 190.

⁸¹¹ *Uo.*, 168.

⁸¹² BALOGH, I. m., 74.

Ám nem véletlen ez a groteszk leírás sem, hiszen az *Utószó helyett* így kezdődik: „Kakukk repül a levegőben, árnyéka rátelepszik a nádasokra. Pimasz, cinikus madár, zavartalanul szemlélődik, puha fészkeket kutat, megrémíti a fészkek lakóit, véget vet a békés csöndnek. Nádirigók bukkannak elő, elkeseredetten kiabálnak, tiltakoznak, felborzolt tollukban érzik a veszélyt.”⁸¹³ A kakukkokról ugyanitt megtudjuk, hogy az „utóbbi néhány évben szaporodtak el”, és mivel a nádirigók fészkeiben rakják le a tojásaikat, „ezért háborognak ennyire a szegény nádirigók. – Megriaszthatnál néha egy-két kakukkot – mutatok a vadászpuskára. – Védett madár – mondja Virág Péter. – És alapjában véve hasznos madár”⁸¹⁴ – teszi még hozzá, mert már kezd az íróra nézve veszélyesen egyértelművé válni az a virág-, azaz madárnyelv, amelyben a kakukknak is egészen jól érthető jelentése van. Ha nagyon konkrétan akarjuk értelmezni, jelentheti például azokat a politikailag megbízható délszláv telepeseket, akiket a második világháború után az elűdözöttek-meggyilkoltak helyére telepítettek be a Délvidékre. Akik már az első világháború után is szép számmal érkeztek ide, de akik igazán sokan csak 1945-től települtek a Vajdaságba. Nyíltan persze majd csak húsz évvel később, az 1997-es *Ez a nap a miénkben* olvashatunk róluk: „Bajnak hozták őket ide a nyakunkra. Azért, hogy elszerbesítsék ezt a vidéket.”⁸¹⁵

M. H. J. madaras álmai

Hogy Gion ebben a regényében valóban madárszimbolikát alkalmaz, arról árulkodhat a *Kárókatónák* megírása előtti évben, 1976-ban megjelent *Izsakhár, folytatás* című novellája. Ebben az író alteregóját, M. Holló Jánost erősen foglalkoztatja a madárszimbolika: madarakról álmodik, és segédkönyvekkel próbálja megfejteni azok jelentését, de nem jut sokra. Részletét lásd a könyv 9. oldalán!

Amikor pedig a *Kárókatónák*ból film is készült, és Giont meginterjúvolták a filmmel kapcsolatban, megint csak az állatszimbolika szerepéről, pontosabban arról beszélt, hogy egy gyermekkori élménye kapcsán hogyan alakult ki benne az állatszimbolikára való fogékonyság: „elkezd-

⁸¹³ *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977], 251.

⁸¹⁴ *Uo.*

⁸¹⁵ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 474.

tünk ürgékre vadászni ott, a búzatarlókon, vékony drótokból hurkot csináltunk – kegyetlen játék volt ez –, és azokkal fogtuk meg az ürgéket. És tulajdonképpen mikor közelebb láttam szenvedni az állatokat, akkor döbbsentem rá, hogy valami többet is jelentenek, mint amik.”⁸¹⁶

A torony valódi mintája

Hogy az állat-, illetve madárszimbolikát illetőenként „igazoltuk”, alább egy visszaemlékezésből is idézünk, hogy lássék, a jelképes torony ötletét honnan vehette Gion: „A Kipovónak nevezett szent-tamási határrészben [...] állt a katonai kilátótorony. Közvetlenül az első világháború után építették, és katonai kilátónak használták. Több mint húsz méter magas volt, erős betonalapzatra épült, és három emelete, azaz platója volt, ahol a megfigyelő állhatott. [...] (Talán inkább az északi határ területét figyelhették.) Alakra és magasságra olajfúró toronyra emlékeztetett, csak gerendákból épült. [...] 1968-ban egy hatalmas viharban ledőlt. A környékeliek elhordták a gerendáit. A betonalapzatok még manapság is jól láthatók, 120 centiméter magasak és 60×60 centiméter szélesek.”⁸¹⁷ A *Károkatoná*kban megjelenített torony eredetije tehát katonai őrtorony volt, és észak felé figyeltek róla: nyilván a Magyarország felől jövő esetleges támadást akarták előre jelezni. A regényben is Magyarország felé irányul a toronyépítők várakozása, csak éppen ellenkező előjellel.

Csipkelődések

Hogy a fentebb idézett *Izsakbár, folytatás* című érdekes írás nem került be az életműkiadásba, annak oka talán abban kereshető, hogy Gion – tőle szokatlan módon – személyeskedve csipkelődik benne:

[M. H. J.] forgatta a kezében, és egyáltalán nem tetszett neki a [szemétben talált] gumimacska. Nem tetszett neki, mert a gumimacska-nak egyáltalán nem macskaszerű, hanem tömött bajusza volt. M. H. J. egyik ismerősének, egy Vincer Lóránt nevű alattomos, izgága és pisze

⁸¹⁶ *Cimbora* [irodalmi magazin gyermekeknek] 35. rész, rendezte ANDRÁS Ferenc, szerkesztette ÉRDINÉ SZABÓ Márta, első adás: 1983. 03. 27. web: nava.hu/id/1806606/ letöltés ideje: 2017. január 23.

⁸¹⁷ HORVÁTH Ilona, *I. m.*, 96–98.

orrú nyikhajnak volt ilyen tömött bajusza. M. H. J. tiszta szívből megvetette és utálta V. Lórántot, ezzel együtt utálta a pisze orral párosuló tömött bajuszt is. [...] a tömött bajuszra három vékony, fekete bajuszszálát húzott. Így már sokkal rokonszenvesebb volt a rózsaszínű gumimacska. M. Holló János is megnyugodott valamelyest. Keze alig remegett már, amikor a gumimacska lyukas fejébe tűzte a golyóstollát.⁸¹⁸

Gion az írásban nem a valódi nevén említi antipatikusnak tartott ismerősét, egyik legnegatívabb szereplőjének viszont egy volt osztálytársa meglehetősen ritka családnevét adta: Bárth M. János dialektológus egy bácskai faluban járt nyelvjárásgyűjtésen, és egy rendkívül ellenszenves alak házába jutott be gyűjteni. Annnyira visszataszító, sőt ijesztő volt az idegen, hogy igyekezett minél hamarabb kikerülni a házából. Ám akkor az „adatközlő” véletlenül kimondta, hogy mi a neve. Erre Bárth M. János, mivel jól ismeri Gion prózáját, felkapta a fejét, és megkérdezte, hogy ismerte-e az író. Mire az illető azt felelte, hogy persze, hiszen a középiskolában osztálytársak voltak, meg hogy több írását el is küldte neki Gion, de ő természetesen nem olvasta el egyiket sem. Azt hiszem, jól tette, hiszen vezetőkéne a pénzmapatkányokra vadászó, a kóbor kutyákat kiherélő „magányos, mogorva” halász⁸¹⁹ és a padlássöprést irányító főagitátor⁸²⁰ neveként köszönt volna vissza.

A regény sikere és folytatása

Hogy az 1970-es években a Vajdaságban mennyire nehéz lehetett történelmi regényt írni, mi sem mutatja jobban, mint hogy arra az 1973-as történelmiregény-pályázatra, amelyre Gion a *Virágos Katonát* írta, az övéen kívül (amelyet szerzője is több helyen inkább családregényként aposztrofált) a többi pályázótól egyáltalán nem érkezett pályamű.⁸²¹ Az írók jelentkeztek ugyan a pályázatra, végül mégsem

⁸¹⁸ *Uo.*, 708–710.

⁸¹⁹ *Az anyagi vigasság* [1985], 367–368, 436.

⁸²⁰ *Pódium* [1975], 246–249.

⁸²¹ „történelmi regényre írtak ki pályázatot, és én jelentkeztem, mert előleget adtak. Megírtam, mellesleg én voltam az egyetlen, aki meg is írtam, hogy ne kelljen az előleget visszaadni. Azt a könyvem, aminek az volt a címe, hogy a *Virágos katona*, azt már beengedték Magyarországra.” Gion Nándort idézi: HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 89.

írtak semmit, pedig a korabeli jugoszláviai magyar regénypályázatok általában sok jó mű megszületését segítették elő. Talán azért sem írtak ekkor történelmi regényeket, mert ha a legfontosabb atrocitásokról nem tudtak írni, akkor – a tetralógiával megtorpanó Gionhoz hasonlóan – másról nem is tartották érdemesnek? Gion viszont nemcsak azt ismerte fel, hogy ha a szocializmusban a „rövid pórásra fogott” történetírás⁸²² nem taglalhatta az 1944–1945-ös eseményeket, akkor az írókra hárult a feladat, hogy feldolgozzák azokat, hanem ő úgy is tudott írni, hogy a hatalom nemhogy fogást nem talált rajta, de még csak észre sem vette a trükköket. Ennek legékesebb bizonyossága, hogy a *Károkatonák* a vajdasági magyar iskolákban kötelező olvasmány lett, fordítások készültek belőle, sőt a szerző már a regény megjelenésének évében, 1977-ben megkapta érte a Szerbiai Oktatási és Gyermekvédelmi Szövetség által odaítélt Neven-díjat is.⁸²³ Akárcsak öt évvel későbbi, nem kevésbé furfangos *Sortűz egy fekete bivalyért* című folytatásáért, amelyet a következőkben ismertetek:

Nagy károkatona (*Phalacrocorax carbo*). Lengyel Attila felvétele

⁸²² Vö. SAJTI Enikő, *Mit tudunk a „még hidegebb napok”-ról?*, *História* 2010/1–2., 43.

⁸²³ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 181.

SORTÚZ EGY ELVESZETT ORSZÁGÉRT TRIANON ÉS A KISEBBSÉGI SORS SZIMBÓLUMAI

Gion történelmi regénysorozata

Mint arról már volt szó, a *Latroknak is játszott* tetralógia első két regénye (*Virágos Katona*, 1973; *Rózsamész*, 1976) 1898-tól 1941-ig mutatja be a délvidéki magyarság történetét. A cselekményből meglepő módon kimaradt a trianoni országvesztés időszaka, a kisebbségi lét dilemmáiról pedig általában német köntösbe bújtatva olvasunk. A *Virágos Katona*ért Gion megkapta a Híd-díjat, a diológiaért pedig a legrangosabb vajdasági politikai kitüntetést, az Újvidék „felszabadulásának” emlékére alapított úgynevezett Októberi díjat.⁸²⁴ A regénysorozat cselekménye az 1941-es dátummal – az író többszöri ígérete ellenére, hogy hamarosan folytatni fogja az írást – mégis hosszú időre megszakadt: több mint húsz évet kellett várni a következő kötet (*Ez a nap a miénk*, 1997) megjelenésére.

A nehezített szókimondás időszakát áthidaló következő regény

Ezt az időszakot hidalja át az előző fejezetben tárgyalt *A károkatonák még nem jöttek vissza* és 1982-es folytatása, a *Sortűz egy fekete bivalyért*, amelyek a legegényibb szimbólumrendszert alkalmazó magyar regények közül valók. A *Sortűz*ben azon túl, hogy „a felnőttek egy részéről kiderül, hogy előéletüket, de a jelen helyzetüket is nagyban meghatározta a háború, illetve az azt követő események”,⁸²⁵ szintén érdekes dolgokat olvashatunk a sorok között is. Horváth Futó Hargita ezt írta a regény furcsa állatszereplőiről: „A felrobbantott Szelíd Róka, a fekete, fénylő szőrű bivalyok [...] egy elveszett, viszszahozhatatlan világot szimbolizálnak.”⁸²⁶ Ebből a gondolatból kiindulva azt bontjuk ki a következőkben, hogy a mű (olykor az író személyes közreműködésével Magyarországon készült filmadaptá-

⁸²⁴ *Uo.*, 180.

⁸²⁵ ELEK, *A szeretet vigasztaló ereje*, 526.

⁸²⁶ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 102.

Gion Nándor 1982-ben a péterváradai várban, a háttérben Újvidék.
Németh Máttyás felvétele

ciójával⁸²⁷ összehasonlítva) az „elveszett, visszahozhatatlan világokra” való furfangos utalásaival – közte szimbolikus (nevű) (állat)sze-replőivel és rítusaival –, *A kárátkatonához* hasonlóan mennyiben adhatja politikai okból érzékeny témák sajátos irodalmi reflexióját, illetve ezek által hogyan kapcsolódhat az életmű más, gazdag jelen-tésű részleteihez.

A harmonikázó Novák tanárnő

A *Sortűz* felütésében utalásokat találunk a nyár végén játszódó *Kárátkatonák* tragikus végkifejletére, illetve arra, hogy az ősz – amitől azt várták, hogy majd elfeledteti a halált – „éppen olyan rohadt” lesz,

⁸²⁷ Az író özvegye, Gion Eszter számolt be róla, hogy mindketten részt vettek a film forgatásán: *Sortűz egy fekete bivalyért*, színes, magyar film-dráma, rendezte: SZABÓ László, író: GION Nándor, forgatókönyvíró: SZABÓ László–ANDRÁS Ferenc–JELI Ferenc, operatőr: KENDE János, zeneszerző: PETROVICS Emil, Objektív stúdió–PROCINEX–Mokép, Budapest–Páris, 1984, 97 perc.

mint a nyár vége volt, „és hogy ismét meg fog halni valaki”.⁸²⁸ Arról olvasunk rögtön az első oldalon, hogy az ének szakos Novák tanárnő állandóan harmonikakíséret melletti éneklésre kényszeríti a regényszereplőket. Emiatt „én személyesen a harmonikát is utáltam, különösen, ha Novák tanárnő játszott rajta”⁸²⁹ – olvassuk a főhős szájából. A tanárnő és a fiúk közötti ellentét ugyanakkor régebbi keletű. Akkor robbant ki, amikor a fiúk beszöktek a Kultúrotthonba, ami „azelőtt apácázárda volt, de a háború után kisöpörték onnan az apácákat, az épületet átalakították, [...] egy-egy kis lakást is elrekesztettek a gondnoknak és a Novák tanárnőnek, merthogy ő volt a Kultúrotthon igazgatója”.⁸³⁰ Az újdonsült kultúrotthonba bezabadulva aztán a tanítóképzős Kovács Pali hegedűt fogott a kezébe, majd „rázendített a *Mennyből az angyal*-ra. Erre mi hárman, Hodonicki Oszkár, Virág Péter meg én elkezdtünk énekelni. Következett a *Csordapásztorok*, a *Fel nagy örömré* és még néhány karácsonyi dal.”⁸³¹

Kovács kontra Novák

Kovács Palit egy korábbi Gion-regényből már ismerik az olvasók. Ő az, aki „folyton gúnyolódik mindenkivel, és ezért sehol sem szeretik. Egyetlen munkahelyen sem tud megmaradni sokáig, néha hónapokig lődörög munka nélkül, [...] de nem tudja befogni a száját.”⁸³² Az idézett *Testvérem*, Joábban a Kovács Pali nevű fenegyerek az egyetlen felismerhetően (ezért hangsúlyosan) magyar nevű szereplő. Nem véletlenül, ugyanis megtudjuk róla, hogy az 1944-es vérengzésekkor megölték az apját, ezért az akkor történetekre gyakran célozgat is az egykori rendőrparancsnoknak; például ebben a jelenetben: „A gramofonos tereméből kihallatszott a Kovács Pali hangja: most is Opatot nyomorgatta, magyarázta neki, hogy milyen őrált nagy hiba volt Opat részéről, hogy az agyonvert emberek családtagjait élve hagyta. Bizonygatta neki, hogy az lett volna a helyes eljárás,

⁸²⁸ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 257.

⁸²⁹ *Uo.*

⁸³⁰ *Uo.*, 258.

⁸³¹ *Uo.*, 259.

⁸³² *Testvérem*, Joáb [1968–1969], 136.

ha a hozzátartozóikat is kiirtja, ez a művelet abban az időben, közvetlenül a háború után, amikor még Opat volt a rendőrfőnök, igazán nem ütközött volna komolyabb nehézségekbe.”⁸³³ (Kovács Pali neve csak abban az 1969-ben megjelent regényben és ebben a jelenetben jelenik meg az egész életműben.)

A *Sortűz*-ben a Kovács Pali kezdeményezte dalolásra aztán a Kultúrotthonba „beviharzott Novák tanárnő is, magánkívül volt, sikoltozott, felrohant hozzánk a színpadra, kitépte a hegedűt Kovács Pali kezéből, minket meg lehordott mindenféleképpen, figyelmeztetett, hogy ez itt többé nem apácázárda, nem a sötétség fellegvára, nem tűri, hogy a klerikális reakció szellemét felélesszük, az ilyen dolgokat énekeljük a tér másik oldalán, a templomban. Örök időre kitiltott bennünket a Kultúrotthonból, azzal elrohant, kezében a hegedűvel meg a vonóval.”⁸³⁴ Talán nem véletlen, ami történt: a közvetlenül a háború után játszódó regényből a nyílt ideológiai-politikai konfliktus (karácsonyi dalokat éneklő diákok – kommunista énektanár) mellett a(z újra) többségivé lett szlávok, illetve kisebbségivé vált magyarok ellentétére való burkolt utalásokat is kiolvashatunk:

Novák, Novakov, Drenovakovics – és a többi „új” szláv név

Kovács Pali hangsúlyos és gyakori magyar családneve mellett *Novák* tanárnő a szlávság körében egyik leggyakoribb családnevet viseli, amelynek etimológiai jelentése ráadásul ’újonnan érkezett, új betelepülő’.⁸³⁵ Ez egybeesik az általa szimbolizált hatalomváltásnak azzal az aspektusával, hogy immár nemcsak igazgatóként uralja az egykori katolikus zárdát épületét, hanem maga is benne lakik.

Így talán az sem véletlen, hogy egy kései novellában Szegi Sanyi Magyarországon [!] éppen *Novakov* néven érvényesülhet majd jobban, ha kisebbségi jogaira hivatkozik,⁸³⁶ és hogy Vladan *Drenovakovics*nak hívják azt a szerb rendőrfőnököt, aki Gion tetralógiájának az egyik legellenszenvesebb szereplője lesz, minthogy szemé-

⁸³³ Uo., 222.

⁸³⁴ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 259.

⁸³⁵ Vö. HAJDÚ, I. m., 348.; illetve FARKAS Tamás, *Novák: egy idegen eredetű családnév és a magyar családnévanyag*, Magyar Nyelv 2010, 170.

⁸³⁶ *Rosszul fizetett szakmák* [1998], 578–579.

lyében jelképezi a jugoszláv-kommunista hatalomátvételt.⁸³⁷ Azt sem tartom véletlennek, hogy nemcsak *Vladan Drenovakovics*, hanem a rendszerváltás után feltűnő legtöbb más szerb szereplő utóneve sem bibliai, illetve a zsidó-keresztény hagyományhoz kötődő név. Míg Gi-onnak a második világháború előtt játszódó műveiben az *Ilija*, *Janko*, *Stevan*, *Paja*, *Gyorgye*, *Nikola* és hasonló nevek dominálnak (amelyek a magyar *Illés*, *János*, *István*, *Pál*, *György*, *Miklós* stb. megfelelői), utána a szláv nevek veszik át a vezetést: például *Zvonimir*, *Milivoj*, *Radován*, *Leposzava*, *Milutin*, *Mladen* stb. szerepel hangsúlyosan a művekben. Ez a névdivatváltozás a szláv nacionalizmusnak a keresztény-európai hagyományokkal és értékrenddel szembeni térnyerésére utalhat.

Harmonika és hegedű

A hegedű, amit az ominózus jelenetben Novák tanárnő elvesz a fiúktól, jellegzetesen magyar népi hangszer, a harmonika viszont, amivel a gyerekeket kínozza, a szerb népzeneire jellemzőbb. A regény Magyarországon forgatott filmváltozatában úgy mutatkozik meg a hangszer körüli szembenállás, hogy a tanárnő a „Szép gyermekem, jöjj ki a rétre, Hol traktorok hangja zenél...” kezdetű mozgalmi dal harmonikakíséret melletti szolmizáltatásával terrorizálja a gyerekeket.

Egy „sötétkép” és egy „égőpiros” művirág...

Talán annak is van jelentősége, hogy amikor a fiúk újra beszabadulnak a Kultúrotthonba, bosszúból leszednek egy „sötétkép” és egy „égőpiros” művirágot a falról, amiket Novák tanárnő készített (a művirággal való dekorálás a mániája), majd a Fenyvesi fiúk „a kék és piros szirmokról lefűjták a port, aztán szép tempósan enni kezdtek a művirágokat”.⁸³⁸ A „sötétkép” és az „égőpiros” (egy vörös csilagos fehér sávval elválasztva) a jugoszláv zászló színei voltak.

⁸³⁷ „Keveset tudtunk Vladan Drenovakovicsról, családi nevéből ítélve talán Közép-Szerbiából jöhetett Szenttamásra, először akkor bukkan fel, amikor a fröcsögő politikai beszédek közepette begyűjtötték, és börtönökbe szállították a Moszkvához hű kommunistákat, azokban a napokban igazán buzgón tevékenykedett, azután itt maradt nálunk” *Aranyat talált* [2001–2002], 749.

⁸³⁸ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 260.

Elüldözött németek, cselező történelemtanár

A *Sortűz* központi motívuma az elmenekült német téglagyárosok, a Schankok elrejtett kincse: két hordó első osztályú barackpálinka, amely Ácsi Lajos gróf szerint „ott nemesedik a földben, és várja a gazdáját.”⁸³⁹ De „Schank Frici soha többé nem tér vissza – mondta Fodó tanár úr. – Ha pedig visszatér, felakasztják.”⁸⁴⁰ Olvasunk egy Nébald nevű öreg könyvelőről is, akiről azt tudjuk meg, hogy bár „sváb volt ő is, akár a Schankok, de a háború után ő magyarnak vallotta magát, úgyhogy hosszas hercehurca után végül is nem telepítették ki...”⁸⁴¹ Elég szokatlan ilyeneket olvasni egy jugoszláviai ifjúsági regényben. Fodó tanár úr pedig „nem azt tanította, ami a könyvben volt”, „történelemlényeink ugyanis dögunalmasak voltak. Az emberek valahogy kihullottak belőlük.” S közben a diákok falaztak neki: „a legjobb tanárnak tartottuk, és az ő kedvéért otthon a történelemlényeket is bemagoltuk, arra az esetre, ha tanfelügyelő jönne.”⁸⁴² Milyen sokan így voltak ezzel, ódzkodva a tananyag tömény ideológiájától, de vajon hányan írták le nyíltan ezt az elterjedt gyakorlatot 1982-ben?

A Hofanesz család sírja

Visszatérve a burkolt megfogalmazásokra, ilyen a Hofanesz-sírkő felirata is. A regénybeli kisfiúk vélekedése szerint, az 1941-ben, '42-ben, '43-ban és '44-ben, azaz a rövid magyar uralom egy-egy évében (!) elhunyt Hofanesz testvérek: Paula, Angéla, Blanka és Noémi sírjának a megkerülése, illetve a rajtuk való őszinte és hangos szánakozás fordíthatja csak jobbra a sorsukat:

[...] egy lapos családi kriptá volt a főbejárat és a temetőcsősz háza közelében. Termésköböl készítették a tetejét, a terméskőbe fehér márványlapot ágyaztak, ebbe egy kis díszes keresztet, és hat nevet véstek a következő sorrendben:

Hofanesz Paula – 1941, élt fél évet

Hofanesz Angéla – 1942, élt 27 napot

⁸³⁹ *Uo.*, 278.

⁸⁴⁰ *Uo.*, 279.

⁸⁴¹ *Uo.*, 289.

⁸⁴² *Uo.*, 270–271.

Hofanesz Blanka – 1943, élt 42 napot
Hofanesz Noémi – 1944, élt 4 hónapot
Hofanesz János – 1914 †
Hofanesz (szül. Vécsey) Etelka – 1922 †

Sírkő nem volt, az egész kriptá alig emelkedett ki a földből, mindkét oldalára egy-egy gömbakácot ültettek valamikor, de a fák koronáját nem nyesegették rendszeresen, úgyhogy nem lettek gömb alakúak, göcsörtös ágaik szerteszét meredeztek, és ettől valahogy nagyon elhagyatott és szomorú fáknek látszottak. Tulajdonképpen ezek a kétségbeesett gömbakácok hívták fel a figyelmünket a Hofanesz család sírboltjára.⁸⁴³

Ízlelgezzük egy kicsit: „nagyon elhagyatott és szomorú fák”, „kétségbeesett gömbakácok...” Ad prózaíró ilyen jelzőket fáknek, ha nem szán nekik különleges szerepet? Megjegyzem, Szentelekynél is „szegényes, szomorú akácok”-ról olvastunk. Gionnál pedig még azt is olvassuk, hogy a Hofanesz-sírbolt melletti gömbakácoknak a törzsét is megsimogatták a fiúk, miután siráncokztak a négy kislány rövid élete felett, ez is az érdekes emlékezés-rítus része volt: „Lesütött szemmel háromszor körüljártuk a sírt, és háromszor elmondtuk: »Szegény Paula, szegény Angéla, szegény Blanka, szegény Noémi«. Aztán gyöngéden megsimogattuk mindkét gömbakác törzsét.”⁸⁴⁴

A sírkerülő fiúk számára az emlékezés kötelességgként tételeződik: csak akkor várhatják sorsuk jobbra fordulását, ha életben tartják a múlt emlékét, oly módon, hogy őszintén és látványosan sajnálkoznak fölötte.⁸⁴⁵ A kislányok elhalálozási évei mindenképpen szimbolikusak, a *Károkatonák*hoz hasonlóan az 1941–1944-es magyar uralomra, illetve annak tragikus végére utalnak, annál is inkább, mert az 1944-ben meghalt Noémi éppen a magyar katonaság visszavonulása közben hunyt el.⁸⁴⁶ És szimbolikus Hofanesz János (talán a nagyapjuk?) elhunytának 1914-es évszáma is, hiszen abban az évben kezdődött az a háború, amely nemzeti tragédiánkhoz vezetett.

⁸⁴³ *Uo.*, 266.

⁸⁴⁴ *Uo.*, 268.

⁸⁴⁵ *Uo.*, 266–267.

⁸⁴⁶ *Uo.*, 339.

Míg például az ugyanebben a regényben említett Szlimák család és sírboltja ma is megvan Szenttamáson, addig Hofanesz vezetéknévű személy nem élt (és nem is hunyt el) ott azokban az években.⁸⁴⁷ Ez is arra mutat, hogy különleges írói szándék állt a sír és a kultusz megkreálása mögött; akkor is, ha Gion – szerintem éppen azért, hogy célzásáról elterelje a figyelmet – arra utal, hogy azért haltak meg korán a kislányok, mert a háború miatt gyengék voltak, amit az egyik elemző el is fogadott „valódi” okként.⁸⁴⁸ Sokkal valószínűbb, hogy az író a sírnak és a hozzá kapcsolódó babonának a megkonstruálásával a közösségi emlékezet életben tartásának fontosságát hangsúlyozta, illetve a rítusba csomagolva itt is egy álcázott utalást tett a visszavágyott magyar világra, amely iránti nosztalgiára a regény megírásának idején, 1982-ben máshogy nem lehetett célozni.

Vécsey Etelka

„Hofanesz (szül. Vécsey) Etelka” halálának 1922-es dátuma a síron valószínűleg azért nem például a tragikus évszamsorozatba illő 1918-as vagy 1920-as évszám, mert az már túl direkt célzás lett volna: az író az utolsó évszámmal ügyesen tereli el a figyelmet a fentebbi dátumok szimbolikus voltáról. A *Vécsey* mint leánykori név viszont amellet, hogy szenttamási magyar családnév és a délvidéki harcokhoz több szálon kötődő aradi vértanú vezetéknéve is, az „1922 †”-es évszámmal együtt magyar nemesi névként a régi úri, azaz az első világháború előtti „rég, hosszú” magyar világ végére utalhat. Az *Etelka* név ezen felül „ősi magyar” asszociációkat is hordoz, hiszen etimológiailag Attila hun király nevével függ össze,⁸⁴⁹ amúgy pedig Dugonics András 1788-ban kiadott, a honfoglalás korában játszódó, azonos című regényében szerepelt először.

„A Szlimák család kriptája”

Talán az sem véletlen, hogy a regényben az író által kitalált jelképes szerepű Hofanesz-sír mellett éppen egy 1944-ben meghalt (valószínűleg a partizánok által megölt) fiatalember, Szlimák Péter sírja

⁸⁴⁷ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 136.

⁸⁴⁸ VÖ. ELEK, *A szeretet vigasztaló ereje*, 527.

⁸⁴⁹ VÖ. LADÓ, *I. m.*, 155.

kerül még a figyelem középpontjába: az ő sírköve jelent fedezéket a gyerekeknek a Szelíd Róka nevű macska felrobbantásakor.⁸⁵⁰ A regényből nem derül ki, hogy „a Szlimák család kriptája” is egy 1944-es halottat fed, ezt helyi ismereteinkből tudjuk. Mégis jellemzőnek tartom, hogy Gion – ha csak utalás szintjén is – éppen a Szlimák-sírt, azaz egy, a temető bejáratához közeli, a halott fiú fényképével és hosszú sírverssel ellátott 1944-es sírkövet: Szenttamáson a maga nemében a legfeltűnőbb helyen lévő és a legdíszesebbet emelte regénye szövegébe.

A Szlimák család – és különösen az 1944-ben meghalt Szlimák Péter – sírköve a szenttamási katolikus temetőben. K. Á. felv.

Gyászmunka a filmadaptációban

A feltételezést, hogy a regény szereplői által végzett rítus – a Hofanesz-sír szertartásos kerülgetése és az ott nyugvó kislányok nevének skandalálása – történelmi traumákat feldolgozó gyászmunka, megerősíti a regény filmadaptációja is. A filmben a sírkerüléskor az 1944-ben elhunyt „szegény Noémi” neve után még az egykori patikusról, a „szegény Braun bácsi”-ről is megemlékeznek a fiúk, akinek a helyi zsidó temetőben a sírját is megtalálják. Braun bácsi unokája azt mondja a filmben, hogy „az én édesapám állva halt meg, fürdés közben”, amivel nyilván a gázkamrákra céloz. Ezért azt gondolom, nem ráfogás kijelenteni, hogy a filmbeli sír körül menetelő fiúk a Hofanesz kislányok és Braun bácsi nevének együttes ismétlésével a délvidéki magyarság legsúlyosabb traumája mellett az Európát (és benne a magyarságot) ért legnagyobb 20. századi veszteségre: a zsidóság elpusztítására is reflektálnak.

⁸⁵⁰ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 283.

A *Burai* ~ *Braun* név – és viselőik

A *Braun* és a *Burai* név eltérése mindössze egybetűnyi. A regénybeli Burai J. megfelelőjeként szerepel a filmben Braun bácsi unokája, Dávid, aki kérdésre ki is mondja magáról: „– Te zsidó vagy? – Az. Körülmetélt.” Burai J.-n kívül senki más nem kap új nevet a filmben a regényhez képest. A legérzékenyebb lelkű szereplő mindkét műben a fiúk lelkiismeretét, jobbik énjét jeleníti meg. Burai J. egy másik írásban például sajnálja – ez már társadalom- vagy akár rendszerkritikus mondanivaló is lehet –, hogy a vízinövények nem köthetők ki szilárdan: „a hosszú, vékony szárú, halványzöld vízinövények [...] engedelmesen meghajoltak arra, amerre a víz folyt. A végük kirottolódzott és remegett. Burai J. többször is megpróbálta visszafelé hajlítani őket, néhánynak a végét az oszlopokhoz kötötte [...], de másnapra a víz leoldotta őket az oszlopokról, és megint csak egy irányban hajlongott mindegyik. Burai J. ilyenkor mindig elszomorodott.”⁸⁵¹ Mert sajnálta, hogy nem lehetett elérni, hogy a növények – Bródy János híres dalszövegét parafrázálva – ne legyenek játékaik mindenféle áramlatnak.

Az osztályba később jött, ezért kívülállóságát mindvégig megőrző Burai J. a *Kárókatonák* óta az elesettséget, a különbözőséget (értsd: a kisebbségi létet) leginkább megelő és legmélyebben átérző szerepet játssza. Azért is célszerű lehetett a filmben zsidóvá tenni a regényszereplőt, hogy a magyarországi nézőközönség is át tudja érezni a karakter kisebbségi problematikáját. „Burai J.–Dávid” mondja például a *Sortűz* című regényben és filmben is a többiek által elpusztítani akart macskával kapcsolatban: „A világ minden macskája egeret fog. Valamennyi egyforma. Igazán elérhetne közöttük egy olyan, amelyik tyúkokra vadászik. A rengeteg egyforma macska között mindenképpen kell a Szelíd Róka.”⁸⁵² Burai J.–Dávid tetteleg áll ki a veszélyeztetett állat mellett, ahogy tette már korábban is: „mindig megsajnál valakit vagy valamit, mindig segíteni akart, és ebből leginkább baj származott; egyszer majdnem lelőttek bennünket a kárókatonák miatt, régen leölt állatokra emlékezett nyerítve és bégetve,

⁸⁵¹ *Patkányok a napon* [1968], 160.

⁸⁵² *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 283.

majdnem vízbe fulladt egy kóbor kutya miatt...⁸⁵³ A filmben Dávid még a regényben abszolút negatív szerepű Kanegéren, a cigány ócskavasason is szánakozik, mert „mindenki csak őt bántja”.

Akácfa, nyárfa, akasztófa...

Burai J.–Dávid a különnc, a másmilyen (értsd megint: a kisebbségi) macska felrobbantásakor a saját élete kockáztatásával is megpróbálja kiszabadítani a Szelíd Rókát, de sikertelenül: „Burai J. véres arccal, vadászkéssel a kezében, hátán az iskolatáskával áll az akácfa alatt, a macska pedig elszabadult.”⁸⁵⁴ Mert a fiú hiába oldozta el a fától a kivégezni akart „kisebbségi” macskát, az sajnos a hátára kötözött robbanóanyaggal együtt iramodott el az akácfától, azaz a Délvidéket jelképező növénytől.

Az akácfa mellett a nyárfa is olyan növény, amely jelképesen utalhat a Délvidékre. Utóbbira idézhetjük Fehér Ferenc *Bácskai tájkép* című versét:

Tarlók közt szikrázó betonút,
beleszalad a nyárba.
Kétoldalt elhagyott asszonyok:
egy-egy hó-karú nyárfa.
Úton kisfiú mendegél.
Mezítelen a lába.
Fönről az égből éppolyan,
mintha egy helyben állna.⁸⁵⁵

Giontól a következő idézet lehet példa a nyárfaszimbolikára – tudva, hogy a jegenye a nyárfa egyik fajtája: „És eljöttem én is, egy kis szobából, egy kis asztal mellől egy szomorú jegenyefát nézegetek Budapesten, és nagybátyámra gondolok, meg a szép jegenyefasorra Szenttamás és Feketics között.”⁸⁵⁶ A *Sortűz* című regény szövegében, a „macskarobbantásos” jelenetben az az igazán meglepő, hogy ugyanaz a fa egyszerre nyár- és akácfa is: a macskát a nyárfához kötik ki, de az akácfától szabadul el! Sőt, ami még meglepőbb, hogy a

⁸⁵³ *Uo.*, 284.

⁸⁵⁴ *Uo.*, 285.

⁸⁵⁵ FEHÉR Ferenc, *Bácskai tájkép* [1955], Híd 1989/10., 1169.

⁸⁵⁶ *Nagybátyámról* [1994], 36.

regény kéziratában az *akácfa* szó helyén az *akasztófa* szó szerepel!⁸⁵⁷
Szülőföld mint vágóhíd meg akasztófa...

Az első sortűz a bivalyért és...

A Hofanesz-sírbolt a rajta szereplő 1914-es és 1941–42–43–44-es évszámokkal történelmi traumákat jelképez tehát, de nem kerül(het)et rá két fontos, mert talán túl direkt dátum: az első világháború elvesztésére utaló 1918-as, illetve a Trianonra utaló 1920-as évszám. Máshol viszont a 18-as szám mégis jelképesen hangsúlyos helyzetben szerepel a műben: a narrátor-főhősnek, Tamásnak a nevét egyetlen alkalommal olvassuk, mégpedig akkor, amikor kiderül, hogy van tizennyolc puskagolyója: „– Mivel adnánk a sortűzet? – kérdezte Szivel Sanyi. – Tamásnak van még puskagolyója – mondta Burai J. – Rendes puskagolyók. [...] – Igaz ez? – fordult hozzám Szivel Sanyi. – Van még tizennyolc puskagolyóm – mondtam.”⁸⁵⁸ Azért is tulajdoníthatunk jelentőséget annak, hogy éppen 18 puskagolyója van (illetve maradt) az elbeszélő-főhősnek, mert a regény „címszereplőjének”, a tragikus körülmények között kimúlt bivalynak ezzel a 18 puskagolyóval adnak majd sortűzet: „Ha nem a temetésekor, hát utólag.”⁸⁵⁹ Ebben a kontextusban a bivalynak – mint a vidéken kihalóban lévő faj⁸⁶⁰ egyik utolsó példányának – az elpusztulása, illetve az arról való megemlékezés jelképezheti az 1918-ban véget ért magyar időköt, illetve azok elsíratását. – A másik bivaly pedig esetleg a negyvenes évekbeli rövid magyar világ emlékének jelképe lehet: bár már elég rozoga állapotban van, de még él.

Ácsi Lajos, az utolsó nemesúr

A lecsúszott, de egyedülként helyben maradt⁸⁶¹ nemesember, Ácsi Lajos hasonlít a bivalyokhoz: ő egy kiveszőben lévő embertípus utolsó példánya. A háború utáni világban, a szocializmusban, pláne kisebbségben már nem megfelelő túlélési stratégia a saját szilárd

⁸⁵⁷ „Burai J. véres arccal, vadászkéssel a kezében, hátán az iskolatáskával áll az akasztófa alatt, a macska pedig elszabadult.” OSZK Fond 583/16. *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 348.

⁸⁵⁸ *Uo.*, 348.

⁸⁵⁹ „Már nincs bivalyborjú. A bivaly kihalásra van ítélve.” *Uo.*, 333.

⁸⁶¹ „– Hol van a családja? – Szétszóródott. Ő maradt itt egyedül.” *Uo.*, 271.

értékrendje szerint élő, a kiélezett helyzetekben is jellemesen viselkedő földesúr gerinces magatartása: „Nézzétek meg Ácsi Lajost! Katonaszökevényeket rejtegetett, és ezzel elárulta barátait, a Váryakat, a Schankokat... – Bocsnát – vágott közbe Ácsi Lajos. – A háború után én Schank Fricinek is védelmére keltem. Nem helyeseltem, hogy elvették tőle a téglagyárat. – Ezért nem akartak felakasztani? – kérdezte Fodó tanár úr. – Majdnem.”⁸⁶² Ha már következetesen erkölcsös, „gerinces” emberi magatartásról szoltunk, akkor meg kell jegyezni, hogy a bivalynál is konkrétan *gerinctörés*hez vezetett a kollektivizált szép új világ. Mondhatnánk, közös lónak túros a háta, közös bivalynak pedig a gerincét törik – mivel materialista módon csak a fizikai erejét akarják használni, „személyiségére”, „jellemére”, „lelkialkatára” nincsenek tekintettel.

Csaknem minden javának elkobzása után a közös bivalyokhoz hasonló mostoha sorsra jut Ácsi Lajos is. Barátja, Fodó tanár úr még életében mint tehertételt írja le egy részegen mondott „összefüggéstelen” beszédében. Ebben a „motyorászásban” a kisebbségek megmaradási esélyeivel is kapcsolatos elgondolkodtató megjegyzést olvassuk róla: „Kevesen vagyunk ahhoz, hogy ennyi különcöt adjunk a világnak.”⁸⁶³ Máshol Fodó tanár úr szintén Ácsi Lajosra (is) utalva ezt mondja: „A különcöket nem szabad megmenteni, mert veszélyesek, elsősorban saját fajtájukat veszélyeztetik, tehát önpusztítók.”⁸⁶⁴

Ácsi Lajos halála

Ácsi Lajos halálának előzményei, körülményei, majd a nemesember temetése szintén utalhat jelképesen az 1918-as őszre, amikor de facto, illetve 1920-ra, amikor de jure is elszakították Magyarországtól a Délvidéket. Hiába történt ugyanis „csoda” a téglagyárban Schank Frici pálinkájának megtalálásával, azután nem a várt kocsmai vigalom következett, hanem olyasmi, ami sokkal inkább egy vesztes háború után méltósággal visszavonuló hadsereg gyászünnepélyére emlékeztet: „És ekkor a téglagyárban, a lóistállóban felcsendült Ácsi Lajos hangja. Érces hangon énekelt valami nagyon szomorú dalt.

⁸⁶² Uo., 297.

⁸⁶³ Uo., 272.

⁸⁶⁴ Uo., 297.

[...] Aztán felbődült Adamkó is, majd csatlakoztak hozzájuk a többiek, énekelt mindenki, hangosan és komolyan [...]. Aztán kijöttek az udvarra a munkások, indultak hazafelé. [...] szépen egyenesen mentek a sorban, mint a katonák.”⁸⁶⁵ A szokatlan ünnepi hangulatban Ácsi Lajos a hideg őszi éjjelen énekelve belefeküdt a folyóba, és ott mosolyogva kihült. „Önként és dalolva” mondott le az életéről. Felelőtlenül, óvatlanul. Valahogy úgy, ahogy Gion *Virágos Katona* című regényében Váry földesúr és Frédi nagyságos úr is a régi Magyarországról, amikor csak ittak és vadásztak, s közben karba tett kézzel várták a végét. Vagy ahogy 1918-ban Magyarország őszirózsás békemármorban úszó, a demokrácia megvalósulásának lehetőségétől megrészegeedett vezetői is önként mondtak le az önvédelemről, határaink védelméről, ami után a szerbek rövidesen Baját és Pécsét, a csehek Balassagyarmatot, a románok pedig például Kolozsvárt és Nagyváradot foglalták el.

Akácszimbolika sokadszor

Mit is énekeltek ezen különös alkalommal a téglagyári munkások? A regényből nem tudjuk meg, a filmadaptációban viszont az alábbi dal csendül fel:

Ablak alatt sír az akác, az őszi szél fújja,
Elköltözött a fészkeről a dalos pacsirta.
Ne sírj, akác, lesz még tavasz, visszajön a nyár is;
Visszajön majd a fészke-re a dalos madár is.⁸⁶⁶

Ez a régi magyar nóta túl azon, hogy gioni kontextusa által szintén akác-, illetve madárszimbolikájává válik, különösen rímel Szenteleky Kornélnak egy korábbi fejezetben már idézett, a Délvidék elszakíttóságának fájdalmát (is) kifejező *Akácok az őszben* című versére. (Esetleg Szenteleky versét éppen ez a nóta ihlette?) Gion tehát a nagyon gazdag magyar népdal-, illetve nótakincsben megtalálta azt a darabot, amely a legjobban asszociáltat Szenteleky híres versére, és a dalt úgy építette be művébe, hogy az ifjúsági kalandfilm formájú

⁸⁶⁵ Uo., 353.

⁸⁶⁶ Vö. *Nótáskönyv az akácról*, szerk. PUSKÁS Pál, Magán Erdőtulajdonosok és Gazdálkodók Országos Szövetsége, Budapest–Debrecen, 2014.

álcazott allegória ezzel a dallal is délvidéki-kisebbségi szimbolikát hordoz.

Ácsi Lajos temetése

Ácsi Lajos temetésekor az időjárás is veszélyessé változik, akárcsak a *Kárákatonák* vége felé, ahol talán az 1944-es „még hidegebb napokat” jelképezve lett ellenséges a természet:

Nagyon hirtelen megváltozott az idő Ácsi Lajos temetése napján. – A tél szaga érződik – mondta megborzongva Hodonicki Oszkár. – Nagyon rövid lesz ez az őszi. – Bár még rövidebb lett volna – mondtam. – Ilyen bitang rossz őszt még nem éltem meg. – Minden rosszul alakult körülöttünk – mondta Virág Péter. [...] – Az éjjel azt álmodtam, hogy már tél van – mondta Hodonicki Oszkár. – Derékig ért a hó, és a hóban elvadult kóbor kutyák jártak. Rengeteg elvadult kutya.⁸⁶⁷

A fenti kép az 1918–1920-as fordulat délvidéki magyar közérzetének a képe lehet, amit egy akkori visszaemlékezéssel szemléltetnek: „dr. Tyeremov Dragumir [...] rémuralmat teremtett a színmagyar topolyai járásban. Első dolga az volt, hogy a magyar rendőrséget elcsapta, s 11 helyett Kishegyesen 31 szerb rablógyilkos komitácscikből összeverbuvált rendőrséget állított, kik minden kiszállása alkalmával megérkezésekor a községháza előtt sortűzet adtak. Gyakran megtörtént, hogy a nagyvendéglőben reggelig mulatott s az oda rendelt rendőrség minden pohárköszöntő után sortűzet adott, s ezzel az egész községet rémületben tartotta.”⁸⁶⁸ (A kéziratból csak a hangulatra idéztem példát, a szörnyű – gyilkosságig menő – atrocitásokra hely hiányában nem.)

Az utolsó magyar nemesúr temetésén is folytatódik az allegória: a pap ilyen alkalmakkor szokatlan bibliai helyről olvas fel többször is: „Berecz Máté plébános szép hosszú beszédet mondott, és időnként felolvasott a bibliából, főleg Ezékiel könyvéből. Jóformán semmit sem értettünk belőle. Pedig Berecz plébános többször is körülnézett

⁸⁶⁷ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 360.

⁸⁶⁸ LIMBEK Pál, *Menekülésem története* [1933], kézirat, 1. (Limbek 1920. május 15-éig volt a Szenttamástól északra fekvő Kishegyes vezetőjegyzője.)

nagyon jelentőségteljesen.”⁸⁶⁹ Nos, a jelentőségteljes körbetekingetésnek az lehet az oka, hogy Ezékiel könyve a kisebbségivé válásnak, a diaszpóra kialakulásának a tematikáját dolgozza fel. A próféta Jeruzsálem megszállásáról, pusztulásáról, az Izráelt érő ítéletről, a zsidó nép fogságba viteléről és szétszórásáról szól – az Úr büntetéseként.

„Aztán a kántor énekszóval elbúcsúztatta Ácsi Lajost a barátaitól, de senkit sem nevezett meg a barátai közül. Végül Berecz plébános imádkozott egy sort a ministránsokkal, meg énekeltek is, és ekkor a földre eresztették Ácsi Lajos koporsóját.”⁸⁷⁰ Itt Vörösmarty víziójára asszociálhatunk: „’S a’ sírt, hol nemzet sűlyed el, / Népek veszik körül, / ’S az ember’ millióinak / Szemében gyászköny ül.”⁸⁷¹ Valójában viszont ki sirat egy eltűnt nemzetet, egy veszni indult országot azok közül a (más ajkú) népek közül, akik pusztulásának tanúi? Kik ilyenkor a barátai? A valóságban közömbös, sőt inkább örül a többi nép, hiszen amíg fennáll az idegen ország, amíg erős a szomszédos nép, fenyegetést jelent. Így Ácsi Lajosnak is csak elvileg, az illendőség kedvéért esik szó a barátairól, de bajos lenne meg is nevezni őket.

Akáczimbolika utoljára

Az utolsó nemes temetése után még egy „furcsa dolog történt. Senki sem akart hazamenni. Pedig temetéseken ilyenkor már általában szétszéled a nép, legfeljebb a családtagok maradnak ott siratni még egy kicsit az elhunytat. Most senki sem sírt, viszont nem akartak hazamenni. Csak álltak ott az emberek a temetőben, hallgatagon néztek maguk elé, fejükön előrecsúszott a fekete kalap, és olyanok voltak, mint a varjak a kopár akácfaerdőben. Majdnem fél óráig álltak így.”⁸⁷² Valahogy úgy, ahogy a régi Magyarország felbomlása után is helyben maradt minden nép, amely tanúja volt széthullásának: akár siratta, akár nem. Így maradt meg a nép például a Délvidéken, „az akácok alatt” is. A fenti szimbolikus képben újból megjelennek az akácok, pontosabban az őszi „kopár akácfaerdő” képe, hiszen Szen-

⁸⁶⁹ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 359.

⁸⁷⁰ *Uo.*, 359.

⁸⁷¹ VÖRÖSMARTY Mihály, *Szózat* [1836] = *Uó. Összes művei* 2., szerk. HORVÁTH Károly, Budapest, Akadémiai, 1960, 211.

⁸⁷² *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 359.

teleky Kornél már többször hivatkozott *Akácok az őszben*⁸⁷³ című versében a „kopaszul, szegényen s türelmesen álló” „tarlott bácskai akácok” szintén többértelmű sorsjelképként jelennek meg. A *Sortűz*-ben harmadszor itt szerepel a fafaj neve (előző két előfordulásának jelentőségére már rámutattam), azaz az akác valamennyi előfordulásakor szimbolikus szerepet kap. Megjegyzem, az akác jelképes növény Gion egy kései novellájában is, ahol úgy szerepel, mint „a szabadkőművesek fája, mivel mindenütt a világon gyökeret ereszt”.⁸⁷⁴ A szabadkőművesség és az író viszonyáról később még lesz szó.

Ácsi Lajos és a Lajosok

Ácsi Lajos neve is lehet szimbolikus, mert a *Lajos* név Gionnál majdnem mindig kiemelt, gyakran jelképes szerepű magyarok neve. Szenttamás magyarságának prominensei például általában Lajosok a regényekben: Tojzán Lajos a kántor, Koller Lajos az iskolaigazgató, Major Lajos a nyomdatulajdonos, Kálmán Lajos pedig az építési vállalkozó. Az identitásválságban lévő „Hajdú Laci”-t fentebb már említettem. De őt „tulajdonképpen nem Lacinak hívják, hanem Lajosnak, azaz hogy a szülei Lajosnak szerették volna keresztelni, de vagy rájuk ijesztettek, vagy már eleve óvatosak voltak, hiszen akkor, 1945 elején, még csak formálódott az ország, a társadalmi rend és a nemzetiségi politika, végül is a Ljudevit nevet írták be az anyakönyvbe, de a családtagok és az ismerősök kezdettől fogva Ludvignak és, kissé logikátlanul, jobbára Lacinak szólították.”⁸⁷⁵ Gion – a saját maga által írottak közül – legkedvesebb regényének a főhőse pedig az *Orbán Lajos* nevet viseli. Azazhogy csak viselné, mert szégyelli (!), hogy Lajosnak hívják, ezért csak a regény utolsó mondataiból tudjuk meg a nevét.⁸⁷⁶ És a regénynek még a címe is erre a részben névválságként jelentkező identitásválságra utal, hiszen az a címe, hogy *Engem nem úgy hívnak*.

Fontosnak tartom, hogy Gion legfontosabb gyerekszereplője, az egész életművet végigkísérő Burai J. is identitásválságban van, ami nagyban összefügg a nevével:

⁸⁷³ A vers olvasható például: Kalangya 1933/1.

⁸⁷⁴ *Borszóró (pepperbox) revolver* [1999] = GNÉ/4., 514.

⁸⁷⁵ *Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről* [1990], 75.

⁸⁷⁶ Vö. *Engem nem úgy hívnak* [1970], 89.

– Ronda nevem van – mondta gyámoltalanul Burai J. Most láttam először elanyátlanodni. – Jobb szeretem, ha... – Rendben van – nyugtatam meg. – Burai J.-nek fogunk szólítani, de azért mondd meg a neved. Keservesen nyelt néhányszor, aztán megmondta a nevét. Tényleg ronda neve volt. Hodonicki Oszkár felnevetett, és Aranka is kuncogni kezdett. – Megígértétek – mondta kétségbeesetten Burai J. – Rendben van – mondtam. – Nem fogjuk emlegetni a nevedet.⁸⁷⁷

Burai J. keresztnéve

Hogy Burai J. nevének J.-je mit takarhat „valójában”, arra Horváth Futó Hargita szenttamási kutatásai vetnek fényt. A helyi magyar tan nyelvű általános iskola adattárában megvannak egy Gionnál két évvel idősebb fiú, Burai József adatai, akire egykori szomszédja úgy emlékezett, amilyennek Gion leírta a szereplőt.⁸⁷⁸ Hogy Burai J. „eredetijének” valódi keresztnéve, a *József* miért lehetett „ronda név” Gion gyerekkorában? Talán azért, amiért akkoriban Magyarországon a *Mátyás* név – Rákosi Mátyás áldatlan országlása miatt. Komesz Zsolt barátom mesélte, hogy 1939-es születésű, *Mátyás* nevű nagybátyját a fiú saját édesapja az ötvenes években *Ubulnak* szólította. Ismeretes továbbá a vicc is, miszerint az ötvenes évek elején Szaros Mátyás névváltoztatásért folyamodik a hivatalhoz. „– Megértem – mondja neki a tisztviselő. – És mire akarja változtatni nevét az elvtárs?” „– Szaros Bélára.” Burai J.-nek a *József* volta miatti szégyenét az magyarázhatja, hogy *Joszip* Broz Titónak, illetve *Joszif* Visszarionovics Sztálinnak – eredetileg is *Ioszeb* Dzsugasvilinek – szintén a *József* név adott nyelvi megfelelője volt az utóneve.

Megint a Lajosok

Visszatérve a Lajosokra, az a legérdekesebb velük kapcsolatban, hogy – Ácsi Lajoshoz hasonlóan – a minősítetten nagy veszteséget elszenvedő magyarok legtöbbször ezt a nevet viselik Gion írásaiban.

⁸⁷⁷ *A kárókatona még nem jötték vissza* [1977], 177.

⁸⁷⁸ „[Buraiék] a mai Szent Száva utca 65. számú házában, az ún. Szungyi-házban laktak, az apa meghalt, sok beteges, sovány, vörös hajú, szeplős gyereket hagyott maga után. A Gion-művek kis Burai J.-je vézna és alacsony.” HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 66.

Gál Lajos a trianoni határváltozás miatt bánkódó egyetlen magyar szereplő⁸⁷⁹ az életműben, Góda Lajos⁸⁸⁰ és Habenyák Lajos az első világháború két, név szerint is ismert magyar áldozata. Nem is szerepel más ilyen minőségben az egész életműben a zsidó Lusztig Ferin kívül – egyébként őt „csak” a fegyverletétel után érte a halálos lövés. Egy másik Habenyák Lajos (akit így neveztek volna a szülei) a szerb megszállás utáni önkényeskedés legnagyobb kárvallottja – nyilván szimbolikus magyar áldozata – a tetralógiában: halva született a húszas évek elején, mert a lelketlen szerb földbirtokos nem adott szerkeret az anyjának, aki éppen nála aratott, amikor megindult a szülés: „Habenyákékat vagy két kilométerre a falutól találták meg, az út szélén ültek. Az asszony egy nagyon kicsi halott csecsemőt tartott az ölében, Habenyák Sándor pedig lógó fejjel sírt. – Fiú lett volna – mondta Habenyák Sándor Rézinek. – Lajosnak kereszteltük volna. Volt egy Lajos nevű öcsém, akit nagyon szerettem. Elesett a háborúban.”⁸⁸¹ Gunyhósi Lajos és Csorba János – a Jánosokról majd alább lesz szó – az a két magyar, aki büntetlenül elégtételt vehet ugyanezen a szerb gazdán, amiért az feljelentette Török Ádámot.⁸⁸²

Péntek Lajos a második világháború egyetlen, a fronton elesett és név szerint említett magyar áldozata a szocialista Jugoszláviában írott Gion-művekben, aki ráadásul – ez is fontos – a vajdasági magyarokból szervezett brigád halottja: „továbbra sem volt hajlandó azt énekelni, hogy »Bajtárs, ma még tán csak öt perc az élet...« Meg is szökött abból a hadseregből, és átállt a másikba, ahol viszont azt énekeltek, hogy »Elytárs, ma még tán csak öt perc az élet...« [...] itt [...] elnézték a makacsságát, viszont kapott a szeme közé egy golyót valamelyik ütközetben.”⁸⁸³

A Jugoszlávia szétesése előtt irracionálisan szorongó: börtönről álmodó, majd fogollyá is váló magyar szakos Kiss Lajos neve is csak egyszer olvasható abban a regényben, amelynek ő a főszereplője.⁸⁸⁴

⁸⁷⁹ *Rózsaméz* [1976], 262.

⁸⁸⁰ *Virágos Katona* [1973], 178.

⁸⁸¹ *Rózsaméz* [1976], 273.

⁸⁸² *Uo.*, 377.

⁸⁸³ *Az angyal vigasság* [1985], 377.

⁸⁸⁴ *Börtönről álmodom mostanában* [1990], 302.

A valóban kitörő délszláv háborúban pedig a drávaszögi Bozóky Lajost tette el láb alól egykori szerb barátja: „Emlékszel még Lajosra, a bátyámra? [...] Lelőtték. – Kik? [...] – Miodrag. Takaros kis háza volt a falu mögötti dombon, és jól gondozott kis szőlőskertje. [...] – Miért ölte meg Lajost? Bozóky Sándor a vállát vonogatta. – Talán nagy házra és nagy szőlőskertre vágyott.”⁸⁸⁵

A pórul járt magyarságot talán azért csupa *Lajos* nevű szereplő reprezentálja Gion műveiben, mert Kossuth Lajos volt az a magyar politikus, aki 1848 tavaszán a szerb felkelők vezérével olyan szópárbajba sodródott, amelyet a Délvidék történetének sötét lapjait megnyitó szimbolikus eseménynek lehet tartani. Đorđe Stratimirović az anekdota egyik változata szerint ezt mondta: „– Ha kívánságaink szószerint nem teljesítettnek, akkor másutt fogjuk keresni azok kielégítését.» Kossuth egyszerre átlátott mindent. Nem birta tovább fékezni magát, felkiáltott: »– Úgy! Akkor a kard döntsön közöttünk!« Nem kell azt gondolni, hogy ez a szó idézte fel a szerb lázadást. Készen volt már az. De most fellobbant a láng s elborította az egész alvidéket.”⁸⁸⁶ Sokan viszont máig az indulatos Kossuth Lajost teszik felelőssé a délvidéki helyzet eszkalálódásáért,⁸⁸⁷ aminek legnagyobb kárvallottja a helyben lakó magyarság lett. Azt követően a szerbek már 1848-ban „bejelentették területi igényüket egy önálló tartomány, *szerb vajdaság* megteremtésére” [kiemelés az eredetiben], és „a szerb fejedelemségből önkéntesekkel és fegyveresekkel támogatott szerb felkelés etnikai tisztogató hadműveletekbe kezdett nemcsak a magyar, hanem a német és román falvak ellen is”⁸⁸⁸

⁸⁸⁵ *Nem baleset lesz* [1997], 502.

⁸⁸⁶ *Ezerhatszáznegyvennyolc. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*, szerk. JÓKAI Mór–BRÓDY Sándor–RÁKOSI Viktor, Révai, Budapest, 1898, 79.

⁸⁸⁷ A szerb történetírás természetesen osztja ezt a nézetet, vö. BOAROV, I. m., 235.

⁸⁸⁸ *Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris, Budapest, 2003, 247.

Hovhannesian ~ Hofanesz János

Ácsi Lajos mellett a bivalyok gondozójának, Hofanesz Jánosnak a neve is szimbolikusan: minősítetten kisebbségi (magyar) névnek tűnik. Előtagja a kisebbségi sorsot sokszorosán megszenvedő örmény népre utal, hiszen a *Hofanesz* (akárcsak az előző fejezetben taglalt *Gergian*) örmény eredetű név: a *Hovhannesz* a magyar *János* név örmény megfelelője. A *Latroknak is játszott* dilógia budapesti kiadójának:⁸⁸⁹ a Magvető Kiadó főszerkesztőjének, Bor Ambrusnak – polgári nevén Lukács Jánosnak – az eredeti családneve *Hovhannesian* (ejtsd: *Hofaneszján*) volt; Gion talán innen vette az ötletet a *Hofanesz János* név felhasználására.

A Jánosok

A *János* nevet magyarul és örményül, tehát duplán tartalmazó *Hofanesz János* nevet szintén duplán, azaz két szimbolikus szerepű személy nevéként is olvassuk a regényben: a másik, a nevezetes időpontban: 1914-ben elhunyt Hofanesz János neve a már tárgyalt sírkövön szerepel.⁸⁹⁰ A *János* név sokszorozásának oka az lehet, hogy a név a történetiségben talán a leggyakoribb magyar utónév: az 1772-től 2000-ig sokoldalúan válogatott szövegeket tartalmazó *Magyar történeti szövegtárban* a *Józsefet*, a *Lászlót* és az *Istvánt* is megelőzve a legtöbbször szereplő keresztnév. (Gondolhatunk itt Adynak *A mesebeli János* című versére, illetve a vers János nevű hősére is.) Gionnál is a *János* a leggyakoribb név. A tetralógiában színre lépő első magyar szereplő is János: Juhász János. A föld-birtokos Váry János, a tüdőbajos – tehát „magyar betegségben” szenvedő – szereplő Csorba János, a főkommunista Bata János, az egyik kocsmáros Kiss János, a méhészt Szent János, a birkózóbajnok Sebők János, a névváltoztató cigány Karába Jani, a legvagányabb kamasz Margith Jani, az ügyesen mindig gazdagodó paraszt pedig Tóth Jani bácsi.

Gion egy szereplője azt mondja, hogy délvideki szülőfalujában a tűzoltók érdekes módon mind magyarok voltak, így a tűzoltóparancsnokot „természetesen” Isaszegi Jánosnak hívták. Az antifasiszta harcokban szerzett kitüntetésekkel büszkélkedő, így a kisebbségi ma-

⁸⁸⁹ *Latroknak is játszott*, [2 regény], Budapest, Magvető, 1982.

⁸⁹⁰ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 266.

gyarságot legitimáló „jugoszláv” hősnek „is” Dukay János a neve.⁸⁹¹ A Novák tanárnő virágait megevő – és ezzel abban a helyzetben talán szimbolikus nemzeti ellenállást tanúsító – Fenyvesi János mellett Vécsey Jánoskának⁸⁹² hívnak egy Ausztráliába kivándorolt, majd Vietnamban – tehát abszolúte „téves csatatéren”⁸⁹³ – elesett szenttamási fiút; sőt Gion még a saját alteregójának a nevéül is az *M. Holló Jánost* választotta. Hadd jegyezzem meg M. Holló János névének első, az író és az elemzők által eddig feloldatlanul rövidített betűjéről, hogy minden bizonnyal a *Magyar* szót takarja. Az *M* betű nemcsak jelvény, hanem a kisebbségi lét bélyege is: Szivácon az 1944-es vérengzéskor például *M* alakú sírt ástak, ebbe lőtték bele a magyarokat.⁸⁹⁴

Hofanesz János ~ Fekete Péter

Hofanesz Jánosnak ráadásul nemcsak a regény szerinti „valódi” neve jelképesen kisebbségi (magyar) név, hanem a másik: a Fekete Péter is, ahogy mindenki emlegeti. A név vezetéknévi tagja azokat a „földtúró vakondembereket” idézi, amiknek Gion sokszor nevezte és ábrázolta a helyi magyarokat regényeiben. A teljes név pedig a népszerű kártyajátékra⁸⁹⁵ és az ismert slágerszövegre:

Fekete Péter öcsém, te kis ügyefogyott,
Ki a szerencsemalac fülét sohse fogod,
Kinek a jobb keze bal,
Jót sohse hall,
Él, mint a parton a hal.
Fortuna gyors szekeren te nem vagy szekeres... stb.⁸⁹⁶

⁸⁹¹ Vö. *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 270., illetve: Dukay János a német katonákat megverte, és „lefektette a kuglipályára. Még beszédet is tartott nekik, miszerint ő a győztes oldalon akarja befejezni a háborút, győztesként fog visszatérni, és jó lesz, ha amazok hárman vigyáznak egy kicsit magukra.” *Uo.*, 296.

⁸⁹² *Az angyal vigasság* [1985], 453.

⁸⁹³ Vö. DOMONKOS István, *Kormányeltörésben* [1971], Napkút, Budapest, 2015.

⁸⁹⁴ Vö. *A sírhely: M mint magyar* = MATUSKA Márton, *A megtorlás napjai*, 58.

⁸⁹⁵ Külön tanulmányt érdemelne a kártyajáték szerepe Gion tetralógiájában, különös tekintettel a *Virágos Katonára* és az *Aranyat találtra*!

⁸⁹⁶ ZÁGON István–EISEMANN Mihály, *Fekete Péter*, Vígszínház, Budapest, 1943.

is rájátszik. Fekete Péter neve tehát a szereplőnek azt a vonását emeli ki, hogy a sorsüldözött figura „szerencsétlen flótás volt örök életében, ezért is nevezték el Fekete Péternek, no meg a fekete bivalyok miatt”.⁸⁹⁷ Gion szereplője valóban rendkívül balszerencsés: elvesztette gyerekeit, kedves állatai pedig a végüket járják. Ráadásul tüdőbajos is, amit – ahogy fent már utaltam rá – egykor *magyar betegségnek*⁸⁹⁸ is nevezték. Ezt a baját pedig szintén tipikusan magyarnak tartott itallal, pálinkával gondolja orvosolhatni. Elég szomorú perspektíva... A Szenttamáson Gionnal egy napon született Végel László *Slemil* nevű szereplője még leplezetlenebbül példázza a tipikus vajdasági sorsot. Fekete Péteréhez hasonlóan, a *Slemil* névnek is ’szerencsétlen’ a jelentése, ez a szó pedig az örmény mellett a másik tipikusan kisebbségi sorsot élő nép nyelvéből való, ugyanis héber eredetű.⁸⁹⁹ Kívánczik itt idéznem Kányádi Sándornak a *Sortűz*zel egy évben, 1982-ben megjelent *Örmény sírkövek* című verséből. Ebben a versben – a délvidéki írásokhoz hasonlóan – a kisebbségi magyar sors(talanság) előképeként, illetve párhuzamaként szintén az örmény és a zsidó kisebbségi (nem)lét jelenik meg:

örmény-kert zsidó-sor magyar-telek
 örmények zsidók lakták székelyek
 s akad még itt-ott ki a néhai
 honosokról tud ezt-azt mondani

vannak vidékek ahol csak a hant
 tudhatja már hogy ki nyugszik alant
 régen kikorhadt fejtől a kereszt
 a zsidók hamvát meg ne itt keresd
 s ki érti már a megmohosodott
 márványon az örmény föliratot⁹⁰⁰

Újvidék, örmény
 templom.
 Állt: 1963-ig.

⁸⁹⁷ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 338.

⁸⁹⁸ „magyar betegség: [...] tüdőbaj” *A magyar nyelv értelmező szótára*, főszerk. BÁRCZI Géza–ORSZÁGH László, Akadémiai, Budapest, 1959–1962, IV.

⁸⁹⁹ „slemil – ’kétbalkezes, gyámoltalan, balsors üldözte ember’ [...] a héber se-lo-mo-il kifejezésből ered.” TÓTFALUSI István, *Idegen szavaink etimológiai szótára*, Anno, Budapest, [év nélkül], 407.

⁹⁰⁰ KÁNYÁDI Sándor, *Örmény sírkövek* [1982] = Uő., *Valaki jár a fák hegyén*, Magyar Könyvklub, Budapest, 1998, 412.

Még néhány szó a Gion-szereplők neveiről

Megjegyzem, Gion, bár azt írta, hogy „Ha a szereplőim közeli rokonaim, azokat névvel szerepeltetem, velük aztán majd jól kiveszek-magam otthon, ha azt mondják, hogy hülyeségeket írtam [...]”. A többi szereplőnél viszont mindig megváltoztatom a nevet.” Ez az állítás nagyjából igaz a felmenőire, de saját kisebb családját: feleségét, gyermekeit életművében (néhány kései naplójegyzetet nem számítva⁹⁰¹) nem sokszor emlegette; „konkrét” magánéleti utalások alig olvashatók a regényekben-novellákban. Ritka kivétel *A galamb* című novella az *Olyan, mintha nyár volna* kötetből,⁹⁰² amelyben felsejlik fiával és második feleségével – a novellában „a kisfiú”, illetve „J. E.” – való kapcsolata.

Ám a többi figurának a szerző valóban többnyire némileg módosította a nevét: „Kudlik Rezső = Kuszli Dezső, Bíbic Mihály = Babic Mihály, Barzam = Balzam, Cibri István = Csibri István, Szisza pálinkafőző = Tiszta Sándor pálinkafőző;”⁹⁰³ illetve hozzátenném, hogy Berger = Bergel, Csoszogó Török Ádám = Csosza Tóth Pál, Reményi-Benz = Bereményi Géza, Patarics Emil = Palić Emil stb. „Egyes családok a becenevükön szerepelnek: a *Postarablók*-ban és a *Rózsamész*-ben felbukkanó Mézes-Póla a méhész Andróczki család”⁹⁰⁴ ragadványneve, *A vád* című forgatókönyvben pedig olvasunk például – Gion költő barátjának nevére utalva – „Pintér Lajosék tanyájá”-ról is.⁹⁰⁵

A hatodik ujj-ban szereplő „lengyel nemesi származék”⁹⁰⁶ *Bruzsinszky* neve nagyon hasonlít Mikszáth Kálmán lengyelének nevére, a *Beszterce ostromában* szereplő *Pruzsinszky*-ra; *Havas Péter*, a Gion *Izsakhár* című regényét filmre vivő rendező neve pedig a szenttamási zsidó cukorrépa-kereskedő neveként köszön vissza.⁹⁰⁷

⁹⁰¹ *Család, vihar, szerkesztés, költészet* [1994], 23.

⁹⁰² *Olyan, mintha nyár volna* [1974] = GNÉ/4., 147–222.

⁹⁰³ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 96.

⁹⁰⁴ *Uo.*

⁹⁰⁵ *A vád* [1997], rendezte SÁRA Sándor, írta GION Nándor–SÁRA Sándor, operatőr SÁRA Balázs, Objektív Filmstúdió–Cinema-Film, Budapest, [1997].

⁹⁰⁶ *A hatodik ujj* [1977] = GNÉ/4., 357.

⁹⁰⁷ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 582.

Pintér Lajos mutatja be Gion Nándort egy író-olvasó találkozón a kiskunhalasi könyvtár közönségének 1986 októberében

Irónia a nevekben

Gionra jellemzőek a – mondjuk úgy – fordított beszélőnevek is. Az *Ezen az oldalon*ban szereplő B.-ről Déry Tibor *Szerelem* című elbeszélé-
sének B. nevű szereplője juthat eszünkbe; ám míg Dérynél B. az ön-
kény áldozata, Gionnal B. szervezi az 1944-es megtorlást.⁹⁰⁸ Áttétele-
sen fordított beszélőnévnek tartható a *Toma Gyuri* név is, amely Jókai
Mór *Szenttamási György* című elbeszélé-
sének (a mű címével azonos ne-
vű) főszereplőjét idézheti föl:⁹⁰⁹ míg Jókainál Szenttamási György a
szerbek által Szenttamásról elűldözött, mindenéből kifogatott magyar
típusa, addig Gionnal Toma Gyuri az agresszor szerbeket jelképezheti.

A *Véres patkányirtás*ban *Solymosinak* hívják azt a pesti zsidó ismer-
őst, akivel a zsidókérdést próbálják megvitatni: „Solymosi leült az asz-
talunkhoz és beszélgetni kezdett velem, de Szócs Andris csakhamar
félbeszakította és megkérdezte tőle: »Te zsidó vagy, vagy pedig ma-
gyar?» »Magyar zsidó vagyok«, mondta Solymosi. [...] feltettem Soly-

⁹⁰⁸ HÓZSA Éva–RAJSLI Ilona–HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Név – irodalmi/írói név-
adás – szemantikai távlatnyitás*, Hungarológiai Közlemények 2015/4., 42.

⁹⁰⁹ JÓKAI Mór, *Szenttamási György* = Uő., *Forradalmi és csataképek*, Unikor-
nis, Budapest, 1994, 138–168.

mosinak is az agyonnyűtt kérdést, hogy mit jelent ma Pesten zsidónak lenni. Ne is mondjam, hogy Solymosi is történelem órát tartott.”⁹¹⁰ A *Solymosi* névről pedig az a *Solymosi Eszter* juthat eszünkbe, akinek meggyilkolásával 1882-ben megvádolták a tiszaezlári zsidókat; amely ügy nagy hatással volt a hazai antiszemitizmus későbbi alakulására.⁹¹¹

Nem tartom véletlennek azt sem, hogy Szenttamás zsidó orvost éppen *Gönczi Adolf*nak hívják: családnévét magyar nemesi névnek is lehet tartani („azt mondták, hogy valamennyi őse magyar nemes úr volt”), utóneve pedig éppen Hitlerével azonos. Akárcsak egy kései novellában *Varga Adolf*né, aki szintén nem népbujtó agresszor, sőt: kiszolgáltatott, védtelen öregasszony, akiről pedig azt olvassuk, hogy „betörték hozzá, agyonverték, elrabolták a nyakláncát, a kari-kagyűrűjét és televíziójának a távirányítóját”.⁹¹²

Istenes Bibic Mihály és „*Juhász János, a nazarénus*” ragadványneve, illetve állandó jelzője is ellentétben áll viselője erkölcsiségével; akárcsak *Izidoré*. Hiszen előbbi kettő a szenteskedés örve alatt lop, az utóbbi név jelentése pedig: ’a hitvesi és az anyai szeretet istenének ajándéka’, holott az elbeszélés szereplője férj- és apagyilkos. A délszláv háborúban pedig éppen *Szerencsi József*fel történt az a groteszk szerencsétlenség, hogy „amikor megkapta a katonai behívót, felült az első vonatra, és megpróbált átszökni a határon. De már listán volt a neve, leszedték a vonatról, beöltöztették egyenruhába, kiküldték a frontra és azt mondták, hogy önkéntesként harcol. És ott aztán meghalt. Önkéntesként.”⁹¹³

Két névből egy név – egy névből kettő

Gion *Berecz Máté* plébános nevét két egykori szenttamási pap: *Berecz Kálmán* és *Sóti Máté* nevéből kompilálta.⁹¹⁴ A nácik által elpusztított zsidó *Lusztig Kornél* nevét (és karakterét) pedig a vajdaságban zsidók

⁹¹⁰ *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971], 162–163.

⁹¹¹ Vö. KOMORÓCZY Géza, *A tiszaezlári vérvád* = Uő., *A zsidók története Magyarországon*, II., Kalligram, Pozsony, 2012, 235–250.

⁹¹² *Alibi mankók* [1999], 512.

⁹¹³ *Izsakbár* [regény, 1994], 554.

⁹¹⁴ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 72–73.

Elsőéves egyetemistaként Gion is volt „önkéntes”: útépítési munkaakción – a háttérben jugoszláv zászlóval – valahol a balkáni hegyekben

által (is) viselt *Lus(z)tig* családnévből⁹¹⁵ és a helyi katolikus közösségi életben: kórusban, színjátszó egyesületben élen járó, majd a jugoszláv partizánok által magyarsága miatt megölt *Pentz Kornél* nevű órás-ékszerész keresztnévéből⁹¹⁶ rakta össze. A „*sötét képű Lacza*” és nevelt fia, *Molnár Tibamér* neve viszont egyetlen valós személy valós nevéből lett „szétszedve”, amint arról a név viselője, *Lacza Tibamér* pozsonyi tudománytörténész beszámolt: Gion „valamikor 1971-ben vagy 1972-ben járt a Garam menti Lekéren, [...] sokat beszélgettünk az irodalomról, politikáról. A nevemet – mind a vezetéknevemet, mind a keresztnévemet – felhasználta egyik művében. Bizonyára nem tehettem rá különösen kedvező benyomást, mert azok a figurák, akiket »rólam« nevezett el, nem voltak éppen rokonszenvesek. De ez egyáltalán nem zavart abban, hogy kedveljem az írásait.”⁹¹⁷

⁹¹⁵ Egy bizonyos újvidéki „Lustig Lajos” hirdette például banki szolgáltatásait egy 1930-as évekbeli jugoszláviai tömegközlekedési menetrendben. A „*Jugoslavenski autobuski, brodarski, željeznički i avionski kondukter*” faximiléje megtalálható: *Utažni annyi, mint élni / Putovati znači živeti*, szerk. Boško KRSTIĆ–TOLNAI Ottó, Városi Könyvtár, Szabadka, 2013.

⁹¹⁶ PINTÉR József, *Szenyves diadal*, 408.

⁹¹⁷ <https://www.facebook.com/Gion-N%C3%A1ndor-165776886804010/?fref=ts> Letöltés ideje: 2016.10.12.

Fekete Péter felesége

Visszatérve a téglagyári munkás Hofanesz Jánosra avagy Fekete Péterre, megtudjuk róla, hogy a Schank-féle téglagyár területén lakik. Nos, a feleségéről és lakásukról is érdemes szólni. Az asszony nevét nem tudjuk meg, de furcsábbat olvasunk róla és téglagyári otthonukról, mint bárki más(é)ről az életműben:

Szép takaros konyhában álltunk, körülöttünk minden tisztára súrolva és a helyére rakva. [...] A szoba is tisztán ragyogott, és ami engem legjobban meglepett, az a rengeteg könyv volt egy plafonig érő könyvespolcon. [...] Ezek mind aranyszegélyű, díszes könyvek voltak, a címküket is aranyozott betűkkel nyomtatták rájuk. A falakon bekeretezett gobelinek lógtak [...] – Ki olvassa azt a rengeteg könyvet? – kérdeztem Fekete Pétertől. – A feleségem. Nagyon szeret olvasni. Meg gobelineket varrni.⁹¹⁸

Ilyen lakberendezése természetes körülmények között egyszerű téglagyári munkásnak nem lehet. Ez arra enged következtetni, hogy Hofaneszék valószínűleg Schank téglagyárosék egykori lakásában laktak. Az pedig, hogy az asszony el is tudja olvasni a ritka szép kiállítású könyveket, vagy arra mutat, hogy Schank Frigyeséknek magyar nyelvű könyvtáruk volt, azaz nemcsak nevükben, de műveltségükben is elindultak a magyarosodás útján; vagy még inkább arra, hogy – a korábban említett Nébaldhoz hasonlóan – Fekete Péter felesége is rejtőzködő német, azaz szintén Gion minősítetten, de látszenen kisebbségi szereplői közé kell sorolnunk. A feltételezést erősítheti, hogy a szabadidejében gobelineket varró asszony szokatlanul pedáns rendet tart. A túlzott rendszeret pedig Gionnál máshol is a németek jellegzetes vonása, például: „– Legjobb volna, ha a papírszalagok állandóan itt lógnának – mondta Gallai István –, de Rézi mindig leszedi őket. Azt mondja, hogy nagyon rendetlenül...”⁹¹⁹ Illetve: „– A feleségem pedáns német asszony [...]. – Tisztán tartja a házunkat.”⁹²⁰

⁹¹⁸ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 290.

⁹¹⁹ *Rózsaméz* [1976], 393.

⁹²⁰ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 658.

Személyes traumák lenyomatai

Nemcsak a kisebbségi közösség, hanem az író egyéni fájdalmai is kódozva lehetnek a regényben. Tudjuk, az író első felesége beleszédült egy üvegajtóba, amely elvágta nyaki ütőerét, így tragikus hirtelenséggel vérzett el, amikor újszülött fiuk még csak tizenegy napos volt.⁹²¹ A regénybeli Fodó tanár úr felesége szintén teljesen váratlanul és valószínűtlenül távozott el az ismeretlenségbe férje és néhány hetes csecsemője mellől. Aki elszökteti a regényben, meglepő módon nem a délceg láncfépő, Kovalik Bálint, hanem „gírhes” segédje, egy „beteg lótetűre emlékeztető”, „vékonyan és görbén” ólálkodó „ványadt pasas”. A „Gírhes Lótetű” ruhájának, arcszínének leírása sem sejtet sok jót: „Piszkossárga öltöny lötyögött rajta, és az arca is piszkossárga volt, mintha beteg lenne.”⁹²² Talán a halált jelképezi az asszonyiszöktető férfi termete, tartása és színe: utóbbi olyan, mint a föld, amibe temetnek.

Ekhez hasonló utalás lehet Gion első felesége, Ida halálára *A súlyemelőnek sokat kell enni* című novellában is, amelyben majdnem elvérzik az egyik szereplő.⁹²³ A *Fülek és fejek* című filmnovella Gion egyetlen olyan írása, amelyben van *Ida* nevű szereplő, és ez az Ida ráadásul meg is szólal a műben. Ennek az irodalmi forgatókönyvnek a főhőse egy Szarajevóba szakadt magyar újságíró, Balla János, aki – miután ismeretlen tettesek az ő felesége és két gyermeke nyakát is elvágták – úgy áll bosszút a polgárháborúba süllyedt világon, hogy ő is nyakmetszésbe kezd: igyekszik minél több katona nyakát orvul elvágni.⁹²⁴ Ha ezeket az irodalmi „eseteket” áttekintjük, gyanút foghatunk: nem véletlen az sem, hogy Stefan Krebs is úgy kísérel meg öngyilkosságot, hogy felvágja az ereit,⁹²⁵ illetve hogy *Az asztalos* című novellában az író egyik alteregója éppen a lefejezett, ezért a torokbajok ellen védő szent: Szent Balázs szobrát vagdossa a földhöz, amitől a szobor a nyakánál eltörik.⁹²⁶ Ráadásul ugyanebben a novellában egy magát fölakasztott lány-

⁹²¹ Nagybátyámról [1994], 40.

⁹²² Az idézetek helye mind: *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 261.

⁹²³ *A súlyemelőnek sokat kell enni* [1970] = GNÉ/4., 37–40.

⁹²⁴ *Fülek és fejek* [1995] = *Az Objektív Filmstúdió mozgóképeskönyve*, Objektív Filmstúdió, Budapest, 1995, 87–106.

⁹²⁵ *Rózsaméz* [1976], 437.

⁹²⁶ *Az asztalos* [1973] = GNÉ/4., 172–177.

ról is olvasunk, akin az elbeszélő – amikor a lány vőlegénye előtt kellett volna – nem szánakozott eléggé, amit most már hiába is sajnál...

A második sortűz

A *Sortűz egy fekete bivalyért* című regény végén csodás módon újra puskagolyókat kapnak a fiúk, mégpedig „legalább hatvan puskagolyót”.⁹²⁷ Nagyon örülnek neki, mert hatalmas sortüzet akarnak adni az összes számukra – azaz az író számára – fontos szimbolikus szerepű halott emlékéért. Ki mindenkiért is? Elsősorban Ácsi Lajosért, aki személyében jelképezheti azt a régi, „úri” magyar világot, amely vele együtt kihalt. A fiúk azt akarták, hogy az 1941–42–43–44-ben elhunyt, azaz a kis magyar világot, illetve annak tragikus végét jelképező Hofanesz kislányokért is szóljon az üdvölvés.

Félelem a vízi hullává válástól

A kiskamaszok a Szelíd Róka nevű kisebbségi macskáért is sortüzet akartak adni, aki „lehet, hogy jól járt azzal, hogy felrobbantották. Így nem lett vízihulla belőle.”⁹²⁸ Ezzel a meghökkentő megjegyzéssel kapcsolatos gioni asszociációink a gyerekkorában egy idősebb szerb társa által majdnem vízbe fojtott írótlól⁹²⁹ az 1944-es vérengzések vízbe dobott – vízbe ölt magyar áldozataig terjednek: „– Elek szolgálatkész, beszari óbecszei magyar ember. Hallgat a jó szóra. Amióta két bátyja a Tiszába fulladt. – Maguk lőtték őket bele a Tiszába? – Meghaltak szegények – mondta közönyösen Vladan Drenovakovics. – Elek viszont okult a történelemből, örül a rókabőr sapkának, és megteszi, amit tennie kell.”⁹³⁰ Gion már első regényébe is rejtett ilyen célzást.⁹³¹

⁹²⁷ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 363.

⁹²⁸ *Uo.*, 362.

⁹²⁹ „Ennek a sajnálatos történetnek olykor nemzeti jelleget adok, lehet, hogy igazam is van. Egy nálamnál jóval idősebb és erősebb szerb fiú akart vízbe fojtani. [...] Végveszélyben azonban mindig gyorsan járt az agyam. A tiszta vízben tisztán láttam a fiú bokáját, belekapaszkodtam, és a mélybe rántottam, [...] én meg kiugrottam a partra, és elmenekültem.” *Korai halálaimról* [1994], 19.

⁹³⁰ *Aranyat talált* [2001–2002], 786.

⁹³¹ *Kétéltűek a barlangban* [1967–1968], 96–98.

Az is erősítheti 1944-es asszociációinkat, hogy Fodó tanár úr máshol a regényben minden indoklás nélkül azon kezd dühöngeni, hogy – ha nem vigyáznak – rosszcsonst tanítványaiból is lehetnek vízi hullák, ahogy Ácsi Lajosból az lett:

Fodó tanár úr ekkor hirtelen megvadult. Ordítani kezdett. Miránk, hármunkra, Burai J.-re, Szivel Sanyíra és énrám ordított: – Vízihullák akartok lenni?! Igen, azok lesztek. Vízihullák! [...] Miért nem fekszeltek ágyba, amikor lemegy a nap, és miért nem alusszátok ki magatokat, mire feljön a nap? Faragjatok magatoknak facipőt télire! Gyűjtsetek tűzrevalót, és fűtsetek be a kályhába. Ne a folyóparton gyűjtsatok tüzet éjszakánként! Ne álmodjatok, hanem pihenjete, mert elég volt... – Egyszer majd elmeséljük az álmainkat – mondta Burai J.

Fodó tanár úr elhallgatott, nagyot nyelt, feldúltan állt előttünk.⁹³²

Fodó tanár úr hisztérikus kirohanása kísértetiesen emlékeztet egy ismerősöm gimnáziumi történelemtanárának nyilván hasonló rossz történelmi tapasztalatból fakadó megnyilvánulásaira. A sárospataki Rákóczi Gimnáziumban a tanár óráinak visszatérő motívuma volt a rendszerváltozás előtt (olykor a fegyvelmezés eszköze is), hogy öklével keményen az asztalt verve hatásszünetet tartott, majd fennhangon kiabálta: „Értsék meg, nem akarom magukat klórmésszel leöntve látni!”

Sortűz „legalább hatvan” puskagolyóval

Sortűzet akarnak adni a fiúk még a *Kárókatona*kéban szereplő Gerjiánért is, és természetesen a Bódi nevű fekete bivalyért is.⁹³³ Bár a filmadaptáció végén nincs díszlövés, a sírt kerülgetve a fiúk ott is megemlékeznek a fontos elhunyt szereplőkről: a Hofanesz kislányok mellett Braun bácsi, a bivaly és a Szelíd Róka nevét is ismételve mormolják, s közben égő gyertyákat visznek körbe-körbe.

Gion hangot adott annak a véleményének, hogy a regényeiből készült filmek – bármennyire jól is sikerültek – „a sztori mögöttes területeit nem tudták bejárni”.⁹³⁴ Gondolhatunk itt természetesen

⁹³² *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 356.

⁹³³ *Uo.*, 362.

⁹³⁴ „Földre szálltam a tematikában”. *Beszélgetés Gion Nándorral*, [ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván interjúja], *Irodalmi Szemle* 2001/5., 36–40.

azon fentebb értelmezett jelképek sokaságára, amelyek valóban csak szelektálva kerülhettek a filmvászonra. Ám ha mindezek nem is jelenhettek meg a negyvenes évek végén játszódó *Sortűz* 1984-es filmváltozatában, az mindenképpen a film érdeme, hogy a felnőtt szereplők szinte mindegyikén – és szinte valamennyi jelenetben – hangsúlyosan érződik a hatalmas veszteségeket eredményezett háború miatti frusztráltság.

Az 1982-es regény címében szerepel a két sortűz. Az első díszlövés 18 golyóval egy kihalóban lévő állat már kimúlt utolsó előtti példányáért történik; a második, a regény végén több mint 60 golyóval a tablószerűen összeszedett valamennyi érdekesen szimbolikus szereplő emlékéért. Ha az 1982-es számból kivonjuk a „több mint hatvan”-at, 1920 körül járunk. Sortűz több mint hatvan golyóval: talán minden egyes évért, amely a kisebbségi létben telt. Meg az előtte volt, még mindig elgyászolatlan korábbiakért. A fájdalmas, viszontagságos múltért és annak megbékélő elfogadásáért: talán ezért kell a legalább hatvan golyó...

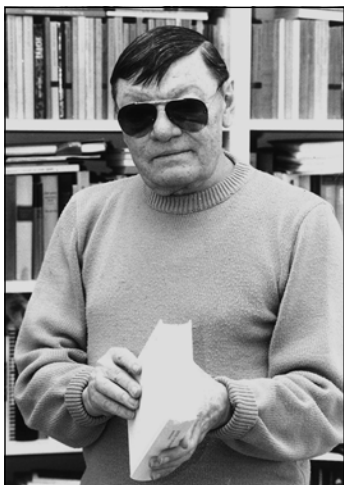

A Hofanesz-sír felirata a *Sortűz egy fekete bivalyért* című filmben

NYÍLTAN, DE MÉRTÉKTARTÓAN

SZÓKIMONDÁS ÉS IRÓNIA

A MAGYARORSZÁGON ÍROTT MŰVEKBEN

Gion Nándor kőbányai otthonában, kezében a megjelent trilógiával.

T. Szántó György felvétele

Gion Nándor 1973-ban Újvidéken kezdte megjelentetni legismertebb művét, a *Latroknak is játszott* című tetralógiát. Első köteteinek sikere ellenére a regénysorozat cselekménye az 1941-es dátummal – az író többszöri ígérete ellenére, hogy hamarosan folytatni fogja az írást – mégis hosszú időre megszakadt. Annak ellenére írom ezt, hogy a *Sortűz egy fekete bivalyért* és *A kárókatona még nem jöttek vissza* szimbolikus kifejezésmódjával részben áthidalja ezt a pályaszakaszt.

A *Történetek egy régi forgópisztolyról* című elbeszéléssorozat,⁹³⁵ illetve az ebből a sorozatból készült *Krisztus katonái a görbe utcából*

című (csak kéziratban meglévő) filmforgatókönyv⁹³⁶ is részben ebből az időszakból: az 1940-es évekből meríti témáit. Bár ezekben a történetekben a szereplők is részben azonosak a tetralógia hőseivel, más néven szerepelnek; a narráció pedig húsz-harminc év távolából visszanézve mutatja be a háborús és az azutáni évek egy-két történetét. Ráadásul az események közül is csak azokról van szó, amelyeknek megírása az 1970-es években nem volt veszélyes az író számára.

A *Latroknak is játszott* című regénysorozat folytatása is megadott Gionnak, de erre sajnos csak háborús kataklizmák: egy rend-

⁹³⁵ *Történetek egy régi forgópisztolyról*, [1975] = GNÉ/4., 223–253.

⁹³⁶ OSZK Kézirattár, Fond 583/18.

szer és egy ország összeomlása, illetve az író szülőföldjének elhagyása után kerülhetett sor.

A(z egyik) legjobb és legizgalmasabb második világháborús magyar regény

Gion egyik monográfusa ezt írja az 1976-ban félbehagyott dilógia egyenes folytatásáról, az 1997-ben, már az író Magyarországra települése után megjelent *Ez a nap a miénk*-ről: „még nem született ekkora formátumú második világháborús magyar regény, se olyan, amely az események összetettségét, sem olyan, amely a hátszínházi világ problematikusságát mutatná be!”⁹³⁷ Hogy az 1941-től 1944-ig tartó időszak az, aminek a témája Giont mindig is a leginkább foglalkoztatta, és amit a külső körülmények folytán a legtovább kellett érlelnie magában, abból is látszik, hogy erről a négy évről több oldalt írt, mint az 1898-tól 1918-ig tartó, szintén nem eseménytelen húsz, vagy az 1920-tól 1941-ig tartó huszonegy évről.⁹³⁸ Ahogy Gion maga nyilatkozta: „Érdemes volt kivárni. Az *Ez a nap a miénk* című könyvet a *Virágos katona* és a *Rózsamész* szerves folytatásaként majdnem olyan lendülettel tudtam megírni, mint az előző két regényt, [...] ez huszonöt évi szünet után sem volt nehéz.”⁹³⁹ Ráadásul a regény viszonylag nagy terjedelme ellenére sikerült mindvégig fenntartani a történet sodró, gyakran gépszíjszerűen magával rántó lendületét. Az *Ez a nap a miénk* – megkockáztatom – az egyik legizgalmasabb magyar regény is. 250 oldalából legalább 200 tömény izgalomban telik, s közben az olvasó csak annyi pihenőt kap, hogy érdeklődése és figyelme készen álljon a következő feszültségre; a folyamatos hajszák, felfokozott helyzetek, életveszélyes próbatételek, majd megmenekülések közötti gyönyörű közjátékokban pedig, mint a háborgó tengerben lévő napfényes szigeteken fújhatjuk ki magunkat. A történet pergőtűzzé váló felgyorsulásáról, hajtűkanyarjairól, kisodródással fenyegető fordulatairól maga a történelem gondoskodott, de hogy ezt át is élhetjük, az Gion érdeme.

⁹³⁷ ÁRPÁS, *Az építő-teremtő ember*, 207–208.

⁹³⁸ Az életműkiadásban a *Virágos Katona* 191, a *Rózsamész* 245, az *Ez a nap a miénk* pedig 251 oldalt foglal el.

⁹³⁹ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998], 270.

Izgalomfokozó és cselekménygyorsító előreutalások

Annak, aki össze akarná foglalni a regény szüzséjét, nem lenne könnyű dolga, ha egy mondatnál bővebben próbálná, pedig az időkezelés csaknem teljesen lineáris – leszámítva a mindentudó vagy legalábbis visszanező perspektívából láttató elbeszélő pár szavas előreutalásait, amikkel a cselekményt gyorsítja és az izgalmakat fokozza. Ilyen gyorsításokra a következő idézetek példák: „Két honvédszakasz Szenttamáson maradt, a többiek mentek Szőreg és Újvidék felé. [...] Megéljenezttük őket. Később tudtuk meg, hogy Szőreg előtt felrobbant az egyik teherautó, talán a hegylakó telepések robbantották fel, tizennégy honvéd meghalt, őket a szenttamási magyar katolikus temetőben temették el a főbejárat mellett. De azon az ünnepi reggelen még az élő magyar honvédeknek éljeneztünk.”⁹⁴⁰ Vagy: „Sokáig beszélt még nekem, magának és a levegőbe, nekem nem mindig tetszett az, amit mondott, csöndesen felálltam, a széket visszatettem a helyére, kihátráltam a szobából. Keveházi-Krebs Pétert akkor láttam utoljára.”⁹⁴¹ Vagy: „[Stefi] fegyvert fogott és elment a harctérre, soha többé nem láttam, évekkel később hallottam róla, amikor valami csoda folytán egy őszi napon elvergődött Budapestre Szibériából, az orosz hadifogságból, Budapestről az egyik veje vitte el Százhalombattára, az odamenekült családjához.”⁹⁴² Vagy: „Sokáig szorította a kezemet [Mudrinski Ozren], és tényleg nem jelentettem fel, és azt hiszem, hogy ezzel a későbbiekre megmentettem a vejemet, a Kis Kőművesnek az életét.”⁹⁴³

Elfogulatlanság, mértéktartás

Látni való, hogy Gion ebben a regényben a magyar – mondjuk így: nemzeti – témákhoz pártatlanul, majdhogynem elfogulatlanul nyúl: „a szenttamási magyarság tragédiájának bemutatása azért is lesz hiteles, mert beleágyazódik a térség egészének kegyetlenül illúziótlanul meglevenített tragédiájába.”⁹⁴⁴ Míg Gion a szerbek 1918-as bevonu-

⁹⁴⁰ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 457.

⁹⁴¹ *Uo.*, 591.

⁹⁴² *Uo.*, 586.

⁹⁴³ *Uo.*, 545.

⁹⁴⁴ ELEK, *Gion Nándor írói világa*, 211.

lásáról az 1976-os *Rózsaméz*-ben csak egyetlen apró negatív részletet közölt, tudniillik hogy a bevonuló szerbek vezetőjének „első dolga az volt, hogy a csendőrlaktanyáról lefeszítette kardjával a magyar királyi címet”, addig a magyarok 1941-es bevonulását azzal indítja, hogy a honvédek ismeretlen helyről jövő puskalövések után elkezdik löni a szerb templomot. Igen, a templomot, majd kilocsantják az onnan fegyvertelenül kirohanó harangozó agyvelejét. Holott a világban a „szerb házak padlásairól erős puskatűz, a kettős toronyból pedig gépfegyvertűz fogadta az ellenállással nem számoló honvédeket. A magyar katonák válasza „nem nevezhető semmiképpen sem békés polgári személyek ellen elkövetett gyilkos rohamnak,” – amilyenek részben Gion is beállítja – „hiszen jól álcázott fedezékből tüzelő ellenséges állásokat kellett bevennie a honvédségnek, a még nagyobb vérveszteség elkerülése céljából.”⁹⁴⁵

És Gion például azt a durva kifejezést is leírja a bevonuló magyar csapatokkal kapcsolatban, hogy „átrugdalták a Dunán a szőregi szerb telepeseket”.⁹⁴⁶ Közben pedig az utca népének az eufóriáját visszafogja,⁹⁴⁷ mivel megjegyzi, hogy „a szerbek nem jöttek ki” üdvözölni a magyar honvédeket. De a magyarokról szólva sem örvendező, hanem tapintatosan csak „reménykedő” emberekről ír.⁹⁴⁸ Gion nem felejt el aztán megírni azt sem, hogy tetralógiája egyik főszereplője, Gallai István rögtön a bevonulás után elkíserte Török Ádámot a szerb gazdák, Sava Jakšić és Ivan Milački megsarcolására.

Arról az örömről, ami 1941-ben Szenttamás magyar falurészén uralkodott, Gion naplójából is tudunk. Ezekben a feljegyzésekben az író még a saját megszületésének a családja számára való jelentőségét is tréfásan zárójelbe teszi, hiszen sokkal nagyobb esemény volt mindenkinek, hogy újra lehetett magyarul beszélni a községházán.⁹⁴⁹ 1997-es regényében viszont, bár cenzurális keretek nem kötötték már a kezét, finoman csak úgy célzott a magyar uralom miatti általános lelkesedésre, hogy 1941 karácsonyán a Gallaiék ünneplésé-

⁹⁴⁵ PINTÉR József, *Szenyves diadal*, 61.

⁹⁴⁶ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 497.

⁹⁴⁷ Vö. GEROLD, *Gion Nándor*, 107.

⁹⁴⁸ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 452.

⁹⁴⁹ Vö. *Keresztapámról és hitvallásaimról* [1996], 7–8.

nek mindenkori kellékét jelentő papírszalagok színe konkrétta vált: „piros, fehér és zöld papírszalagokat” aggattak a mennyezetből lelőgő szögre.⁹⁵⁰

Az is Gion mértéktartását dicséri, hogy a két háború közt Szenttamáson is megtörtént kisebbségellenes atrocitásokról utólag sem olvasunk semmit a kötetben. (Esetleg a szerb birtokosok 1941-es rémületéből következtethetünk a magyar gazdák 1918-as íjedelmére – amiről szintén nem olvashattunk korábban.) Ellenben Gion az *Ez a nap a miénk*ben rémisztően tudósít azokról a „hideg napokról” is, amelyeken magyarok követtek el tömeges gyilkosságokat. Noha ezek a rémtettek Szenttamástól távolabb estek meg, az erről való tudósításban nem érzünk semmi részrehajlást, elkenést vagy fejelfordítást; olyat sem, mint amilyenre Gion a szerbek iránti kíméletből a szocialista Jugoszláviában rákényszerült. És a regényben csak az ellenszenves Aradi József hasonlítja az 1849-ben a szenttamási szerbeket legyőző Perczel Mórhoz a bevonuló magyar alezredest, a második utalás Szenttamás és az 1848–49-es szabadságharc e legendás alakjára már teljesen ironikus: nem a győztesen bevonuló, hanem a visszavonulóban árkot ásó szakaszvezetőről mondják azt, hogy *nem* hasonlít Perczel Mórra.⁹⁵¹

„Elveszett az ezerév”

Igen, Gion sokat emlegeti az *örökre*, a *mindörökre* és az *ezer év* szavakat, hogy tudniillik a magyar katonák addig maradnak majd, biztosítva a jó életet, és akkor a szenttamási magyarok is bízhatnak benne, hogy „itt maradunk még ezer évig”,⁹⁵² amitől az „ezer év” lassacskán a magyar uralom, vagy egyenesen Magyarország szinonimájává is válik a regényben, de éppen a gyakori emlegetéstől akkor is éreznénk, hogy Gion ironizál, ha nem tudnánk, hogy a rövid magyar világ valójában alig tartott tovább három viharos évnél. Annak fényében vagy inkább annak árnyékában pedig kimondottan keserű fájdalom töltheti el a fentieket olvasót, hogy a szenttamási magyarság fogyása évtizedek óta folyamatosan gyorsuló tendenciát mutat.

⁹⁵⁰ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 524.

⁹⁵¹ *Uo.*, 454, illetve 616.

⁹⁵² *Uo.*, 457.

A diktatúrában felnőtt, benne már-már magabiztosan mozgó írónak tehát a szabadságban új keretek, új fogódzók után kellett néznie. A paradigmaváltás be is következett: a körmönfonttságot fokozatosan az ironikus tálalás váltotta fel. Gion kellő iróniával korszerű módon úgy tudta tovább mesélni érdekes történeteit, hogy közben meg is védte magát attól, hogy túlzásokba essen.

Politikussá és mindentudóvá váló narrátor

A tetralógiának a szocialista Jugoszláviában írott regényeiben nincsenek a szereplők, a narrátor pedig „jótékonyan” elhallgatja a kényes történelmi tényeket, sőt még anakronizmusokra is vetemedik. Bár az első világháború elvesztését furcsamód a szereplők is előre látták,⁹⁵³ annak az 1970-es évekbeli felemlgetés szempontjából kényes következményeit egyáltalán nem mérték fel: az országvesztés lehetőségéről nem ejtettek szót. (Szerb szereplők nem is szólaltak meg a kérdésben, az „objektív” németek pedig többnyire örültek az eshetőségnek, hogy vége lehet a magyar világnak.)

Az író Magyarországra települése után viszont radikális változás áll be a narrátor és a magyar, de nemcsak a magyar szereplők politikai és történelemérzékeltése, illetve -szemlélete tekintetében. Ez rögtön látszik, ha elolvassuk a tetralógia már Magyarországon írott folytatásának az első bekezdését, amelynek stílusa és tartalma a több évtizedes elfojtás-elhallgatás alóli felszabadulás sodró lendületét mutatja:

Szép húsvéti reggel virradt ránk 1941-ben, a magyar csapatok Szenttamás alá érkeztek, és akkor már biztosak lehettünk benne, hogy a szerb fegyveres csetnikek nem mernek bántani bennünket, [...] napok óta azzal riogattak bennünket, hogy elbúcsúzó vérfürdőt készülnek rendezni a szenttamási magyarok között, az emberek behúzódtak a házakba, aggodalmaskodva összebújtak, védekezésre is felkészültek, baltákat és vasvillákat raktak a bejáratok ajtóinak mellé, a csetnikek azonban szerencsére nem jöttek, [...] a Szerbiából betelepített csendőrök addigra már elpucoltak, [...] az emberek nem mertek kimenni az utcára, a házakban szorongtak, féltek és reménykedtek. [...] az 1941-es Feltámadáskor senki sem ment el a templomba és a Kálváriára, na-

⁹⁵³ Vö. *Virágos Katona* [1973], 179.

pok óta azt hallottuk, hogy a visszavonuló jugoszláv hadsereg katonái, a menekülő csendőrök és a csetnikek legépfegyvereznék a húsvét-ra imádkozó katolikus magyarokat, így aztán Berecz plébános üresen kongó templomban celebrálta az ünnepi misét, [...] a Megváltó koporsója azonban nem maradt őrizetlenül, a négy Bicskás, vagyis a Szolnoki-Jász testvérek a Begluktól elmentek a templomba, [...] ők nem féltek a vérfürdőtől, [...] vigyáztak rá egészen hajnalig, akkor a Krisztus katonáinak egyenruhájában, a jácinttal díszített asztrahánsapkáikban meg a kardokkal eljöttek az Újvári-bolt elé, hogy üdvözlőljék a magyar csapatokat.⁹⁵⁴

A hosszan kígyózó, oldalnyi terjedelmet túllépő két mondat sok tagmondatának olyan a tartalma, amely miatt 1976-ban az egész regény nem jelenhetett volna meg. Ahogy az a fent idézett részletből is látható, az *Ez a nap a miénk*ben olyannyira direktté és leplezetlenné vált a korábban érinthetetlen témákkal kapcsolatos közlés, hogy minden olvasó számára nyilvánvaló lehetett Gion véleménye a leírtakkal kapcsolatban. A narrátor ráadásul az anakronizmusig mindentudóvá vált: a nagy történelmi átalakulások iránya, sőt konkrétabb menete – és természetesen a korábban érzékenynek számító ügyek – tekintetében is a jövőbe lát.

Érdekesen tájékozott és előrelátó szereplők

Ebben a regényben a korábban apolitikusan fej-félrefordító vagy történelmi-politikai szempontból közömbös, esetleg tényleg együgyű magyar szereplők is egyszeriben nagyon érdeklődők és tájékozottak lettek: sőt előre éreznek vagy tudnak olyan dolgokat a saját koruk történelméről, amelyekről akkor és ott nem biztos, vagy biztos, hogy nem lehetett tudomásuk. Például: „Biztos vagyok benne, hogy a második magyar hadsereg is elpusztul.”⁹⁵⁵ Lusztig Kornél pedig 1944 márciusában azt mondja, hogy Klein Alfréd étolajgyáros jöttette, hogy elrejtőzött, mert „gazdag ember. Az első köztört rakták volna be valamelyik marhavagonba. Ma már füstölögne.”⁹⁵⁶ A vész-

⁹⁵⁴ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 451–452.

⁹⁵⁵ *Uo.*, 569.

⁹⁵⁶ *Uo.*, 592.

korszak áldozataihoz hasonlóan olvasunk később a málenkij robotra hurcoltakról is:

– Az oroszok munkára vitték. Azt mondták, hogy egy hét múlva visszajön. De már két hónapja nem jött vissza. – Öt év – mondta Tölgyesi Mihály. – Mi az, hogy öt év? – riadozott az asszony. [...] – Vannak emberek, akiknek nem szabad hinni. Ez megérzés kérdése. Én ebben mindig nagyon jó voltam. Ezért vagyok most itt, ezért beszélgethetek egy szép fiatalasszonnyal, miközben mások Szibéria felé menetelnek.⁹⁵⁷

Tölgyesi Miska az 1944-es délvidéki magyarirtásra célozva szintén mond majd olyat, amit akkor és ott még nem tudhatott, hogy „nem mentem vissza, mert attól tartottam, hogy két darabba vágnak egy keresztvágó fűrészszel”,⁹⁵⁸ hiszen például Gion Mátyást is „lehet, hogy már árokba lőtték a szerb partizánok. Csúnya dolgokat műveltek arra felé a Délvidéken.”⁹⁵⁹ Irónia, sőt akár még humor forrása is lehet, ha ilyen anakronisztikus kijelentéseket tesznek a szereplők, akármilyen szörnyű dolgokkal kapcsolatosak is azok. Érdekes megoldás, hogy az író irreális előrelátással ajándékozza meg több regényhősét, akik számára a túlélés egyetlen esélyét jelenti, hogy a valójában csak később tudható ismeretek birtokában cselekszenek a regények jelen idejében.

Szabad, szabadság, felszabadulás...

A szereplők mindentudása arra is jó, hogy Gion a magyarországi olvasóközönség közvetítésével érdeklődővé tegye a közvéleményt a (délvidéki) magyar közelmúltnak a számára legfontosabb eseményei iránt. Nemcsak az 1944-es vérbosszúnak vagy székítőleg atrocitásnak nevezett etnikai tisztogatás megismertetése lehetett a célja, hanem például a *felszabadulás* és a *szabadság* szavaknak a kommunizmus utáni újraértelmezése is. Merthogy Gion manapság szokatlan módon az 1941–1944-es magyar uralom éveit nevezi *szabadnak* az *Ex a nap a miénkben*, és ezt többféle összefüggésben teszi. (*Megszállásnak* a szerb szereplők nevezik az 1941–1944-es időszakot; például: „– Maga kiváló mezőőr volt a megszállás alatt. [...] – A megszállás alatt?

⁹⁵⁷ *Aranyat talált* [2001–2002], 711.

⁹⁵⁸ *Uo.*, 738.

⁹⁵⁹ *Uo.*, 715.

[Mudrinski Ozren] ingerülten a levegőbe csapott. – Szóval kiváló mezőőr volt.”⁹⁶⁰) Arról olvasunk, hogy az egyéni, a személyes szinten és közösségileg is szabadságot hozott a magyar szereplőknek a magyar csapatok bevonulása. Ezt olvassuk 1941 elejéről: „– Mikor lovagoltál utoljára? [...] – A felszabadulásom napján. Akkor szőréren ültem meg Haramász András egyik szilaj lovát.”⁹⁶¹ Ezt pedig 1942-ről: „eljött a második szabad nyár is”,⁹⁶² ezt 1943-ról: „az arca csak halálakor simult ki, akár a Tökösé, aki még egy szabad télen halt meg”,⁹⁶³ és végül 1944 májusáról: „mindannyian úgy éreztük, hogy megint elvonultak a bajok, és hogy szép a szabad élet”.⁹⁶⁴

Ezzel szemben Gion a szocialista Jugoszláviában szinte sosem írta le a *szabad*, a *felszabadulás* vagy a *felszabadító* szót az 1944-gyel kezdődő időszakkal kapcsolatban. S bár azután igen: minden esetben mérhetetlen gúnnyal tette. A sok példa közül kettőt idézek: „– Ismertem egy cigány lókupecet – mondtam. – Karába Janinak hívták. A dicsőséges felszabadulás után Jovan Karicsra változtatta a nevét. Hitvány ember volt.”⁹⁶⁵ Maga a *Mint a felszabadítók* cím is tömény irónia a „felszabadítókkal” szemben, ahogy arról a sorozat egyik novellájában olvasunk: „– Nem a megszállók csinálták – mondta a kemény kis asszony. – A felszabadító hadsereg katonái hasogatták szét a bútorokat. Betörték a házukba, rabolni akartak, és amikor látták, hogy nincs semmi érdemleges elrabolnivaló, dühükben széthasogatták a bútorokat.”⁹⁶⁶ És egy harmadik – egészen kivételes – példa még a rendszerváltás előttről: „[–] Már megijedtem, hogy esetleg túlságosan elfáradt. Nem jó az, ha az ember sebesült lábbal túlságosan sokat járkal. Márpedig, ha jól emlékszem, maga megsebesült a népfelszabadító háborúban. Igaz? Opat nem szólt semmit, csak gyűlölködve nézte a Kovács Palit.”⁹⁶⁷ A *népfelszabadító* szó ebben az esetben a kon-

⁹⁶⁰ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 694.

⁹⁶¹ *Uo.*, 480.

⁹⁶² *Uo.*, 563.

⁹⁶³ *Uo.*, 588.

⁹⁶⁴ *Uo.*, 609.

⁹⁶⁵ *Aranyat talált* [2001–2002], 774.

⁹⁶⁶ *Mint a felszabadítók* [1994], 405.

⁹⁶⁷ *Testvérem, Joáb* [1968–1969], 139.

textus: az Opat és „a” Kovács Pali miatti viszony miatt kap ironikus felhangot, illetve azért, mert tudjuk, hogy Opat a háború után milyen sok magyart legyilkolt. Mindezzel Gion igyekszik gondolkodásunkat és szóhasználatunkat is átállítani, hogy még véletlenül se: lehetőleg tréfásan és idézőjelben se számítsuk a szabadságot 1944 iszonyú ősztől-telétől a Vajdaságban.

Vesztéseinkről más nemzetiségűek beszélnek

Viszont a biztonság kedvéért nem egy mindentudó narrátor, hanem találékony, de esendő szereplői, például Gallai István – később pedig majd a megbízhatatlan Tölgyesi Miska – szájába adva írt ezekről, mert paradox módon így fogadjuk el objektívebbnek és hitelesebbnek az olvasottakat. A tetralógia utolsó regényében, az *Aranyat talált*-ban a trianoni országvesztés részleteiről pedig már nem is magyar, hanem bunyevác szereplőt beszéltet Gion:

– Ez a lötyty miből készült? Idősebb Szkenderovics Márkó [...] mosolygott háborgásomon. – Tisztelem a szakértelmét – mondta. – Ez a lötyty szőlőből készült. De hát Kelebián vagyunk. Sivár homokon. Nemrégén megnéztem egy földtani térképet. A határt az első világháború után nagyon célszerűen húzták meg. A nagyvilág politikusai összegyűltek Párizsban, nagyokat röhögtek egymás között, apró ékszereket vásároltak feleségeiknek és lányaiknak, közben persze kuplerájokba jártak, és mellesleg országhatárokat húztak meg Közép-Európában. Legtöbbjüknek fogalma sem volt, hogy mi az a Közép-Európa, de valamelyik gondos balkáni szakértő jó térképet terjesztett eléjük. A gazdagabb földeket leválasztották Magyarországról, de Kelebiánál hiba csúszott a vonalvezetésbe, ócska földeket is idecsatoltak. Ezeken rossz szőlő terem. Ezért savanyú a forralt borom. Cukorral fel lehet javítani.⁹⁶⁸

Szkenderovics Márkó megjegyzéseihez hasonlóan, Gion nemzeti vesztéseinkről szólva máshol is per definitionem ironiát alkalmaz. Egy szintén kései novellájában az ukrán bérgyilkos egy magyarországi vadászatról beszélgetve dicséretbe csomagolja kritikáját a magyar mentalitás történelmi következményeivel kapcsolatban: „– Szigorú szabá-

⁹⁶⁸ *Aranyat talált* [2001–2002], 793.

lyok szerint folyik a vadászás. Italozás nincs, és megfelelő távolságra kell állni egymástól. – Nagyon helyes – mondta elismerően Leonyid. – Mindig becsültem a magyar elővigyázatosságot. Emiatt veszítettek el főlegesen néhány fontos háborút.”⁹⁶⁹ A közlések ironikusak, a szereplőválasztás pedig azért is nagyon találó, mert a szláv megszólaló felléptetése eleve kizárja a magyar honfibu beszüremkedését a leírtakba vagy ráfogását az olvasottakra. Szkenderovics Márkótól és Leonyidtól objektíve igaznak érezzük a nemzeti veszteségeinkkel kapcsolatban elmondottakat, még akkor is, ha humoros a tálalás. Akárcsak egy másik külföldi szereplőtől, aki nem más, mint „Zita Jack Scilacci, a lelkes amerikai egyetemista lány, aki mostanság szigorlatozik régi magyar irodalomból, négy éve tanul Budapesten, majdnem tökéletesen beszél nyelvünket, imádja Magyarországot”, és persze – ő ezt külföldiként nyugodtan teheti – szintén „elítéli a trianoni diktátumokat”.⁹⁷⁰

Kételemek a saját történetek hitelességével szemben

Az *Aranyat talált*ban nem az általános posztmodern divat, azaz az elmondhatóság kereteinek feszegetése okán, de még a saját történetek hitelességével szembeni kételemek is megjelennek. A rendszerváltás előtt az volt az érdekes, amit a többség tudott, mégsem volt szabad leírni. Amikor viszont már „mindent” ki lehetett mondani, Gion visszafogottá vált, és számos esetben tompította az éleket. „A történet talán igaz is lehet”,⁹⁷¹ „sohasem számított megbízhatóan igazmondó embernek, az ő külön történetét is csak fenntartással adom tovább, főbb vonalaiban bizonyára valóság, a részletek azonban esetleg színezettek”,⁹⁷² „története zavarossá válik számomra”,⁹⁷³ „annyi bizonyos, hogy”,⁹⁷⁴ „Nem hittem el mindent, a részletek néha szárnyaltak”,⁹⁷⁵ „talán a teljes igazságot mondta”⁹⁷⁶ stb. fordulatok je-

⁹⁶⁹ *Alacsonyan repülni* [1999] = GNÉ/4., 649.

⁹⁷⁰ *Mit jelent a tők alsó?* [2001] = GNÉ/4., 677.

⁹⁷¹ *Aranyat talált* [2001–2002], 708.

⁹⁷² *Uo.*, 706.

⁹⁷³ *Uo.*, 719.

⁹⁷⁴ *Uo.*

⁹⁷⁵ *Uo.*, 753.

⁹⁷⁶ *Uo.*, 754.

lennek meg a narrációban. Ennek oka a megszokottá vált cenzurális keretek leomlása, az íróra szakadt szólásszabadság miatti tájékozódási zavar mellett paradox módon a hitel illúziójának keltése is lehet. Minthogy egy csapásra elmondhatóvá/leírhatóvá váltak addig tiltott témák, Gion önként húzta be a féket azzal, hogy reflektált azokra a kételemekre, amelyek meghökkentőbb történeteivel, merészebb állításával szemben az olvasóban ébredhettek.

Mióta az igazságnak is szabad a piaca, a tömegek bizalmatlanok lettek a túlzottan magabiztos állításokkal szemben. André Gide mondaná példázza az általános hozzáállást, miszerint: „Higgy annak, aki az igazságot keresi, de óvakodj attól, aki azt hirdeti, hogy megtalálta.” Gion azáltal, hogy az *Aranyat talált* elején Gallai István helyett egy olyan kevésbé szavahihető „adatközlőnek” adja át a szót, amilyenek a narrátor is tartja Tölgyesi Miskát, illetve hogy az ironia eszközeivel is hangot ad a saját maga által írottakkal kapcsolatos fenntartásainak, szerénynek tűnik, és hitelesebbé vagy legalábbis valahol valamilyen feltételek között érvényesnek tarthatóvá teszi az általa elmondottakat.

Olykor a legmeghökkentőbb történetek az igazak

Ilyen meghökkentő történetre lehet példa a kézigránátért sőt adó megerőszakolt asszony esete,⁹⁷⁷ amelyre talán Gionnak az a megjegyzése érvényes, hogy „előfordult már velem, hogy tényyszerűen

⁹⁷⁷ „A sőt állítólag három kézigránátért szerezte. A kézigránátokat állítólag egy tömegsír mellett találta, miközben a felszabadítók nyomában gyalogolt. Azon az éjszakán valamelyik falu szélén bekéredzkedett egy házba. Keservesen sírdogáló középkorú vagy inkább idősebb asszony nyitott neki ajtót, eleinte riadozott, végül mégis beengedte a házba, elpanaszolta, hogy napokkal korábban orosz katonák rontottak be hozzá, és megerőszakolták, nem is tudja, hogy hányan voltak, és komolyan fontolgatja, hogy öngyilkos lesz a megaláztatás miatt. Tölgyesi Mihály vigasztalagta, megemléltette, hogy van nála három kézigránát. Az asszony megkérte, mutassa meg, hogyan kell bánni a kézigránátokkal. Megmutatta, és ezután némi alkudozás kezdődött, majd arra az egyezésre jutottak, hogy Tölgyesi Mihály fél kiló sóért átadja a kézigránátokat. Az idősebb asszony már nem sírdogált, kijelentette, hogy nem lesz öngyilkos, ellenben, ha ismét orosz katonák jönnek a háza közelébe, kézigránátokat vág közéjük.” *Uo.*, 708.

leírtam valós kegyetlen történeteket, melyekre vájt fülű értelmiségiek egyből rávágták, hogy nyilvánvalóan beteges írói fantázia szüleménye, azután kitaláltam dolgokat, melyekről viszont legtöbbször azt állították, hogy ez bizony az igazi valóság ábrázolása”.⁹⁷⁸ Vagy: „egy csomó dolgot nem mondhattam el, mert a valóság minden képzeletet felülmúl, és néha olyan hihetetlen dolgokról kellene beszámolnom, hogy az olvasók azt gondolnák, mindez egy beteg írói fantázia szüleménye. Sokkal szörnyűbb, véresebb történeteket produkált az élet, mint amit az olvasók hajlandók elhinni vagy elviselni. Így hát szelektálni kell az íróknak.”⁹⁷⁹ Egy másik jellemző esetről pedig így számolt be Gion: „[A *vád* című filmben] egy hatéves kisfiú végignézi, [hogyan orosz katonák] mit csinálnak az anyjával, és az anya azon igyekszik az aktus alatt, hogy a gyermeket valahogy elzavarja a helyszínről, megkímélje a látványtól. Ez a kis epizód az én képzeletem szüleménye volt. Ám a bemutató vetítés után odajött hozzám egy zokogó ember, és elmondta, ő ez a kisfiú, honnan tudtam meg a történetét?! Jellemző, hogy gyakran a kritikusok is azt gondolják a kitalált sztorijaimról, hogy igazak. A valódira viszont legyintenek: ó, ilyen nem is létezik!”⁹⁸⁰

Gion Nándor apja csak egyszer szólal meg

Amikor Gion egy olyan, számára központian fontos problémáról, illetve eseményről ír, mint az 1944-es vérengzések, illetve azoknak az életműben a legemblematikusabb epizódja: Török Ádám halála, az ironiát teljesen félre teszi, és nagyon komolyra fordítja a szót. Hogy biztosan súlya legyen az elmondottaknak, a „mézesszavú citerás” Gallai István vagy a megbízhatatlan Tölgyesi Miska helyett – akiről tudjuk, hogy időnként szeretik elrajzolni a dolgokat – egy pragmatikus meseterembernek adja át a szót. Annak, aki máshol sehol nem szólal meg az életműben: Gion Nándor a saját apját, Gion Mátyást beszélteti.⁹⁸¹

⁹⁷⁸ *Műfogsor az égből* [1998], 547.

⁹⁷⁹ *Akit mindenütt utolérnek a szülőföld témái. Gion Nándor a Mára-díj után továbbírja befejezettnek vélt regénytrilógiáját*, Népszava 1998. január 22., 19.

⁹⁸⁰ *Gion Nándor igaz történetei. A Vajdaságból elszármazott író régi élményeiről és új novelláskötetéről mesél*, Népszava 1996. július 6, 11.

⁹⁸¹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 664–672.

A jószágú szerzetes: átmeneti kor lenyomata

Nagyon nehéz alkotói helyzet lehetett, hogy a cenzúra kerülgetéséhez szokott író az 1990-es évek elejére lassan-lassan egyre több dolgot leírhatott, nem volt rákényszerítve az érdekes, de nehéz megoldásokra. Az átmenet korának sajátos lenyomata *A jószágú szerzetes* című novella, amelyben a második világháború szörnyűségeiről még mindig csak példázatosan esik szó: Gion a saját korának mutat vele tükröt. A hamarosan megkezdődő jugoszláv polgárháború rémképe sejlik fel a történetben: egy német kiképzőtáborban összezárt gyerekek nem az ellenség ellen fordulnának a fegyverekkel, amint megkapnák azokat a német kiképzőktől, hanem egymást mészárolnák le – nemzetiségi alapon. Ebben az elbeszélésben viszont, bár lenne rá lehetőség, mert időben és térben is közel kerülünk hozzá, még nem történik utalás az 1944-es délvidéki vérengzésekre. Az íróban, úgy látszik, ekkor még nem szakadt fel a gát, hogy nyíltan írjon róla, ezért – későbbi írásaival szemben – szépítőleg elhallgatja, amit erről tud: „Sok bácskai legény van itt nálunk, ezek mindig jelentkeznek az éjszakai akciókra, segítenek nekem megkötni az oroszokat, aztán a derék délvidéki legények eldobják a fegyvereiket és elindulnak hazafelé. Nálunk már nincs lövöldözés, ha az oroszok el nem kapják őket útközben, talán még haza is érnek.”⁹⁸² A téma kihagyásának talán az is oka lehetett, hogy Gion ekkor felelős beosztásban volt: az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének élén állt, így beosztottjaira tekintettel sem akart provokatív szöveget közölni.

A Délvidék nevei

Az olvasónak az is meglepő lehet, hogy a legnagyobb „vajdasági magyar” regény majdnem ezer oldalán összesen csak egyetlen oldalon, ott is mindössze kétszer szerepel a *vajdasági* melléknév. Először a nagyon ellenszenves jugoszláv rendőrfőnök, Vladan Drenovakovic,⁹⁸³ másodszor pedig az ő embere, a szintén rendkívül barátságatlan „Banai László elvtárs” mondja ki, ugyanakkor halálosan meg is fenyegetve Gallai Istvánt: „A vajdasági magyarok nagy többsége

⁹⁸² *A jószágú szerzetes* [1991] = GNÉ/4., 274.

⁹⁸³ *Aranyat talált* [2001–2002], 894.

szereti Jugoszláviát. Hazájának tekinti, és kész megvédeni mindenki ellen. Testvériségben és egységben élünk. Az elvetemült embereket, akik hazánk kárára ügködnek, kiirtjuk magunk közül.”⁹⁸⁴ Ennek oka nyilván az, hogy *Vajdaság* mint területi egység és földrajzi név is olyan konstrukció, amelyet a szerbek a magyarok rovására gondoltak el és alkottak meg, így Gion nem véletlenül idegenkedett – és igyekezett el is idegeníteni – tőle.

Gyakrabban és természetesebben olvassuk Gionnál a kicsit meseterkél, de magyaros szemléletmóddal alkotott *Délvidék*⁹⁸⁵ földrajzi nevet; még többször a *Bácskát* és a *Bánátot*. Sokszor pedig finoman és szemérmesen a *táj* vagy a *vidék* szóval csak körülírja szülőföldje nevét, például: „Ez a lány is a mi tájunkról jött?”⁹⁸⁶ Illetve: „Arról sokat beszélhetnénk, hogy ki a megszálló ezen a tájon.”⁹⁸⁷ Vagy: „csángó magyarok jönnek a szerb telepések helyére, és [...] mindörökre nyugalmas marad ez a vidék.”⁹⁸⁸

Szenttamás neve(i)

A legotthonosabb *Szenttamás* helynevet viszont több mint kétszázszor olvassuk a tetralógiában. A település hivatalossá tett szerb neve az itteni 1848-as harcokra (és szerb győzelmekre) utaló ’szerb erőd’ jelentésű *Szrbobrán*,⁹⁸⁹ ez a név szerepel például Gion Nándor általános iskolai ellenőrzőkönyvén is.⁹⁹⁰ A *Virágos Katona*ban nyilván a *Szrbobrán* név értelmére való rájátszásként „szerb fészek”-nek,⁹⁹¹ a re-

⁹⁸⁴ Uo., 895.

⁹⁸⁵ Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai, Budapest, 1997. nem szerepelteti ezt a 19. század közepén keletkezett szót.

⁹⁸⁶ *Aranyat talált* [2001–2002], 796.

⁹⁸⁷ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 625.

⁹⁸⁸ Uo., 496.

⁹⁸⁹ „1849[-]ik év ota mellék Szerbobrán nevett nyert, mely tsak a környékbe ösmeretes.” Kuszli István szenttamási bíró 1864-es adatát közli: PAPP György–RAJSLI Ilona, *Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kézíratos helynévtárában*, Logos-print, Tóthfalu, 2006, 195.

⁹⁹⁰ Lelőhely: Gion Nándor Emlékház, Szenttamás, Popovača Venac 30.

⁹⁹¹ „A magyarok már most is túlságosan erősek itt Bácskában is. Íme, még Szenttamáson, ebben a szerb fészekben is megvetették a lábukat.” *Virágos Katona* [1973], 174.

gény kéziratában pedig egyenesen „szerb kígyófészek”-nek mondják a németek Szenttamást. Vágóhíd, akasztófa, kígyófészek... micsoda ambivalencia fejeződik ki ezekben a szülőföldhöz való kötődésben! („...Anyatej / Hangyatej / Ecet”⁹⁹²)

A település szerb nevét magyar szövegben csak egyetlenegyszer olvassuk, egy sötét alak, a félelemből jugoszlávvá lett Vékás Elek mondja ki. Ez a sértés, és hogy közben még fenyegeti is más politikai oldalon álló nemzettársát, az életébe kerül: „Az a patkány előbb csak követett, de a hídon már mellém jött és pimaszkodni kezdett. Faggatózott, hogy mi járatban vagyok Szenttamáson. Úgy kérdezte, hogy mi járatban vagyok Srbobranban. És még fenyegetőzött is. Azt állította, hogy nem becsülöm meg magam ebben a szép hazában. Még meg is lökött egyszer. Kénytelen voltam a vízbe hajítani.”⁹⁹³

Nyílt állásfoglalás az érzékeny kérdésekben

Gion Magyarországra települése utáni regényeiben nemcsak a történelmi eseményekkel kapcsolatos irónia újdonság, hanem a nyílt állásfoglalás a legkényesebb kérdésekkel, például a kisebbségi megmaradási stratégiákkal kapcsolatban is. Amikor Gion már szabadon tehet, ő is Sütő Andrásnak „A fű lehajlik a szélben, és megmarad, fiam”⁹⁹⁴ intelméhez hasonló túlélési taktikát mutatott be mint a kommunizmusban élő kisebbségi magyarok által követendő:

A háborúban álljunk a győztesek oldalára, legyenek azok akárkik. Vonnuljatok be a győztesek közé. De a harcmezőn ne hősködjete. [...] Ha valaki közületek élve marad és visszajön, itthon teljes erővel fogjon bele a hangos hősködésbe. Féltéglával verje büszkén a mellét, és bizonygassa mindenkinek, hogy a magyar ifjúság milyen elszántsággal harcolt a fasizmus ellen. Ezzel talán megmenthetitek egy csomó szenttamási ember életét.⁹⁹⁵

– mondja Gallai István a hozzá tanácsért forduló fiataloknak, akik a háború végén azon gondolkoznak, hogy beálljanak-e az antifasiszta

⁹⁹² KÁNYÁDI Sándor, *Fától fáig* [1968] = Uő., *Válaki jár a fák hegyn*

⁹⁹³ *Aranyat talált* [2001–2002], 859.

⁹⁹⁴ SÜTŐ András, *Anyám könnyű álmot ígér*, Kriterion, Bukarest, 1970.

⁹⁹⁵ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 657.

Petőfi-brigádba. Máshol pedig Gion ezt adja Gallai István szájába: „– Agitálni fogsz ezeknek a patkányoknak? [...] – Itt vannak a nyakunkon. Úgy néz ki, hogy elég sokáig itt maradnak. Együtt kell élnünk, ha élni akarunk. – Patkányokkal? – Az ember néha kénytelen patkánybajuszt növeszteni, hogy megmaradhasson embernek. A bajuszt bármikor leborotválhatja.”⁹⁹⁶

Gion persze ezeket csak 1990 után írhatta így le, de közéleti tevékenysége azelőtt is ilyen stratégiát követő emberre vallott. Elég, ha egy Dormán Lászlóval megesett „afféjára” utalunk. A hírszerkesztő Dormán az Újvidéki Rádió magyar adásában azt mondta be arról a pártkongresszusról, amellyel kapcsolatban némelyek azt gondolták, hogy a Jugoszláviát feszítő feszültségek majd ott törnek a felszínre, hogy „holló a hollónak nem vájja ki a szemét”. Ezt követően az adás főszerkesztője, Gion az irodájába hívatta Dormánt, majd ott hosszan és teátrálisan megróttta és megfenyegette. A fejmosás végzetével Dormán kérdésére: „Befejezted?”, Gion csak annyit felelt: „Megmondtam.” S közben magyarázatképpen az irodájában elhelyezett lehallgatókészülékek vélelmezhető irányaiba mutatott. Majd éles váltással megkérdezte Dormántól, hogy milyen italt kér.⁹⁹⁷

Gion Nándor Mándy Ivánnal, Bányai Jánossal és Fülöp Gáborral 1977-ben, Mándy Iván újvidéki irodalmi estje után. Dormán László felv.

⁹⁹⁶ *Uo.*, 657; 696.

⁹⁹⁷ Dormán László személyes közlése nyomán.

A megfigyelés a *Postarablók*ban

A fent leírt megtörtént esetben is megjelenik a megfigyeltség alapélménye, ahogy más visszaemlékezők elbeszéléseiben is. Franyó Zsuzsa dramaturg például azt nyilatkozta Gionnal, az Újvidéki Színház akkori⁹⁹⁸ igazgatójával tett temesvári útjáról, hogy „még az ülepünk alatt is lehallgató-készülékek voltak”.⁹⁹⁹ Ez a tapasztalat már az 1972-es *Postarablók* című regényben is megjelenik: a gyerekszereplők lehallgatják a telefonokat, így átveszik a városka irányítását, és kijavítják, amit a felnőttek elrontanának. Nekik sikerül, ami a felnőtteknek nem, hiszen a felnőttek mással, többek között „disznóságokkal” vannak elfoglalva, ezért a gyerekek lesznek képesek rá, hogy „(hitelesen kényszerűségből) megmentsek a posta (a közösség) vagyonát is”.¹⁰⁰⁰ Sőt általuk a mulatságban, a játékban „időlegesen megteremtődött az egység: a párt- és állami vezetők, a kocsmák vendégei, a fölébredt és fölkelített lakosok mulatozó egysége”,¹⁰⁰¹ amely „egység” a korabeli jugoszláv közélet egyik legtöbbször hangoztatott jelzője volt, de amelyet a társadalom mégis annyira nélkülözött. Az ezekhez vezető tettek és megvalósulásuk – bár tekinthetők átfogó társadalomkritikának is – még csupán kamaszos csínytevések sorozataként is értelmezhetők, ezért nem szűrtak szemet; Gionnak nem ezért kellett (volna) önkritikát gyakorolnia.

A megfigyeltség az *Izsakbár*ban

A *Postarablók*ban a telefonközpont „elfoglalása” és főképpen a beszélgetések lehallgatása megmosolyogtatóan van tálalva. Az állandó megfigyeltség miatt érzett nyomasztó tehetetlenség természetesen majd csak később, a már Magyarországon befejezett *Izsakbár* című regényben válhatott regényszerzővé, ahol egy katonai távcső folyamatosan a főszereplő lakására mered, állandó félelemben tartva, és a vele való furcsán felemás kommunikációra készítette M. H. J.-t, az író alteregóját: „M. H. J. riadtan elkapta tekintetét, de aztán megint szembefordult a katonai távcsővel. Szerette volna kifürkészni, hogy

⁹⁹⁸ Gion 1983 és 1986 között volt az Újvidéki Színház igazgatója.

⁹⁹⁹ *Gion Nándor rádiós és színházi évei...*

¹⁰⁰⁰ ÁRPÁD, *Az építő-teremtő ember*, 220.

¹⁰⁰¹ *Uo.*

ki van mögötte, a kis színházi látcsővel azonban nem sokra ment a hatalmas katonai látcsővel szemben. Hiába meresztette a szemét, senkit sem sikerült meglátnia.”¹⁰⁰² Jellemző, hogy bár az 1976-ban megjelent *Izsakhár* és *Izsakhár, folytatás* című novellában is szerepel már a katonai távcső, a mögötte álló alakot az író alteregója még kedélyes embernek tartja, és nem katonatisztnek, hanem *Vadásznak* nevezi. És a Vadász az 1976-os írásban persze még nem irkál fenyegető gorombaságokat M. H. J.-nek. A nyílt fenyegetések majd csak az 1993-as regényben lesznek olvashatók, ezek miatt pedig a regénybeli író például baltát tesz majd az ablakpárkányára – a távcsöves idegen számára jól látható helyre...

Politikai kompromisszumok és foltok

Gion Nándor pályája kezdetétől a legvégéig saját magára és egész közösségére nézve is többször vetett számot a politikai szerepvállalás és helyezkedés erkölcsi kérdéseivel. Számos ilyen vonatkozású története közül itt csak néhány nyilvánvaló példára mutatok rá. A *Példa-beszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről* című 1966-os novellában a kutya- és a macskamentálitást: a kifizetődőbb és elegánsabbnak tűnő simulékonyságot versenyeztette meg a hűséges és alázatos kutyatermészettel. Egyik magatartás sem feddhetetlen erkölcsileg, ez is mutatja, hogy a diktatúrában túlélni akaró kisebbségnek gyakran csak két rossz közül lehet választania.

A *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényben arról olvasunk, hogy milyen veszélyes dolog, mennyire kirívóan különcnek számít, és a közösségre nézve is milyen veszélyes az, aki nem sodródik a tömeggel, hanem a saját erkölcsi mércéje szerint él:

Burai J. megsimogatta összekarmolt arcát, és azt mondta: – Egy macskát akartam megmenteni. – Egy különc macskát – emelte fel a kezét és a hangját Fodó tanár úr. Úgy beszélt, mint ahogy a történelemórákon szokott. – Hiba volt. A különöket nem szabad megmenteni, mert veszélyesek, elsősorban saját fajtájukat veszélyeztetik, tehát önpusztítók. Nézzétek meg Ácsi Lajost! Katonaszőkevényeket rejtegetett, és ezzel elárulta barátait, a Váryakat, a Schankokat... – Bocsánat – vágott köz-

¹⁰⁰² *Izsakhár* [regény, 1994], 474.

be Ácsi Lajos. – A háború után én Schank Fricinek is védelmére keltem. Nem helyeseltem, hogy elvették tőle a téglagyárat. – Ezért nem akartak felakasztani? – kérdezte Fodó tanár úr. – Majdnem.¹⁰⁰³

Egy kései nyilatkozatában pedig Gion a saját politizálásával kapcsolatban is általános érvénnyel beszélt a közéleti ember bepiszkolódásának veszélyéről: „Az alkudozások és házalások közben az ember óhatatlanul a politikához dörzsölődik, és óhatatlanul bemaszatolja magát. Minden szakmában maszatos lehet valaki, [...] de ezt elintézheti reggelenként borotválkozás közben, amikor tükörbe néz, a politikai foltok azonban nehezebben halványulnak el, mert itt egy-egy téves lépés esetleg nagyon árthat más embereknek.”¹⁰⁰⁴

A hatalmas irodájában magát rosszul érző Till Sándoron kívül a magyar tanítóból jugoszláv pártfunkcionáriussá lett Fehér Jóska, sőt talán a Krisztust korbácsoló, de közben gügyén mosolygó Virágos Katona alakjában is a saját helyzetét, dilemmáit írta meg Gion. Talán az ő saját sorsa/pályája is példázza, hogy „az értékmodellt – ekkor, ezen a tájon – az a katona jelenti, aki idilli belső világba, az együgyűek privát boldogságába menekül, miközben mellette a Megváltót keresztre feszítik, illetve maga is részt vesz a Megváltó megfeszítésében”.¹⁰⁰⁵ Hiszen Gionnak szóval és tettel úgy kellett tennie, mintha a jugoszláv államhoz lojálisabb lenne, mint a saját népéhez, holott közben a saját közösségének próbált segíteni. Ahogy az *Aranyat talált*ban olvassuk:

– Sztálin elvtársról minden további nélkül elhiszem, hogy sötét gazember – mondtam. – Viszont ezt a titoista bandát is utálom. Irtottak bennünket... De hát ők vannak közelebb. – Ez a helyes magatartás – mondta elégedetten Fehér Jóska. – Nekünk jugoszláviai magyaroknak nagyon kell vigyáznunk viselkedésünkre. Háterünk nincs. Egy megszállt szolgalelkű anyaország sem biztosíték. Itt kell jó viselkedéssel valamiféle jó helyzetet teremteni a megmaradáshoz.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰³ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 297.

¹⁰⁰⁴ *Latroknak is játszott... „...a műzsák nem ballgattak el, de igen-igen megkéséredtek...”* [ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván interjúja, 1993] = GNÉ/5., 243.

¹⁰⁰⁵ PÉCSI Györgyi, *Rekviem Bácskáért*, Forrás 2007/6., 59.

¹⁰⁰⁶ *Aranyat talált* [2001–2002], 729.

Máshol pedig: „– Gondolja, hogy be tudjuk csapni ezt a két mocskos bandát? – Mást nem tehetünk, ha élni akarunk.” Fehér Jóska pályája is egyre emelkedett, de az ennek érdekében vállalt kellemetlen kompromisszumaira mutat például, hogy egy csúnya szerb partizánnot kellett feleségül vennie: „– Meg kellett nőszülnöm – mondta lehangelődve. [...] – Tyelbabin Mirjanát vettem el feleségül. A híres bánati partizánlányt. – Többször láttam már a hölgy fényképét az újságban. Nem éppen világszépség. Bár lehet, hogy csak a maszatos nyomdatechnika ábrázolja előnytelenül. – A nyomdatechnikánk a körülményekhez képest igen jó.”¹⁰⁰⁷ Fehér Jóska egyre nagyobb és egyre ridegebb irodákban dolgozó potentát volt,¹⁰⁰⁸ és íróasztalfiókjából – akárcsak Gionéból – sosem hiányzott a konyak.¹⁰⁰⁹ Fehér Jóskának Gallai István mindig szerencsét hozott, és Gionnak is a mindig, mindenben ügyesen helyezkedő Gallai volt a példaképe, aki elől „az ágak maguktól széthajlanak”¹⁰¹⁰ – ahogy egyébként Gion is olyan sok mindent megúszott. Ezért volt Gion számára Gallai nagyapja példa, ahogy azt pályája legelején írt zsebkönyvében¹⁰¹¹ és legutolsó nyilatkozatában,¹⁰¹² illetve számos más művében olvassuk, amelyekben legtöbbször a saját nevén: Gallai Istvánként, illetve néhol Nagy Istvánként,¹⁰¹³ máskor „nagyapám”-ként,¹⁰¹⁴ illetve olykor csak „horgas orrú öregember”-ként¹⁰¹⁵ szerepel.

¹⁰⁰⁷ *Uo.*, 780, 790.

¹⁰⁰⁸ „– Az újvidéki irodája sokkal jobban tetszett – mondtam. – Itt [ti. Belgrádban] színtelen és szürke a világ. Ez jelentené a felemelkedést? Fehér Jóska is ráérősen megszemlélte irodájának falait és a bútordarabokat. – A szürkeségben erő rejtőzik – mondta. – Ezen az asztalon, meg a ronda szekrényben.” *Uo.*, 825–826.

¹⁰⁰⁹ *Uo.*, 780, 829, 854.

¹⁰¹⁰ *Virágos Katona* [1973], 72.

¹⁰¹¹ „Mikor még kisgyermek voltam, egy eszményképem volt, akiért rajongtam[,] és akit jó ideig, sőt egyrészt még ma is, példakép[pen] állítottam magam elé. Ez az ember anyai nagyapám volt.” *A tolvaj* [1957 k.] = HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 474.

¹⁰¹² Vö. *A nagyapa regénye. Utolsó beszélgetés Gion Nándorral* [2002], 281–285.

¹⁰¹³ Vö. *Történetek egy régi forgópisztolyról* [1975], 223–253.

¹⁰¹⁴ *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971], 186.

¹⁰¹⁵ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 392., illetve *Kétlűnek a barlangban* [1967–1968], 92–93.

Az elcsúszás veszélye

A második világháborús magyar katonatisztból előbb párttagként újjáépítési biztossá, később ávós tisztté avanzált Püspöki Sándor pályája viszont az eredetileg közérdekből vállalt karriernek a személyiséget torzító hatására hívhatja fel a figyelmet. „Túl sokan vannak ezek a mocskok [...]. Hiába ritkítottuk őket, felülkerekedtek. Engem is el akartak vinni Szibériába, jó pillanatban azonban beléptem a Kommunisták Pártjába. Azóta takarítom, és majd újjáépítem a várost.” Püspöki Sándor tehát kénytelenségből lépett be a pártba, és elcinte „mocskok”-nak nevezte a társaságot. Viszont nagyon hamar azonosítja magát a kommunistákkal, illetve közvetve tisztázza is őket, hiszen azt sejteti, hogy mások is csak azért vannak a pártban, amiért ő. Erre világít rá Tölgyesi Miskához szegezett kérdése: „Nem akar belépni *közénk* kommunistákhoz?” [kiemelés: K. Á.]¹⁰¹⁶ Később pedig a hatalomtól megrészegülve már le is nézi azt a közösséget, amelyet eredetileg szolgálni akart:

Püspöki Sándort vártam. El is jött úgy fél kilenc tájékán sötétbarna egyenruhában és tányérsapkával a fején. Alig ismertem meg. Érkezése előtt szalonnát szeleteltem, hosszú konyhakés volt a kezemben, a hasának szegeztem. – Eddig magyar embernek ismertem magát. Ennyire lezüllött az utóbbi időben? Mosolygott, félrelökte a konyhakést. – Birkanyájban élünk, testvérem. A birkanyáj pedig tiszteli a külföldi egyenruhát és elnézi a hamis kártyázást. Ha a birkáknak így tetszik, legyünk oroszok egy kicsit.¹⁰¹⁷

A szabadkőművesség motívuma

Gion kommunista párttagsága mellett többek érdeklődését csigázta fel szabadkőművessége is. Erről elsőként az Aracs nevű délvidéki magyar folyóirat tudósított 2011-ben, illetve csak kérdéseket tett fel ezzel kapcsolatban,¹⁰¹⁸ noha már korábban is létezett olyan könyvesbolti forgalomban kapható mű, amelyből Gion páholytagsága tudható volt. Jászberényi József *A magyarországi szabadkőművesség története* cí-

¹⁰¹⁶ *Aranyat talált* [2001–2002], 716.

¹⁰¹⁷ *Uo.*, 882.

¹⁰¹⁸ *Gion Nándor szabadkőműves volt?*, Aracs 2011/4., 100.

A Kelet 1998/1. számának címlapja Gion nevével

mű 2005-ös könyve 139. oldalán egy fényképes illusztráción látható a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy Kelet című folyóiratának egy száma, amelyen az olvasható, hogy Gion Nándor a főszerkesztője. Gion halála után csaknem tíz évvel látott aztán napvilágot egy cikk, amely adalékokat közöl az író ilyen jellegű tevékenységéről.¹⁰¹⁹

Gion egyik monográfiája, Árpás Károly kitűnő intuíciójára vall, hogy már könyve címével is az építkezésre utal: a 2008-ban megjelent kötet címe *Áz építő-teremtő ember*. A kötet utolsó fejezetének a címe úgy kezdődik, hogy *Kő rakódik kőre*, illetve a monográfia utolsó bekezdésének a sorai is kőműves-szimbolikát mutatnak: „Amikor műveket ír az író, amikor könyveket ad ki a kiadó, akkor tulajdonképpen emberi kultúránk Nagy Falát emeljük. [...] Gion Nándor ősei kőművesként érkeztek a törökdúlta Szenttamásra. A család történetében vissza-visszatérő szakma másfajta megvalósítása a szépírás: nem téglák, hanem szavak sorakoznak, ebből épülnek mondatok, bekezdések, fejezetek-kistörténetek, regények-könyvek...”¹⁰²⁰ Gion 1993-as felvételétől több írásában is találkozunk a szabadkőművesség tematikájával, például: a *Saját kezűleg*,¹⁰²¹ a *Borsszóró (pepper-box) revolver* és a *Kőfaragók ünnep előtt*¹⁰²² című novellában.

¹⁰¹⁹ BENEDEK, I. m., 13.

¹⁰²⁰ ÁRPÁS, *Áz építő-teremtő ember*, 417.

¹⁰²¹ *Saját kezűleg* [2002 e.] = GNÉ/4., 507–509.

¹⁰²² *Kőfaragók ünnep előtt* [2002 e.] = GNÉ/4., 579–581.

Gion szabadkőművességgel kapcsolatos novelláinak karakteres szereplője dr. Rónay Antal világhírű nyugdíjas vegyészmérnök. Gion narrátora „a Fehérhajú Szabadkőműves” néven emlegeti, és vele kapcsolatban olyan népszerű témát is érint, mint a szabadkőművesek vélelmezett felelőssége Trianonért. Gion e szereplője által hárítja el róluk, illetve „magukról” az ezzel kapcsolatos felelősséget:

Kapuvári Zoltán öblös hangon átkozta a szabadkőműveseket, külön a magyar szabadkőműveseket, akik szerinte az első világháborúban példátlanul aljas módon agitáltak hazájuk és az egész magyarság ellen [...]. A Fehérhajú Szabadkőműves kissé vékonyabb hangon, de azonos hevességgel vitázott, elismerte, hogy néhány magyar páholy tagjai valóban galádul viselkedtek hazájukkal szemben, a többség azonban lojális és önfeláldozó volt, és a szabadkőművesek ma is a hazafiságra és a Bibliára esküsznek, lényegében tehát makulátlan álampolgárok.¹⁰²³

Sőt, az *Ez a nap a miénk* legfontosabb fordulatanál, amikor eldől, hogy egy szűk kapun átmehet és folytatódhat a délvidéki magyar élet – és a regény is –, amikor tudniillik Gallai István 1944 őszén megmenekül a községházán a partizánok kezéből, akkor az őt kimentő, illetve az ártatlansági bizonyítványt kiállító szerb földbirtokosokról, tehát a túlélés kulcsjelenetének legfontosabb pozitív szereplőiről kiderül, hogy szabadkőművesek. Gallai István nekik köszönheti az életét, így megmenekülése utáni kábulatában meglepő módon az a legfontosabb dolga, hogy a szabadkőművességről kérdezze megmentőit:

– A Rojtos Gallainak megígértem, hogy épségben hazamehet – mondta Sava Jakšić. – Pecsétes írás kellene arról, hogy ártatlan. [...] Persze tudom, hogy nem ártatlan, hagynom kellett volna, hogy darabokra fűrészeljék, de hát tartozom neki. [...] – Hát akkor add ki neki a papírt, és széledjünk szét békességben. – Ez kicsit szabadkőműves-ízű búcsúzkodás. – Mégis mozog a föld. Csak éppen rosszul. – Galilei? – Igen. – Nem rossz páholy. [...] Ketten maradtunk Đorđe Beličtyel, és én bambán megkérdeztem: – Milyen páholyokról beszél-

¹⁰²³ *Borszszóró (pepperbox) revolver* [1999] = GNÉ/4., 517.

tek? Unottan intett a kezével. – Ūlj le valahová. [...] – Megkapom azt a pecsétetes papírt? – Természetesen. A szabadkőművesek állják a szavukat. – Ki a fenék azok a szabadkőművesek? Đorđe Belić legyintett. – Te nem tartozol közéjük. Meg azok a vörös csillagos legények sem, akik behoztak.¹⁰²⁴

A szabadkőművesség az egész életműben a legfontosabb szerepet pedig talán az *Ott zöldebb volt az erdő* című rádiójátékban kapja. Szinte szabadkőműves-hitvallást olvasunk V. István Árpád-házi király és a Kőfaragó beszélgetésében:

(Csák Péter szavait elnyomja a hangos kopácsolás zaja) *István* Ki ez a csuhas ember? Miért tördeli a köveket? Már véresek az ujjai. *Majs* Szerencsétlen őrült. Nem tudom, hogyan került ide. De nekünk most... *István* Ki vagy te, jóember? (A kopácsolás megszűnik) *Kőfaragó* Tisztára és tökéletesre csiszolom magam. Minden igaz embernek ez a dolga. *István* Mocskos vagy és véresek az ujjaid. Fürödj meg, és kötözd be a kezedet. *Kőfaragó* Látja ezt a követ, uram? *István* Látom. *Kőfaragó* Szép sima, és szabályos kocka alakú. A Szentföldről hoztam, Salamon diplomája mellől. [...] Kemény és tökéletes kőkocka. Simára csiszolom az otromba, durva követ mindenütt a világon. *Csák Péter* Rugdaljátok el innen ezt az őrültet. Rugdaljátok vissza a Szentföldre vagy akárhová. *Kőfaragó* Véletlenül kerültem ide, és megtaláltam ezt az otromba szikladarabot. Tökéletesre fogom csiszolni. A régi igaz kőfaragók is ezt csinálták. *Csák Péter* Intézkednünk kell, felség! *István* Sokáig eltart, mire ez a nagy szikladarab tökéletes lesz. [...] *Kőfaragó* Sokáig eltart, de a végén én is tökéletes leszek. *István* Rengeteg otromba szikladarab van a világon. *Kőfaragó* Csiszolni kell őket. Minden igaz embernek ez a feladata. *István* Halljátok ezt, urak? Időnként talán ti is követet vehetnétek a kezetekbe. *Csák Péter* Menjünk már innen, felség! *István* Sokat háborogsz ma, Péter. *Kőfaragó* Folytathatom a munkámat, uram? *István* Folytasd, jóember. Egyszer talán majd mi is megfaragjuk a sziklákat. De most azt mondják, hogy mennünk kell. Dolgozz békében.¹⁰²⁵

¹⁰²⁴ *Aranyat talált* [2001–2002], 642–643.

¹⁰²⁵ *Ott zöldebb volt az erdő* [1996] = *Magyar királyok. Rádiódramák*, szerk. SÁRI László, Magyar Rádió Rt., Budapest, 1997, 360–361.

„És beszéltek G. I.-ről. Róla sokat beszéltek.

– Furcsa ember volt – mondták. Ő sem szeretett dolgozni, de ragyogóan citerázott és énekelt...

Végül kaptam ajándékba egy régi citerát. G. I. citeráját, ma már csak egyetlen húr van rajta.”¹⁰²⁶

ROJTOS GALLAI ISTVÁN CITERÁJA

A MŰVÉSEK ÉS A MŰVÉSZETEK SZEREPE

Rojtos Gallai István
citerája. Németh
Dezső felvétele

Önidentitás-konstruálás – előzménykeresés

Gion Nándor a saját apját, Gion Mátyást, aki foglalkozására nézve kőműves volt, azelőtti írsaiban, hogy szabadkőműves lett – jól beazonosíthatóan – „az Ácsmester”-ként,¹⁰²⁷ illetve „Romoda, az ácsmester”-ként¹⁰²⁸ idézte. Gion Mátyás, akit falujában „Kis Gion”-ként emlegettek, fia 1996-tól közölt *Ez a nap a miénk* című regényében már mindig az író által kreált „Kis Kőműves” becenéven szerepel. Ahogy apja kőművesmestersége – saját szabadkőművessége miatt, úgy citerázásból élő (élet)művész nagyapja fizikai munkától szabad életformája – írói hivatása miatt értékelődött fel. Gion Nándor nyilván saját magának az őseihez való viszonyulásáról (is) írt, amikor így elmélkedtette nagyapját, Rojtos Gallai Istvánt: „Nem túrtam

¹⁰²⁶ *Virágos Katona* [1973], fűlszöveg.

¹⁰²⁷ Például: „A Keglovics utcában ezenkívül még tizenöt ház volt, [...] kettőnek az eleje még téglával is ki volt rakva: az egyikben az Ácsmester lakott, ez sarokház volt – az egyetlen sarokház a Keglovics utcában.” *Keresztvirág a Keglovics utcából* [1966], 40.

¹⁰²⁸ Például: „A német temető vaskapujával szemben áll Romodának, az ácsmesternek a háza. A legnagyobb és a legszebb ház az egész utcában.” Gion Nándor, *Ezen az oldalon* [1971], 59.

a földet, mint a tuki vagy Kálvária utcai vakondemberek, a citerám-mal már tizenöt éves koromban is megkerestem annyit a házibálokon, hogy ne kelljen kijárnom a földekre. [...] A Kálvárián a kőoszlopok között egyre többet gondoltam a pásztorokra, és lassan kezdtem büszke lenni az őseimre, akik [...] legalább nem voltak tukiak vagy Kálvária utcaiak [...]. Apám nem szívesen beszélt pásztor őseiről, egy kicsit szégyenkezett miattuk.”¹⁰²⁹

Fentiekből látszik, hogy a történeti alapra konstruált identitás tipikus vonása, hogy a jelenhez keres múltbeli előzményt. A regénybeli „büszke és szabad” Rojtos Gallai István (és író unokája) örül, hogy ősei pásztorok voltak, jellemét is tőlük eredezteti; viszont apja (az író dédapja), aki földművességre adta magát, szégyenkezett miattuk, ezért „a Rojtos csúfnévre is mindig haragudott”. Gallai István viszont azt mondja, hogy: „még jobban megszerettem őket, amikor az apám elmondta, majdnem elismerően [tipikus gioni ironia!], hogy a Rojtosok mégsem voltak egészen közönséges furulyás pásztorok; valamennyien citerán játszottak, és szépen is énekeltek”. Tehát az elbeszélő (és egyben az író) a saját művészi identitásának a gyökereit is itt találja meg: „Apám megőrizte a család régi citeráját, és esténként, ha nem volt túlságosan fáradt, citerázott és énekelt nekünk [...] nagyon gyorsan megtanultam játszani rajta, és később a házi bálokon is játszottam. Tulajdonképpen ennek az öreg családi citerának köszönhettem, hogy az iskola elvégzése után nem kellett elszegődnöm béresnek vagy napszámosnak.”¹⁰³⁰ Gallai István így lehetett autonóm személyiség: citeráján játszva, majd egy kálváriakép előtt révedezve így teremthetett magának könnyű, gondtalan életet. Gallai István ezért le(hete)tt Gion Nándor művészi elő-, illetve példaképe is; az ő citerázása által pedig a zenészi hivatás és életforma ezért le(hete)tt az írói hivatás előképe vagy párhuzama Gion Nándor életművének legfontosabb, legterjedelmesebb és legtovább írt darabjában, a *Lat-roknak is játszott* regénytetrológiában.

¹⁰²⁹ *Virágos Katona* [1973] = GNÉ/1., 25-31.

¹⁰³⁰ *Uo.*, 31.

Gallai István és Krebsz Teréz családja. Gallai István mögött fia és menyee, mellette balról a kis Gion Nándor áll; Rézi mögött az író szülei, Rézi ölében Gion Nándor öccse: Márton

A művészi identitás az egyes művekben

Az egész életműben jelen vannak a művész-figurák. A tetralógiában Gallai Istvánén kívül Újpál József, azaz Gilike „művészete” említendő még meg: ő az ujjával bábozva teremt magának minden körülménytől független, saját, belső, boldog világot.¹⁰³¹

Gion korai és kései novellái-regényei talán még többet szólnak az író – vagy bújtatva: a költő, a festő, illetve általánosságban a művész – identitásáról. Már az első *Izsakhár*-novellában is megjelenik ez a kérdéskör: azt, hogy a bibliában is szereplő Izsakhár költő lett volna, Gion találta ki. Gionnal viszont a bibliai testvér folyton énekel, ezzel konfliktusba kerül dolgos, pragmatikus apjával, aki ezért „előnytelen áldásban” részesíti. Ezért lehetett ez a bibliai alak a későbbi *Izsakhár* című regénynek is címszereplőjévé, holott a regény „valódi” főszereplője, a más művekben is szereplő M. Holló János maga is író.

¹⁰³¹ *Uo.*, 88.

M. Holló János barátja egy másik kötetben Irmái József – akinek a neve nyilván *Szirmai* Károly vajdasági íróéra utal – asztalos, tehát szintén alkotómunkát végez. Utóbbi szereplő ki is mondja: „egy szép bútordarab is ér annyit, mint egy szép vers.”¹⁰³² Az asztalos egy másik barátja, Hugyik Mihály pedig rossz költő, akinek a verseit a szerkesztők nem közlik, de azért nem adja fel a verselést: halottbúcsúztatókat kezd írni, amikkel rendszeresen megríkatja hallgatóságát, tehát mint „művész” van sikere, és így végső soron elégedett lehet.

Gion a köznapi ember, a művészet és a(z) ellenséges) hatalom bonyolult viszonyát szintén már egy korai novellájában tárgyalta. *A Mert reggel visszaindulok Hispániába*¹⁰³³ arról szól, hogy a színész nem hajlandó eléggé „megjátszani magát”, ezért a császár kitépeti a nyelvét. A színész vitában áll egy gyakorlatiasabb, művészi ösztökével nem sújtott legionáriussal, akivel nem tudják egymást megérteni, hiszen a művészetre irányuló késztetés olyan elháríthatatlan csapás, amely az azt elszenvedőnek – a külvilág számára érthetetlen módon – egyszersmind lerázhatatlan rabiga is. Ahogy Gion fanyar humorral egy másik korai novellájában is megfogalmazta: „A nyomorult költő is hiába kérte Mózes, Buddha, Jézus stb. istenét, szóval ezt az igen tehetős istent, hogy gyúrja őt át jóra való molnárlégénnyé.”¹⁰³⁴

Gion első regényében (*Kétéltűek a barlangban*, 1967–1968) is végig kulcsfontosságú a hatalommal való erőpróba és közben az emberi tartás megőrzése. Itt a meggyőzésre irányuló beszéd, az újságírás és a filmkészítés kap kiemelt szerepet: a főszereplő-alteregó a szókimondás határait feszegető filmes lesz. *Az angyalig vigasság* című regény narratív kerete pedig magát a mesé(lés)t hozza létfontosságú szerepbe: amíg a hallgató figyelme éber, nem fogja föl vágni az ereit, ami – valljuk be – furcsán erős alaphelyzet egy ifjúsági regényhez.

A Börtönről álmodom mostanában egyik szereplőjének, Hegedűs Marcella néniének a nevében a *hegedű* a költészetre, a keresztnév pedig Mars-ra, a háború istenére utalhat, amelyekről azt szokták mondani, hogy ellentétben állnak egymással. Ennek a regénynek a főszereplője Kiss

¹⁰³² *Mint a felszabadítók* [1994], 403.

¹⁰³³ A novella allegóriakénti megfontolását lásd: ÁRPÁS, *Az építő-teremtő ember*, 36–37.

¹⁰³⁴ *Komolytalan ünnep. Abasvérs V.* [1966] = GNÉ/4., 37.

Lajos, akinek a neve szintén érdekes: azonos egy jelentős jugoszláviai folkloristáéval. A regénybeli Kiss Lajos megint csak ügyetlen költő, de ügyesen lavírozik: még börtönideje alatt is kellemesebb a sorsa, mint másoknak a kinti szabad világban. Bár a költő valóban dilettáns, Gion „ilyen hangsúlyosan még egyetlen művében sem tematizálta a költészetet, mint itt. Talán azért, mert ekkoriban szembesült először ő maga is a művészetek, az irodalom háttérbe szorulásával”¹⁰³⁵ a társadalomban. Talán ezért is van az, hogy ennek a regénynek a szereplőitől származnak a Gion-prózáinak a művészettel kapcsolatos – szándékosan közhelyes, ettől finoman humoros-önironikus – „aranyköpései”, például: „Költészet nélkül elviselhetetlen a börtönélet.” Vagy: „Én csak a művészetekbe szököm, ha nagyon elfog a keserűség.” Vagy: „az önelégültség a dilettánsokra jellemző”. Vagy: „Az igazán szép vers mindenkor áttöri a nyelvi határokat.” Vagy: „A költészet félremozdítja a csillagokat és feltámasztja a halottakat.” stb.

Művészi alkotás kontra pénzkeresés

A regény egyik szereplője, Istenfélő Dániel szesz-, majd aranycsempészésre adja a fejét; de azért gyenge költő és lelkes szavalókórus-vezető is. Az arányok az illegális pénzszerző és a művésztevékenység között változnak, de Istenfélőnél a pénzszerzés – szemben Kiss Lajossal, aki nem aranycsempész, hanem néptanító akar lenni – mindig előnyt élvez. Istenfélő Dániel ki is mondja: „A szeszkereskedelemből még lehet egy újabb költészeti színpad, a költészetből viszont sohasem lesz jó üzlet.”¹⁰³⁶

Gion az írói pályára való felkészülésére így emlékezett vissza: „Szerb Antal azt írta Krúdy Gyuláról: »pénzt akart keresni, és ahegyt remekműveket írt«. Keményen aláhúztam ezt a fél mondatot, és hosszasan elméláztam felette. Titokban és a távlatokban erre készültem én is, persze némi módosítással. Sok pénzt szerettem volna keresni remekművek megírásával. (Zárójelben mindjárt megjegyzem, írása-im minősítése nélkül, hogy ez idáig irodalommal még sok pénzt nem sikerült keresnem.)”¹⁰³⁷ Gion kései műveinek alteregó-főhőse méltán szomorodik el amiatt, hogy míg az ő könyvének a címlapja meglehető-

¹⁰³⁵ ELEK, *Gion Nándor írói világa*, 181.

¹⁰³⁶ *Börtönről álmodom mostanában* [1990], 392.

¹⁰³⁷ *Amikor az irodalomtörténésznek igaza van* [2002 e.] = GNÉ/5., 310.

sen csúnyácska, addig aranyműves ismerőse többre vitte: az ő termékei igen szépen csilognak: „Ő ránézett a könyvre, hanyagul félretolta, és megállapította, hogy a könyv csúnya. Igazat mondott, a könyv tényleg csúnya volt, különösen a csillogó ékszerek felett.”¹⁰³⁸ S míg a pékeknek úszómedencés házuk van, az író másfél szobás lakásban szorong: „elméláztam egy kicsit, belegondoltam pályaválasztásom gazdasági célszerűségébe, szerencsére nem vagyok melankolikus alkat”¹⁰³⁹ „A nyomtatott betűknek nagy a hatalma”¹⁰⁴⁰ – mondja Krebs Péter a tetralógiában, ami szintén komoly önirónia Giontól, hiszen Péter cikkíró-nyomdász fizetéséből is csak egy igen kicsi ház bérletére futja.

Az írói létről a pálya végén

„Gion hol fiktív írófigura mögé rejtőzve, hol éppen a maga személyében régebben is gyakorta szerepelt regényeiben, novelláiban. Hogy élete utolsó évtizedében ez szinte állandósult, hogy önmagáról beszél mint »a Vajdaságból Pestre került íróról, s arról, hogy milyennek tudta önmagát«, hol már-már megmosolyogtató önhittel, hol önironikusan, annak valós oka az elfogadtatás igénye, vágya.”¹⁰⁴¹ Gion kései novelláiban alteregójának írósága azért is értékelődik föl a pályakezdő írásokhoz hasonlóan, mert Gion maga is szabadúszó író lett. Az ekkori sok önironikus megjegyzés pedig, például: „Híres író vagyok – mondtam önérzetesen. – Ezt legalább kilenc kiváló kolléga hajlandó bizonyítani az egész magyar nyelvterületről.”¹⁰⁴² vagy: „Olvasóim százezrei csodálnak, és ez nekem untilg elég.”¹⁰⁴³ vagy: „– Maga olyan íróféle? – Világhírű – mondtam.”¹⁰⁴⁴ – részben mind arra is utal, hogy az irodalom szerepe a társadalomban nagyban lecsökkent az 1990-es évekre, ami az írónak igencsak fájhatott.

Másrészt pedig Gion írói megrendelése, amelyektől Magyarországon már egzisztenciálisan is függött, nem mindig voltak a ked-

¹⁰³⁸ *Műfogsor az égből* [1998], 544.

¹⁰³⁹ *Fényjelek nélkül* [1998], 557–558.

¹⁰⁴⁰ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 590.

¹⁰⁴¹ GEROLD, *Utószó*, 717.

¹⁰⁴² *Mit jelent a tőke alsó?* [2001], 675.

¹⁰⁴³ *Önhibámon kívül* [1993] = GNÉ/4., 627.

¹⁰⁴⁴ *Fehér kesztyűben* [1999], 586.

vére valók. A budapesti novellák délvidéki származású festőművész főszereplője idétlenebbnél idétlenebb megrendeléseket kap budapesti szállásadójától, „a Fehérhajú Szabadkőművestől”, aki jellemzően különféle elvont fogalmakat pingáltat vele. Sőt, a festőművészenek olykor már elkészített alkotásait kell „újrahasznosítania”, hogy így eladhatóvá tegye azokat, ahogy például a *Maradjon a galamb* című novellában olvassuk.¹⁰⁴⁵ Ez Gion személyes életében talán azokra a nyűgös munkákra utal, amelyeket amatőr, sőt dilettáns írók műveinek kötetbe szerkesztésekor vállalt és végzett; illetve a saját műveiből való filmforgatókönyv- és hangjátékírássra, ami elsődleges bevételi forrását jelentette Magyarországra települése után.¹⁰⁴⁶

A dalos-citerás Gallai

Ahogy fent láttuk, a zenészi hivatás az írói hivatás párhuzama, illetve előképe az életműben, ezért a zene, illetve az egyes zeneszámok is fontos szerepet kapnak a Gion-prózában. A dél-alföldi magyar népzene fontos hangszere a citera: a tetralógiának a címe is Gallai István citerázására utal. A citera amúgy is identitáselem Szenttamáson: a település várostörténeti könyvsorozatának harmadik kötete magukról a szenttamási citerákról szól. A címlapon ott találjuk Gallai István régi-régi hangszerének a képét, bent a könyvben pedig a leírását is.¹⁰⁴⁷

Gion a *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című naplóregényében emlékszik vissza nagyapja dalolásaira: „én leültem nagyapám mellé, hallgattam, ahogyan énekel, nagyon szépen énekelt, kezdetben csupa pajzán dalokat, később meg nagyon szomorú dalokat, és akkor már könnybe lábadt a szeme, és akkor én is vele együtt sírtam.”¹⁰⁴⁸ Amikor Gion egy konkrét nótázást leírt, akkor a pajzánság jelzésére a *Búzába ment a disznó...* kezdetű dalt énekeltette Gallaival.¹⁰⁴⁹ Jellemző, hogy ez

¹⁰⁴⁵ Forrás 2017/2.

¹⁰⁴⁶ Gion filmforgatókönyvei az OSZK Kézirattárában, Fond 583/2; 12–19-es jelzet alatt vannak; sokukból sajnos nem készült film, például a *Latroknak is játszottból* sem.

¹⁰⁴⁷ BORSI Ferenc–FEHÉR Emánuela, *Szenttamási citerák, De historiae urbis nostrae 3.*, Művelődési Otthon, Szenttamás, 2011. (Lásd jelen fejezet éln is!)

¹⁰⁴⁸ *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971], 186.

¹⁰⁴⁹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 652.

a nótás alkalom a külső körülmények folytán milyen kontrasztban áll a dal pajzánságával: éppen azon az 1944-es István-napon hangzik el, amelyet a vérengzések árnyékában is megtartottak Gallaiék. Az *A csizmámon nincsen kéreg, mert lerágta egy pocokfejéreg* kezdetű, hasonlóan duhaj dalt pedig akkor énekelte Gallai, amikor elbúcsúzott legjobb barátjától, Török Ádámotól, aki önként adta fel magát 1944-ben a községházán, ahonnan – Gallaival szemben – soha nem tért vissza.¹⁰⁵⁰

Helyi színek a dalokban

Gallai szomorú dalaira a *Fúdd el, jó szél, fúdd el, hosszú útnak porát...* kezdetű csángó dal lehet példa, amelyről azt olvassuk, hogy Gallai István azoktól a csángóktól (szabatosabban: bukovinai székeleyektől) tanulta, akik Szenttamás mellett, Szőregen éltek 1941 és 1944 között. A szomorú dalnak az ad érzelmi nyomatékot, hogy a bukovinai székeleyeknek 1944 őszén el kellett menekülniük Bácskából, és sokuk út közben így is áldozatul esett a partizánok kegyetlenkedéseinek.

Nemcsak népdalt vagy nótát dalolt és citerázott Gallai István – például azt, hogy *Kinek nincsen számaru, Gyalog megyen Pestre; Kinek nincsen kutyája, Maga ugat este...*,¹⁰⁵¹ ami, minthogy kétszer is szerepel a tetralógiában, talán a valóságban is a nagyapa nótája lehetett –, hanem slágert is: a németek kérésére például a *Lili Marleent* is.¹⁰⁵² Nem véletlen, hogy ezt a dalt is cím szerint említi Gion, hiszen Szerbia német megszállása után a belgrádi rádió minden este 10 órakor leadta a híres slágert, ami így „a közelből”, a belgrádi rádióállomásról indult hódító útjára.¹⁰⁵³ Helyi szín tehát e dal is, ahogy a szintén dalos témájú *Az angyal vigasság* című regény címe is az: ez a ’betlehemezés, kántálás’ jelentésű szókapcsolat főképpen a délvidéki nyelvjárásokban ismert,¹⁰⁵⁴ ráadásul hozzá hasonló: *Menyei vigasság* volt a címe a

¹⁰⁵⁰ Uo., 660.

¹⁰⁵¹ Uo., 581; 664.

¹⁰⁵² Uo., 571.

¹⁰⁵³ Vö. például: „Esténként, tíz órakor meghallgattuk mindig Belgrádot, a Lili Marlent. Szép volt.” HERNÁDI Gyula, *Só és kenyér*, Csillag 1956/1., 29.

¹⁰⁵⁴ Vö. például *Szegedi szótár*, I., szerk. BÁLINT Sándor, Akadémiai, Budapest, 1957.

legnépszerűbb, sok kiadást megért 19. századi bácskai egyházi énekgyűjteménynek is¹⁰⁵⁵ – talán van összefüggés.

A karácsonyi dalok profán ellenpontja *Az anyagi vigasság* című regényben több slágerszöveg is, amelyeket egy részeges fazon üvölt bele az éjszakába. Közülük a *Ma éjjel csak a két szem csillaga ég...* és a *Tenyeremen hordom, lebozom a csillagot én...* kezdetű dalt cím szerint olvassuk: az első fejezetcímbe is bekerült; a *Megmondtam én...* fejezetcímről pedig az ezekkel a szavakkal kezdődő *Ohio* című dalra is asszociálhatunk.

Igen, ő még a latroknak is játszott

Gallai István nemcsak – akár ellenszenvesnek tartott – magyar és német ismerősei, például a „szencibálintok” és a „johannschankok” kedves dalait játszotta, ahogy például a *Lili Marleent* is, hanem – ha úgy hozta a sors – a szerbekét is. Akár még azokat is, akik éppen gyilkolni készültek. Amikor az *Ez a nap a miénkben* 1944-ben érte jöttek a pribékek, hogy a vesztőhelyre vigyék, kérésükre szintén emblematikus nótát játszott:

– Azok, akik a listánkra kerültek, már nem sokáig pusztítják a drága kenyeret. – Én rajta vagyok a listán? – Rajta bizony. [...] – Az emberek azt mesélik, hogy ügyesen játszol a citerán. A német fasisztáknak a *Lili Marleent* is eljátszotad. – Mindenféle embereknek játszottam már. – Ismered azt a gyönyörű szerb dalt, hogy „Tamo daleko”? [...] Zoran Barbulov megveregette a vállamat. – Tényleg ügyesen játszol. Kár, hogy már nem sokáig.¹⁰⁵⁶

Ekkor, azaz az 1997-ben megjelent regényben játszott Gallai István a szó legszorosabb értelmében „latroknak”, hiszen azoknak citerázott,

¹⁰⁵⁵ *Mennyei vigasság. Imák és énekek az Isten nagyobb dicsőségére és a keresztény kath[olikus]. hívők lelki javára*, szerk. CSERNUS Elek, Szabadka, 1872–1898-ig legalább 7 kiadás. Lásd például ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna, *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából*, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2011; a 287. lapon kezdődő bibliográfiai melléklet 148., 204., 282. és 631. tételét; de a mű az ott felsoroltnál több kiadást ért meg.

¹⁰⁵⁶ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 626–628.

akik őt magát is el akarták pusztítani. (Amellett persze, hogy a regénysorozat címe arra is utal, hogy úgy tartották, Gallai István a Kálvárián citerázott, ráadásul nemcsak Krisztusnak, hanem a mellette megfeszített gonosztevőknek is, és ez a falubeliek előtt misztikus ködbe vonta személyét.) Ebben az 1997-es regényben, illetve ebben a kulcsfontosságú epizódban tehát új értelmet nyer a tetralógia címe. Ebből sejthető, hogy Gion már 1976-ban, amikor a *Rózsamézzel* közös kötetben jelentette meg a *Virágos Katonát*, és a *Latroknak is játszott* címet adta a(z akkor még csak) dilógiának, már tervezte a folytatást, és talán már akkor kulcsszerepet szánt az 1944-es epizódnak, jóllehet még nem tudta, hogyan fogja megjelentethetően megírni.

Szerb zene a „Balkánban”

A *Tamo dalekón* kívül talán az egyedüli konkrét utalás délszláv dalra az egész életműben a *Postarablók* című regény kocsmajelenetében van:

Legtöbbször a *Balkánban* szokott inni, mert az a legolcsóbb kocsmá, igaz, hogy a legmocskosabb is, de ez nem zavarja a Seriffet. Pedig ijeszten mocskos hely. [...] Benyitottam, és majdnem elájultam. Ilyen bűzt én még életemben nem éreztem. Pálinka, likőr, bor, füst, sőt még fáradt olaj szaga is van a *Balkánnak* [...]. Tömve volt a kocsmá, az emberek ittak s ordítottak, ezenkívül még egy rissz-rossz népi zenekar is játszott, egy énekesnő meg Safet Isović legújabb népdalát énekelte: a mikrofont egészen a szájához szorította, és ha hangosabban belevisított, a háta mögött az erősítőn, pontosan a fenekével egy magasságban kigyulladt egy kék lámpa.¹⁰⁵⁷

A *Balkán* szó kiemelése a szerzőtől való! Ráadásul „Gion gúnyos-groteszkre sikeríti képét azzal, hogy a malacbanda műdalát népdalnak nevezi, ezt az eredeti előadó nevéből kódolhatjuk ki”.¹⁰⁵⁸ Itt sem túl rokonszenves tehát a szláv dal, és nem lehet véletlen a kocsmá neve sem. A *Balkánban* mint „ijesztően mocskos helyen” tapasztalt bűz és összevisszaság – kiemelve a harsány és disszonáns zenével – talán az egész jugoszláviai valóságot, illetve Gion ottani közérzetét jelképezi.

¹⁰⁵⁷ *Az angyalig vigasság* [1985], 124.

¹⁰⁵⁸ BALOGH, *Gion Nándor elbeszélő stílusa*, 77.

Komolyzene – nép(ies mű)zene

A zongoraszó a *Zongora a fehérek kastélyából* című regény címébe is bekeverült, és fontos szerepe van például *A károkatonák még nem jöttek vissza* című regényben is, ahol az ingovány szélén Keszler doktor hangszere az ünneplés legfennköltebb kelléke. Az író maga is annyira szeretete hallgatni az orvos zongorajátékát, hogy egyszer inaskorában télen a műhelybe menet a házából kiszűrődő muzsikát hallgatva egészen megfeledkezett magáról, és lefagyott a füle.¹⁰⁵⁹

Gion Nándor inasiskolás korában szenttamási barátaival

Gion később is a komolyzenét szerette, a dzsesszt pedig nem tartotta sokra.¹⁰⁶⁰ Gallai Istvánt a legfényesebb koncerttermi pódiumra helyezte révületében:

A Kálváriáról gyakran eljártam egy fényes, kör alakú pódiumra. [...] vastag, süppedő szőnyeg takarta, díszes, aranyozott korláttal volt körülkerítve, az aranyozott korlát szinte szikrázott az erős fényben, és az egész pódium lassan, megállás nélkül forgott. Én pontosan a közepén álltam, fekete frakkban, hófehér ingben, és muzsikáltam. Felváltva

¹⁰⁵⁹ *Gumicszirmák és zongora*, Forrás 2017/2.

¹⁰⁶⁰ Dormán László személyes közlése.

muzsikáltam mindenféle hangszeren. [...] Szépen muzsikáltam, a lát-
hatatlan emberek újból és újból lelkesen, hosszan tapsoltak.¹⁰⁶¹

Gion egy írásából még az is kiderül, hogy a harsány népies lakodal-
mas zene (vajdasági szóval: „muskátlizene”) kifejezetten taszította.
Bár némi megértést azért iránta is tanúsított, hiszen ezt írta: „ez volt
gyerekkorom zenéje. Ez volt a magyar zene.”¹⁰⁶² Ami pedig kisebbsé-
gi környezetben nem elhanyagolható szempont – ahogy olvassuk is:
„suhanc koromban kisebb-nagyobb csoportokhoz csapódva magam
is ezt énekeltem igen hangosan, különösen olyankor, ha szerettünk
volna túlkiabálni más nyelvű nótázókat”.¹⁰⁶³ Talán ezért is beszélteti
így gyerekhőseit: „– Nagy ünnepséget csapunk itt, ha felérünk a fel-
hők fölé. [...] iderendelünk egy cigányzenekart a torony tövébe, mu-
zsikálni fognak egész éjszaka, mi pedig felkapaszkodunk a felhők fö-
lé, és egészen közelről megnézzük az eget és a csillagokat. – Zongorát
kellene hozni – mondta Burai J. [...] – A cigányzenekar jobb – mond-
ta Virág Péter. – A zongora hangja nem hallatszik a felhők fölé.”¹⁰⁶⁴

„Üljél a motoromra, kisangyalom”

Gion arról is írt, hogy egy szülőfalujából való lakodalmas zenekar egy-
szer felkérte, hogy írjon ajánlást hanglemezük borítójára, de ő nem vál-
lalta, mert nem szívelte a stílust – hiszen a zenekar például olyan ízlés-
telen számokat játszott, hogy „Üljél a motoromra, kisangyalom, hogy Egy
gombolyag sárga cérna, hogy Kerítésre felmászott a bakkecske és hogy Engemet
még nem szeretett senki”.¹⁰⁶⁵ A Gionon edződött olvasó azt hiszi, hogy az
író ezekkel a dalcímekkel túloz, viccel. Pedig nem, csupán arról van
szó, hogy Gion itt is a valóság meghökkentő, atipikus oldalait veszi
észre és emeli ki, ahogy ez rá máshol is jellemző. A szenttamási Hetes
Fogat nevű együttes *Lakodalom van a mi utcánkban* című kazettáján/le-
mezén valóban szinte egymás után szerepelnek ezek a zeneszámok.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶¹ Virágos Katona [1973], 120–121.

¹⁰⁶² *A muskátlizenéről* [1990 k.], Forrás 2017/2., 10.

¹⁰⁶³ Uo.

¹⁰⁶⁴ *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977] = GNÉ/3., 216–217.

¹⁰⁶⁵ *A muskátlizenéről* [1990 k.], Forrás 2017/2.

¹⁰⁶⁶ *Lakodalom van a mi utcánkban* [hanglemez], előad.: Hetes Fogat [népi
együttes], PGP RTB–2122944, RTV, Beograd, 1987.

„Ember, az akarok lenni...”

A *Postarablók* című regényt az „Ember, az akarok lenni...” kezdetű lakodalmas dal keretezi. Gion ezt a nótát regénybeli kontextusa által átértelmezi: új jelentéssel ruházza fel. Ha ezt a dalt otthonról ismeri valaki, akkor tudhatja, hogy ez egy önfeledt, vidám lakodalmi dal:

Ember, az akarok lenni,
Nékem nem parancsol senki,
Letészem a büszke legénységem,
Sej, ölelem a kedves feleségem...” stb.

Elhhez képest Gionnál a belőle idézett rövid részlet szinte magasztossá válik. Abban a regényben, ahol a gyerekek és a felnőttek világa úgy csap össze, hogy a gyerekek bizonyulnak felnőttebbnek a felnőtteknél – hiszen megjavítják, amit a felnőttek csak elrontának –, az egyik gyerek által folyton trombitált „Ember, az akarok lenni” dal úgy értelmeződik át, mintha azt jelentené, hogy „felnőtt akarok lenni”; vagy még inkább: „ember akarok lenni a szó nemes értelmében”. Mintha azt jelentené, amit Arany Jánosnál olvasunk:

Legnagyobb cél pedig itt, e földi létben,
Ember lenni mindég, minden körülményben.
Serdülj, kedves ifju... poharam cseng érted!
– Légy ember, ha majdan azt az időt éred.” [kiemelések az eredetiben]¹⁰⁶⁷

Hogy a Gionnál szereplő dalrészlet valóban értelmezhető így, arra Elek Tibor interpretációja példa. Elek ugyanis Gion-monográfiájában úgy idézi ezt a dalt, mintha az lenne a szövege, hogy „Ember akarok lenni”.¹⁰⁶⁸ Tehát a hangsúly a duhajkodva nyomatékosító „az” szócskáról (ami Elek szövegéből kimaradt) az „Ember” szóra tevődik át. A nótával szemben, ahol az *ember* – mint a nyelvjárásokban általában – ’férj’ jelentésű, ez a hangsúlyáthelyezés is azt emeli ki, hogy nem az életállapot-változás a lényeges, hanem az *emberség* – más szóval a humanitás.

¹⁰⁶⁷ ARANY János, *Domokos napra* = Uő., *Összes költeményei*, I., szerk. SZABÓ József, Szépirodalmi, Budapest, 1962, 201.

¹⁰⁶⁸ ELEK, *Gion Nándor írói világa*, 146.

A németek zenéje

A verklizene, különösen a keringők és polkák a Gionnál mindig oly fontos sváb mulatságok elmaradhatatlan kellékei:¹⁰⁶⁹ Schmidt Fülöp, a féllábú verklis még a *Virágos Katona* első kiadásának fűl-szövegén is szerepel. A pattogós német indulók is fontosakká válnak a háború alatt játszódó *Rózsaméz*ben, ezek harsogó hangjára kel-fekszik Stefan Krebs és a többi német. Közülük viszont csak a már említett, szomorkás *Lili Marleent*, a második világháború emblematisztikus dalát ismerjük meg cím szerint is, és azt is csak azután, hogy Sztálingrádnál megfordul a hadi helyzet, és láthatóvá lesz, hogy a németek veszteni fognak.¹⁰⁷⁰

Bereményi Géza és Bródy János dalszövegei

A *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című naplóregénybe Gion saját maga által írott dalszövegeket épített: Bereményi Gézának a Cseh Tamás előadásában ismert dalszövegeit parodizálta, például az olyanokat, mint az *Antoine és Desirée történelemkönyve* vagy a *Háromnegyed egy van* című. Ezeknek a paródiáknak az az érdekessége, hogy Bereményiék burkolt megfogalmazásait Gion nemcsak gúnyolta a stílusjegyek eltúlzásával, például:

Hej, hej Muravég!
Hamzsa, Hamzsa, Hamzsa bég!
Bégess bé
az éjszakába!¹⁰⁷¹

vagy:

Rákóczi Ferenc!
Tegnap ültem egy padon.
Rákóczi Ferenc!
Volt egy mozdulatom.

¹⁰⁶⁹ „A falábú Schmidt Fülöp beindította a verklit, ők meg táncoltak a vízimalom betonpadlóján: többnyire keringőt és polkát jártak.” *Virágos Katona* [1973], 84.

¹⁰⁷⁰ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 571.

¹⁰⁷¹ *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971], 175.

Rákóczi Ferenc!
A hajamhoz nyúltam én.
Rákóczi Ferenc!
Mikor jössz már felém? [...]

Rákóczi Ferenc!
Tudom, csócsó-csókos a száz.
Rákóczi Ferenc!
A te otthonod Novi Sad.¹⁰⁷²

...hanem Gion olykor – Bereményi stílusát megőrizve – „lefordította” a művek vélhető-érezhető burkolt, mögöttes tartalmát:

Súg a szél a régi tanyákról.
Sej, a beszolgáltatásról.
Jaj istenem, már megint:
A súlyos megaláztatásról. [...]

Áll a bál a cigánysoron.
A fehérek vannak soron.
Jaj istenem, már megint:
A keresztények vannak soron. [...]

Csórók, csórók vigadjatok.
Söprik már a padlásotok.¹⁰⁷³

Gion hasonlóan adta vissza a *Valahol egy lány* című dalt is. A Bródy János és Illés Lajos által írott, Koncz Zsuzsa előadásában ismert, a naplóregénnyel egy évben, 1971-ben megjelent sláger szövegét – a Kex együttes szájába adva – ekképpen írta körül: „A leghosszabb tapsot az a szám kapta, amely a szegény, magyar leánykáról szól, akinek a vérét szívja a világ egyharmada. Nem vártam meg a hangverseny végét.”¹⁰⁷⁴ Gionnak ez a gúnyos elfordulása összhangban van a naplóban máshol is tapasztalt fölháborodásával: az írás fontos vonulata a cenzúra miatt remegő magyarországi íróársak szapulása.

¹⁰⁷² *Uo.*, 176.

¹⁰⁷³ *Uo.*, 174.

¹⁰⁷⁴ *Uo.*, 178.

EGY VAJDASÁGI FENEGYEREK ÉS A „NAGYTESTVÉR”

A SZÓKIMONDÁS PROBLÉMÁJA A PÁLYA ELEJÉN ÉS VÉGÉN

Gion Nándor 1970-ben.
Dormán László felvétele

Gion diktatúrában élt, és pályája elejétől feszegette a szókimondás határait. Meglepő módon pályája elején is volt egy időszak, amelynek szabadabb légkörében írhatott, és – viszonylag leplezetlenül és meglehetősen sokat – írt is azokról a problémákról, amelyekről aztán színelég hallgatnia kellett. Akár már első ismert, tizenöt-tizenhat éves korában írott fogalmazását is ideszámíthatjuk: az anekdotaszerű történetben egy bátor bánáti magyar parasztember megleckézteti a Vörös Hadsereg 1944-ben hozzájuk bekvártélyozott tisztjét.¹⁰⁷⁵ És ezt a szókimondást folytatta első regényeiben is:

A „KÉTÉLTŰEK”

Gion „sunyisága”: leleplezhetetlenségének megalapozása

Gion Magyarországra települése után ezt nyilatkozta első regényei megírásáról: „Akkor nekem már kezdett nem tetszeni ez a túlozottan nagy jugoszlávság, mert azért sok mindent tapasztaltam, [...] ami ellentmondott annak, amit nekünk okítottak. Éreztem, hogy itt

¹⁰⁷⁵ Szövegét betűhív átiratban közli: HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 471–474.

valamiféle kirakatpolitika zajlik, aminek én is része vagyok. Amit mondjuk újságíróként vagy civilként látszólag el kell hogy fogadjak, de íróként már nem.”¹⁰⁷⁶ Gion *Kéltűk a barlangban* című első, 1968-ban megjelent regényében a szocializmus materialista hasznosságimádatát például ebben a szellemben cselesen állította pellengérre. A regényben bemutatott egyesület legfőbb célja, hogy minél több haszontalan dolgot gyűjtsön össze, mint amelyek valóban értelmes-sé és széppé teszik az életet, akárcsak a „semmirekellő” bölcsészettudományok, illetve a művészet maga:

Szaporítani kell hát a gondolatokat, mert a gondolatok megváltoztatják a legközönségesebb tárgyak halmazállapotát, és keményre döngölük a földet, ahonnan az elegánsan formálható közegekbe lehet rugaszkodni, és itt megmutatkoznak az értéktelen dolgok értékei. Értékelni kell az értéktelen dolgokat, és hódolni kell tűntető haszontalanságuk előtt, mert egyedüli mentség, ha valaki haszon nélkül való dolgot csinál, hogy őszintén csodálja azt.¹⁰⁷⁷

A regényben az író alteregójának számít a Gionhoz hasonlóan francia nevű Baras. – Megjegyzem, áttételesen az író megfelelője a műben Sir Gawain is: a *Gawain* és a *Gion* név hasonlósága még szembetűnőbb.¹⁰⁷⁸ – Gion azzal, hogy Baras által indítványozva a regényszereplők céljává éppen „a haszon nélkül való dolgok” gyűjtését tette, időzjelbe tett minden későbbit, ami majd a regényben áll. Azzal pedig, hogy emellett „a regény hangadója, Baras a rendszer, a (kommunista) párt hivatalos álláspontját nyomatékosítja társai előtt, [...] Gion megalapozza törbecsalhatatlanságát, saját – önironikus – szavával minősítetten: sunyiságát, ami lehetővé tette számára a tények megírását anélkül, hogy a hatalom fogást találjon rajta”.¹⁰⁷⁹ Ilyen indítás után az író szabadon, szinte politikailag korrekt módon elmondhatta a véleményét minden általa fontosnak tartott érzékeny kérdésről is. És valóban egy egész sor rázós téma következik ezután:

¹⁰⁷⁶ „Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk” [2000], 3–15.

¹⁰⁷⁷ *Kéltűk a barlangban* [1967–1968] = GNÉ/2., 7.

¹⁰⁷⁸ *Uo.*, 64–65.

¹⁰⁷⁹ FEKETE, I. m., 602–603.

Megírt sérelmek és érzékeny témák

A regényben elég nyílt utalások vannak az 1944-es vérengzések folyóiban úszó áldozataira: „Mi féltünk nagyon éjszaka, mert arrafelé sok embert megöltek a háborúban, és később is [!] láttunk hullákat a folyóban úszni, ezért mindannyian eljöttek hozzám, mert nálunk dupla ajtó volt, és ha bezártuk mind a két ajtót, akkor úgy éreztük, hogy már senki sem bánthat bennünket. [...] és közben figyeltünk a folyó felé, ahol hullák úsztak néha.”¹⁰⁸⁰ Olvasunk a magyar kisebbség értelmiségének hiányáról és egy részük végzálásáról is: „Még csak a tanítóképzőt végezte el, amikor apám közbenjárására máris felvették tanárnak a gimnáziumba” Hornyák tanár urat, aki úgy döntött, hogy „elvállalja a magyar irodalom tanítását az Ipariskolában is, ahol már hónapok óta hiába keresnek tanárt”. Hiszen

senki sem merte abban az időben a magyar irodalmat tanítani. [...] állandóan berángatják a rendőrségre, kérdezzétek, hogyan is tanítja ő azt a magyar irodalmat, és hogy jó lesz, ha vigyáz. [...] egyszer meg is verték, mert a Partizán–Honvéd mérkőzésen a Honvédnak szurkolt. Akkor részegen jött hozzánk, azt mondta, ezek a pofonok már régóta a levegőben lógtak, a mérkőzés csak jó ürügy volt arra, hogy megpofozzák, nem is igaz, hogy ő bármelyik csapatnak is szurkolt [...]. Soviniszta bandának nevezte az egész rendőrséget [...] a pártba is csak azért nem fog belépni, mert ott is csupa piszkos nacionalisták vannak.¹⁰⁸¹

Olvasunk hasonlatba csomagolt utalást a vallásüldözésre: „Csak ne lett volna az arca annyira keskeny és olyan eszelősen szigorú, olyan volt az arca, mint az apácáké, akiket fedetlen fővel a napra állítottak”;¹⁰⁸² érdekes utalást találunk a lehallgatásokra is: „– Legyen holnap este Rozmajer az elnök [...], mert az ő anyja házmester, és a lakásukban mindenféle csövek meredeznek a falakból.”¹⁰⁸³ Teljesen nyíltan kifejtett történet is van az államosításról:

¹⁰⁸⁰ *Kéltűek a barlangban* [1967–1968], 96–98.

¹⁰⁸¹ *Uo.*, 74–75.

¹⁰⁸² *Uo.*, 44.

¹⁰⁸³ *Uo.*, 11–12.

Nagy, kertes házban laktunk valamikor [...]. De ezt a házat elvették tőlünk, és akkor az apám azt mondta, hogy ő addig nem nyugszik, amíg vissza nem szerzi azt a házat, vagy ahhoz hasonlót. Azt mondta, hogy ez nem is lesz olyan nehéz, mert [...] ilyen pocskékul felszerelt hadsereget, mint amilyen ebben az országban megnyerte a háborút, még csak el sem tudott képzelni. Ilyen pocskék kinézésű hadsereg pedig nem tudja sokáig fenntartani a rendszert. A vezető emberekkel azért most is jó barátságban van az apám, de nem akarja elkötelezni magát. [...] Tudni kell várni, mert én ismerek embereket, akik nem tudtak várni, és ezért kicsupálták a körmeiket, összetörték a bordáikat, és még sokkal szörnyűbb dolgokat is műveltek velük.¹⁰⁸⁴

A Goli otok legelső (?) irodalmi feldolgozása

És Gionnak már ebben az első regényében kivételesen nyílt utalásokat olvasunk a régi Jugoszlávia hírhedt politikai-átnevelő kényszer-munkatáborára, a Goli otok – magyarul Kopár sziget – nevű adriai börtönszigetre is. A Goli otokra 1949-től 1956-ig (Tito Sztálinnal való szakításától Hruscsovval való kibéküléséig) mintegy tizenhatezer politikai elítéltet internáltak, akik embertelen körülmények között főként márványkitermelést végeztek. A rabok között nagy számban voltak vajdasági magyarok is, akiket sokszor azzal az okkal-ürüggyel szállítottak a Kopár szigetre, hogy sztálinista ügynökök lennének, hiszen anyaországuk, Rákosi Mátyás Magyarországa sztálinista irányvonalat követett. Gionnál a „kopár hegyekről” olvasunk, ahol ugyanolyan dolgok történtek, mint a Kopár szigeten:

Van egy ismerősöm, aki négy évig követ tört a hegyekben, és nagyon ronda dolgokat mesélt. Mikor visszajött, olyan sovány volt, mint a halál, és hetekig csak pálinkát ivott. – Miért törté négy évig a követ a hegyekben? – kérdezte Bresztovszky [...]. – Elítélték kémkedés miatt – mondta Salamon –, bár ő azt állítja, hogy sohasem kémkedett, és én is azt hiszem, hogy nem kémkedhetett, mert túlságosan buta ahhoz, de mégis négy évig törté a követ, két hónapig meg egy padlókokkát dörzsölt nap nap után a cellájában. Azt mondja, végül már olyan fehér volt a padlókocka, hogy majd meghülyült tőle, de azért csak tovább dörzsölte. [...]

¹⁰⁸⁴ *Uo.*, 99.

– Salamon, légy szíves, beszélj a kopár hegyekről – mondta Rozmajer, az elnök. [...] – Azt mondja, hogy átkozottul sokat szenvedett. Főleg a kőportól szenvedett sokat. Sűrű szürke porban dolgozott állandóan, az orra meg a szája mindig tele volt kőporral, feketén köpködté ki a kőport, és alig tudott lélegzeni. [...] Ezt még valahogy kibírta – mondta Salamon. – De amikor a padlókokkát dörzsölte, majdnem megőrült. Olyan fehér volt már a kocka, hogy bele lehetett őrülni. [...] [Baras], amikor már a filmnél dolgozott, felkereste Salamont, hogy még egyszer érdeklődjön a kötőrőről. [...] elmagyarázta, hogy [...] szeretne hamarosan rendezni is egy játékfilmet, ami tulajdonképpen arról a kötőrőről szólna, [...] őt igazságtalanul szenvedő üldözöttként lehetne ábrázolni, akit egész életében kísért a vakító fehérre dörzsölt padlókokka, esetleg meg is halhatna a film végén, mondjuk, lezuhanna az állványokról, amikor a fehér téglafal egyetlen padlókokkává zsugorodik a szemei előtt. [...] Rozmajer megkérdezte ugyan, hogy akar-e még valaki a kopár hegyekről beszélni, de mivel senki sem szólt semmit, kijelentette, hogy a kopár hegyeket ezúttal végérvényesen az Egyesület gyűjteményébe iktatják.¹⁰⁸⁵

Ezek a mondatok a kötőréssel és -csiszolással is utalnak a Kopár szigeti márványkitermelésre, és már a regény 1967-ben, az Új Symposion folyóiratban közölt részébe bele vannak szőve, holott az irodalmi közvélekedés szerint csak a Tito halála utáni évben, 1981-ban jelent meg az első olyan irodalmi alkotás – Branko Hofman szlovén író *Reggel is sötét van* című regénye –, amelyről a vájt fülűek tudhatták, hogy az a Goli otokon történeteket dolgozza fel.

Képmutató rendszer – jellemtelen párttagok

Arról a hazug képmutatásról, illetve „egyes párttagok szélkakas jelleméről”¹⁰⁸⁶ is elég nyíltan van szó a regényben, amellyel a kiderült sérelmeket letagadják: „Baras így szólt: [...] egyezzünk meg egyszer s mindenkorra abban, hogy Hornyák tanár úr a felesége miatt lett öngyilkos. Hornyák tanár úr nem szenvedett üldözési mániában.

¹⁰⁸⁵ *Uo.*, 23–26.

¹⁰⁸⁶ BALOGH, *I. m.*, 71.

A felesége egy közönséges kurva.”¹⁰⁸⁷ A regény hangadója, Baras szívenkezés nélkül bevallja, hogy jellemtelensége tudatos, szinte tervszerű: „Általában minden igazság csak rövid ideig tart. Gyorsan megunom mindegyiket, és akkor keresek egy másik, izgalmasabb igazságot. Ezért léptem be tulajdonképpen a pártba is.”¹⁰⁸⁸ És ezzel az elvtelenséggel nincs egyedül:

[Az Őrnagy] lekicsinylően szól a szocializmus eredményeiről, ilyenkor a kommunistákat jellemteleneknek nevezi, mert mindig csak hallgatnak és bólogatnak, vagy pedig hosszan egymás után ugyanazt ismételtetik, meg azt is szokta mondani, hogy igazi szabadság csak a többpártrendszerű országokban van [...] Angeli kezdetben csak a labdarúgó-mérkőzések közvetítését nézte az Őrnagnál, később azonban már el-elbeszélgetett vele, egészen a közelmúltig, amikor is hirtelen megszakított vele minden kapcsolatot, mert kilátásba helyezték, hogy Angelit felveszik a Kommunista Szövetségbe.¹⁰⁸⁹

Az egész rendszer hazug voltáról beszélnek ezek a mondatok is: „nyáron majd elmegyek a tengerpartra, és megírom, hogy a munkásnyaralókban nem is munkások nyaralnak. [...] – Ó, szegénykém, majd a szerkesztőségből is kirúgnak, mint a filmtől, amiért azt a toporgyos alakot az ünnepi felvonuláskor a kamerába ástíttattad.”¹⁰⁹⁰

A regény címe és „legkisebbségibb” hőse

A regény ipari tanuló szereplői hosszan beszélgetnek a vezetéknevek „haszontalanságáról”, azaz hogy a név által felidézett képzet legtöbbször nincs semmilyen összefüggésben viselője személyiségével, sorsával.¹⁰⁹¹ Az író is egy ipariskola magyar tagozatára járt, ahol osztálytársai névsorában volt egy *Vracsarics Milutin* nevű diák. Gion róla mintázhatta *Rahmánovics Haszán* nevű regényszereplőjét, a „Szegény Kis Rahmánovicsot”, akinek nemhogy szláv, de ráadásul boszniai muzulmán nevet adott, hogy magyar nemzetisé-

¹⁰⁸⁷ *Kételtűek a barlangban* [1967–1968], 77–78.

¹⁰⁸⁸ *Uo.*, 94–95.

¹⁰⁸⁹ *Uo.*, 34.

¹⁰⁹⁰ *Uo.*, 64.

¹⁰⁹¹ *Uo.*, 85–101.

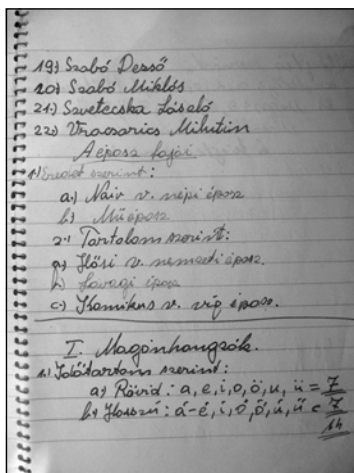
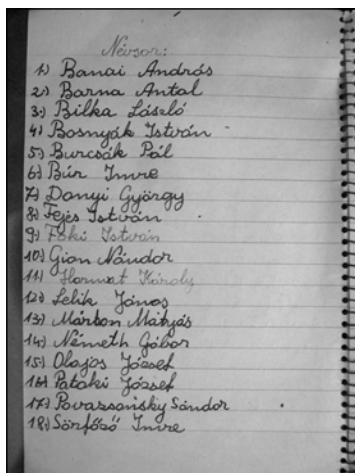
gű osztályában – mint számára többségi közegben – a neve által abszolút kisebbségivé tegye. Mint évtizedekkel később meg is írta: „Első regényemben legalább százszor szegénynek neveztem az egyik szereplőt, aki szláv származásúként magyar iskolába járt ezen a mi tájékunkon.”¹⁰⁹² A regényben Gion a „Szegény Kis Rahmánovics” sorsában célzott arra, hogy aktuálisan milyen nehéz, a jövőre nézve pedig egyenesen perspektívátlan állapot volt kisebbséginek lenni a második világháború utáni Jugoszláviában. A regény címe – *Kétéltűek a barlangban* – is burkoltan utal a kisebbségi létre: a *kétéltűség* az identitásbeli kettősségre, a *barlang* pedig a par excellence legkilátástalanabb helyre. A barlangban élő kétéltűekről ki is mondják a regényben, hogy „Teljesen haszon nélkül való élőlények”.¹⁰⁹³ A politikai korrektség és így a támadhatatlanság érdekében ügyes megoldása Gionnak, hogy a többségi szerbek negatív szerepét már itt is a magyarokra testálta, így a „Szegény Kis Rahmánovics” nem szerb, hanem magyar közegben számít kisebbséginek. Tehát Gion – 1973-as *Virágos Katona* című regényéhez hasonlóan – már itt a többségi–kisebbségi/elnyomó–elnyomott nemzetiségi szerepek megváltoztatásának módszerével élt.

Nevekben sokszínű és soknemzetiségű osztályközösség

Figyelemre méltó, hogy a „Szegény Kis Rahmánovics” osztálytársainak, tanárainak, illetve a regény egész szereplőgárdájának a névsora mégis olyan nevekből áll, amelyek egyetlen nemzetiséghez sem köthetők igazán (szemben például Gion valódi középiskolai osztálynévsorával, amelyben a magyar nevek domináltak). Egy részük körülírás, mint például a *Zongorázó Nő*, a *Zöldinges Idióta*, a *az Osztályfőnök*, a *az Őrnagy* és a *az Éjjelke Szem* megnevezések. De a valódi családnevek túlnyomó többsége is úgy internacionális, hogy amelyik biztosan magyar szereplőt takar, az is főként írásmódjában köthető a magyar nyelvhez-nemzetiséghez. A tanerők neve *Beretka* és *Hornják*, a főszereplő diák pedig *Baras*, akinek a barátnőjét *Alekszandrának* hívják. Barason kívül *Angeli*, *Bresztovszky*, *Fábián*, *Langen*, *Rozmajer*, *Salamon*,

¹⁰⁹² *Könyvekről, írásom kezdeteiről* [2002 e.] = GNÉ/5., 30. Vö. még: FEKETE, I. m., 603–604.

¹⁰⁹³ *Kétéltűek a barlangban* [1967–1968], 38.

Gion Nándor középiskolai osztályának névsora. K. Á. felvétele

Tóth és Vujovics nevű fiúk járnak még az osztályba. Az egyetlen, magyar közszóként is értelmezhető név a névsorban a *Tóth*, aminek a jelentése viszont az, hogy 'szlovák'. Ehhez hasonlóan a kevés, közszóként értelmezhető magyar családnév között a következő regényben, a *Testvérem, Joábban* – nyilván nem véletlenül – a 'szerb' jelentésű *Rác* szerepel még, ahogy az *Engem nem úgy hívnak*ban a 'lengyel' jelentésű *Pollák*, a *Keresztívó a Keglovics utcából*ban pedig a *Bajor*.

A vajdasági magyarság reprezentánsa és az életmű egyik kulcsjelenete

Tehát a *Kéltűtűk*ben a szereplők nevei kevésbé köthetőek a magyarsághoz. Egyrészt talán azért, hogy az ábrázolt magyar közeg védve legyen a túlzott nemzeti jellegtől, illetve az ezáltal bekövetkező megbélyegzéstől. Másrészt pedig így egy – legalábbis származásában, gyökereiben – olyan, sokszínű közösség mutatható be, amely a soknemzetiségű Vajdaságot reprezentálja. Sokszínű társaság az osztálynál szűkebb közösség, az „Amatőr Hegymászók Egyesülete” is: ez Gion nemzedékét vagy akár az egész vajdasági magyarságot is jelképezheti. Bár komoly ellentétek is vannak köztük, eszükbe sem jut, hogy ne legyenek együtt, ne járjanak össze. Mélységesen fontos

nekik a másik személye, véleménye, még akkor is, ha a felszínen esetleg utálják a másikat.

Hogy az osztályközösség biztosan magyar közeg, az abból tudható, hogy a fiúk magyar irodalmat tanulnak a középiskolában, sőt egyetlenegyszer a *magyar* jelzőt is megkapja az osztályközösség, még hozzá a regény leghangsúlyosabb jelenetében, legcsattanósabb mondatában: „– Az apád is muzulmán? – Igen. – Az anyád is muzulmán? – Igen. – Az öregapád is muzulmán volt? – Igen. [...] – Hol születél? A Szegény Kis Rahmánovics egy isten háta mögötti hegyi falu nevét mondta, amiről még sohasem hallottak. – Anyanyelved? – Szerbhorvát. – Rahmánovics Hasszán, miért jársz te magyar osztályba? – kérdezte Hornyák tanár úr, és még jobban kimeresztette a szemét.”¹⁰⁹⁴ De Hornyák tanár úr még ekkor sem hagyja abba a valatást, tovább faggatja Rahmánovics Hasszánt, és itt hangzanak el – Gion életművének már az elején – a nemzetiségi kérdés szempontjából talán legfontosabb, nemcsak Gion egész későbbi írói életművét, hanem közéleti pályáját is értelmező kulcsmondatai:

– Arról van szó – dadogott a Szegény Kis Rahmánovics –, arról van szó, hogy még kisgyerek voltam, amikor H.-ra költöztünk, ahol akkor még csak magyar iskola volt, mert az tiszta magyar falu. Meg aztán olyan mindegy... – Fenét mindegy – mondta dühösen Hornyák tanár úr. [...] – Fogadok, hogy őseid között sohasem voltak sem bégek, sem agák. – Nem, nem voltak közöttük sem bégek, sem agák. Az apám mesélte, hogy éppen csak áttértek a mohamedán vallásra, és a törökök kivonultak... – Mindjárt gondoltam – mondta Hornyák tanár úr –, már ők sem értették az időök szavát. Igaz? – Igaz – mondta a Szegény Kis Rahmánovics. – És te sem érted az időök szavát. Igaz? – kérdezte Hornyák tanár úr. [...] – Elhiszed, hogy belőled sem lesz soha bég vagy aga? – Elhiszem. – Elhiszed, hogy sohasem lesz belőled semmi? A Szegény Kis Rahmánovics most már nagyon félt, nem tudott felelni, csak halálra váltan tátogott. [...] Óra után izgatottan tárgyalták, hogy mi eshetett Hornyák tanár úrba, hogy ilyen hülyeségeket beszélt össze-vissza. – Nem értem, mi a fene baja van a bégekkel meg az agákkal – morgott Bresztovszky. – Szegény Kis Rahmánovics... – Üldözé-

¹⁰⁹⁴ *Uo.*, 67–68.

si mániában szenved – mondta fontoskodva Angeli. – És ha nagyon elfogja az üldözési mánia, akkor mindenkit megkérdez, hogy milyen nemzetiségű.¹⁰⁹⁵

Nemzetiségi kirakatpolitika – és mellette a perspektívátlanság

A fenti párbeszédben megnyilatkozó (egyébként szlovák nevű) Hornyák tanár úr személye szimbolikus, hiszen „nyelvében él a nemzet”, és Hornyák tanítja a magyar nyelvet és irodalmat az osztálynak. A Hornyák tanár úr és a Szegény Kis Rahmánovics közti párbeszéd elején nem egészen burkolt utalás történik arra, hogy a jugoszláv nemzetiségi politika következtében újabban már azokban a tisztán magyar falvakban is vannak szerbhorvát tannyelvű iskolák, ahol néhány éve még nem voltak. Az pedig teljesen leplezetlenül hangzik el, hogy akik a nemzetiségi iskolákba járnak, jó eséllyel egy életre elvannak vágva az érvényesülés lehetőségétől. A párbeszéd vége, hogy tudniillik a gyerekek nem értik, miféle „hülyeségeket beszélt össze-vissza” az „üldözési mániás” Hornyák tanár úr, egy kicsit elveszi

Gion Nándor középiskolás
korában Szabadka határában

a korábbi mondatok életét: az üldözési mániásnak kikiáltott, illetve későbbi öngyilkossága miatt talán egyenesen beszámíthatatlannak is tartott tanár szájába adva ezek az állítások súlytalanabbá válnak. Mégis elhangzanak, és a diákok, ha elvileg nem is értették ezeket, megült bennük, hiszen „szerették Hornyák tanár urat, csak őt szólították tanár úrnak, a többi tanárt csak [!] tanár elvtársnak”.¹⁰⁹⁶

A Hornyák tanár úr által elmondottak pedig elég nyíltan taglalják a kisebbségiek meg-

¹⁰⁹⁵ *Uo.*, 68–69.

¹⁰⁹⁶ *Uo.*, 69.

maradásának és érvényesülésének a témakörét. Gion olyan bátran lép ezzel a kényes kérdéssel itt, első regényében a nyilvánosság elé, mintha ő is azt mondaná: „Ha gyávaságból nem írom meg haladéktalanul azt, amiről az emberek beszélni sem mernek, hogy írhatnék akkor másról?”¹⁰⁹⁷ – ahogy kortársa, az 1944-es vérengzésekre szintén elsősk között utaló másik regény¹⁰⁹⁸ szerzője, Burány Nándor foglalta össze írói kiállása okát. És Gion számítása bejött, a regény pozitív kritikákat kapott, az elemzők nagyvonalúan átsiklottak az inkriminálható részek fölött, egyáltalán nem taglalták azokat. Pedig a szinte tanító céllal megrendezett dialógusban explicite ki van fejtve, hogy a jugoszláviai népek békés együttélése fölött lengő „testvériség–egység” jelszó mennyire hazug volt, és hogy csak az olyan életképtelen hülyék tudtak hinni benne, mint például a Szegény Kis Rahmánovics. És a párbeszédben benne van az is, hogy Hornyák tanár úr mennyire sajnálja a másik, talán még nála is szerencsétlenebb sorsú kisebbségit, amiből egyenesen következik, hogy saját magát, illetve saját magukat is nagyon sajnálja azért, mert nem az uralkodó többséghez tartoznak.

Ugyanakkor az egész fenti párbeszéd jellegét meghatározza az a finom önironia, ami némi felülemelkedést jelent a helyzeten. Szükség is van erre, hiszen Gion is azon a szakon végzett, mint Hornyák, így a saját sorsát és szerepét is ugyanolyan ellentmondásosnak és végső soron talán reménytelennek ítélte meg, mint Hornyák tanár úr a sajátját, aki – iszonyú, hogy Gion ilyen perspektívát vázolt már írói pályája elején! – végül öngyilkos lett a regényben.

Az alkohol

Tudjuk, a vicc szerint a kommunizmusban – és talán fokozottan igaz ez kisebbségi helyzetben – két út állt az értelmiség előtt: az egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan. Gion az első utat választotta, az vezetett korai halálához is. Talán azért nem főbenjáró tapintatlanság erről írni, mert olyan sok, az alkoholhoz menekülő bölcsész értelmiségi szereplője van, akikben – az egyikben így, a másikban úgy – egy

¹⁰⁹⁷ BURÁNY Nándor [önvallomása 70. születésnapján], Napút 2001/10., http://napkut.hu/naput_2001/2001_10/112.htm

¹⁰⁹⁸ UÓ., *Összeroppanás*, Forum, Újvidék, 1968.

kicsit magáról is írt. A *Kétélttűek* Hornyák tanár ura depressziós volt, és néhányszor olvassuk róla, hogy részegeskedett, míg Gion alteregója, a sok műben feltűnő M. Holló János igen sokszor konyakozott, ami Gion kedvenc itala is volt. M. H. J. kiadójának főszerkesztője, Betterer Jenő fél vesével haldokolva is konyakot védelt, bár „maga is tudta, hogy hamarosan meg fog halni, ennek ellenére a konyakos üveg mindig ott állt az íróasztalán, mindenkit megkínált belőle, aki betért hozzá, és ő is ivott mindenkivel, meg akkor is ivott, ha egyedül maradt”.¹⁰⁹⁹ A *Sortűz egy fekete bivalyért* Fodó tanár ura sokszor „zákányosan” ment be az órákra, és olyankor végigpofozta az osztályt, mégis őt szerették a legjobban a diákjai. A *Börtönről álmodom mostanában* főhőse, Kiss Lajos is magyartanárnak készült, és ittasan halálos közúti balesetet okozott. Az *Aranyat talált* falusi tanítóból lett pártfunkcionáriusa, Fehér Jóska asztalfiókjában szintén mindig ott volt a konyak. A *Mint a felszabadító*ban szereplő színházigazgató, Till Sándor pedig „az irodájában alszik, és nagyon morózusan szokott ébredni”.¹¹⁰⁰

A legveszélyesebb divatjamúlt sportág

Kockázatos dolog (látensen) nacionalista diktatúrában kisebbségiként őszintén és komolyan az anyanyelvvel kapcsolatos dolgokkal – tanítás, írás, újságírás, rádió stb. – foglalkozni. Hornyák tanár úr is erre utalt, amikor

Azt mondta, hogy ugráljak én csak nyugodtan a repülőgépből, az még a legveszélyetlenebb sport. Ő sokkal veszélyesebb sporttal foglalkozik. Azt mondta, nem is sejtem, hogy ő milyen veszélyes sporttal foglalkozik. Évekkel ezelőtt még meg is pofozták, mondta, és közben semmi esélye sem volt, hogy országos bajnokságot vagy valami hasonlót nyerjen. Most már nem pofozzák, mondta, de most már végképp biztos benne, hogy abszolút semmiféle bajnokságot nem fog nyerni. Részeg volt egy kicsit [...], és panaszkodott, hogy ő milyen veszélyes és divatjamúlt sportággal foglalkozik.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁹ *Izsakbár* [regény, 1994] = GNÉ/2., 575.

¹¹⁰⁰ *Nemzeti színek* [1994] = GNÉ/4., 415.

¹¹⁰¹ *Kétélttűek a barlangban* [1967–1968], 77.

Kisebbségi elitképzés és buktatói

Bizonyos nézet szerint a kisebbség fennmaradásának biztosítéka (ezért elé olykor követelményként állított elvárás is), hogy az adott társadalom elitjévé váljék. Gion első regényében ezért jelenik meg különösen nagy hangsúllyal az egyetemen való továbbtanulás kérdése, jöllehet a szereplők pillanatnyilag csak ipariskolába járnak, ahonnan nehéz a továbbtanulás: például – ez Giont majdnem el is vágta a magyar szaktól – még irodalomtörténetet sem tanulnak.¹¹⁰² Az új értelmiségi réteg megalakítása különösen égető kérdés volt Gion nemzedékének, hiszen köztük szinte minden értelmiségi első generációs volt. De a kérdés azelőtt és sajnos azóta is súlyos probléma a történelmi korszakonként társadalmi, gazdasági és szellemi vezetőrétegének jó részét elvesztő vajdasági magyarságnak, amelynek társadalmát az első és a második világháború, majd a délszláv háború is lefejezte. Beszédes adat: 1945-re összesen három (!) magyar nemzeti-ségű, diplomás középiskolai tanár maradt az egész tartományban,¹¹⁰³ az újonnan felnövekedettek pedig a janicsárrá (aktuálisan: jugoszláv) válás veszélye leselkedett.

Gion a jugoszlavizmus kísértése kapcsán ezt nyilatkozta: „a korbombeli magyarországi írók akkoriban ötévenként jelentettek meg könyveket, amikor én évenként, s erre volt pénz. Csakhogy volt ennek az egésznek egy svédcsavarja: különb magyarok vagytok, nem is vagytok egészen magyarok, ti valójában kozmopolita zsenik vagytok, [...] ti valójában világpolgárok vagytok, valójában jugoszlávok vagytok.”¹¹⁰⁴ Ám Gion kortársai közül Gerold László elfogadhatatlannak tartotta Gionnak azt a feltevését, hogy például „az Új Symposion című folyóirat megjelenését a hatalom azért támogatta, hogy az irodalom iránt érdeklődő, ezzel foglalkozó vajdasági magyar fiatalokat jugoszláv elkötelezettségre serkentve Magyarország ellen hangolja”.¹¹⁰⁵ Gion egy másik elemzője pedig ezt írta Gion akkori hozzáállásáról: „Midőn ottani társai tájékozódásukban és szövegalkotásukban [...]”

¹¹⁰² Ebből a felvételizésekor származott majdnem kára, amint arra több visszaemlékezésében is utalt.

¹¹⁰³ SAJTI, *A jugoszláviai magyarok 1945 után*, 96.

¹¹⁰⁴ „...csak nézett ránk és hallgatózott” [2002], 274.

¹¹⁰⁵ GEROLD László, *Utolsó jegyzettel* = GNE/5., 335.

a nemzet fölé emelt internacionalizmus felé fordultak, Gion Nándor megmaradt a maga ifjúkori, nemzeti karakterű élményvilágánál.” Azaz benne „az öncélú modernkedéssel szemben tudatosodott a kisebbségi magyar sors megjelenítésének feladatvállalása, amit a következő regényétől fogva programszerűen művelt”.¹¹⁰⁶

Önérzetesség

A *Szülőföldem: Szenttamás* című riportfilmben és ebben az írásában Gion felsorolja az önérzetesség azon kellékeit, amelyeket bevezetett a vasúti ipariskolában: „Osztálytársaim [...] hallgattak rám. Sikerkült őket rábeszélnem, hogy dobjuk össze kevéske pénzünket, és vásároljuk rendszeresen egyetlen napilapunkat, a Magyar Szót, hogy váltsunk színházi bérletet, és hogy hordjunk nyakkendőt, vagyis legyünk műveltek, becsüljük meg magunkat, akkor majd mások is megbecsülnek bennünket. Naponta rongyosra olvastuk

A szabadkai fémipari középiskola tablója, 1959.
Gion Nándor a középső sorban a középső. Németh Dezső felvétele

¹¹⁰⁶ FEKETE, I. m., 601.

az egy szál Magyar Szót, eljártunk színházba, és nyakkendőben re-szeltük a vasat.”¹¹⁰⁷

A regényben Barasnak az iskolaigazgatóval szembeni fellépéseit is önérzetességre nevelő, és ezáltal elitképző szándék motiválja, amikor például nem *ipariskolát*, hanem *középiskolát* ír a tablójukra, mert az előkelőbb. Érdekes, hogy Gion Nándornak a szentttamási emlékházban lévő középiskolai tablóján valóban a „fémipari középiskola” felirat olvasható.

Az *Izsakbár*-ciklus novelláiban is az a Beszédes Kátrányozó „nevű” szereplő legjobb tulajdonsága, hogy „önérzetes”: a cigányokkal pedig talán az a legnagyobb probléma a Gion-művekben, hogy mivel a saját nemzetiségi identitásuk bizonytalan (azaz nem elég önérzetese), nem mérik fel annak súlyát, hogy mivel jár, ha önérzetükben sértegetik a magyarokat, akiket „kis parasztok”-nak¹¹⁰⁸ neveznek. A feleségét elnyomó, nem mosakodó, a Krebs-malmot szétlopni akaró Kolompár Menyhért, az ócskavasas ezt mondja: „A parasztokban sohasem lesz elég büszkeség. [...] Egy éjszaka majd halálra izzadjátok magatokat.”¹¹⁰⁹ Aki viszont önérzetében sérti meg a másikat, annak bűnhődnie kell. Ez magyarázhatja, hogy Kolompár Menyhértet és Karába Janit is szinte istenítélet éri. Kolompár Menyhértnek először az orrába megy az égő cigaretta focizáskor; amikor pedig azt mondja, hogy „Veletek parasztokkal az baj... [...] ekkor el-sült az a tetves golyó”,¹¹¹⁰ és az ágyéka alatt megégette a lábát. Ahogy az önérzetében Török Ádámot sértegető Karába Janit is éppen a két lába között sütötte meg a sokkal nagyobb és valószínűtlenebb isten-nyila: a gömbvillám.¹¹¹¹

A kisebbség elveszte mindenkinek veszteség

Felmérhetetlen veszteségként jelenik meg Gion műveiben a németek és a zsidók (avagy általában a kisebbségek) eltűnése Délvidékről, amire szimbolikusan az is mutat, hogy gazdagságot, egészsé-

¹¹⁰⁷ *Irodalmi segédesszék* [1993 e.] = GNÉ/5., 310.

¹¹⁰⁸ *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982], 302.

¹¹⁰⁹ *Uo.*, 304.

¹¹¹⁰ *Uo.*, 303.

¹¹¹¹ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 561–562.

Az egykori Schank-féle téglagyár csonka kéménye 2014-ben.

K. Á. felvétele

get jelentő kincsek maradnak utánuk. Hogy ezek a kincsek nagyon is valóságosak, arra jó példa, hogy Johann Schank – vagy ahogy 2014 nyarán egy 45 éve a gyárban tégláégetőként dolgozó öreg munkás mondta: „S(ch)ank János” – legalább kilencvenéves téglagyára¹¹¹² ma is változatlan technológiával üzemel. És változatlanul hajtja a hasznot, immár modern nagyvállalkozó kinézetű, dzsippel közlekedő szerb tulajdonosának, akinek az irodájában még ma is ott áll az a békebeli széf, amelyet már a Schankok is használtak. A változás Szenttamáson, a devecseri téglagyárban negatív előjelű: a tégláégető kemence egykori kéményét egy vi-

har ledöntötte, nem építették újjá: már csak feleolyan magas, mint a Schankok idején volt, ezért folyamatosan elektromos fűtatót kell használni a tűz élesztéséhez.

A mindenki által kinevetett, helyét nem találó Szegény Kis Rahmánovics halála szintén kiheverhetetlen veszteség, ami úgy fejeződik ki, hogy azután már nem tud tovább működni az az egyesület, amely színt vitt az osztály életébe, és amely a regény elbeszélésének a keretét adta: „– Nem hiszem, hogy hamarosan kedvem lesz haszon nélkül való dolgokról beszélni. Túlságosan kevesen vagyunk hozzá. [...] Szánalmasan festettek, zavarban voltak, maguk sem tudták miért, ide-oda imbolyogtak, cserélgették a lábukat. És nem mertek egymásra nézni [...] – Én is azt hiszem, hogy kevesen maradtunk – nyögte Rozmajer.”¹¹¹³

¹¹¹² Az 1924-es évszám és a tulajdonos monogramja ma is kivehető az egyik melléképület homlokzatán.

¹¹¹³ *Kéltűek a barlangban* [1967–1968], 108.

Amikor a művész színlel, és nem vallja be

Maga a regényszöveg is reflektál arra, hogy a művésznek olykor ügyeskednie kell, hogy kifejezhesse kockázatos mondanivalóját; majd pedig színlelnie kell: le kell tagadnia erre irányuló szándékát, ha esetleg megértik a célzásait:

[...] láttam egy rövidfilmet is, ahol az erős csontú emberek minden reggel kiásták magukat a hó alól, és libasorban mentek takarmányt hozni a kecskéknak meg a birkáknak. Volt egy nagy gödör, amit befedett a hó, és amikor az első erős ember belegázolt, hogy majd a lábát törte, a többiek is belegázoltak a gödörbe, egy isten világáért meg nem kerülték volna. A legnagyobb disznóság az, hogy amikor megdicsértem ezt a jelenetet, a rendező csak bámult, mint a sült hal, ő nem is tudta, hogy milyen nagy jelenet ez.¹¹¹⁴

A rendező nyilván jól tudta, csak nem akarta a saját célzását elvállalni, amikor a szabadszájú, forrófejű kamaszok óvatlanul leleplezték.

1967/1968: kicsit éppen nagyobb a szólásszabadság

Arra is van utalás a *Kétéltűek*ben, hogy a regényírás idején éppen nagyobb a szólásszabadság, ezért most kell megírni és közölni, amit csak lehet: az építómunkást például „igazságtalanul szenvedő üldözöttként lehetne ábrázolni, akit egész életében kísért a vakító fehérre dörzsölt padlókocka [...]”. Ma olyan szelek fújdogálnak, hogy ilyenről is lehet filmet csinálni. Ki kell használni a helyzetet, ki tudja, meddig tart.”¹¹¹⁵ És igaza lett Gionnak, mert míg a *Kétéltűek a barlangban* „csont nélkül” megjelenhetett, következő regénye, a Forum Kiadó regénypályázatát 1968-ban megnyert *Testvérem, Joáb* 1969-ben már csak hosszás hercehurca és a szovjet „nagytestvért” sértő kitételek törlése után.

¹¹¹⁴ *Uo.*, 23.

¹¹¹⁵ *Uo.*, 25–26.

TESTVÉREM, JOÁB

A *Testvérem, Joáb* társadalomkritikája

A regény körüli hajcihő és a törlések ellenére, még ebben a regényben is meglepően sokat olvasunk például az egész jugoszláviai társadalmat jelképező kisvárost teljesen átszövő korrupcióról is. Gion talán azzal a gondolattal játszott el „S. Tamás” építésvezető/műszaki ellenőr történetében, hogy hogyan alakult volna a saját pályája és a magánélete, ha műszaki egyetemet végez (ahová eredetileg készült), és visszakerül a szülővárosába. A Gion által ábrázolt világban szinte mindenki lop. Az egész történet S. Tamás korrumpálódásáról szól, aki az egyik barátjáról jelent, a másikat pedig ki is rabolja. Hivatali elődje, Kosnik is megvesztegethető volt; megrendelője pedig, Sztantics maga volt az egyik megvesztegető. Mellettük pedig – többek között – a vendéglős Joáb II. a második világháború végén a németek javait dézsmálta, és úgy gazdagodott meg; Török Ádám, az egykori pártember az önkiszolgálóból viszi el rendszeresen, ami „jár” neki. Még Akilev, a rendőrfőnök is kisstűl tolvaj: a boltból mindennap „Elviszi a negyed kiló kenyeret, de csak tíz dekát hajlandó fizetni.” A Fehér Lónak is gyanús ügyletei vannak; a városelnök feleségéről pedig egyenesen ki van mondva, hogy kleptomániás! Ezenfelül pedig szó van a regényben a kvázi el nem kötelezett Jugoszlávia féllelmeiről is Csehszlovákia 1968-as szovjet megszállása után, hogy tudniillik egy esetleges szovjet invázió következtében Jugoszlávia is a szocialista tábor egyik barakkjává – esetleg szovjet tagköztársasággá? – válik: „– Szeretné, ha a lágerhez csatolnának bennünket? – kérdeztem most én Rácztól. – Értem már – mondta Rácz. – Nem szeretném. Egyáltalán nem szeretnék a lágerban élni. – Miért? – kérdezte a Kovács Pali. – Nincs semmi vesztenivalód. – Az igaz – mondta Rácz. – De ott nem engedik az embernek, hogy kedvére pofázzon. Én meg nagyon szeretek pofázni.”¹¹¹⁶

¹¹¹⁶ *Testvérem, Joáb* [1968–1969], 196.

„Összjugoszláv” névsorok

A *Testvérem, Joáb*ban újból homály borul több szereplő nemzetiségére – a nevek szintjén mindenképpen: noha *Búr* neve a dél-afrikai hollandokon keresztül a kisebbségi sorsra is utalhat, *Fehér Ló* nevéől pedig – bár az a regény szerint a *White Horse Whisky*-ről vétetett – a magyar mondavilágra is asszociálhatunk, rajtuk kívül például az alakjukban nemzetiségileg semleges *Joáb I.-ről, Joáb II.-ről, Tomról, a fiúról* és *az öreg mérlegesről* olvasunk. A többi névalak általában szintén nem köthető egyértelműen és egységesen a magyarsághoz vagy más nemzetiséghez. Újból a Vajdaság etnikai tarkasága tükröződik sokféleségükben, ahogy majd az *Ezen az oldalon* című kötetben is, amelyben például *Romoda, Berger, Dobre, Adamkó, B., Madzgyáj* és *Opana* nevek szerepelnek.

A *Testvérem, Joáb* korrumpálódási történetének „összjugoszláv” vagy „össz-szocialista” érvényességét emelheti ki, hogy a szereplők többnyire kizárólag olyan idegen eredetű családnevükön szerepelnek, mint a szerb vagy horvát *Sztancsics*, a horvát vagy bunyevác *Kacsan* és *Milacski*, a ruszin–ukrán *Kovalik*, a szlovák *Bilka* és *Szlimák*, a lengyel *Kosnik* vagy az albán *Akilev*. Megjegyzem, nem tartom véletlennek, hogy az ellenszenves rendőrnek, azaz a hatalom helyi képviselőjének nem szerb – mert az nem lehet –, hanem albán neve van. Ehhez hasonló megoldás a *Postarablók* című regényben, hogy a városelnök, a szintén ellenszenves helyi kiskirály: „a nyakkendő Marculik” sem szerb, hanem szlovák nevet visel. Ugyan Szenttamáson magyar és szerb családok vezetéke a *Rimec*, a *Pazaver* és a *Rajda* is, de ezt sem a hangzásuk alapján érezzük, hanem a többi regény alapján következtethetjük ki, vagy helyi ismeretsegeinkből tudhatjuk. Csak egyetlen, ám hangsúlyos utalásból sejthető, hogy a főszereplők mind magyar nemzetiségűek: a regény végén azt olvassuk, hogy együtt voltak elsődözők.¹¹¹⁷ Az pedig a szereplők nyugatmajmolásával csenghet egybe, hogy a főhős szinte mindig *Tom* néven szerepel, ám egyetlen alkalommal, egy formális bemutatkozáskor elhangzik, hogy valójában az *S. Tamás* nevet viseli, ami nyilván az író helyi, szenttamási nézőpontjára utal. Ezen kívül *Tom (Tamás), Mária,*

¹¹¹⁷ Uo., 241.

(Török) Ádám, Zsuzsa és Joáb fontos bibliai pretextusokkal is bíró nevek a regényben.¹¹¹⁸

Milacski, Munjin, Mandity, Sztantics – szerb vagy magyar nevek?

A *Milacski* névvel kapcsolatban megjegyzendő, hogy mivel a háború alatt évekig „a hegyekben” harcolt városelnök, illetve apja, a Török Ádám által egykor megsarcolt gazda ezt a nevet viseli, ez arra a következtetésre vezethet, hogy Szenttamáson a *Milacski* biztosan marhánsan szerb családnév. Valójában viszont az Arany János Nyolcosztályos Iskolában Gion Nándornak volt egy *Milacski Máttyás* nevű osztálytársa, aki egyetemi évei alatt szobatársa is lett. Ilyen módon a *Milacski* is trükkös névnek tekinthető: a „ha akarom, magyar – ha akarom, szláv” nevek kategóriájába tartozhat, attól függően, hogy mi a kevésbé kényes az író számára.

F. zapiski

odbita za N. 2. 20.

27. maj 1887 god.

Lomom ipiti iz materijale.

Nu svedenim ipiti iz materijale u
odbiti svedim nove:

Broj	Pozemci i me- stoski	God.	Obzra	Pri-
1.	Jim Sander	15.	odbita (3)	
2.	Stavaz Tojef	14	dobar (3)	
3.	Fankovik Roger	10	odbita (3)	
4.	Mitacki Mladai	6	odbita (3)	
5.	Stav Fovus	8	dobar (2)	
6.	Abri Fovik	4	vr. dobar (4)	
7.	Reuica Trivadar	16	odbita (3)	
8.	Popmaring Stvan	7	vr. dobar (4)	
9.	Stvan Fovus	9	vr. dobar (4)	
10.	Stavki Tojef	7	odbita (3)	
11.	Vhany Peter	12.	vr. dobar (4)	
12.	Stavki Fovik	3	dobar (2)	
13.	Lomom ipiti -	1		

Gion Nándor általános iskolai
osztálytársainak névsora
a szenttamási Gion Nándor
Emlékházban. A 4. név: Milacski
Mátyásé, a 10. Sztantics Józsefé

Mivel a *Milacski* – és például a más regényekben említett *Munjin* meg *Mandity* név is – sérelmet szenvedett szerb emberek neve a művekben, ha Szenttamáson éppen annyira magyar családnevek is ezek, mint szerbek, akkor Gion könnyebben védekezhett a vád ellen, hogy műveiben szerbeket aránytalanul sokszor rossz helyzetbe hozott volna. Ha kérdőre vonják Giont, hogy olykor miért éppen szerb nevű embereket aláznak meg a regényeiben, vagy hogy miért *Sztantics*-nak hívják a korrump vállalatvezetőt, akkor mondhatta volna, hogy „Milacski Mátyás meg Sztantics József

¹¹¹⁸ BENCE, *I. m.*, 40–46.

nekem osztálytársam volt a magyar iskolában, és Munjin meg Mandity nevű magyarokat is ismerek...”

Kovács Pali kontra Opat – és Palkovics, Dévics meg Boskovics

Viszont mégis van egy-két biztosan és hangsúlyosan a magyar, illetve a szerb nemzetiséghez köthető név is a regényben, például Török Ádámé, illetve főleg „a” *Kovács Palić* – és *Opaté*. Opatnak a keresztnévét nem tudjuk, de a vezetéknev beszélőnév; szerbül ’apát’ a jelentése, ami viselője egykori hatalmára utal: Opat rendőrfőnök volt a háború után, ő vezette a magyarellenes vérbosszút. Kovács Palinak az apja pedig az 1944-es vérengzéseknek esett áldozatul. Így az egykori rendőrfőnök szerb nevének (a jelentésével együtt) és Kovács Pali valószínű és teljes magyar nevének különös súlya van a műben:¹¹¹⁹ a személyükkel kapcsolatos, rendszerkritikus mondanivaló miatt provokatív módon erősnek érezzük őket.

Az *angyali vigasságban* a *Palkovics* az egyetlen jellegzetes délszláv név, persze a rendőrfőnök viseli; az (újvidéki) magyar színház társulatával kapcsolatos történetek között pedig a társulat tagjainak nevét olvasva feltűnő, hogy *Dévics Tamaráé*, a színház párttitkáráé az egyetlen szláv név a névsorban; a színházigazgató pedig éppen *Boskovics* Béla darabját tartja alkalmasnak arra, hogy azzal nyissa meg az új színházépületet, mert a szerző „jó nevű”. Mivel Gion életművén kívül nem létezik ilyen nevű szerző, „jó néven” bizonyára azt kell érteni, hogy a *Boskovics* szerb név, így az azt viselő szerző művének nem lehet magyar nacionalista felhangot tulajdonítani, tehát biztosan zökkenő-, azaz politikai botránytól mentes lesz a színházi bemutató.

Az 1944-es vérengzésről a *Testvérem*, *Joábban*

Teljesen nyíltan szóba kerülnek a regényben az 1944-es magyarirtások is:

[...] csak azért lett ő a háború után a rendőrfőnök, mert senki sem akarta vállalni, hogy kinyiffantson egy rakás embert. Opat azonban vállalta, így ő lett a rendőrfőnök, és ő meg a félszemű Kacsan [...] rengeteg embert kinyiffantottak. (Búr szerint a Kovács Pali apját is akkor nyiffantották ki.) [...] – Az emberek még azt is mesélik, hogy Opat sok

¹¹¹⁹ Vö. GEROLD, *Gion Nándor*, 65–66.

magyart agyonvert a háború után. Ő meg a félszemű Kacsan – mondta. – Ez nem igaz – mondta a Fehér Ló. – Vert ő agyon szerbeket is. – De főleg magyarokat – mondta a Kovács Pali.¹¹²⁰

Illetve: „Kovács Pali [...] most is Opatot nyomorgatta, magyarázta neki, hogy milyen őrült nagy hiba volt Opat részéről, hogy az agyonvert emberek családtagjait élve hagyta. Bizonygatta neki, hogy az lett volna a helyes eljárás, ha a hozzátartozóikat is kiírtja, ez a művelet abban az időben, közvetlenül a háború után, amikor még Opat volt a rendőrfőnök, igazán nem ütközött volna komolyabb nehézségekbe.”¹¹²¹ Ugyanakkor olyan utalás is van már a mű vége felé, amely a szabadabb légkörű időszak végét jelezheti: „[Kovács Pali] sokkal önfejtőbb – mondta Akilev. – Nagyon furcsa dolgokat szokott mondani Opatnak. Szaknyelven úgy is mondhatnánk, hogy nemzeti gyűlöletet szít. Az pedig nemcsak az ő dolga, hanem az egész asztaltársaságáé. – Kovács Pali szeret gúnyolódni és tréfálkozni – mondtam. – Manapság nem tanácsos ilyen kényes dolgokkal tréfálkozni – mondta Akilev.”¹¹²²

Megjegyzem, Gion abban is cselezett, hogy a valóságos ilyen esetekhez képest ellenkezőképpen adta elő az apjától megfosztott magyar fiú és a szerb agresszor párbeszédét. A valóságban ugyanis az volt a jellemző, hogy „szerb fiatalokból összeverődött szervezett bandák [...] sorra szemelték ki maguknak [...] [az] apjukat, anyjukat 1944 őszén elvesztő magyar fiatalokat. Egy-két gyengébb alkatúnak látszó szerb addig provokálta és gúnyolta, fasiszta fattyúnak nevezve őket, s azt kérdezgette tőlük, hogy legyászolták-e már fasiszta apjukat, anyjukat, amíg azok egy-két pofonnal meg nem kíséreltek elégtételt venni [...]. A pofonokat követően, persze, föllépett az erre váró 5-6 tagú banda, s összevissza verte, rugdosta áldozatát.”¹¹²³

A rendszerre nagyon jellemző, hogy amikor eleinte nem engedték megjelenni a *Testvérem, Joábot*, a háború utáni vérengzésekre utaló vonulatot nyilvánosan nem kritizálták benne, hiszen akkor a hivatalosoknak is meg kellett volna említeniük ezt a tabut. Gion azt írta, hogy

¹¹²⁰ *Testvérem, Joáb* [1968–1969], 138.

¹¹²¹ *Uo.*, 222.

¹¹²² *Uo.*, 234.

¹¹²³ PINTÉR József, *Szennyes diadal*, 135.

„a csomó magyar megölését” „csak” a pártközpontban rótták fel neki.¹¹²⁴ Ezzel szemben viszont a társadalmi visszasságok, a korrupció túl erős ábrázolását hozták fel ürügyül, illetve az 1968-as prágai eseményekre való utalást találták külpolitikailag aggályosnak. Ezek enyhítésével (részleges húzásával) aztán végül mégis megjelenhetett a regény.

EZEN AZ OLDALON ÉS VÉRES PATKÁNYIRTÁS

Kettéfűrészelés és vicsorgó farkaskutyák

Ennek ellenére, még az 1971-es *Ezen az oldalon*ban is vannak olyan történetek, amelyek a kommunizmus fonákságait állítják pellengérre. Például a *Miénk a gyár!* című, amelyben megbetegedése után elbocsátják azt a munkást, aki pedig a leglelkesebben kiabálta 1945-ben, hogy „Miénk a gyár!”. És vannak a kötetben olyan utalások is, amelyek 1944 véres őszét idézik. Az egyik ilyen alaposan be van csomagolva: a „keresztvágó”¹¹²⁵ fűrész majd csak az 1996-tól publikált *Ez a nap a miénk*-ben lesz emblematikus eszköz –, de már az 1971-es novellában (ahogy például *A késdobáló* című tévéjáték¹¹²⁶ forgatókönyvében is) minden bizonnyal az egyik legkegyetlenebb 1944-es kivégzési módra¹¹²⁷ utal az emberek kettévágásának gyakori és naturalisztikus emlegetése:

Arról van szó, hogy egy ember bebújik egy hosszú faládába, azután odajönnek ketten a közönségből, és kettéfűrészelik a ládát. Látni lehet, ahogy fűrészelik az ember beleit. Megőrül érte a közönség. [...] A láda közepén rekesz van, oda belerakunk mindenféle állati beleket. [...] Feljönnek ketten, és kettéfűrészelik a ládát, azok meg ott bent mozgatják a kezüket-lábukat, vonaglanak, a közönség pedig tombol. Az emberek imádják nézni, amikor valakit kettéfűrészelnek.¹¹²⁸

¹¹²⁴ *Miért boldog a Virágos Katona?* [interjú Fábián Péterrel], Népszabadság 1992. febr. 8., 25.

¹¹²⁵ Szenttamás nyelvjárásának ez a jellegzetes szava (az *Új magyar tájszótár*, főszerk. B. LŐRINCZI Éva, Akadémiai, Budapest, 1979–2010, I–V. nem ismeri) azt a kétkezes fűrészt jelenti, amelyet ketten egyszerre fognak. *A késdobáló* [1979], Alföld 1979/12., 41–50.

¹¹²⁷ PINTÉR József, *Szenyves diadal*, 157–158.

¹¹²⁸ *Ezen az oldalon* [1971] = GNÉ/4., 109.

A *Miért boldog a Virágos Katona?* címmel megjelent beszélgetés képei, 1992. január: Gion Nándor, az Újvidéki Rádió magyar adásának fő- és felelős szerkesztője nyilatkozik a Népszabadságnak. Beszélgetőtársak: Fábíán Péter újságíró, Jakobsz István főszerkesztő-helyettes. Dormán László felv.

Konkrétabb utalás is van a regényben 1944 eseményeire *Régi megható történet az öreg Madzsgájáról, aki utálta a kutyákat* címmel. Ebben a történetben arról olvasunk, hogy a partizánok mindenkit bekísérnek a község-háza udvarára, akinek – ki tudja, miért – „benne van a neve a jegyzékben”. Hogy mi minden történt még a községházán, arról természetesen nem olvashatunk 1971-ben; arról viszont igen, hogy a botcsinálta karhatalmisták annyira siettek közben, hogy „még arra sem volt idejük, hogy legalább vacak kis csillagocskát varrjanak a sapkájukra”. A novellában egy Szenttamáson megtörtént, Matuska Márton által is ismertezett valóságos történet szelídített átköltése is benne van. Matuska azt az esetet írta meg, hogy „egyik éjjel egy ilyen tömegkivégzés alkalmával egy olyan 40–45 év körüli asszony, aki a kivégzésnél súlyosan megsebesült, és akkor nem esett mindjárt a gödörbe, úgyhogy onnan a sötétség leple alatt elkúszott, de közben a tömegsírtól körülbelül 100 méterre meghalt. Másnap a kutyák marcangolták, és úgy találták meg.”¹¹²⁹ A gioni feldolgozás bármennyire durva, sokkal enyhébb, akár szerencsés kimenetelűnek is tekinthető a Matuska által közölthöz képest:

A hatalmas farkaskutya az ól előtt állt, vicsorgatta a fogait, a lány pedig véres arccal kuporgott bent, és eszelős tekintettel meredt maga elé. Ruha alig volt rajta, a farkaskutya letépte róla. [...] – Jöjjön ki szépen! – mondta neki ismét. A lány a mellére szorította összemart kezeit, és egyszer csak sírni kezdett, [...]. – Jöjjön ki! Na, jöjjön már ki szépen... Akkor a lány kimászott a kutyaólból, és beleburkolózott a pokrócba. [...] A farkaskutya dühösen vicsorított a lába mellett. Ő akkor előrántotta a pisztolyát, és fejbe lőtte a kutyát. [...] A lány a fal mellett állt a pokrócba burkolózva, az arca véres volt, látszottak a farkaskutya fogainak a nyomai, szeméi azonban már nyugodtabbak voltak. Odament a lányhoz, és azt mondta: – Menjen el innen!¹¹³⁰

Az *Ezen az oldalon* című drámának a gépiratban lévő töredékeiben is olyanokat olvasunk, amik ráerősítenek fenti asszociációinkra: „Sebestyén: Odaát /a túlsó partra mutat/ feketét köpnek az emberek. [...] Az utcán hagyják a halottakat. Kutyák húzzák a halottak beleit.” Illetve ez a versbetét is olvasható a darabban:

¹¹²⁹ MATUSKA Márton, *A megtorlás napjai*, Forum, Újvidék, 1991, 265.

¹¹³⁰ *Ezen az oldalon* [1971], 128–129.

Az Ezen az oldalon stábjja 1979-ben az Újvidéki Színházban. Radoszav Dority rendező a bal szélén áll, mellette zakóban Németh P. István színházigazgató, tülffelől zakóban pedig Gion Nándor ül. Gavriló Grujić felvétele

Itt a denevérek
 Alacsonyan szállnak
 Szelidek a méhek
 Virágokon hálnak
 Ezen az oldalon.

Itt a temetőben
 Szíve van a fának
 Kiszáradt csontokat
 Adnak a kutyáknak
 Ezen az oldalon.¹¹³¹

Viszont a biztonság kedvéért, a történetben embermentőként fellépő Madzsgáj is kommunista (persze más nem is lehet), ugyanakkor Gion a történet megírásával mégis újra utat nyit a vérengzések kimondására, illetve folytatja azok – részben általa elkezdett – kibeszélését.

¹¹³¹ OSZK Kézirattár, Fond 583/16.

Fordulat a szókimondásban

Az 1972-es *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című pesti naplóban Gion még mindig sokat engedett meg magának. A naplóban – jóllehet hamarosan ő maga is nagyobb óvatosságra kényszerült – még állandóan az erősebb szovjet befolyás miatt a cenzúráról remegő, és ezért gyáván óvatoskodó magyarországi íróársakat csepeltette: „ha már lázadás, hát legyen lázadás, bonyolult elkendőzési trükkök nélkül, és akkor én is méltányolni fogom az állítólagos merészséget, amivel egyébként a szakállas költőnk amúgy sem kockáztatna semmit, hiszen, még mielőtt olvasni és énekelni kezdett volna, kijelentette, hogy poémáját nem közlésre, hanem magának és az irodalomtörténetnek írta, tehát teljesen fölösleges folyton számolnia a szókimondás hivatalosan megszabott pillanatnyi határaival, és különben is roppant furcsának találom, hogy már egy kezdő versíró is ilyen pontosan tudja, hogy milyen keretek között mozoghat, és hogy ezeket a kereteket következetesen tiszteletben tartja, még ha saját magának ír, akkor is.”¹¹³² A *Véres patkányirtás*... már Újvidéken is csak a korabeli egyszeri folyóiratközlés által kaphatott publicitást, a benne lévő politikailag kényes tartalmak miatt a 2008-as „kalózkidadásig”,¹¹³³ illetve a 2012-es életműkiadásig nem jelent meg kötetben, sőt Magyarországról ki is tiltották miatta az író.¹¹³⁴

Gion tehát érezte, ha továbbra is szeretne megjelenni, be kell tartania a szókimondás új határait, illetve ha nemcsak Jugoszláviában, hanem Magyarországon is szeretné hozzáférhetőnek tudni a kötetait, akkor radikálisan vissza kell fognia „szabadszájúságát”. Mert annak idején már a *Testvérem*, *Joábot* sem engedték át Jugoszlávia északi határán.¹¹³⁵ Aztán az 1970-es (ideológiai szempontból egyébként teljesen ártatlan) *Engem nem úgy hívnak*ot, majd pedig az 1971-es *Ezen az oldalon* sem. (Utóbbi regény – úgy látszik – olyan biztos helyet szerzett magának a tiltott könyvek listáján, hogy még évekkel

¹¹³² *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971] = GNÉ/5., 169.

¹¹³³ Lásd: *Véres patkányirtás idomított görényekkel. A gondozott szöveg – Egy filológiai munka állomásai* = ÁRPÁS, *Az építő-teremtő ember*, 297–387.

¹¹³⁴ Vö. GEROLD, *Gion Nándor*, 185.; illetve HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 182.

¹¹³⁵ *Kisebbség, többség, emberség. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1988], 231.

később sem volt szabad róla írni.¹¹³⁶) „Újabban” pedig Giont magát is visszafordították a határról, aki ezért például lánya születésénél sem lehet jelen.¹¹³⁷ És nemcsak a magyarországi megjelenés/utazás lehetetlenné válása sarkallta visszafogottságra az író, hiszen ekkor Jugoszláviában is fordult a politika, ahogy Gion is megállapította: „a hetvenes évek elején [...] a hatalom véget vetett a liberalizálódó korszaknak”.¹¹³⁸

Leplezett közlés – újra nagy sikerek

Ezekkel az előzményekkel, illetve ezzel az „új” alkotói hozzáállással íródott majd az 1973. évi Híd Irodalmi Díjat elnyert *Virágos Katona*, a *Rózsaméx* és a szintén díjakat nyert ifjúsági regények: *A kárókatona még nem jötték vissza* és a *Sortűz egy fekete binahért*, amelyek viszont Jugoszláviában és Magyarországon is megjelenhettek 1989 előtt, és sikerük is volt a határ mindkét oldalán, sőt a dilógiát még Romániában is kiadták: a *Virágos Katonát* „már beengedték Magyarországra. Itt a kritika nagyon ráharapott. Féja Gézától kezdve Ilia Mihályig csupa dicsérő kritika jelent meg róla, és akkor már [...] a magyar irodalmi köztudatban el tudtak helyezni. És el is helyeztek.”¹¹³⁹

Tudathasadásos, de a korra nagyon jellemző helyzet, hogy Gion 1977-ben a *Latroknak is játszott*ért megkapta a legrangosabb vajdasági kitüntetést, Újvidék városa úgynevezett Októberi díját,¹¹⁴⁰ amelyet

¹¹³⁶ PINTÉR Lajos, *Gion Nándor: Ezen az oldalon, Forum, Újvidék 1971.*, Magyar Hírlap 1974. április 27. mell. 4. Pintér Lajos személyes levelében ezt írta a cikk keletkezésének körülményeiről: „A Magyar Hírlap akkor a Népszabadság mellett az MSZMP központi lapja volt. A főszerkesztőnek adtam az írást, persze a Gionra vonatkozó információk nélkül, aki napokon belül közölte. A megjelenés után a főszerkesztő szóbeli feddést kapott Aczeltől, én pedig továbbított szóbeli feddést kaptam tőle.”

¹¹³⁷ „Magyarországon született, de engem akkor írói idétlenségeim miatt éppen nem engedtek be Magyarországra, így hát nem látogathattam meg, emiatt lányomat zabigyereknek tartották [...]” *Család, vihar, szerkesztés, költészet* [1994], 23.

¹¹³⁸ *Rádiós világ* [1993 e.] = GNÉ/5., 56. Vö. BOAROV, I. m., 197–200.

¹¹³⁹ Gion Nándor 2000-es nyilatkozatát idézi: HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 89.

¹¹⁴⁰ *Uo.*, 181.

Újvidék „felszabadulásának” emlékére alapítottak, és annak napján adták át az arra érdemeseknek. Jellemzőnek tartom azt is, hogy Gerold László monográfiájában ezt a kitüntetést (már) nem tünteti fel Gion díjainak listáján, ahogy a Szenttamás városa által Gionnak ítelt, szintén „felszabadulási” Októberi díjat sem,¹¹⁴¹ pedig tisztában kellett lennie a díjak – különösen az előbbi – korabeli presztízsével. Megjegyzem, Gion maga is lakása díszhelyén, Híd-díja mellett jól látható helyen tartotta „Újvidék felszabadulási, úgynevezett októberi díját”, amint arról egyik látogatója beszámolt.¹¹⁴² Hasonlóan érdekes lélektani helyzet lehetett az is, amikor az író a *Károkatonák még nem jöttek vissza* vagy a *Sortűz egy fekete bivahyért* megírásáért átvette a Neven-díjat,¹¹⁴³ amit a Szerbiai Oktatási és Gyermekvédelmi Szövetség ítelt neki.

TÖRÖK ÁDÁM HÁROM HALÁLA: SZÓKIMONDÁS AZ ÉLETMŰ VÉGÉN

Mint a „felszabadítók”

„Gion a nyolcvanas évek végén ismét a pályakezdő regényeire emlékeztető érzékenységgel fordult az aktuális valóság problémái felé”,¹¹⁴⁴ és azért volt ez így, mert ekkortól már újra kicsit szabadabban tehetett. Gion pályája első szakaszához hasonlóan tehát a pálya végén született művek is mentes(ebb)ek a cenzurális szorongástól. A görcs először talán az 1987-ben közölt *Izjidorral*¹¹⁴⁵ kezdett oldódni az íróban. Az *Izjidor* egy olyan ember furcsa öngyilkosságáról szól, aki a

¹¹⁴¹ GEROLD, *Gion Nándor*, 216.

¹¹⁴² DOMONKOS László bevezetője = *A tengerben néha kövek is vannak. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987] = GNÉ/5., 223.

¹¹⁴³ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 181.

¹¹⁴⁴ ELEK, *Gion Nándor írói világa*, 179.

¹¹⁴⁵ Az elbeszélés az életműkiadásban olvasható 1989-es dátummal ellentétben a Kortárs 1987. decemberi számában jelent meg először, illetve már 1987-ben hangjáték is készült ugyanezzel a címmel és részben azonos tartalommal.

kommunista rendszernek köszönhetette házát, kertjét, majd pedig galádsága utáni büntetlenségét.

A nemzetiségi, politikai, történelmi kérdések, problémák viszont csak a rendszerváltás / Gion Magyarországra települése után törttek a felszínre, és jelentek meg közvetlenül a művekben: az *Ez a nap a miénk* és az *Aranyat talált* szókimondásáról már volt szó. A *Mint a felszabadítók* című kötetben pedig a *Kardvívó télen és tavasszal* című novellában az 1956-os forradalom menekültjeiről, a *Rádió és gumibot*-ban Nagy Imre kivégzéséről,¹¹⁴⁶ a *Nemesi származékok*ban a Bácskába települt montenegróiak „tájidegen” voltáról; a *Nemzeti színek*ben „a személyi kultusznak való megfeleléssel és a nacionalizmustól való félelemmel”¹¹⁴⁷ kapcsolatos dolgokról, a *Medúzák nem hoznak szerencsét*ben pedig arról olvasunk, hogy Jugoszlávia népei „Százféle nyelven beszélnek, és gyűlölik egymást”.¹¹⁴⁸ Gion ebben az 1991-es novellában szintén utal a Goli otokra, Jugoszlávia emblematisz-
vátómunka-táborára:

Akkor még mindenki tudta, hogy én vagyok a festő és nem N. L. Csakhogy én nem voltam hajlandó a politikusok arcképeit megfesteni, N. L. viszont szívesen megfestette őket, szépen megfestette őket, pedig jól tudta, hogy a politikusok csúnyák, és csúnya dolgokat nem lenne szabad festeni, a tengert kell festeni vagy a mimózákat. De hát N. L. mindig rossz festő volt és hajlékony ember, kapott is egy villát, aztán meg egy palotát. Engem meg elvittek a Szigetre. [...] Ott kötelel hurkoltak a bokámra, és fejfel lelógattak a pöcegödörbe, nyeltem a bűzös mocskot, fuldokoltam, és fulladás előtt mindig a mimóza-fáinkat láttam itt a hegyoldalban, és azt láttam, hogy egyenruhás emberek késekkel vagdalgják a mimózaágakat. Tudod, hogy a mimózát nem szabad késsel bántani? – Tudom. – Azt hittem, hogy belefullasztanak a bűzös mocsokba, és az utolsó látomásom az lesz, hogy késsel vagdalgják a mimózaágakat. De kihúztak az utolsó pillanatban, aztán amikor levegőhöz jutottam, ismét belelógattak a pöcegödörbe. Sokszor megcsinálták ezt velem, én azonban mindig azt mondtam,

¹¹⁴⁶ *Rádió és gumibot* [1991] = GNÉ/4., 366–367.

¹¹⁴⁷ ELEK, *Gion Nándor írói világa*, 198.

¹¹⁴⁸ *A medúzák nem hoznak szerencsét* [1996] = GNÉ/4., 443.

hogy csúnya dolgokat nem szabad megfesteni. Nem fulladtam meg a pöcegödörben, de a pöcegödör bűze azóta is az orromban maradt, és azóta deszkadarabokra festek. Lehet, hogy egyszer mimózákat festek majd. És ezek a deszkadarabok is többet fognak érni, mint N. L. festményei.¹¹⁴⁹

1991 márciusában, Jugoszlávia szétesésének előestéjén, amikor ez a novella először megjelent, már szabadabban lehetett beszélni róla, hogy mik történtek a Goli otokon. Az viszont furcsa, hogy Gionnak még a következő „ifjúsági” regényében is milyen erősen utat tört magának a durva történelmi tapasztalat – „a” sziget témája is: például: „A rendőrök úgysem fogják elhinni, hogy az apja sírja miatt jött ide – mondta Szivel Sanyi. – Addig fogják verni, amíg be nem vallja, hogy ellenséges ügynök, és akkor elviszik a szigetre.”¹¹⁵⁰

Zongora az államosított kastélyból

A *Latroknak is játszott* tetralógia második két kötetéhez hasonlóan, tehát az ifjúsági tetralógia utolsó, már Magyarországon írott darabjában (*Zongora a fehér kastélyból*, 1993) is nyíltan megjelennek a súlyos történelmi tapasztalatok. Így ír róla az egyik elemző: „A keret közé ékelt történet sem a gyerekekről, és még kevésbé a gyerekkorról szól már, sokkal inkább a délvidéki térséget a második világháborút követően is jellemző kegyetlenségekről, emberi sorsokat lábbal tipró iszonytató igazságtalanságokról, törvénytelségekről. [...] a Torontál nővéreket [...] meggyalázták és kurválkodásra kényszerítették a háború végén a hős partizántisztek [...], majd a felszabadító orosz hadsereg tisztjei sem kímélték őket. Az egykori (nevük alapján) szerb partizántisztekből bőrkabátos rendőrtisztek lesznek, és a gyerekek falujában is megtalálják áldozataikat.”¹¹⁵¹ Tehát a már Magyarországon írott kötetben is felszínre tör a politikai-történelmi mondanivaló, amelyet a Gionnál a korábbiakhoz képest szokatlanul jól érthető, már-már „beszélő” nevek is kiemelnek. A *Torontál* és az *Écskai* családnév egyértelműen a régi bánáti úri világra; bibliai asszociációk

¹¹⁴⁹ *A mimózákat nem szabad késsel bántani* [1991] = GNÉ/4., 400.

¹¹⁵⁰ *Zongora a fehér kastélyból* [1993], 474.

¹¹⁵¹ ELEK, *A szeretet vigasztaló ereje*, 531.

alapján a *Márta* név viselője háziasságára,¹¹⁵² a *Zsuzsanna* név a szereplő szépségére, az *Elvira* név pedig viselője különlegességére, nemességére utal. A három bőrkabátos rendőrtiszt egyikét *Milivoj*nak hívják, ami pedig 'kedves katoná'-t jelent. Az, hogy ellenséges szerb szereplőnek nyíltan szerb keresztnéve van, teljes újdonság Gionnál. Hiszen a Magyarországra település előtti művekben vagy egyáltalán nem derül ki a magyar szereplők szláv ellenfeleinek a neve, mint a Mágnásoké; vagy magyarnak is tartható nevek leplezik őket, mint a *Kocsmáros*, a *Novák* vagy a *Toma Gyuri* név esetén. Sőt, ez a regény még olyan bonyolult kérdést is érint, mint az áldozatok hibáztatása:

A tantestület ülésén részt vett a párttitkár és a falu elnöke is, és igen sokáig tanácskoztak a Torontál nővérek erkölcstelen viselkedéséről, amely általános felháborodást váltott ki a faluban, megemlítették a rendőrtisztek ellen elkövetett merényletet is [...] – Holnap reggel ismét bútorokat fogtok cipelni. [...] – El kell menniük? – kérdeztem. – Igen – mondta Fodó tanár úr. – A Torontál nővérek nem rosszfajta nők – mondta Burai J. – Tudom – mondta Fodó tanár úr. – [...] mások is elmondták. De a párttitkár és az elnök kérlelhetetlen volt. Azt állították, hogy a Torontál nővérek megbolygatták a békés falu nyugalma, viselkedésükkel felháborították a lakosságot és véres tragédiát okoztak.¹¹⁵³

Török Ádám és a Rajda testvérek tettei: a szókimondás lehetőségének lakmusza

A szókimondásnak tehát nyilván nem az az oka, hogy Gion bármilyen okból is megváltozott volna az 1990-es évek elején, hanem a körülmények változtak meg. Őt mindig is a történelmi-politikai, különösen a nemzetiségi és a kisebbségi kérdések foglalkoztathatták, ahogy egyik monográfiája is írja: „novelláit alapjában véve a politikum jellemzi. Kivált pályája utolsó évtizedében”¹¹⁵⁴ – s ez a megállapítás már arra is utal, hogy a politikai kurzusok függvényében változott, hogy éppen mennyit, mit és hogyan írhatott ezzel kapcsolatban.

¹¹⁵² Vö. Lukács evangéliuma 10,38–42.

¹¹⁵³ *Zongora a fehér kastélyból* [1993], 508–509.

¹¹⁵⁴ GEROLD, *Gion Nándor*, 182.

Tehát vitázom azzal a felvetéssel, hogy Giont csak az 1990-es évek elején a jugoszláviai háborúval kapcsolatos nemzeti újjáébredés tette volna fogékonyrá a nemzeti kérdések iránt; vagy hogy azért, hogy jobban érvényesülhessen áttelepülése után Magyarországon, utólagosan kreált volna műveihez kisebbségi magyar szempontú értelmezési kulcsot.¹¹⁵⁵ Egy példa véleményem alátámasztására: Gion pályája vége felé azt nyilatkozta a Kossuth rádióban, hogy amikor nem nézett vissza Gallai Istvánra a Virágos Katona, akkor az azért volt úgy, mert Gallai akkor került kisebbségi sorba. De gondolhatunk a Gerold László szerint¹¹⁵⁶ Gion által csak ebben a 2002-es nyilatkozatában nemzeti hőssé „avatott” Csozogó Török Ádámra is: „van egy rablógyilkos, aki nem fél semmitől, de kisebbségi sorsban élő magyar, és így sem fél senkitől, nem fél a szerb hatalomtól sem, igaz, nem azért, mert egy nemes lelkű Robin Hood, hanem mert egyszerűen el akar venni valamit, és ha egy szerb rendőr áll vele szemben, akkor minden további nélkül elvágja a nyakát. De amikor mesélik a történeteit, akkor már azt mondják, hogy ez a Török Ádám aztán milyen belevaló gyerek volt, milyen kemény magyar férfiú. Ezt próbáltam én megfogni úgy, hogy ne szépítsem túlzottan meg az ő történetét, de a valós történeteknél valami többet hordozzon.”¹¹⁵⁷

Török Ádám halála körülményeinek kétféle megírásán látszik talán a legjobban, hogy az író valóban mindenkor szimbolikusan használta a karaktert, és hogy mikor mennyire volt megkötve a keze. A karakter mintájául szolgáló *Csozga Tóth Pál* a valóságban 1944-ben a felvidéki hadszíntéren orosz hadifogságba került, és onnan nem tért haza.¹¹⁵⁸ Gion az 1968-as *Testvérem, Joáb*ban viszont azt írta Török Ádám haláláról, hogy a magyarok bejövétele után megsarcolt egy szerb nevű gazdát, ezért annak magyar béresei, a Rajda testvérek – hogy megtorolják gazdájuk szegényét – orvul leszúrták egy kocsmában.¹¹⁵⁹ Meglehetősen furcsa történet: az 1968-as Gion-szöveg szerint 1941-ben, amikor újra magyar világ van Szenttamáson,

¹¹⁵⁵ Vö. *Uo.*, 191.

¹¹⁵⁶ *Uo.*, 102–103.

¹¹⁵⁷ „...csak nézett ránk, és ballgatózott” [2002], 276.

¹¹⁵⁸ PINTÉR József, *Szennyes diadal*, 480.

¹¹⁵⁹ *Testvérem, Joáb* [1968–1969], 147–148.

a magyar béresek olyannyira azonosulnak kirabolt szerb munkaadókkal, hogy önbíráskodásra vetemednek: megölik a magyar rablót. Felfogható ez 1968-ban másnak, mint a magyarság 1941-es (jelképesen az egész „kis magyar világbeli”) múltja tisztázásának? Annál is inkább, mert egy történeti munkában éppen a Rajda testvérekről olvassuk, hogy a magyarok 1941-es szenttamási bevonulása után a honvédek ellen fegyvert fogó „két Utvić testvért, korábban fuvarosokat a Rajda testvérek füstölték ki a Verbászi úti piros tetejű tanya egyik bunkeréből”.¹¹⁶⁰

Török Ádám aztán az egyetlen szereplő, aki az 1920–30-as években játszódó *Rózsaméz*-ben ujjat merészel húzni az önkényeskedő, korrupt szerb csendőrparancsnokkal: előbb virtuskodva tollszárat szúr az arcába, később a térdét lövi szét, nem gondolva a következményekkel.¹¹⁶¹ Mindössze ennyi elégtételt vesz magyar szereplő az 1976-os regényben a nemzetiségi sérelmekért. És ki más tehetné meg ezt, ha nem az a törvényen kívüli rabló, akinek a bűnhődése már 1968-ban a fenti módon lett megírva? Nos, ugyanennek a Csozogó Török Ádámnak a halála az 1997-ben megírt *Ez a nap a miénk*-ben is szimbolikus szerepű, az 1944-es vérengzések hőségé válik: azért adja fel magát, hogy a bátyját mentse; mindvégig megőrzi emberi tartását, és halálában felmagasztosul.¹¹⁶² Egy valóságos és két, tendenciózan különbözőképpen „elírt” haláleset. Kell ennél több „bizonyíték”?

A nyíltan szókimondó művek kevésbé érdekesek

Mivel a kései pályaszakaszban a közlések olykor meglehetősen direkttek, ezért kevésbé voltak érdemesek arra, hogy hosszabban foglalkozzam velük. Ugyanakkor ezekre, és hozzájuk hasonlóan az „ifjúsági” és a „felnőtt” tetralógia 1993-tól, már Magyarországon írott kötetekre (*Zongora a fehérek kastélyából*; *Ez a nap a miénk*, *Aranyat talált*) nézve is alaposabban ki lehetne fejteni, hogy milyen jelentések, üzenetek szólnak meg bennük a többség–kisebbség együttélésére, a háborúra, a nemzetiségi elnyomásra, a kisebbségi léthelyzet nehézségeire

¹¹⁶⁰ PINTÉR József, *Szennyves diadal*, 70.

¹¹⁶¹ *Rózsaméz* [1976], 260–261; 359.

¹¹⁶² *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 668–671.

stb., stb. nézve, de az írói közlés leplezetlensége miatt ezen jelentések számbavétele nem kínált igazában új felismeréseket: többnyire a Gion által leírtak újrafogalmazását jelentette volna. Ezért foglalkoztam inkább a hetvenes-nyolcvanas évekbeli kötetek részletesebb vizsgálatával, és a korábbiakat meg a későbbieket csak mint az értelmezés alkalmi támogatóit vontam be a köztes időszakbeli regények tanulmányozásába.

***Az angyali vigasság* két alkotói korszak terméke**

Mivel a már szabadabb légkörben íródott ifjúsági tetralógia negyedik kötete, az 1993-as *Zongora a fehér kastélyból* kerete történelmi-politikai, illetve az ifjúsági tetralógia másik két kötetében, a *Sortűz*-ben és a *Károkatonák*-ban is felfedeztük ezeket a mondanivalókat, joggal gyaníthatunk hasonlót a harmadikról, *Az angyali vigasság*ról is. Annál is inkább, mivel a szocialista Jugoszláviában novelláskötetként „félbehagyott” művet Gion Magyarországon azáltal formálta regénynyé, hogy hozzáírt még két fejezetet, amelyek első látásra is kifejezik, hogy a regénnyé kiegészítés volt velük az író célja. (Az 1985-ös kiadás olvasói hiányolhatták is a zárófejezetet, mert a narrátor nem búcsúzott el az első fejezetben megszólított hallgatójától, illetve Gion maga is mondta, hogy adós maradt a keretfejezetekkel: *Az angyali vigasság* című című kötet „azért lett olyan vékony, mert az első és az utolsó elbeszélést nem érkeztem megírni...”¹¹⁶³)

Az utólag írott első fejezet: az *Izidor* című írás, amelyben a narrátor ugyanahhoz az öngyilkosjelölt vendéglői asztaltárhoz beszél, mint *Az angyali vigasság*-ban; a másik: a záródarab pedig az, aminek *Egy regény* [!] *vége* a címe, és így kezdődik: „Tulajdonképpen már egy egész regényt [!] elmeséltem önnek, uram, igaz, hogy kissé darabosan meséltem, de ha jobban odafigyelt, szépen összeilleszthette a részeket, a regénynek akár egy szép címet is adhatnánk, mondjuk azt, hogy *Az angyali vigasság*.”¹¹⁶⁴ Gion ennél a címnél egyértelműbben ki sem fejezhette volna, hogy az *Izidor*-ral és ezzel a novellával (regényfejezettel) az volt a célja, hogy általuk regénnyé kerekítse ki *Az*

¹¹⁶³ DOMONKOS László bevezetője = *A tengerben néha kövek is vannak. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987], 226.

¹¹⁶⁴ *Egy regény vége* [2000], 533.

Gion Nándor mesél, 1981. Dormán László felvétele

*angyali vigasság*ot. (Ezért megfontolandó lett volna az életműkiadásban *Az angyali vigasság* 1985-ös szövege elé, illetve mögé illeszteni az *Izidort*, illetve az *Egy regény végét*. Különleges irodalomtörténeti jelenség, hogy az *Angyali vigasság* – a nyitó- és a zárófejezettel kiegészítve – először nem magyarul, hanem szerbül jelent meg „teljes regényként”¹¹⁶⁵)

Itt is felszínre törnek az érzékeny témák

Az elbeszélő az 1987-es – a kötetben még nem szereplő, pótlólag megírt – *Izidorban* (az új első fejezetben) a szocializmus kezdeti időszakának önkényeskedéseiről szól: ezekről már írtam. A 2000-ben megjelent utolsó fejezetben pedig szintén olyan dolgokat olvasunk, amelyekben nyíltan felszínre jön az 1985-ös szövegből kényszerűen kihagyott mondanivaló. Először is elmúlik *Az angyali vigasságban*

¹¹⁶⁵ A nevezetes kiadás pedig ez: *Andeosko veselje*, szerk. HORVÁTH FUTÓ, Hargita–PÁSZTOR KICSÍ Mária, ford. BENCSIK Tímea et al., Gion Nándor Emlékház–Prometej, Szenttamás–Újvidék, 2016.

meghatározó szerepű tél, és az elbeszélő újból ahhoz a vendéglői asztaltárhoz beszél, aki az első keretfejezetben is szerepelt. Aztán arról olvasunk, hogy a magyar gyerekek focizni mennek a szomszédos faluba, ahol – ez talán még 1985-ben is elment volna – „kétoldalt szép nagy sváb házak álltak, persze most már nem a németek, hanem a telepesek laktak bennük”. Az viszont már aligha jelenhetett volna meg, amit a(z *Egy*) *regény végén* olvasunk: a vendég csapat által megnyert meccs után eléjük állt egy ellenszenves helybeli alak, és kötekedni kezdett: „– Eljöttetek ezzel a kivénhedt gebével és megnyertétek a meccset. Ezért vagy boldog? – Ezért. – Te ugyebár magyar fasiszta vagy? – kérdezte a patkányszerű fickó. – Nem vagyok fasiszta – mondta Burai J. – Te viszont mocskos patkány vagy. A patkányszerű fickó ököllel Burai J. arcába vágott. A kis Burai J. érzékeny lelkű, de gyorsan feldühödő gyerek volt. Leugrott a szekérről és gyorsan kétszer visszaüött. Erre fenyegetően hozzánk rohant a többi telepes fiú is. Valamennyien leugráltunk a szekérről és elkezdődött a verekedés.”¹¹⁶⁶ Aztán a kődobálás... Szerb és magyar gyerekbandák verekedéséről, hiába volt az jellemző Gion gyerekkorában, nyíltan sosem olvasunk az író Magyarországra települése előtt. Itt viszont a fasisztázást követően ezzel, illetve az utána való hazamegyéssel ér véget a történet, azaz a regény.

Regényciklusok évszakrendben

Ahogy a Gion gyerekkorának élményeiből merítő „ifjúsági” tetralógia a négy évszakot fedi le (*A kárókatona még nem jött vissza*: nyár, *Sortűz egy fekete bivalyért*: ősz, *Az angyali vigasság*: tél, *Zongora a fehérek kastélyból*: tavasz), úgy a Gion nagyapja életéről írott „felnőtt” tetralógia, a *Latroknak is játszott* köteteiben is felfedezhető, hogy egyenként hangsúlyosabban jelenik meg bennük egy-egy évszak. Ráadásul a tetralógia regényei az emberi élet egy-egy korszakát is példázzák. A *Virágos Katona* természetesen a tavasznak és a gyermekkornak feleltethető meg: Gallai István gyerekkora az idilli(ként felidézett) békeidőben zajlott. Ennek vetett véget az első világháború, ahonnan Gallai a realitással való szembenézést tovább már elkerülni nem tu-

¹¹⁶⁶ *Egy regény vége* [2000], 536.

A szenttamási Kálvária télen. K. Á. felvétele

dó felnőtt férfiként tér haza. Ezt követi a *Rózsamész*, amely a fiatal felnőttkor és az ahhoz illő évszak, a nyár regénye. Míg az első regény címében a *virág*, a másodikban a *mész* a hangsúlyos jelentéselem, ami a regények tartalmán felül is erősíti az évszakokkal kapcsolatos asszociációinkat. Az *Ez a nap a miénk* az érett, majd az illúzióvesztett férfikor, a télbe forduló ős regénye. Benne a leghangsúlyosabb részek 1944 őszét, majd telének elejét: az újra vajdaságivá lett délvidéki magyarok legembertelenebb hónapjait mutatják be. A kötetzáró *Aranyat talált*tal pedig megérkezik Magyarországra a korábbi kötetekben már emlegetett orosz tél. S bár a regényfolyam a Kálvárián végződik, abból az ironikus mozzanatból például, hogy Rusznyák Maris, egy kiöregedett rosszlány kutat már csak a Krisztus térde mögé dugott kincsek után, látszik, hogy ez már nem az a tavasz, nem az a feltámadás, mint a *Virágos Katona* cselekményének idején volt.

VÉGSZÓ

Miért maradhattak titokban Gion trükkjei?

Az eddigi recepció a művek felszíni és mélyrétegeinek egymásba játsása miatt nem vett észre a helyszínekkel, az allegóriákkal, a kihasználásokkal és bizonyos témák túlhangsúlyozásával kapcsolatos több értelmezési és jelentéstulajdonítási lehetőséget. Ezért nem is írta le Gion Nándornak a fentiekben ismertetett, a nemzetiségi, politikai és történelmi kérdések körüli, a valóságreferencialitással való játékát. Sőt, volt olyan elemző, aki annak adott hangot, hogy Gion tetralógiájának első két regényében azért nincsen annyi szó a nemzetiségi feszültségekről és sérelmekről, mint a társadalmiakról és a gazdaságiakról, mert utóbbiak annyival súlyosabbak voltak az ott ábrázolt világban.¹¹⁶⁷ Egy, a Vajdaságban szocializálódott irodalomtörténész pedig ezt írta: „fiatalon, kamasz fővel érzéketlenül mentünk el a (kisebbségi) közösséget gyötrő gondok mellett, [...] Gion Nándor művei is legfeljebb »esztétikai élményt« jelentettek, mert erre voltunk idomítva. Sakkfeladványhoz hasonló bravúrnak számított egy-egy vers »titkainak« kifürkészése, közben egzisztenciális értelemben egy egész közösség, a kisebbségi magyarság pusztult és sorvadtt körülötünk – és ami megbocsáthatatlan: bennünk is!»¹¹⁶⁸

Aki a regények keletkezésének idején „mégis” tudott a sorok között olvasni, nem fejthette ki, amit megértett. Miután pedig lehetségessé vált az áttételek nélküli beszédmód, Gionnak volt alkalmja a transzformálás és a parabolikusság kényszere nélkül is megírni, ami a szívét nyomta a magyarság sorskérdéseivel kapcsolatban. Amikor már szabadon tehetett, olyannyira látványosan fordult a magyarsággal kapcsolatos, illetve az addig tiltott témákhoz, mint amikor kiengednek egy szelepet. Így az olvasók/értelmezők érdeklődését lekötötte az 1993-tól írott művek direkt(ebb) közlése, figyelmük pedig elterelődött arról, hogy az életműnek a szocialista Jugoszláviában írott részében milyen szövegalkotói eljárásokkal kényszerült élni az író.

¹¹⁶⁷ PÉCSI, I. m., 911.

¹¹⁶⁸ MÁK Ferenc, *Hol legsötétebb a sötétség. Jegyzet a pályakezdő évekről*, Alföld 1993/8., 49.

Gion megőrizte titkát

Talán Gion maga is részben a fenti megoldásaira utalt abban a Balázs Attilával történt beszélgetésében, amelyről a beszélgetőtárs így számolt be: Gion „kedvvel mesélt, hangosan, ízesen és tagoltan arról, hogy ő valóban sokat írt szülőföldjéről, Szenttamásról. [...] Mint később elmondta, a mesék, visszaemlékezések java része úgyis onnan származott, az ottani öregektől hallotta összesüket, mert illemmel és türelemmel végig tudta hallgatni őket [...] Csupán meg kellett a sztorikat jól jegyezni, aztán írói trükkkel vagy hozzáad, vagy elvesz belőlük az ember, ennyi. Erről a *trükkösködés*ről nem akart beszélni bővebben.” [kiemelés az eredetiben]¹¹⁶⁹ És a trükkjeiről valóban nem beszélt, még a szűkebb környezetének sem: „Megvolt egy olyan rafináltsága a szövegeinek, hogy nem politizált a Nándi”¹¹⁷⁰ – mondta az író egy közeli munkatársa. Pedig dehogynem politizált: az eddigi sok-sok oldalt hozhatjuk fel ennek alátámasztására.

Hogy vajon Gion maga miért nem beszélt ezekről részletekben, amikor már kockázatmentesen tehetett? Ennek több oka is lehet. Részben talán azért, mert nem akarta az értelmezői horizontot szűkíteni. Másrészt férfiasan szemérmes ember volt, aki nem akart sebeiről (kisebbségi tapasztalatairól és sérelméről) direktebben beszélni, mint ahogyan műveiben tette. Harmadrészt pedig a viccséslő mindannyiszor a felsülését ismeri el, ahányszor csak magyaráznia kell a poénját. És Gion műveiben bizony rengeteg „poén” van.

Művészi kifejezés, mondanivaló és szólásszabadság

Valahogy úgy létezhetnek tehát a nemzetiégi, politikai és történelmi üzenetek Gion hetvenes-nyolcvanas évekbeli műveiben, mint ahogy a víz a tengerben úszó jéghegyben. Az „ifjúsági” regényeknél a *Zongora a fehérek kastélyából*, a „felnőtt” regényeknél pedig az *Ez a nap a miénk* és az *Aranyat talált* a jéghegy csúcsa, amelyben jól látszik az, amit az író mint történelmi-politikai tapasztalatot át akart adni. Ám a jéghegy tetemesebb, víz alatti része attól még ugyanúgy létezik, és ugyanabból az anyagból van, még ha kevésbé könnyű is felismerni és megfigyelni.

¹¹⁶⁹ BALÁZS Attila, *Tarzan Szenttamáson*, Forrás 2013/7–8., 106.

¹¹⁷⁰ *Gion Nándor rádiós és színházi évei...*

Az 1994-ben íródott, a háború után játszódó *Zongora a fehértéglából* és az 1997-ben megjelent *Ez a nap a miénk* is rendkívül érdekesítő mű. A művészi kifejezésnek azonban talán mégsem tett jót a nagyobb szólásszabadság. Hiszen a megfogalmazás burkoltsága, kényszerű stilizáltsága, és ezáltal egyetemessége sokkal több értelmezési lehetőséget hagyott nyitva a szocialista Jugoszláviában írott regényekben. Elég, ha a *Virágos Katonában* lévő német iskola bezárásának történetét összehasonlítjuk a tanyasi magyar iskola bezárásának leírásával az 1990-es *Börtönről álmodom mostanában* című regényben: „– Most ki tanít az iskolában? – kérdeztem. – Egy fiatal tanítónő – mondta Tarján István. – Jó tanítónő, szeretjük is, de ő fél ott kint, a tanyavilágban. Nagy a csönd körülötte. Kihúzza még ezt a tanévet, de azután elmegy tőlünk. Akkor pedig nagy bajba kerülünk, ez az egyetlen magyar iskola arrafelé, és ha nem lesz tanítónk, bezárják az iskolát, és a gyermekeink szétszóródnak a környező falvakban.”¹¹⁷¹ Láthatjuk, hogy a probléma taglalása a „németre hangolt” változatban mennyivel erőteljesebben, életszerűbben – jobban – sikerült, mint a már szabadabb légkörben készült másik regényben. De lehet, hogy ennek oka nem is a szólásszabadság (hiánya), hanem inkább a szemérem. Gion a rá jellemző objektíváló stílusban könnyebben tudta leírni a más bánatát a sajátjánál. Főleg, ha a máséban benne volt az övé is – a problémaérzékenység szintjén mindenképpen.

Szenttamás a Ferenc-csatorna felől. Paraczký László felvétele

¹¹⁷¹ *Börtönről álmodom mostanában* [1990], 463.

ÖSSZEGZÉS KUTATÁSTÖRTÉNETTEL

AZ ÉLETMŰKIADÁS ÉS AZ EDDIGI GION-MONOGRÁFIÁK

2012-ben a Noran Libro Kiadó Füzi László gondozásában befejezte Gion Nándor prózájának 2007-ben megkezdett életműkiadását.¹¹⁷²

A kötetek nem tartalmazzák a teljes életművet, drámai alkotásokat például egyáltalán nem, ám a 2002-ben elhunyt író munkásságának legjelentősebb része mégis e kiadás által vált hozzáférhetővé a magyarországi olvasóközönség szélesebb rétegeinek. Helyet kapott a válogatásban jó néhány, korábban kötetben meg nem jelent naplórészlet és interjú is, amelyek a laikus olvasókon kívül az elemzőknek azért különösen érdekesek, mert fontos irodalomszociológiai összefüggésekre, keletkezéstörténeti és alkotáslélektani problémákra világítanak rá.

Az életműkiadással párhuzamosan készült el Gion szülővárosában, Szenttamáson Horváth Futó Hargita doktori disszertációja. A dolgozat az életmű korábban alig vagy egyáltalán nem tárgyalt részeit is bevonta az elemzésbe, és fölhevítette a figyelmet a Gion-próza azon helyi vonatkozásaira, amelyek korábban kissé kívül estek az elemzők érdeklődési körén. A dolgozathoz készített monográfia részeként az író műveinek és az azokról szóló irodalomnak az 1326 tételes bibliográfiája is megjelent.¹¹⁷³

¹¹⁷² Köteteinek bibliográfiai leírását lásd a 381. oldalon, a *Bibliográfia* élen! Gion műveinek nagy többségére az életműkiadásból hivatkozunk; a kimaradt szövegek közül két középiskolás kori elbeszélésére Horváth Futó Hargita monográfiájából; a *Mi történt?* című írásra a 2004-es *Mit jelent a tőke alsó?* című kötetből; két Thomas Mannról írott esszére a *Symposion* 1960-as évekbeli számaiból; az *Izsakhár* és az *Izsakhár, folytatás* novellára a *Híd* 1976-os évfolyamából; a *Virágos Katona* Gion által írott fülszövegére a regény első, 1973-as kiadásából; az 1973-ban *Fogadjunk a doktorra* címmel és az 1980-ban *Virágos katona* címmel Újvidéken bemutatott rádiójátékra hangfelvételtől; az író négy nyilatkozatára a *Népszabadság* és a *Népszava* 1990-es évekbeli számaiból; több, az író hagyatékában lévő írásnál pedig kéziratári jelzetre (OSZK Kézirattár, Fond 583/1–22 – lásd a 4. mellékletet!) vagy azokra a helyekre, ahol a közelmúltban közzétették őket.

¹¹⁷³ HORVÁTH FUTÓ, *Lokális kontextus*, 263–412.

Eközben a Gionról szóló – korábban is terjedelmes – szakirodalom mások jóvoltából is öröndetesen gyarapodott. Árpás Károly monográfiájában több szövegelemzés mellett elkészítette a Gion-művek szereplőinek regiszterét.¹¹⁷⁴ Bence Erika a vajdasági magyar regényről szóló kötetében Gion Nándor műveit több tanulmányban is elemzte, és a regényekben lévő határ- és önazonosság-problémákra irányította a figyelmet.¹¹⁷⁵ 2009-ben két kismonográfia is született Gion prózájáról: Elek Tibor kötete mintegy az életműkiadás mellékleteként,¹¹⁷⁶ Gerold László könyve pedig a Kalligram Kiadó kortárs magyar írókat bemutató sorozatában.¹¹⁷⁷ Elek könyve – roppantul leegyszerűsítve – elsősorban a Gion-próza esztétikai értékeivel vet számot, míg Gerold munkája a korábbi szakirodalom értékelvű feldolgozásán alapszik.

Jelen kutatás kiindulópontja, problémafelvetése

2010-ben az Irodalomtörténet című folyóiratban recenzió jelent meg Elek Tibor és Gerold László Gion-monográfiájáról. Szilágyi Zsófia írása az életmű utolsó szakaszának recepcióját vizsgálva fontos hiányosságokra hívta fel a figyelmet, megállapítva: „egy újabb monográfiára lesz majd szükség, olyanra, amely sorsot, életutat, identitásválságokat is vizsgál.”¹¹⁷⁸ Jelen munka előzménye, egy doktori disszertáció¹¹⁷⁹ eredetileg e hiányosságok pótlására vállalkozva főként az identitás kérdéskörét kívánta áttekinteni Gion Nándor életművében. Ám a művek újraolvasása közben kiderült, hogy megfelelő történelmi ismeretekkel¹¹⁸⁰ és a Vajdaság eddigi legrészletesebb

¹¹⁷⁴ ÁRPÁS, *Az építő-teremtő ember*, 235–295.

¹¹⁷⁵ BENCE, *Másra mutató műfajolvasás*, 47–82.

¹¹⁷⁶ ELEK, *Gion Nándor írói világa*, i. m.

¹¹⁷⁷ GEROLD, *Gion Nándor*, i. m.

¹¹⁷⁸ SZILÁGYI Zsófia, *Két monográfia Gion Nándorról. (ELEK Tibor: Gion Nándor írói világa; GEROLD László: Gion Nándor)*, It 2010/1., 116.

¹¹⁷⁹ KURCZ Ádám István, *Identitás és történelem Gion Nándor prózájában*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, témavezető: SIPOS Lajos, Budapest, 2015.

¹¹⁸⁰ A Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakához kapcsolódó Közép-Európa specializációnak köszönhetek különösen sokat.

útikönyve¹¹⁸¹ megírásakor szerzett tapasztalatokkal megtalálhatók a kulcsok azokhoz, az identitással szorosan összefüggő problémákhoz is, amelyeket az író megélt, amelyek őt foglalkoztatták – így műveiben is sokrétűen megjelennek; de amelyek sokszor „virágnyelvi trükkösködéssel”¹¹⁸² vannak elrejtve Jugoszláviában írott alkotásaiban.

A könyv tartalma és megközelítési módjai

Ez a könyv bemutatja, hogy Gion közösségéért felelősséget érző és vállaló kisebbségi magyar íróként pályája legjelentősebb szakaszában: a szocialista, s ugyanakkor látenszen szerb nacionalista diktatúrában hogyan találta meg a módját, hogy a hatalom éberségét kijátszva burkoltan írjon a helyi magyarság számára legfontosabb témákról; mellette pedig többféle fontos beosztásban egyéb módokon is szolgálja közösségét. Gion élete hosszabb szakaszában ugyanis kisebbségi író volt, ráadásul fontos (kisebbségi) közéleti szereplő is. Aktívan foglalkozott azokkal az ügyekkel, amelyek közössége megmaradását szolgálták, de körülményei általában nem tették lehetővé, hogy nyíltan fogalmazzon. Magyarországra települése után viszont írásaiban explicite fejtette ki a kisebbségi sorssal: múlttal, jelennel, elfogyással, megmaradással stb. kapcsolatos nézeteit. Őszintén taglalta a témát: saját magára nézve is számot vetett a zsákutcásnak bizonyuló kisebbségi stratégiákkal.

Jelen monográfia minden bizonnyal azért érdemel leginkább figyelmet, mert az identitással – különösen a vajdasági magyarsággal mint kisebbséggel – kapcsolatos, kényszerűségből elleplezett témákról és üzenetekről először itt lehet részletesen olvasni: ezekről ugyanis sem Gion maga nem szólt bővebben, sem az elemzők nem ír(hat)tak róluk.

Gion „leleplezése” a műveiben bemutatott neveknek, időpontoknak, tényadatoknak a helyi valóságreferenciákkal, a történelmi munkák lapjairól ismert időpontokkal, eseményekkel stb. való szembeállításával kezdődött. A feltárás a szocialista Jugoszláviában és az

¹¹⁸¹ THOMKA–KURCZ–TÓTH, *Délvidék – a Vajdaság és Belgrád*, i. m..

¹¹⁸² Vö. „*Hiszek az álmokban, mindenekelőtt a saját álmaimban*” – Beszélgetés Gion Nándorral [ERDÉLYI Erzsébet – NOBEL Iván interjúja], *Tiszatáj* 1994/6., 15–17.

1993 őszétől Magyarországon írott művek egymásra vonatkoztatásával folytatódott, majd a művek belső összefüggéseinek, asszociációs hálózatának feltérképezésével teljeseedett ki. Ezekből kiderült: Gion, akiről azt lehetett hinni, hogy ő „időnk legkülönb realistája”,¹¹⁸³ akinek „realitásigénye, kivált a tetralógiában, maximális”,¹¹⁸⁴ a „valószerűség”, sőt „dokumentarista valóságghűség” *látzatának* maximális megőrzése mellett számos alkalommal tendenciózusan írta át az általa is ismert valóságot.

Ezen nem csak azt kell érteni, amiről az író „mágikus”, illetve „dúsított” realizmusának elemzői írnak, hogy műveit szociografikus hitelességükkel együtt is „elemelte” a valóság talajáról, így Gion írói világa „autentikus elemekből építkező mesevilág”.¹¹⁸⁵ Az író szándékos ferdítéseinek célja ugyanis – többek között – a kisebbségi sérelmek példázatos történetekben való kibeszélése, illetve a helyi magyar közösségnek a szocialista Jugoszláviában való legitimálása lehetett. Ezért a Jugoszláviában írott művek nélkülözik a történelmi hitelességnek és „szociografikus pontosságnak”¹¹⁸⁶ azt a fokát, amelyről több elemző is írt. Gion ugyanis Jugoszláviában írott műveiben a(z ön)cenzúra és a pártfegyelem nyomása alatt – különösen a kényszerű húzások, sőt Magyarországról való kitiltása¹¹⁸⁷ után – azzal cselezte ki az irodalompolitikai elvárásokat, hogy egy, a valóságreferenciákat egyéni módon használó kódrendszerben úgy írt közössége sorsproblémáiról, hogy a mindenkori többség–kisebbség együttélésének modelljét mutatta be. Az aktuális vonatkozásokat viszont – például a korabeli szerb–magyar szembenállás problémakörének fájó aspektusait – olyan módon adta vissza, hogy csak az láthatta, akinek szabad volt.

Ez a könyv azokat a jelenségeket is számba veszi, amelyek az identitással kapcsolatosak lehetnének, de mintha szándékosan kimaradtak volna a művekből. Kiderül, hogy a sorok között azért találunk rájuk célzásokat. Az elemzés legterjedelmesebb részében a német té-

¹¹⁸³ FÉJA Géza, *Gion Nándor*, Tiszatáj 1974/12., 68–73.

¹¹⁸⁴ GEROLD, *Gion Nándor*, 193.

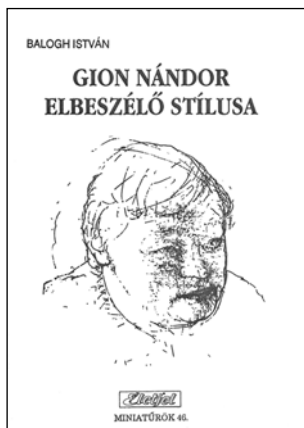
¹¹⁸⁵ *Uo.*, 197.

¹¹⁸⁶ ÁRPÁS, *Az építő-teremtő ember*, 207.

¹¹⁸⁷ VÖ. GEROLD, *Gion Nándor*, 185.

ma a vezérfonal, ugyanis a német identitás kérdésköre az a vörös szál, amely végigkövethető Gion fő művén, a *Latroknak is játszott* című regénytetalógián, és amelynek segítségével a legegényibb módon közölte az identitással kapcsolatos mondanivalóit. Erre a szálra fűződik fel aztán – olykor terjedelmesebb kitérőkkel – azoknak a jelentésrétegeknek a feltárása, amelyek például a regionális, a szociokulturális, a vallási vagy a nemzetiségi identitással kapcsolatosak.

Érhetné kritika a könyvet azért, mert kevesebbet foglalkozik a Gion-próza legszorosabban vett irodalomesztétikai vonatkozásaival. Ám ki állítaná, hogy az itt magyarázott szimbólumok, parabolák, illetve a sajátosan használt ironia például nem ugyanolyan fontos részei az írói eszköztárnak, mint a többi stilisztikai eszköz? Ráadásul Gion stílusáról már született is remek kismonográfia, a vajdasági Balogh István tollából.¹¹⁸⁸ Jelen elemzés nagyra értékeli és fel is használja azt a munkát, amelyet mások már elvégeztek, de elsősorban az író életművére támaszkodik, és többnyire új jelentések feltárását végzi el. A művek jelentésrétegei nyilván jóval gazdagabbak, mint az itt vizsgáltak, de nem látszott érdemesnek megismételni vagy újrafogalmazni az elődök meglátásait például az élet megismételhetetlen szépségéről, humánumból, (mitológiai) intertextusokról stb. stb. – persze ezek is lehetséges értelmezői szempontok.

Az első Gion-monográfia, címlapján Szajkó István grafikájával. K. Á. felv.

¹¹⁸⁸ BALOGH István, *Gion Nándor elbeszélő stílusa*, Munkácsygyetem, Szabadka, 1992. (Életjel miniatűrök 46.)

A vizsgált művek köre

Az elemzésben a múlt század első hatvan évének délvidéki történetét egységes keretben végigkövető *Latroknak is játszott* „felnőtt” regénytetrológia, illetve a Gion saját gyerekkorából merítő, a *Kárókatónak még nem jöttek vissza*val kezdődő „ifjúsági” regénytetrológia volt a kiindulópont. Gion maga is ezeket – különösen az előbbi – tartotta fő műveinek. Témáit már legelső ismert írásaiban¹¹⁸⁹ is feldolgozta; ezek akkor is foglalkoztatták, amikor nem talált módot a folytatásra;¹¹⁹⁰ és egészen a halála előtti hónapokig írta. (Talán nem is volt már ereje minden részletében befejezni, egy érdekes szálát ugyanis elvarratlanul hagyott: Gallai István még öregkorában is nemzett egy törvénytelen gyereket, akit az egyik főhősről, Török Ádámról Ádámnak kívánt elnevezni. A fiúcska anyja, a szerb Ljubica bele is egyezett a névbe, de a gyerek megszületéséről – Gallai István többi törvénytelen gyerekével szemben, akiknek a születése hangsúlyos a regényekben – nem olvasunk. Pedig érdekes lett volna: a Gionnál rendhagyó módon szerb–magyar koprodukcióban készült, ráadásul a legbeleválóbb magyar szereplő nevét viselő fiúcska új szempontokat hozhatott volna a(z élet)műbe...)

Ez a könyv igyekezett bevonni az elemzésbe a most még nehezen hozzáférhető rádiójátékokat, televíziós és rádiónyilatkozatokat, filmeket, (irodalmi) forgatókönyveket, drámá(ka)t is; az „egyéb” szerzői megnyilatkozásokat – a naplójegyzeteket és az interjúkat is beleértve – az életmű részének tekintve. Az életműkiadás 5. kötetének szerkesztője is úgy vélekedik, hogy ezeket is „az írói opus szerves részének kell tekinteni”, mert ezek is „érdekes és mind irodalmilag, mind pedig személyes dokumentumként is jelentős szövegek.”¹¹⁹¹ Valóság és fikció viszonya Gion műveiben amúgy is sokszor kibogozhatatlan:¹¹⁹² „fiktív”

¹¹⁸⁹ *A tolvaj* [1957 k.] és *[cím nélküli novella, 1957 k.]* = HORVÁTH FUTÓ, *Lo-kális kontextus*, 471–477.

¹¹⁹⁰ Az interjúkban sokszor ígérte, hogy folytatja az 1941 tavaszának eseményeinél félbehagyott regényt, de a kor (irodalom)politikai helyzete ezt az 1990-es évekig nem tette lehetővé.

¹¹⁹¹ GEROLD László, *Utószó jegyzettel* = GNÉ/5., 336.

¹¹⁹² Az újabb szakirodalom a napló műfaját az *autofikció* névvel illeti, lásd például Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanul-*

műveiben is rengeteg életrajzi és egyéb valóságalem van, ugyanakkor a naplójegyzetek, sőt még az interjúk is tartalmaznak olyan stilisztikai-lag szépirodalmi minőségű megnyilatkozásokat,¹¹⁹³ amelyeknek olykor még a tartalmuk is stilizált. Az író Magyarországra települése utáni közvetlenebb megnyilatkozásai finom utalásaikkal ráadásul gyakran segítenek megtalálni a korábbi művek értelmezési kódjait az érzékeny kérdések, rejtett tartalmak tekintetében, illetve a Jugoszláviában írott művek dekódolt üzeneteinek igazolására is szolgálhatnak.

Záró gondolatok

Az ebben a kötetben bejárt területeket – remélhetőleg az olvasók is igazolják majd – érdemes, sőt izgalmas volt felfedezni. Érdemes volt azért is, mert – mint a könyv előszavának és az első fejezetnek a mottójául választott idézet is mutatja – Gion Nándort íróként sem az irodalomelméleti problémák izgatták elsősorban, hanem közössége létkérdései a múltban, a jelenben – és boldogulása lehetőségei a jövőben. Részben talán ezért is foglalkozott irodalommal.

Fentiekből persze senki ne jusson arra a téves következtetésre – ezt itt is szükséges leszögezni –, hogy Gion csupán egy kisebbségi közösség krónikása vagy egy ügyes és ravasz helytörténész volt. Életművének „vitathatatlan esztétikai színvonala elutasítja a provincializmus mindennemű vádját, hangütése pedig semmit se vállal a kisebbségi irodalmakkal szemben feltételezett/elvárt siránkozó, önsajnáltató, másokat okoló megszólalásból”.¹¹⁹⁴ Gion Nándor valóban világirodalmi rangú író, aki elsősorban nem a rafinéria, hanem az írói stílusesszerek felruházottja: művészi eszközei révén a hatalom

mányok, ford. BÁRDOS Zsuzsanna – GÁBOR Lívía – HÁZAS Nikoletta – TOÓKOS Péter – VARGA Róbert – Z. VARGA Zoltán, L'Harmattan, Budapest, 2003.

¹¹⁹³ „[Gion] naplórészletekként jegyzett szövegeit a közlés, az olvasóval való kommunikálás szándéka hívta életre. Ezt támasztja alá a hagyatékban található irattartó, melyben naplói két példányban gépelt kéziratait gyűjtötte, rendezte, láthatóan kiadásukra gondolva, illetve az a megjegyzése, hogy »egész könyvet« tervez »összeállítani« naplójegyzeteiből.” GEROLD, *Utószó jegyzettel*, 335.

¹¹⁹⁴ FEKETE J. József, *Bájosan együgyű költőbrok* = GNÉ/2., 600.

szempontjainak realizmusa fölött áll. Nem azért, mert személyisége taktikus, hanem mert realizmusa lírai és metaforikus – azaz mági-
kus. Így Gion életműve elsősorban nem politikai, hanem stíluskér-
dés, ám jelentőségének teljes értékeléséhez a történelmi, társadalmi
és politikai szempontok is szükségesek.¹¹⁹⁵

Ha mégis „túl” sok politikai-történelmi utalást, rejtett célzást,
tendenciózusnak érzett csúsztatást stb. sikerült kimutatni a művek-
ben, akár olyanokat is, amelyeket Gion nem szándékosan írt a re-
gényekbe, akkor hadd legyen mentség Babits Mihály esete, aki az
anekdota szerint miután Ascher Oszkár előadásában meghallgatta
saját művét, a *Jónás könyvét*, papírt kért, és azt írta: „Nem is tudtam,
hogy ennyi minden van benne!” Ez az állítás természetesen nem az
interpretálót – avagy jelen esetben az elemzőt – marasztalja el, ha-
nem a mű sokrétűségét jelzi. De ha némely esetben talán történt is
tévedés, az mindenképpen bebizonyosodott, hogy Gionnak a szo-
cialista Jugoszláviában írott művei nélkülözik a történelmi és szo-
ciográfiai hitelességnek azt a fokát, amelyet néprajzilag legtöbbször
elér,¹¹⁹⁶ és amely ezért az eddigi elemzők közül többeket megteveszt-
ett. Egy, a témában született szakdolgozatnak például az a címe,
hogy *A Délvidék önarcképe Gion Nándor műveiben*.¹¹⁹⁷ Gion egyik elem-
zője pedig azt mondta *Gion Nándor és a közélet* címmel tartott előadá-
sában 2013. november 16-án, hogy „Gion életében mindent elköve-
tett, hogy visszatükrözze azt az emberi világot, amelyben önmaga
is élt.”¹¹⁹⁸ Gion művészete azonban még erős fenntartásokkal sem
tekinthető tükörnek: ő „olyan regényvilágot teremtett, amely csap-
dába ejtette korabeli avatott olvasóit, némelyikükkel elhitette, hogy

¹¹⁹⁵ Ez a bekezdés Pintér Lajos, kötetem lektora gondolatmenetére támasz-
kodik. Ezúton is köszönöm segítségét!

¹¹⁹⁶ Lásd például a karácsonyi népszokások vagy a vert falú ház építésé-
nek néprajzilag hiteles és komplett leírásait! Az olyan anakronizmusok
nagyon ritkák, mint a biciklilánccal való verekedés a 20. század elején
Szenttamáson. (Utóbbi itt olvasható: *Virágos Katona* [1973], 70.)

¹¹⁹⁷ THOMKA Orsolya dolgozata, Károli Gáspár Református Egyetem Böl-
csészettudományi Kar, Budapest, 2004.

¹¹⁹⁸ Itt olvasható Árpás Károly beszéde: [http://napsugar.rs/tevekenysege-
ink/gion-program-volt-szenttamason/](http://napsugar.rs/tevekenysegeink/gion-program-volt-szenttamason/)

tükrözött valóságképpel, nem pedig teremttel állnak szemben.”¹¹⁹⁹ Ha a német identitás Gion általi felhasználását vesszük példának, akkor legfeljebb valahogy úgy beszélhetünk „tükör”-ről, hogy ebbe a tükörbe a délvidéki németség néz bele, de a vajdasági magyarság lát(hat)ja meg magát benne. Gion Nándor tehát nem a „valódi”-t, hanem az „igaz”-at írta, maga és a magyarság identitását kívánva megfogalmazni. Ez a törekvése még a nyelvhasználatban is megnyilvánul. Ennek vizsgálata azonban már egy másik – nyelvészeti – monográfia témája lehet.

A Szív nevű zsilip a Krivaján, Szenttamáson. K. Á. felvétele

¹¹⁹⁹ FEKETE, *I. m.*, 608.

SORTÚZ EGY REMEK ÍRÓÉRT

RÖVID ÖSSZEFOGLALÓ

Az egyik legkiválóbb délvidéki magyar író 1941. február elsején született a közép-bácskai Szenttamáson, amely településhez élete végéig hű maradt műveiben. Gion Szabadkán géplakatosnak tanult, majd az Újvidéki Egyetem magyar szakát végezte el. Rádiós újságíróként kezdett dolgozni, 1976-tól a Vajdasági Íróegyesület titkára, 1980–82 között elnöke¹²⁰⁰ és a Jugoszláv Írószövetség elnökségi tagja volt. 1983–85 között az Újvidéki Színház igazgatója és a Forum Kiadó kiadói tanácsának elnöke, 1985–1993 között az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének főszerkesztője volt. 1993 őszén Budapestre települt, és Szegeden halt meg 2002-ben. Ezek talán a legfontosabb, száraz életrajzi tények. Ami viszont biztosan fontossá teszi Giont, hogy közben írt vagy húsz remek könyvet. *A kárókatona még nem jöttek vissza*, az *Ezen az oldalon*, a *Virágos Katona*, a *Sortűz egy fekete bivalyért* vagy az *Ez a nap a miénk* ma már a magyar irodalom klasszikusai közé tartoznak. A Gion-kötetekben lévő regények, novellák áradó mesélőkedvvel, remek humorral és ironiával fűszerezett történetek – karakteresen különböző művek és mégis egységes írói világ – a magyar és a világirodalom legjobb elbeszélői hagyományából. Gion szülőháza a szenttamásiak jóvoltából ma már emlékház; az író munkásságáról pedig sok száz cikk, tanulmány és fél tucat monográfia született, bizonyítva műveinek sokrétűségét és főként az olvasók szeretetét.

A Délvidék magyar irodalmát kezdettől fogva a helyi színeket ábrázoló realista és a mindig újító avantgárd törekvések kettőssége határozta meg. Gion Nándor a neoavantgárd vonzásában indult, de legjelentősebb művei a helyi valóság talaján állnak, és ezer szállal kötődnek a szülőföld világához. Gion pályája az Új Symposion folyóirat írói között indult az 1960-as évek derekán, rögtön a szókimondás határait feszegetve. Több írása, illetve kötete is irodalmi díjat nyert (*Testvérem, Joáb; Ohyan, mintha nyár volna; Engem nem úgy hívnak, Ezen az oldalon*), de némelyik művének politikai-történelmi célzásai

¹²⁰⁰ Gion Nándor a vajdasági írószövetség elnöke, Népszabadság 1980. márc. 4., 7.

miatt az író otthon és Magyarországon is egyre nehezebb alkotói és egzisztenciális helyzetbe került. Magyarországon műveit tiltólistára tették, budapesti élményeit közlő naplója miatt pedig még az országból is kitiltották az író. (Ezzel akkor szembesült, amikor feleségét a magyarországi szülészetre akarta vinni, de őt már nem engedték át a határon.) Ekkortól Gion erős öncenzúrát gyakorolt: egyre inkább a sorok között fejezte ki üzeneteit. Írásai ezután nem szűrtak szemet, úgyannyira, hogy újra rangos irodalmi, sőt politikai díjakat nyertek.

Latroknak is játszott. Gion Nándor méltán legismertebb műve a *Latroknak is játszott* című regénytetrológia. Ennek első két kötetében (*Virágos Katona*, *Rózsaméz*) nagy mesélőkedvvel dolgozza fel a Délvidék történelmét 1898-tól 1941-ig saját családja sorsában. Szinte tárgyilagosan, de szeretettel ábrázolja a köznapi élet megismételhetetlenségét, nagyszerűségét. (Valahogy úgy, mint ahogy például Pieter Bruegel is a németalföldi parasztfelvetéseket ábrázoló képein.)

Gion érzелgősség nélküli, egyszerű nyelven írt regényei fontos emberi értékeket és dilemmákat mutatnak be, és különösen hangsúlyosan jelenik meg bennük az identitás kérdésköre. Gion szerint ugyanis a többnemzetiségű összetétel, illetve „az ebből eredő kérdések, legemmerségesebb megoldások egy ilyen környezetben, mint a Vajdaság, egyszerűen olyan örök témák, mint a szerelem és a halál más környezetben”. A regények legfőbb kérdése talán mégis inkább az, hogy hogyan lehet boldognak lenni a világban, ahol szinte minden ez ellen dolgozik. És a válasz: „el kell menni onnan, ahol a ronda dolgok történnek, ki kell lépni a képből, ahol a Megváltót korbácsolják”. A regény címszereplője, a Virágos Katona ugyanis egy stációkép mellékalakja, aki annak ellenére boldog, hogy éppen a Megváltót kínozza, sőt „komoly arccal mosolyog, mintha nemcsak a körülötte tolongó emberekről nem tudna semmit, de még a kezében tartott korbácsról sem”.

Valóságos és képzeletbeli sajátos elegye jellemzi Gion írásait, emiatt a mágikus realista alkotók közé sorolják, stílusát pedig a nagy dél-amerikai írókéval, például García Márquezével rokonítják, noha az író inkább az észak-amerikai írókat szerette: „Hemingwayt, Steinbecket, Faulkner meg a többi.”¹²⁰¹ Azokon a sarkalatos pontokon,

¹²⁰¹ BALÁZS, *Tarzan Szenttamáson*, 106.

ahol Gion eltért az általa jól ismert helyi vajdasági társadalmi-történelmi valóságtól, kódolva foglalt állást a saját korában politikai okokból nem tárgyalható kérdésekben. „Csúsztatásai” segítségével – az olvasók éberségére számítva – burkoltan reflektált a történelmi-társadalmi és különösen a kisebbségi problémákra.

A trianoni országvesztéstől a nemzetiségi jogsérelmekig számos, a saját korában a politikum által tabusított témáról parabolikus jelenetekben olvasunk a regényekben. A kód egyik kulcsa, hogy a két világháború közötti délvidéki németiség a helyi, immár kisebbségben élő magyarság analógiájaként, illetve szócsöveként, míg a magyarság – kezdve Váry János földesúr kitalált személyén – elnyomó többségként jelenik meg. Azaz a Gion korabeli többségi szerbek szerepét magyar szereplők játsszák a regényekben, az asszimiláció pedig a svábokat sújtja. Ugyanakkor Gion az 1930-as években élt magyar szereplőit többnyire mint jó kommunistákat ábrázolja, hogy saját korának délvidéki magyarságát ez által a kissé kozmetikázott előtörténet által is igazolja. Ám még a *Rózsaméző*nek ezekből a közösséget legitimáló részeiből is kiérződik egyfajta ügyesen leplezett rendszerkritika. Az is Gion trükkjei közé tartozik, hogy a délszláv állam közigazgatásának korrupszájáról magát a szerb rendőrfőnököt, a trianoni döntés kedvezőtlen következményeiről pedig sváb meg bunyevác gazdát – tehát véletlenül sem magyarokat – beszéltet a regényekben.

Kárókatonák, sortűzek, angyalok. Gion gyermekkori élményeiből merítő kalandregényeiben – például *Az angyali vigasságban* – a felnőttek és a gyerekek világa életszerű és nagyon izgalmas jelenetekben csap össze. A *Postarablók*ban nyíltan megjelenik az állandó megfigyeltség élménye: a gyerekszereplők lehallgatják a telefonokat, így átveszik a városka irányítását, és kijavítják, amit a felnőttek csak elrontanának. Ez, bár tekinthető átfogó társadalomkritikának is, még csupán kamaszos csínytevésként is értelmezhető. A megfigyeltség miatt érzett nyomasztó tehetetlenség majd csak a rendszerváltás után írott *Izjakbár* című regényben jelenhet meg.

Az „ifjúsági” regényekben a legérzékenyebb témákról, a helyi magyarság vágyairól, fájdalmairól és félelmeiről még áttételesen: a szimbólumok nyelvén olvasunk. *A kárókatonák még nem jöttek vissza* legfőképpen az 1944-es délvidéki vérengzések allegóriája,

amelyben minden mozzanat megfeleltethető valamely rejtett tartalomnak. A címbeli madarak például a magyar katonákat, illetve az anyaországhoz tartozást, a fészüket tartó akácfa a Délvidéket, a Kocsmáros nevű szereplő az ellenséges hatalmat, a főhős halála és az időjárás az 1944-es délvidéki vérengzéseket, a kakukkok pedig a betelepített délszlávokat jelképezik. Nem véletlen az sem, hogy a gyerekek ebben a regényben egy vágóhídon, *Sortűz egy fekete bivalyért* című folytatásában pedig a temetőben időznek, és sajátos rítusokat végeznek. Hiszen a *Sortűz*... Trianon és a kisebbségi sorsba kerülés, illetve az azóta eltelt évtizedek sajátos írói reflexiója. Ebben a regényben a gyerekek például sortüzet akarnak adni Ácsi Lajos földesúrért, aki a régi „úri” magyar világot jelképezi, ami vele együtt kihalt; az 1941–42–43–44-ben elhunyt, a „kis magyar világot” jelképező Hofanesz kislányokért; meg az 1944-ben elveszejtett apákat jelképező Gergiánért; és egy külön macskáért is, aki „lehet, hogy jól járt azzal, hogy felrobbantották. Így nem lett vízihulla belőle.” Ezzel a meghökkentő mondattal kapcsolatos gioni asszociációink a gyerekkorában egy szerb társa által majdnem vízbe fojtott írótól a háború végi vérengzések vízbe dobott – vízbe ölt áldozataiig terjednek, hiszen Gion már első regényébe (*Kéltűiek a barlangban*, 1967–1968) is rejtett ilyen célzást.

A Magyarországra településtől. Jugoszlávia felbomlásának előérzete jelenik meg a *Börtönről álmodom mostanában*, a délszláv polgárháború valósága pedig az *Izsakhár* című regényben. Utóbbit Gion még Újvidéken kezdte írni, de már Budapesten fejezte be. Gion a *Latroknak is játszott* sorozatot is Magyarországon kerekítette ki az *Ez a nap a miénk* és az *Aranyt talált* című regényekkel; a *Zongora a fehér kastélyból* című regénnyel pedig „ifjúsági” ciklusát is négyrészessé egészítette ki. Mivel ekkor már nyíltan írhatott mindarról, ami az egykori Jugoszláviában tabunak számított, ezekben a művekben sokszor felszínre tör a korábban érzékenynek számító politikai-történelmi mondanivaló. Viszont Gion a cenzurális keretek megszűnte, a több évtizedes kényszer alóli felszabadulás után is mértéktartó maradt: humorral és (ön)íroniával tette még hitelesebbé a leírtakat. Utolsó regényében, az *Aranyat talált*ban a szocializmus kezdeti időszakában túlélni próbáló kisemberekről mutatott izgalmas és ironikus képet.

Gion Budapesten született írásaiban – Szenttamás és Újvidék után – az itteni szűkebb lakókörnyezetében: Kőbányán megélt valóságot is sajátosan görbe tükörben jelenítette meg, ahogy azt a már a halála után *Mit jelent a tőke alsó?* címmel összegyűjtött sorozata több novellájában láthatjuk. Ezekben a dél felé nyitott Magyarország balkanizálódását, az alvilág fővárosi térnyerését humoros, krimiszerű történetekben, Rejtő Jenő-i stílusban mutatja be. Erre nyilvánvalóan rásegített, hogy az író éppen a legnagyobb magyarországi kínai piac közelében telepedett meg, ahol a hétköznapiakban gyakran szembe-sülhetett a jelenkori pesti bábellel: „Gion az utolsó novellákban globalizálódó európai kapunak festette meg a magyar fővárost, az itt élő figurákat. Mit hozott felszínre a békés átmenet, a korlátlan bevándorlás? [...] Magyarország tranzitországgá válván elveszítheti kulturális identitását, nyelvét, mindazt, amit anyaországgént létezve leszádkadt kisebbségeinek megtestesít.”¹²⁰²

Gion minden írása háttérismeretek nélkül is teljes művészi eleményt nyújt, ám az összefüggéseket kereső, a valóságot a prózavilággal ütköztető olvasók előtt a jelentések új szintjei nyílhatnak meg. Gion történetei valószerűek, a filmes vágásokra jellemző szerkesztés miatt pedig magával ragadóan izgalmasak. Az író maga is beszélt róla, hogy törekedett úgy írni, hogy a könyveit könnyen megfilmesíthessék, ami több művével sikerrel meg is történt. Bár éppen tetralógiája még várja a producert, akinek viszont biztosan meghálálná a rászánt figyelmet, hiszen Rojtos Gallai István figurája a 20. században kisebbségivé lett túlélő magyar nagyszerű, de eddig filmen még nem szerepelt típusát testesíti meg.

Gion Nándor sajnos korán, hatvanegy éves korában ment el, pedig biztosan lett volna még mondanivalója. Hogy az alatt a rövid idő alatt, amennyi neki adatott, mégis mennyire sikerült szülőföldje hű krónikásának: emlékei és hagyományai művészi megörökítőjének lennie? A szülőházán lévő emléktábla mint *szenttamási* (és nem pedig például mint vajdasági, délvidéki vagy magyar) íróról emlékezik meg róla.

¹²⁰² ÁRPÁS, *Az építő-teremtő ember*, 222.

BIBLIOGRÁFIA

1. A HIVATKOZOTT GION-MŰVEK

A Gion Nándor-életműkiadás – rövidítve: GNÉ/1–5. – kötetei

1. *Latroknak is játszott* [négy regény: a „felnőtt” tetralógia], szerk. FÜZI László, Noran, Budapest, 2007. = GNÉ/1.
2. *Börtönről álmodom mostanában* [négy regény], szerk. FÜZI László, Noran, Budapest, 2008. = GNÉ/2.
3. *Az anyagi vigasság* [hat „ifjúsági” regény], szerk. FÜZI László, Noran Libro, Budapest, 2010. = GNÉ/3.
4. *Műfogsor az égből* [összegyűjtött elbeszélések], szerk. GEROLD László, Noran Libro, Budapest, 2011. = GNÉ/4.
5. *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [naplók, interjúk és más írások], vál. és szerk. GEROLD László, Noran Libro, Budapest, 2012. = GNÉ/5.

Az egyes hivatkozott Gion-művek

[*cím nélküli novella*, 1957 k.] = HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2012, 471–474.

„...csak nézett ránk és hallgatózott” [ELEK Tibor interjúja, 2002] = GNÉ/5., 273–280.

„Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk”. *Bemutakozó előadás* [2000], Forrás 2002/12., 3–15.

„Földre szálltam a tematikában”. *Beszélgetés Gion Nándorral*, [ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván interjúja], Irodalmi Szemle 2001/5., 36–40.

„Hiszek az álmokban, mindenekelőtt a saját álmaimban” – *Beszélgetés Gion Nándorral* [ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván interjúja], Tiszatáj 1994/6., 15–17.

„...izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen”. *Beszélgetés Gion Nándorral* [ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván interjúja, 1993] = GNÉ/5., 234–238.

„Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. *Gion Nándorral beszélget Füzi László* [1998] = GNÉ/5., 257–272.

A hatodik ujj [1977] = GNÉ/4., 356–362.

- A jószágú szerzetes* [1991] = GNÉ/4., 269–286.
- A kárókatona még nem jötték vissza* [1977] = GNÉ/3., 165–253.
- A késdobáló* [1979], Alföld 1979/12., 41–50.
- A kultúra jelzője* [2001] = GNÉ/4., 611–613.
- A magyarság megmaradásának esélyeiről. Gion Nándor és Grendel Lajos gyulai nyilatkozata*, Népszabadság 1991. március 19., 3.
- A medúzák nem hoznak szerencsét* [1996] = GNÉ/4., 437–449.
- A mimózákat nem szabad késsel bántani* [1991] = GNÉ/4., 400.
- A muskátli zenéről* [1990 k.], Forrás 2017/2.
- A nagypapa regénye. Utolsó beszélgetés Gion Nándorral* [ÓNODY Éva riportja, 2002] = GNÉ/5., 281–285.
- A nőkről* [2002 e.] = GNÉ/5., 44–46.
- A súlyemelőnek sokat kell enni* [1970] = GNÉ/4., 37–40.
- A tengerben néha kövek is vannak. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [DOMONKOS László interjúja, 1987] = GNÉ/5., 223–227.
- A tolvaj* [1957 k.] = HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2012, 474–477.
- Abasvérsus* [1966] = GNÉ/4., 22–26.
- Akít mindenütt utolérnek a szülőföld témái. Gion Nándor a Márai Sándor-díj után továbbírja befejezettnek vélt regénytrilógiáját*, Népszava 1998. január 22., 19.
- Alacsonyan repülni* [1999] = GNÉ/4., 646–651.
- Alibi mankók* [1999] = GNÉ/4., 510–512.
- Andeoko veselje*, szerk. HORVÁTH FUTÓ, Hargita–PÁSZTOR KICSÍ Mária, ford. BENCsik Tímea et al., Gion Nándor Emlékház–Prometej, Szenttamás–Újvidék, 2016.
- Aranyat talált* [2001–2002] = GNÉ/1., 703–905.
- Átlósan az utcán* [1991] = GNÉ/4., 537–543.
- A vád* [1997], rendezte SÁRA Sándor, írta GION Nándor–SÁRA Sándor, operatőr SÁRA Balázs, Objektív Filmstúdió–Cinema-Film, Budapest, [1997].
- Az angyali vigasság* [1985] = GNÉ/3., 365–454.
- Az asztalos* [1973] = GNÉ/4., 172–177.
- Az üzbegek élni fognak* [1996] = GNÉ/4., 303–311.
- Borszóró (pepperbox) revolver* [1999] = GNÉ/4., 513–521.
- Börtönről álmodom mostanában* [1990] = GNÉ/3., 249–468.

- Cimbora* [irodalmi magazin gyermekeknek] 35. rész, rendezte ANDRÁS Ferenc, szerkesztette ÉRDINÉ SZABÓ Márta, első adás: 1983. 03. 27. web: nava.hu/id/1806606/ letöltés ideje: 2017. január 23.
- Család, vihar, szerkesztés, költészet. Naplórészlet Orbán Ottóról* [1994], Magyar Szó, Kilátó 2016. augusztus 6–7., 23.
- Egy regény vége* [2000] = GNÉ/4., 533–537.
- Engem nem úgy hívnak* [1970] = GNÉ/3., 9–89.
- Ezen az oldalon* [1971] = GNÉ/4., 59–146.
- Ez a nap a miénk* [1996–1997] = GNÉ/1., 449–702.
- Febér kesztyűben* [1999] = GNÉ/4., 583–594.
- Félelemből származó humor* [Thomas Mannról], Új Symposion 1966/16., 9–11.
- Fényjelek nélkül* [1998] = GNÉ/4., 556–572.
- Focira kalkulálva* [1994 u.], Magyar Nemzet 2016. jún. 25., 31.
- Fogadjunk a doktornak* [1972], Újvidéki Rádió, magyar nyelvű drámapárosok szerkesztősége, bemutató: 1973. febr. 20., rendező: VARGA István, szereplők: FISCHER Károly, ROMHÁNYI Ibi és mások, hangfelvétel: Stanislav STEPANOVIĆ
- Fülek és fejek* [1995] = *Az Objektív Filmstúdió mozgóképeskönyve*, Objektív Filmstúdió, Budapest, 1995, 87–106.
- Garantálja Z. A.* [2001] = GNÉ/4., 661–673.
- Gion Nándor igaz történetei. A Vajdaságból elszármazott író régi élményeiről és új novelláskötetéről mesél*, Népszava 1996. július 6., 11.
- Gumicsizmák és zongora*, Forrás 2017/2.
- Hat alma (sok)* [2000] = GNÉ/4., 616–619.
- Író a tanyán és a történelemben* [1989–1990] = GNÉ/5., 60–74.
- Irodalmi segédesszék* [1993 e.] = GNÉ/5., 310–312.
- Issakhár* [novella, 1964] = GNÉ/4., 11–14.
- Izidor* [1987] = GNÉ/4., 261–269.
- Izakhár* [novella, 1976], Híd 1976/1., 32–43.
- Izakhár* [regény, 1994] = GNÉ/3., 469–597.
- Izakhár, folytatás* [1976], Híd 1976/6., 700–710.
- Keresztapámról és hitvallásaimról* [1996] = GNÉ/5., 7–15.
- Keresztívő a Keglovics utcából* [1966] = GNÉ/4., 40–51.
- Kétélteűk a barlangban* [1967–1968] = GNÉ/3., 7–116.
- Kiderült, hogy kissé elragadtattam magam* [interjú], Népszabadság 1994. május 17., Budapest melléklet, VIII. oldal

- Kilenc lázmérő* [1975] = GNÉ/4., 231–234.
- Kimeríthetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981] = GNÉ/5., 203–218.
- Kisebbség, többség, emberség. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [TRIPOLSZKY László interjúja, 1988] = GNÉ/5., 228–233.
- Komolytalan ünnep. Ahasvérus V.* [1966] = GNÉ/4., 32–37.
- Korai halálaimról* [1994] = GNÉ/5., 16–23.
- Kőfaragók ünnep előtt* [2002 e.] = GNÉ/4., 579–581.
- Könyvekről, íróságom kezdeteiről* [2002 e.] = GNÉ/5., 24–33.
- Krisztus Katonája* [1975] = GNÉ/4., 238–242.
- Lakat és artézi kút* [1975] = GNÉ/4., 227–231.
- Latroknak is játszott*, [2 regény], Budapest, Magvető, 1982.
- Latroknak is játszott... „...a műzsák nem hallgattak el, de igen-igen megkeseredtek...”* Beszélgetés Gion Nándorral [ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván interjúja, 1993] = GNÉ/5., 239–244.
- M. H. J. bintaszéke* [1975] = GNÉ/4., 257–259.
- Maradjon a galamb* [1993 u.], Forrás 2017/2.
- Mert reggel visszaindulok Hispániába* [1965] = GNÉ/4., 16–22.
- Mesélni: igaz történeteket. Interjú a Déry-díjas Gion Nándorral* [BÁLINT Sándor interjúja, 1987] = GNÉ/5., 219–222.
- Mi történt?* [2002 e.] = GION Nándor, *Mit jelent a tők alsó?*, Noran, Budapest, 2004, 46–47.
- Miért boldog a Virágos Katona?* [FÁBIÁN Péter interjúja], Népszabadság 1992. febr. 8., 25.
- Mint a felszabadítók* [1994] = GNÉ/4., 400–410.
- Mit jelent a tők alsó?* [2001] = GNÉ/4., 673–679.
- Mosolyra figyelni* [1998] = GNÉ/4., 679–686.
- Műfogsor az égből* [1998] = GNÉ/4., 543–556.
- Nagybátyámról* [1994] = GNÉ/5., 34–43.
- Nem baleset lesz* [1997] = GNÉ/4., 500–504.
- Nemzeti színek* [1994] = GNÉ/4., 410–429.
- Ohyan, mintha nyár volna* [1974] = GNÉ/4., 147–222.
- Otthon/ítthon és a cigarettapapírról* [1993] = GNÉ/5., 100–102.
- Ott zöldebb volt az erdő* [1996] = *Magyar királyok. Rádiódramák*, szerk. SÁRI László, Magyar Rádió Rt., Budapest, 1997, 347–368.
- Önérzékesen* [1995] = GNÉ/5., 328–330.
- Önhibámon kívül* [1993] = GNÉ/4., 619–628.

- Patkányok a napon* [1968] = GNÉ/4., 160–162.
- Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről* [1966] = GNÉ/4., 51–55.
- Pódium* [1975] = GNÉ/4., 246–249.
- Postarablók* [1972] = GNÉ/3., 91–163.
- Rádió és gumibot* [1991] = GNÉ/4., 362–369.
- Rádiós világ* [1993 e.] = GNÉ/5., 51–59.
- Roszzul fizetett szakmák* [1998] = GNÉ/4., 572–579.
- Rózsamész* [1976] = GNÉ/1., 201–448.
- Saját kezűleg* [2002 e.] = GNÉ/4., 507–509.
- Sortűz egy fekete bivalyért* [1982] = GNÉ/3., 255–363.
- Svédkályha* [1998] = GNÉ/4., 529–533.
- Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről* [1990] = GNÉ/5., 75–78.
- Szülőföldem: Szenttamás. Bemutatja: Gion Nándor*, rendezte Eck T. Imre, Magyar Televízió, Budapest, 1983, 50 perc.
- Testvérem, Joáb* [1968–1969] = GNÉ/3., 117–247.
- Thomas Mann, az esszéíró*, Symposion 1963/37., 11.
- Történetek egy régi forgópisztolyról* [1975] = GNÉ/4., 223–253.
- Újévi köszöntő 1990.*, Forrás 2017/2.
- Védőszentek a fenyők között* [2002 e.] = GNÉ/4., 594–599.
- Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971] = GNÉ/5., 115–188.
- Véres patkányirtás idomított görényekkel. A gondozott szöveg – Egy filológiai munka állomásai* = ÁRPÁS Károly, *Az építő-teremtő ember*, Bába, Szeged, 2008, 297–387.
- Virágos Katona* [1973] = GNÉ/1., 7–198.
- Virágos katona*, [hangjáték], I., rendezte: Bozó László, Újvidéki Rádió, magyar nyelvű drámapárház szerkesztősége, bemutató: 1980. október 25.
- Virágot vinnék* [2002 e.] = GNÉ/4.,
- Zongora a fehérek kastélyából* [1993] = GNÉ/3., 455–515.

2. HIVATKOZOTT (SZAK)IRODALOM

- A Délvidék hadtörténete 1914–1918.*, szerk. SGARDELLI Caesar, Budapest, 1941.
- A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*, szerk. KEPECS József, Központ Statisztikai Hivatal, Budapest, 1998.
- A magyar nyelv értelmező szótára*, főszerk. BÁRCZI Géza–ORSZÁGH László, Akadémiai, Budapest, 1959–1962, IV.
- A magyarság politikai képviselete Szerbiában = Nemzetpolitikai alapismeretek*, szerk. KÁNTOR Zoltán, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, Budapest, 2013.
- ÁBRAHÁM Barna–STEKOVIĆ Rita, *A szerb nemzet tudat fejlődése = Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, szerk. ÁBRAHÁM Barna–GEREBEN Ferenc–STEKOVIĆ Rita, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003.
- ÁCS Margit, *A kárókatona még nem jött vissza* [1978] = Uő., *A hely hívása*, Antológia, Lakitelek, 2000, 198–201.
- ADY Endre, *Góg és Magóg fia vagyok én...* = Uő., *Új Versek*, Pallas Rt., Budapest, 1906.
- ARANY János, *Domokos napra* = Uő. *Összes költeményei*, I., Szépirodalmi, Budapest, 1962, 201.
- ÁRPÁS Károly, *A Gion-művekben szereplő személyek listája* = Uő., *Az építő-teremtő ember*, Bába, Szeged, 2008, 235–295.
- ÁRPÁS Károly, *A tények szentsége. Gion Nándor és a közélet*, Szeged 2012/2.
- ÁRPÁS Károly, *Az építő-teremtő ember. Gion Nándor életművéről*, Bába, Szeged, 2008.
- ÁRPÁS Károly, *Gion Nándor és a közélet*, Váradi 2012/2.
- BABITS Mihály, *Magyar költő kilencszázötvenkilencben*, Nyugat, 1919/14–15.
- BALÁZS Attila, *Tarzan Szenttamáson*, Forrás 2013/7–8., 104–107.
- BALÁZS Attila, *Torzóban maradt beszélgetés Gion Nándorral* = Uő., *Világsarok non-stop*, zEtna, Zenta, 2006, 163–176.
- BALOGH István, *Gion Nándor elbeszélő stílusa*, Munkásegylet, Szabadka, 1992. (Életjel miniatűrök 46.)
- BENCE Erika, *Másra mutató műfajolvasás. A vajdasági magyar regény a XX. század utolsó évtizedében*, Cédus Művészeti Alapítvány–Napkút, Budapest, 2009.

- BENEDEK Szabolcs, *Gion Nándor és a szabadkőművesség*, Élet és Irodalom 2012. április 27., 13.
- BEZZEGH Alpár, *Utazás a bácskai németekhez 1936 nyarán. Rudolf Schaal németországi főiskolai tanár élménybeszámolója*, Világtörténet 2012/3–4., 257–287.
- Dimitrije BOAROV, *Vajdaság politikai története*, ford. NAGY Georgina, Forum, Újvidék, 2012.
- BORI Imre–SZELI István, *Gion Nándor = A magyar irodalom története 1945–1975.*, 4. *A határon túli magyar irodalom*, szerk. BÉLÁDI Miklós, Akadémiai, Budapest, 1982.
- BORI Imre *bevezetője Gion Nándor szerzői estjén a Kossuth Klubban* [az Újvidéki Rádió és a Magyar Rádió közös műsora, első adás: 1981. 02. 04]
- BORI Imre, *Ezredéve itt. Délvidéki magyar olvasókönyv*, Forum, Újvidék, 2004.
- BORI Imre, *Irodalmunk évszázadai*, Forum, Újvidék, 1975.
- BORSI Ferenc–FEHÉR Emánuela, *Szentségi citerák*, Művelődési Otthon, Szenttamás, 2011.
- Mihail BULGAKOV, *A Mester és Margarita*, ford. SZÖLLŐSY Klára, <http://mek.oszk.hu/02800/02825/02825.pdf>.
- BURÁNY Nándor [önvallomása 70. születésnapján], Napút 2001/10., http://napkut.hu/naput_2001/2001_10/112.htm.
- BURÁNY Nándor, *Összeroppanás*, Forum, Újvidék, 1968.
- CIRKL Zsuzsa–FUDERER László, *Bácskai golgota – a vallásüldözés áldozatai*, Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1998.
- Csendül a nóta 2., Válogatás eddig meg nem jelent magyarnótákból*, szerk. NÓGRÁDI TÓTH István, Magyarnótaszerzők és Énekesek Országos Egyesülete, Budapest, 1990.
- CSERES Tibor, *Hideg napok*, Magvető, Budapest, 1964.
- CSERES Tibor, *Vérbosszú Bácskában*, Magvető, Budapest, 1991.
- CSÍK Mónika, *Az akácsonál balra = Az akácsonál balra. Gion Nándor novellapályázat 2013.*, Forum, Újvidék, 2014.
- CSUKA János, *A délvidéki magyarság története [1941]*, Püski, Budapest, 1995.
- Délvidéki magyar Golgota*, szerk. CSERESNYÉSNÉ KISS Magdolna–SZABÓ Pál Csaba, Délvidék Ház–Keskenyúton Alapítvány, Budapest–Szeged, 2013.
- DÉVAVÁRI Zoltán, *Jászi Oszkár és Dettre János politikai programadása a Bács-megyei Naplóban = Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. SAJTI Enikő, JATE Press, Szeged, 2011.

- DOLINSZKY Gábor, *Élve meghalni bagyni. Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház Szerbiában–Vajdaságban történelme 1918-tól napjainkig* [diplomamunka], Evangélikus Hittudományi Egyetem Egyháztörténeti Tanszék, Budapest, 2004.
- DOMONKOS István, *Kormányeltörésben* [1971], Napkút, Budapest, 2015.
- DOMONKOS László bevezetője = Uő., *A tengerben néha kövek is vannak. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987] = GNÉ/5., 223.
- DUDÁS Károly, *Emlékbeszéd 2002. november 1-jén, a Gion Nándor szülőbázát megjelölő emléktábla felavatásán* = HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2012, 240–241.
- Egyedülálló szokás Bácskában. *A szenttamási Krisztus-katonák*, Hitélet 1973/4., 30.
- ELEK Tibor, *A szeretet vigasztaló ereje. Gion Nándor ifjúsági regényeiről* = GNÉ/3., 517–532.
- ELEK Tibor, *Gion Nándor írói világa*, Noran, Budapest, 2009.
- Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, főszerk. ZAICZ Gábor, Tinta, Budapest, 2006.
- Ezernyolczsáznegyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*, szerk. JÓKAI Mór–BRÓDY Sándor–RÁKOSI Viktor, Révai, Budapest, 1898.
- FARKAS Tamás, *Novák: egy idegen eredetű családnév és a magyar családnévanyag*, Magyar Nyelv 2010, 169–182.
- FEHÉR Ferenc, *Bácskai tájkép* [1955], Híd 1989/10., 1169.
- FÉJA Géza, *Gion Nándor*, Tiszatáj 1974/12., 68–73.
- FEKETE J. József, *Bájosan együgyű kőszobrok* = GNÉ/2., 599–616.
- FODOR Andrea–KISS Ágnes, *Szenttamási ragadványnevek* = *De historia urbis nostrae*, II., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás 2012, 36–45.
- FORRÓ Lajos, *Jelöletlen tömegsírok*, Hálózat a Szabad Információért Alapítvány, Szeged, 2007.
- Michael FOUCAULT, *Eltérő terek*, ford. SUTYÁK Tibor = *Nyelv a végtelenhez – Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Latin Betűk, Debrecen, 1999, 147–155.
- Michael FOUCAULT, *Más terekről*, ford. ERHARDT Miklós, *exindex* online képzőművészeti folyóirat 2004. Hálózati hozzáférés: <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>

- G. VASS István, *Csalódott csehszlovákok*, Rubicon 2007/1–2., 8–15.
- G. VASS István, *A csehszlovák revízionisták étvágya. Amiről egy térkép árulkodik*, Rubicon 2007/1–2., 8–15.
- GEROLD László, *Gion Nándor*, Kalligram, Pozsony, 2009.
- GEROLD László, *Utószó* = GNÉ/4., 703–717.
- GEROLD László, *Utószó jegyzettel* = GNÉ/5., 333–339.
- Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékkirásos akkád versek*, ford. RÁKOS Sándor, Európa, Budapest, 1974.
- Gion Nándor a vajdasági írószövetség elnöke*, Népszabadság 1980. márc. 4, 7.
- Gion Nándor rádiós és színházi évei. Beszélgetés Franyó Zsuzsanna színházi dramaturggal és Vajda Tibor rádiós rendezővel*, elhangzott a Szenttamási Népkönyvtárban 2014. február 7-én, Németh Dezső hangfelvétele.
- Gionfalva – Szenttamási portré*, rendezte TÓTH Barnabás, színes, magyar dokumentumfilm, Snittegylet Filmműhely, Budapest, 2008, 27 perc.
- GULYÁS László, *A Délvidék története. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920*, Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2012, II.
- GULYÁS László, *A Délvidék története. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*, Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2013, III.
- GULYÁS László, *A szerb nemzetállam-építés (1918–1941) gazdasági dimenziója, különös tekintettel a Délvidékre*. Elhangzott 2014. január 23-án Szegeden a *Magyar–szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* címmel rendezett nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencián.
- GULYÁS László, *Etnikai tisztogatás Jugoszláviában 1944–1945; A német kisebbség megsemmisítése*, Rubicon 2009/5., 39.
- HAJDÚ Mihály, *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*, Tinta, Budapest, 2010.
- HAJNAL Virág–PAPP Richárd, *Vallás és etnicitás a Vajdaságban három esettanulmány alapján = A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*, szerk. A. GERGELY András–PAPP Richárd, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007, 151–166.
- Franz HAMM–Friedrich LOTZ–Michel LINDENSCHMIDT, *Eine deutsche Schule in der Batschka. Das Gymnasium zu Neuwerbaß, Südostdeutsches Kulturwerk*, München, 1960.
- HERNÁDI Gyula, *Só és kenyér*, Csillag 1956/1., 29.

- HORNYIK Miklós, *Gion Nándor* = Uő., *Szabálytalan napló*, Forum, Újvidék, 1981, 135–140.
- HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Agyagból formált „történetek”*, Létünk 2011/4.
- HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2012.
- HORVÁTH Ilona, *Filléres emlékeim*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012.
- HORVÁTH KANCSÁR Ilona, *A szenttamási tanyavilág, tanyarendszer* = *De historia urbis nostrae*, I., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás, 2011, 133–152.
- HÓZSA Éva, *A novella Vajdaságban*, Vajdasági Magyar Felőktatási Kollégium, Újvidék, 2009.
- HÓZSA Éva–RAJSLI Ilona–HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Név – irodalmi/írói névadás – szemantikai távlatnyitás*, Hungarológiai Közlemények 2015/4., 31–46.
- ILLÉS Sándor, *Akikért nem szólt a harang*, Tevan, Budapest, 1991.
- ILLÉS Sándor, *Sírató*, Szépirodalmi, Budapest, 1977.
- ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna, *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete kutatása a régió magyar könyvkiadása tekintetében*, Tanulmányok, 2009, 38–48.
- ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna, *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából*, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2011.
- JANEK István, *Szlovák revíziós tervek 1939–1945*, Rubicon 2007/1–2., 8–15.
- ZORAN JANJETOVIĆ, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941* = *Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. SAJTI Enikő, JATE Press, Szeged, 2011, 19–39.
- JÁSZBERÉNYI József, *A magyarországi szabadkőművesség története*, Print-X Budavár, Budapest, 2005.
- JENEI Dezső, *Összefogás jelképe. A szenttamási kálvária 1864–2001.*, Bácsország 2003/10–12., 15–17.
- JÓKAI Mór, *Szenttamási György* = Uő., *Forradalmi és csataképek*, Unikornis, Budapest, 1994, 138–168.
- JUHÁSZ József, *A kisebbségek Tűtő föderációjában*, História 2010/1–2., 53.
- KÁNYÁDI Sándor, *Fától fág [1968]* = Uő., *Valaki jár a fák hegyén*, Magyar Könyvklub, Budapest, 1998, 115–117.

- KÁNYÁDI Sándor, *Örmény sírkövek* [1982] = Uő., *Valaki jár a fák begyén*, Magyar Könyvklub, Budapest, 1998, 412.
- KEK Zsigmond, *Megemlékezés*, Híd 1945/1., 68–70.
- KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai, Budapest, 1997.
- KISS Csaba–KISS Tamás, *Az 1944–45-ös ártatlan áldozatok emlékére*. Elhangzott: 2016. november 2-án Szenttamáson, a római katolikus temetőben. Hálózati hozzáférés: http://szenttamás.rs/images/content/2016_nov/martirjainkra%20emlekeztunk%20nov%202/Kiss_Csaba_szovege_elhangzott_2016_11_02.pdf (Letöltés ideje: 2016.11.25)
- KOMORÓCZY Géza, *A tiszaeszlári vérvád* = Uő., *A zsidók története Magyarországon*, II., Kalligram, Pozsony, 2012, 235–250.
- Kontrapunkt. *Symposion 61–63. Antológia*, vál. BÁNYAI János–BOSNYÁK István, Forum, Újvidék, 1964. (Symposion Könyvek 3.)
- Paul KORNAUER, *Nagypéntek, feltámadás nélkül. Egy túlélő visszaemlékezései a bácskai vérengzésekre*, ford. Josephine NEUBRANDT, Szent István Társulat, Budapest, 2011.
- KOVÁCS Blanka–HORVÁTH FUTÓ Hargita, *A karácsonyi ünnepkör dramatikus játéka* (*Az anyagi vigasság és a betlehemes játék*) = *De historia urbis nostrae*, II., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás, 2012, 64–77.
- KREBSZ Teréz *feljegyzése*, idézi: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2012, 94.
- KURCZ Ádám István, *Identitás és történelem Gion Nándor prózájában* [doktori disszertáció], Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, témavezető: SIPOS Lajos, Budapest, 2015.
- LADÓ János, *Magyar utónévkönyv*, Akadémiai, Budapest, 1978.
- Lakodalom van a mi utcánkban* [hanglemez], előadja: Hetes Fogat [népi együttes], PGP RTB–2122944, RTV, Beograd, 1987.
- Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok*, ford. BÁRDOS Zsuzsanna–GÁBOR Livia–HÁZAS Nikolett–TOÓKOS Péter–VARGA Róbert–Z. VARGA Zoltán, L'Harmattan, Budapest, 2003.
- LENGYEL József, *A német* = Uő., *Igéző és más történetek*, Móra, Budapest, 1987, 5–13.

- LIMBEK Pál, *Menekülésem története* [kézirat], 1933.
- LÓDI Gabriella, *Az ünnepek előfordulása és funkciója Gion Nándor családregényében = De historia urbis nostrae*, II., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás, 2012, 56–63.
- Magyar Nagylexikon*, X., szerk. ENYEDI György et al., Budapest, 2000.
- Magyar néprajzi lexikon*, I., főszerk. ORTUTAY Gyula, Akadémiai, Budapest, 1977.
- Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Osiris, Budapest, 2003.
- MÁK Ferenc, *Hol legsötétebb a sötétség. Jegyzet a pályakezdő évekről*, Alföld 1993/8.
- MATUSKA Márton, *A megtorlás napjai*, Forum, Újvidék, 1991.
- MATUSKA Márton, *Hazánk, a mostoha*, Magyar Szó–Püski, Újvidék–Budapest, 1994.
- MATUSKA Márton, *Megvert pásztorunk*, a Szerbiai Református Keresztyén Egyház kiadása, Bácsfeketehegy, 2008.
- Mennyei vigasság. Imák és énekek az Isten nagyobb dicsőségére és a keresztény kath[olikus]. hívők lelki javára*, szerk. CSERNUS Elek, Szabadka, 1872–1898-ig legalább 7 kiadás.
- MÉSZÁROS Zoltán, *A Petőfi-brigád, 1943. augusztus 15. – 1945. április 1. = Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. SAJTI Enikő, JATE Press, Szeged, 2011, 215–224.
- MIKOLA Gyöngyi, *Verekedés a Zöld utcában. Az agresszió reprezentációja Gion Nándor regényfolyamában*, Forrás 2007/6., 64–68.
- MIRNICS Károly, *Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar kisebbség életében*, Híd 1970/1., 83–99.
- MOJZES Antal, *Halottak napja Bajmokon*, Cnesa, Bajmok, 1994.
- MOREL András, *Srbobran*, Híd 1938/2–3., 52–57.
- NÉMETH István, *Morel András kockás füzete*, Híd 1972/11., 1401–1413.
- Nótáskönyv az akácról*, szerk. PUSKÁS Pál, Magán Erdőtulajdonosok és Gazdálkodók Országos Szövetsége, Budapest–Debrecen, 2014.
- ODORICS Ferenc, *Módszer és szemlélet szintézise. Gion Nándor, Latroknak is játszott*, Forrás 1982/11.
- ÖRKÉNY István, *Budapest = Uő., Egyperves novellák*, Magvető, Budapest, 1968, 281–282.
- Ötven ezer magyar vértanú, tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról, 1944–1992*, szerk. KUBINYI Ferenc, Argos, Budapest, 1993.

- PAPP Görgy, *Nagyszaladás? De melyik? – Történelmi sorsfordulók emlékezte = Adryantól Adorjánig*, szerk. Uő., Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 2003, 247–256.
- PAPP György – RAJSLI Ilona, *Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kézíratos helynévtárában*, Logos-print, Tóthfalu, 2006.
- PAPP György, *Adryan – Adorján – Nadrján – Adorján = Adryantól Adorjánig*, szerk. Uő., Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 2003, 17–21.
- PAPP Imre, *Ez a mi kálváriánk*, Újvidék, 1999.
- PARACKI László, *A szenttamási kálvária 1868–2009. = De historia urbis nostrae*, I., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás, 2011, 46–58.
- PARACKI Teodóra, *Településem temploma és védőszentje = De historia urbis nostrae*, I., szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Népkönyvtár, Szenttamás, 2011.
- PÉCSI Györgyi, *Rekviem Bácskáért*, Forrás 2007/6., 55–63.
- Pedagógiai lexikon*, I., szerk. BÁTHORY Zoltán – FALUS Iván, Keraban, Budapest, 1997.
- PENAVIN Olga – MATIJEVICS Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 6.*, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1981.
- Nikola PETROVIĆ cikke, Slobodna Vojvodina [‘Szabad Vajdaság’, a Vajdasági Népfelszabadító Egységfront lapja] 1944. okt. 28., reprint kiadásból idézi: FORRÓ Lajos, *Jelöletlen tömegsírok*, Hálózati a Szabad Információért Alapítvány, Szeged, 2007, 14.
- PIHURIK Judit, *A délvidéki orosz emigráció 1941–1944. = Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. SAJTI Enikő, JATE Press, Szeged, 2011, 183–196.
- PIHURIK Judit, *Hideg napok. Délvidék, 1941–1944*, Rubicon 2009/5., 24.
- PINTÉR József, *Szennyos diadal. Magyarirtás Szenttamáson 1944–1945-ben*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2014.
- PINTÉR Lajos, „A torony nagyon fontos – mondta Burai J.”. *Jegyzetlapok a vajdasági ifjúsági irodalomról és boldudvaráról*, Tiszatáj 1980/5., 74–79.
- PINTÉR Lajos, *Gion Nándor: Ezen az oldalon*, Forum, Újvidék 1971., Magyar Hírlap 1974. április 27. mell. 4.
- POMOGÁTS Béla, *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*, Gondolat, Budapest, 1982.

- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. Stanovništvo. Nacionalna ili etnička pripadnost podaci po naseljima 1.* Republički zavod za statistiku, Beograd, 2003. februar
- SAJTI Enikő, *A jugoszláviai magyarok 1945 után = Szűkülő vagy táguló horizontok? Magyarok a változó világban*, szerk. LISZTÓCZKY László, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, Zürich–Eger, 1992, 95–99.
- SAJTI Enikő, *A kisebbségi magyar társadalom*, History 2015/2., 58–59.
- SAJTI Enikő, *Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken*, Rubicon 2009/5., 30–38.
- SAJTI Enikő, *Mit tudunk a „még hidegebb napok”-ról?*, História 2010/1–2., 43.
- Lucius Annaeus SENECA, *Delphi Complete Works of Seneca the Younger 27*, Delphi Classics, 2014.
- Sortűz egy fekete bivalyért*, színes, magyar filmdráma, rendezte: SZABÓ László, író: GION Nándor, forgatókönyvíró: SZABÓ László–ANDRÁS Ferenc–JELI Ferenc, operatőr: KENDE János, zeneszerző: PETROVICS Emil, Objektív stúdió–PROCINEX–Mokép, Budapest–Paris, 1984, 97 perc.
- SÜTŐ András, *Anyám könnyű álmot ígér*, Kriterion, Bukarest, 1970.
- Szegedi szótár*, I., szerk. BÁLINT Sándor, Akadémiai, Budapest, 1957.
- SZENTELEKY Kornél, *Ákácok alatt = Ezredéve itt. Délvidéki magyar olvasókönyv*, szerk. BORI Imre, Forum, Újvidék, 2004, 224.
- SZENTELEKY Kornél, *Ákácok az őszben = Ezredéve itt. Délvidéki magyar olvasókönyv*, szerk. BORI Imre, Forum, Újvidék, 2004, 270.
- SZERK. [= BATA János?], *Gion Nándor szabaddkőműves volt?*, Aracs 2011/4., 100.
- SZILÁGYI Zsófia, *Két monográfia Gion Nándorról. (ELEK Tibor: Gion Nándor írói világa; GEROLD László: Gion Nándor)*, It 2010/1.
- THOMKA Orsolya–KURCZ Ádám István–TÓTH Anikó, *Délvidék – a Vajdaság és Belgrád. Bácska, Bánság, Szerémség és az Al-Duna*, Ketzal, Budapest, 2010.
- THOMKA Orsolya, *A Délvidék önarcképe Gion Nándor műveiben* [szakdolgozat], Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2004.
- TÓTFALUSI István, *Idegen szavaink etimológiai szótára*, Anno, Budapest, [év nélkül].

- TÓTH Ágnes, *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945.* = *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*, szerk. PAPP Richárd–SZARKA László, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008.
- Új magyar tájszótár, I–V., főszerk. B. LŐRINCZI Éva, Akadémiai, Budapest, 1979–2010.
- Utažni annyi, mint élni / Putovati znači živeti, szerk. Boško KRSTIĆ–TOLNAI Ottó, Városi Könyvtár, Szabadka, 2013.
- Virágos katoná, [hangjáték], I., rendezte BOZÓ László, Újvidéki Rádió, magyar nyelvű drámapárosok szerkesztősége, bemutató: 1980. október 25.
- VÖRÖSMARTY Mihály, *Szózat* [1836] = *Uő. összes művei 2.*, szerk. HORVÁTH Károly, Budapest, Akadémiai, 1960, 211.
- Rudolf WEISS, *A vajdasági németek múltja, jelene és jövője*, elhangzott 2014. január 23-án Szegeden a *Magyar–szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* címmel rendezett nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencián.
- Rudolf WEISS, *Die Deutschen in der Wojwodina. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*, Wien, 2013.
- ZÁGON István–EISEMANN Mihály, *Fekete Péter*, Vígsház, Budapest, 1943.
- ZSOLDOS Ferenc, „Testvériség és egység”: mítosz vagy valóság? = *Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. SAJTÍ Enikő, JATE Press, Szeged, 2011, 91–96.

1. MELLÉKLET

GION NÁNDOR ÉLETE, MŰVEI ÉS DÍJAI – VÁZLAT

1941. február 1-jén Szenttamáson megszületik Gion Mátyás és Gallai Teréz első gyermekeként. Április 13-án Szenttamásra érkeznek a magyar csapatok – az író családja is újra magyar állampolgár.

1944. Kötelező védőoltást kap, amittől megbetegszik: a szegedi kórházban gyógyítják meg. Október közepén Szenttamásra ér a front, az író egy gránát robbanásától föld temeti be. Október 19-én a település jugoszláv fennhatóság alá kerül, etnikai tisztogatás kezdődik: sok százan menekülnek Szenttamásról Magyarországra, több mint öt-száz szenttamási magyart megölnek, a németeket lágerekbe hurcolják.

1947–1955. Szülővárosában az Arany János Nyolcosztályos Iskolában tanul, a környékbeli gyerekcsapat vezére, birkákat őriz, bertyárregényeket olvas, rendszeresen ministrál. Nyolcadikos korától nyaranta három hónapot apja kőművesbrigádjával dolgozik.

1955–1956. Kerékpármechanikus-inas, majd néhány hónapig kereskedőtanonc; közben elvégzi a szenttamási Vegyes Típusú Ipariskola III. osztályát fémipari mechanikus szakon (az általános iskola 7–8. osztályát elismerték első két évnél).

1956 őszétől a szabadkai Vasúti Ipariskola diákja: könyvtárba iratkozik, színházba jár, osztályelső, de a műhelyben osztályutolsó. Ekkoriból valók első fennmaradt írásai (*A tolvaj, Megkedveltem-e a szakmámat?* stb.).

1958. Felveszik a Jugoszláv Kommunista Szövetségébe.

1959. Géplakatos diplomát kap a „Szuboticei Fémipari Középiskolában”, majd sikertelenül felvételizik a Belgrádi Műszaki Egyetem gépészeti karára.

1959–1963. Az Újvidéki Egyetemen frissen megnyílt magyar szak első évfolyamára jár az Újvidéki Rádió ösztöndíjasaként. Évfolyamtársai közül többen az úgynevezett Symposion-mozgalom első generációjának tagjai lesznek. Első felesége, Hegedűs-Budánovics Ida szintén évfolyamtársa, ő az Új Symposion folyóirat korrektora lett.

1960. „Önkéntes munkaakcióban” (azaz építőtáborban) dolgozik valahol a balkáni hegyekben.

1962. Az Ifjúság hetilap Symposion mellékletében megjelennek első saját nevével jegyzett fordításai: *Tűnődés*, *Undor*, *Élettér* – és önálló írásai: *Helyzetjelentés*, *Kinek az elvei sántítanak*. (A korábban, álneven publikált írása(i) még nem került(ek) elő.)

1963. Magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát szerez, de később sosem dolgozik majd tanárként. Kritikái jelennek meg. Sorkatonai szolgálatát kezdi Macedóniában, Štip mellett; a következő évben szerel le.

1963–1983. Az Újvidéki Rádió magyar nyelvű szerkesztőségében újságíró, rovat-, majd irodalmi szerkesztő.

1964. A Symposionban megjelennek első ismert szépirodalmi publikációi (*Párbeszédes Hermes-dicséret*, *Arakhné*, *Issakhár* stb.). Házasságot köt Hegedűs-Budánovics Idával.

1966. Megjelenik első szenttamási témájú elbeszélése, a *Keresztvivő a Keglovics utcából*.

1967. Megszületik fia, Gábor. A kisfiú tizenegy napos korában meghal felesége, Ida. Gábort az író szülei nevelik fel Szenttamáson.

1968. Az *Olyan, mintha nyár volna* című novellával elnyeri a Magyar Szó novellapályázatának első díját. Folyóiratközlések után megjelenik első regénye, a *Kétéltűek a barlangban*. Csehszlovákiában nyári táborban ottani magyar írókkal, értelmiségiekkel találkozik. *Testvérem*, *Joáb* című regénye elnyeri a Forum Könyvkiadó regénypályázatának első díját, de mivel politikailag kényes témákat feszeget, hosszas huzavona és kisebb húzások után csak a következő évben jelenik meg.

1969. Az Új Symposion folyóirat 54. számától Giont a szerkesztőség tagjaként tüntetik fel. Az *Engem nem úgy hívnek* elnyeri a Forum Könyvkiadó ifjúsági regénypályázatának első díját, és a következő évben megjelenik.

1970. Év végén és a következő év elején ösztöndíjjal Budapesten van, ahol megismeri második feleségét, Juba Esztert, akivel 1971 elején összeházasodnak.

1971. Megjelenik *Ezen az oldalon* című kötete. Budapesti élményeiből írott *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című naplóregényét folytatásokban közli az Új Symposion.

1972. Az újvidéki Forum és a budapesti Móra Kiadó közreműködésével megjelenik *Postarablók* című ifjúsági regénye. A *Véres patkányirtás...* külpolitikai bonyodalmakat kavár: kitiltják Magyarországról, amivel akkor szembesül, amikor feleségét magyarországi szülészetre akarja vinni. Lánya, Katalin születésénél nem lehet jelen, majd hónapokig nem láthatja a családját.

1973. *Virágos Katona* című regénye megjelenik, Híd Irodalmi Díjat kap érte.

1974. Elbeszéléskötete jelenik meg *Ohyan, mintha nyár volna* címmel.

1974–1978. A Vajdasági Íróegyesület titkára, majd 1979–1982 elnöke – és a Jugoszláv Írószövetség elnökségi tagja is. Az írószövetséggel többek között Romániában, a Szovjetunióban és Kubában is jár.

1976. *Latroknak is játszott* címmel jelenik meg *Virágos Katona* és *Rózsamész* című két regénye, amelyekért a következő évben megkapja Újvidék város „felszabadulási” díját, az úgynevezett Októberi díjat.

1977. *A károkatonák még nem jöttek vissza* című ifjúsági regénye megjelenik, Neven-díjjal jutalmazták.

1978. Az Újvidéki Színház bemutatja *Ezen az oldalon* című drámáját, az első dramatizációt a jugoszláviai magyar irodalomban.

1979. Megkapja Szenttamás község Októberi díját is.

1982. Megjelenik *Sortűz egy fekete bivalyért* című ifjúsági regénye, amely 1984-ben Neven-díjat; a belőle készült film 1985-ben KISZ-díjat, 1986-ban pedig a Salernóban rendezett nemzetközi filmfesztiválon a fesztivál nagydíját kapja.

1983–1985. Az Újvidéki Színház igazgatója és a Forum Kiadó kiadói tanácsának elnöke.

1985. *Az angyalig vigasság* című kötete megjelenik, következő évben megkapja érte a Forum Könyvkiadó és az Alkotók Gyűlése nívódíját.

1985–1993. Az Újvidéki Rádió magyar adásának fő- és felelős szerkesztője. Kb. 100 fős szerkesztőséget vezet, megteremtik a napi 24 órás magyar adást.

1987. Déry Tibor-díjat kap.

1988. A Magyarország határain kívül élő írók közül elsőként kap József Attila-díjat.

1989. Az *Engem nem úgy hívnak* című regényből írott *Keresünk egy jobb hajót* című film forgatókönyvéért a Televíziós gyermekműsorok és gyermekfilmek VIII. kőszegi szemlélén elnyeri a zsűri díját.

1990. Megjelenik *Börtönről álmodom mostanában* című regénye, amelyért a következő évben az Év Könyve jutalmat kapja. Elfogadja a Magyar Írószövetség rendkívüli tagságát.

1991 nyarán kirobban a délszláv háború: a katonai behívó és a létbizonytalanság elől a rádió szerkesztőségéből is sokan családotul hagyják el Jugoszláviát.

1993 őszén feleségével ő is Magyarországra költözik, ekkortól szabadfoglalkozású író: próza mellett filmforgatókönyveket és hangjátékokat ír, köteteket szerkeszt. (Eleinte a Thököly úton, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium vendégházában lakik, egy korábbi ígérettel szemben nem kap állást a Magyar Rádiónál.) Az év végén *Zongora a fehér kastélyból* című regényéért megkapja az MTI-PRESS kisregénypályázatának különdíját.

1994. Budapesten, Kőbányán telepszik le. Megjelenik *Izakhár* című regénye, amelyért újra az Év Könyve jutalomban részesül. Megkapja a Soros Alapítvány Életműdíját.

1996. *Nem baleset lesz* című elbeszéléisével elnyeri az MTI-PRESS tárcanovella-pályázatának 1. díját. Megjelenik *Mint a felszabadítók* című kötete.

1997. Megjelenik *Ez a nap a miénk* című regénye, a *Latroknak is játszott* tetralógia harmadik kötete. Visszahonosítási eljárása véget ér: újra magyar állampolgár.

1998. Márai Sándor-díjat kap. Megjelenik *Jéghegyen szalmakalapban* című novelláskötete. Két évig a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy folyóirata, a Kelet főszerkesztője.

2000. A Magyar Köztársaság Babérkoszorújával és a Soros Alapítvány alkotói díjával díjazzák írói munkásságáért. A Magyar Művészeti Akadémia felveszi tagjai közé.

2001. Kortárs-díjat kap.

2002. augusztus 27-én meghal Szegeden. Szeptember 12-én temetik el Budapesten, a Farkasréti temetőben. Folyóiratközlések után megjelenik *Aranyat talált* című regénye, a *Latroknak is játszott* című tetralógia befejező kötete.

2. MELLÉKLET

GALLAI ISTVÁN ÉS KREBS(Z) TERÉZ (GION NÁNDOR NAGYSZÜLEI) FELMENŐI AZ OSZK KT., FOND 583/21. ALATTI DOKUMENTUMOK ALAPJÁN

szülei: **Huth Fülöp** ev. és **Antoni Katalin** ev.

Huth Teréz ev. 1829. okt. 14. Szeghegyen keresztelték, de Bácsfeketehegyen született (a regényben **Peter Huth** szerepel)

szülei: **Bechtler György** ref. 1827. dec. 26. Cservenka; az ő szülei: **Bechtler György** és **Meyer Zsuzsánna**

Bechtler Katalin ev. 1870. jún. 2. Bácsfeketehegy

Krebs(z) Teréz ev. 1892, Szeghegy. Szülei házasságkötése: 1890. febr. 16. Bácsfeketehegy; tanú: **Pfeiffer Henrik** (a regényben üveges, Török Á. kirabolja)

Kreps István molnár, ev. 1866. júl. 17. Bácsfeketehegy

szülei: **Thiel Erzsébet** ev. (a regénybeli **Lucas Thiel** leszármazottja lehet)

Kreps István ev. 1840. dec. 29. Szeghegyen keresztelték, de Bácsfeketehegyen született

szülei: **Krebs Péter** ev. és **Lackner Erzsébet** ev.

Szép István (a regény szerint róla kaphatta keresztnévét **Gallai István**)

szülei: **Ali Éva** (a regényben **Ali Júlia**); az iratok szerint nincs lakhelyük (a regény szerint azért, mert pásztorok)

Szép Ádám 1831. szept. 4. Csantavér

szülei: **Tóth Borbála** 1838. szept. 29. Csantavér; az ő szülei: **Tóth József** és **Kiss Teréz** lakhelyük: „Zentai tanyák” (a regényben szerepel)

Szép Rozália 1867. szept. 17. Zsablyán keresztelték, de Kovill szálláson született

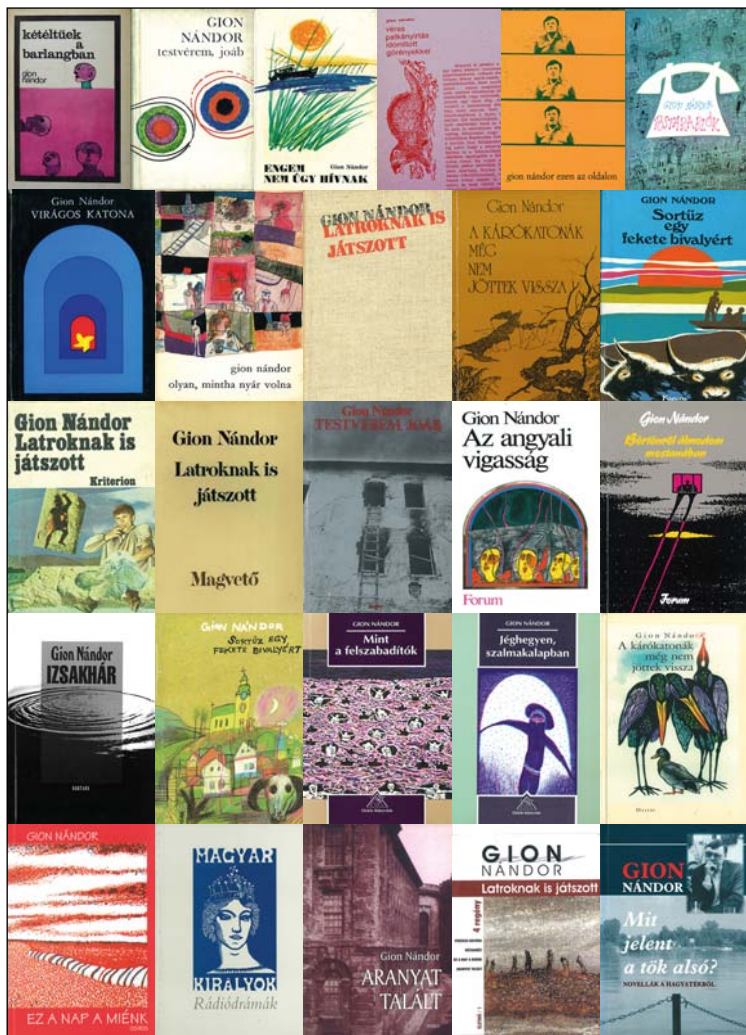
Gallai István ő és minden őse is: r. kat. 1896. okt. 27. Szülei házasságkötése: 1885. jún. 15. Szenttamás

Gallai Pál napszámos 1857. okt. 16. Topolya

szülei: **Gallai Pál** 1833. jan. 7. Topolya. Szülei: **Gallai Mihály** és **Majoros Mária** (a tetralógiában több **Majoros** is szerepel)

Apró Anna

3. MELLÉKLET

Gion Nándor műveinek címlapjai. K. Á. felvétele

Gizike Schladt obeliszkje, rajta a kislány összezúzott fényképe
a szenttamási katolikus (!) temetőben. K. Á. felvétele

Kötet
Sorszám
Oldal
Seite
Folyó sz.
Sant. Zahl

feljegyzés 1872. 20/1943. júl. 2. sz. tanács
elfelemlésben helyszínen

Rivonat — Auszug

az ág. hitv. evang. egyház esketési anyakönyvéből
aus dem Traumatrifel der evang. A. E. Kirchengemeinde zu

Járás: Popolya Megye: Város-Bodrog
Regist: Komitat

Az esketésnek helye, éve, hónapja, napja Ort, Jahr, Monat und Tag der Trauung		Pechterhegy 1890. február 16.	
A vőlegény Der Bräutigam	neve és foglalkozása Vor- und Zuname und Beruf	Kreps István, molnár	
	szülei — Eltern	Kreps István - néh. Thiel Erzsébet	
	szülőhelye — Geburtsort	Pechterhegy	
	lakhelye — Wohnort	Pechterhegy 845 h. sz.	
	kora — Alter	23 éves	állapota Erejt valóan Helyesen
A menyasszony Der Braut	neve és foglalkozása Vor- und Zuname und Beruf	Pechter Katalin	
	szülei — Eltern	Pechter György, néh. Huth Teréz	
	szülőhelye — Geburtsort	Pechterhegy	
	lakhelye — Wohnort	Pechterhegy 850 h. sz.	
	kora — Alter	19 éves	állapota Erejt valóan Helyesen
A tanúk neve és foglalkozása Vor- und Zuname und Beruf der Zeugen		Pfeiffer Henrik, építész	
Az eskető lelkész neve Vor- und Zuname des traubenden Pfarrers		Kornel Kálmán, helybeli lelkész	
Kihirdetve vagy felmentve? Sind sie aufgedeten oder dispensiert?		Nikéntes	
Jegyzet: Nummerung:			

Ezen kivonat hiteled: — Für die Richtigkeit dieses Auszuges:

Szám — Zahl: 215/1943
Kelt: Pechterhegy
Ja
1943. év augusztus 10. nap
Jahr Monat Tag

P. Scherer
lelkész — Pfarrer

„Kreps” István molnár (anyja neve Thiel Erzsébet) és „Pechter” Katalin (anyja neve Huth Teréz) házasságlevele; Pfeiffer Henrik az egyik tanú.
Az iraton szereplő nevek a Virágos Katonában visszaköszönnek.
OSZK Kézirtattár, Fond 583/21.

JEGYZETEK

Január

En Teresa muletem 1892
 En Sachheggen & koron
 farom den suprem
 benthamosra halforok
 selen af nordisk
 2. 1893 koronban Terhe
 menden 18. 19. som esk
 dem meg sari koroffel
 2. 1914 en latoni kor
 mules uten segovetke
 ret a lora a polony
 is not vällink aruon
 fischer menden yltas
 lyron ber elat a
 laraa og hal ninnoret
 volod en kin i cor

Márclus

[illegible]**Február**

Február

Április

Szenttamás a II. katonai felmérés (1819–1869) térképén

Szenttamás a Ferenc-csatorna felől az 1900-as évek elején

Simsay Ildikó, *Gion Nándor* [olajfestmény],
Gion Nándor Emlékház, Szenttamás. Németh Dezső felvétele

Gion Nándor családfája,
Gion Nándor Emlékház, Szenttamás. K. Á. felvétele

Gion Nándor kőbányai otthonában feleségével:
Gion Nándorné Juba Eszterrel és gyerekeivel: Katalin és Gáborral

Léphaft Pál, *Gion Nándor* (2016)

Gion Nándor a kecskeméti Forrás folyóirat alkotótáborának résztvevőivel Veránkán 2002-ben. Balról jobbra, előlről hátra: Bahget Iskander, Pintér Lajos, Buda Ferenc, Füzi László; Dobozi Eszter, Pécsi Györgyi, Gion Nándor, Tóth Erzsébet, Szabó Palócz Attila, Fekete J. József; Alföldy Jenő, Nagy István, Gálfalvi György. Bahget Iskander felvétele

Gion Nándor egyik utolsó portréja (2002). Bahget Iskander felvétele

Emléktábla Kőbányán, a Kőrösi Csoma sétány 3-as számú házon, ahol Gion Nándor 1994-től 2002-ig élt. MMA felvétele

Szenttamásiak megemlékezése Gion Nándor halálának 10. évfordulóján Budapesten, a Farkasréti temetőben. Németh Dezső felvétele

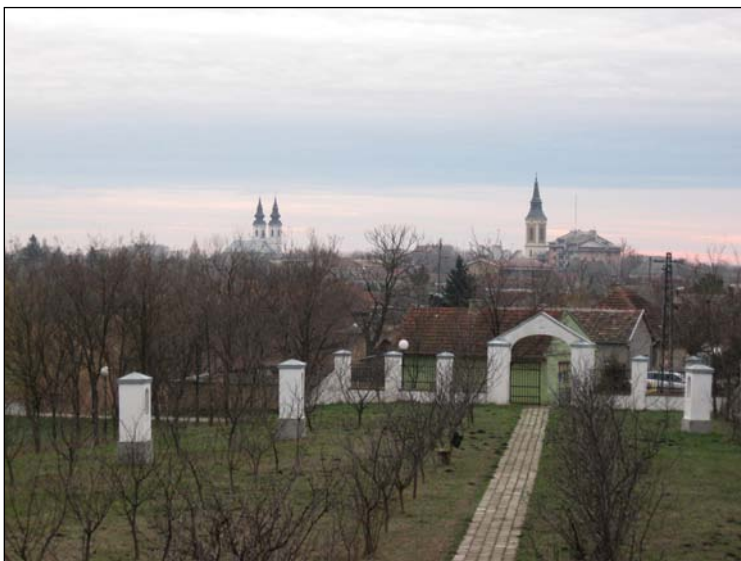
Az író szüleinek háza – ma Gion Nándor Emlékház

A kiállítás részlete a Gion Nándor Emlékházban,
Szenttamáson. Dormán László felvétele

Ilija Janković képeslapja a szenttamási szerb pravoszláv templommal a *Virágos Katonában* is előkerül. OSZK Kézirattár, Fond 583/21.

Kilátás a szenttamási Kálváriáról. K. Á. felvétele

4. MELLÉKLET

GION NÁNDOR HAGYATÉKA AZ OSZK KÉZIRATTÁRÁBAN FOND 583/1-22. JELZET ALATT

Fond 583/1, azaz 1. doboz: A *Virágos Katona* + a *Rózsamész* című regény saját kezű kézírata több füzetben

2.: *Postarablók*: rádióra alkalmazta: Sinkó István + Kollár László macedón fordítása, gépiratok

Postarablók című regényből készült technikai forgatókönyv: „Gion Nándor regényéből írta András Ferenc”

A kárátkatonák még nem jöttek vissza című regényből készült technikai forgatókönyv: „Írta: Gion Nándor, forgatókönyv: [Érdiné] Szabó Márta, András Ferenc”

A késdobáló című tévéjáték forgatókönyve, 1 gépirott változat (a másik 2 változat a 16. és a 17. dobozban van)

Izidor című rádiójáték magyar és Németh Lilla fordította angol szövege, gépiratok

3.: *Ez a nap a miénk* című regény gépirata: 1 teljes példány; 1–116. oldalig 4 részletpéldány

4.: *Ez a nap a miénk* című regény teljes saját kezű kézírata (az elején a szereplők névsorával)

Ez a nap a miénk című regény gépiratának részlete 173–225. oldalig + a regény egyoldalas szinopszisa

5.: *Aranyat talált* című regény teljes gépirata + szinopszisa + teljes saját kezű kézírata

6.: *Kétéltűek a barlangban* című regény saját kezű kézírata 7 füzetben

Testvérem, Joáb című regény saját kezű kézírata több füzetben

Börtönről álmodom mostanában című regény saját kezű kézírata + gépiratának részlete + 2 lektori jelentés a regényről + 2 térképvázlat a regényhez

Izsakbár + *Izsakbár II.* című novella saját kezű kézírata + *Izsakbár* című regény gépirata

7.: *Engem nem úgy hívnak* című regény teljes saját kezű kézírata 4 füzetben

Postarablók című regény saját kezű kézírata + a kézirat folytatása + ugyanabban a füzetben a *Pesti napló* (*Véres patkányirtás idomított görényekkel* címmel jelent meg) saját kezű kéziratának részlete

- A károkatonák még nem jöttek vissza* című regény saját kezű kéziratának részlete (a regény eleje) + teljes gépirata + eszperantó fordításának 2 gépirata
- Sortűz egy fekete bivalyért* című regény saját kezű kéziratának részletei
- 8.:** *Az anyagi vigasság* című kötet, illetve regény története saját kezű kéziratban
- Zongora a fehér kastélyból* című regény 2 gépirata
- Ezen az oldalon* című kötet története saját kezű kéziratban
- Olyan, mintha nyár volna* című kötet novellái saját kezű kéziratban + egyik füzetében Mándy Iván-kritika
- Történetek egy régi forgópisztolyról* című sorozat gépirata + saját kezű kézírata + újságkivágatai
- 9.:** *Mint a felszabadítók* című kötet novellái gépirat + saját kezű kézirat
- 10.:** *Mert reggel visszaindulok Hispániába* + *Abasvérus* novella + Fejes Endre-kritika kézirat ugyanabban a füzetben
- Keresztívő a Keglovics utcából* című novella + Déry-kritika kézirat ugyanabban a füzetben
- Patkányok a napon* című novella kézirat
- Mint a felszabadítók* című kötet novellái (folytatás) saját kezű kéziratot füzetekben + ugyanazokban a füzetekben: *Napló részletekben* (1. még Fond 583/20!)
- Mint a felszabadítók* című elbeszélés Maya J. LoBello angol fordításában, gépirat
- Des Noirs dégingades et tristes* címmel novellafordítás franciául, gépirat
- A jószágú szerzetes* cím alatt az életműkiadásban szereplő novellák saját kezű kézírata
- A jéghegyen szalmakalapban* cím alatt az életműkiadásban szereplő novellák saját kezű kézírata
- 11.:** *Mit jelent a tőke alsó?* cím alatt az életműkiadásban szereplő novellák saját kezű kéz- és gépirata
- 12.:** *Latroknak is játszott* című regényből készült forgatókönyv 2 gépirott példánya + a tervezett film szinopszisa
- Virágos Katona* című rádiójáték: „rádióra alkalmazta és rendezte Bozó László”
- 13.:** *Latroknak is játszott* című regényből készült forgatókönyv 2 saját kezű kéziratot példánya
- Virágos Katona* című regényből készült színdarab saját kezű kézírata 3 füzetben

- 14.: *Izsakbár* című regényből készült irodalmi forgatókönyv több változatban: 4 gépelt + spirálozott magyar + 1 szerb nyelvű példány
- 15.: *Izsakbár* című regényből készült irodalmi forgatókönyv saját kezű kézírásos részletei + a tervezett film treatmentje
- Zalazak sunca* című (*Testvérem, Joáb* című regényből készült) jugoszláv film szerb nyelvű gépirott forgatókönyve
- Keressünk egy jobb hajót* című (*Engem nem így hívnak* című regényből készült) jugoszláv film magyar nyelvű gépirott forgatókönyve
- Salve pour un buffle noir* (*Sortúsz egy fekete bivalyért* című regényből készült) francia-magyar film francia nyelvű gépirott forgatókönyve
- 16.: *A kárókatona még nem jötték vissza* című film forgatókönyve + technikai forgatókönyve, gépiratok
- Szülföldem: Szenttamás. Bemutatja: Gion Nándor* című film szövege, gépirat
- A postás, aki egy ujjal tudott fűtyülni* című forgatókönyv, gépirat
- Ott zöldebb volt az erdő* című rádiójáték szövege, gépirat
- Jéghegyek fölött* című rádiójáték szövege, gépirat, 2 példány
- Ezen az oldalon* című színdarab töredékei + az azonos címmel tervezett film témája, gépiratok
- A késdobáló* című film forgatókönyve, saját kezű kézirat + gépiratának egyik változata (a másik az 583/2-ben és 583/17-ban van)
- 17.: *A késdobáló* című tévéjáték forgatókönyvének 1 gépirott változata (a másik 2 változat a 2. és a 16. dobozban van)
- A rád* című film Sára Sándorral közösen készített forgatókönyvei több változatban + filmterve + megbeszélések szövege, saját kezű kéz- és gépiratok
- 18.: *Ezen az oldalon* című dráma vázlata, kézirat
- Krisztus katonái a görbe utcából* című (*Történetek egy régi forgópisztolyról* című sorozat alapján készített) forgatókönyv, gépirat + saját kezű kézirat
- Amarilla* című forgatókönyv, 2 gépelt példány
- A fajaragó művész baltája* című irodalmi forgatókönyv, 2 gépelt példány
- A málnaszedő gyógyulása* című irodalmi forgatókönyv, 2 gépelt példány
- A kutya és a bárány* címmel tervezett film szinopszisa, 2 gépelt példány
- 19.: *Szívárvány harcosa Budapesten* című forgatókönyv, gépirat + saját kezű kézirat
- Fülek és fejek* című filmnovella, 2 gépelt + 1 saját kezű kéziratot példány
- Holicser, a teknősbéka* című novella alapján készült tévéjáték-forgatókönyv magyarul saját kezű kéziratban + gépiratban + szerbül gépiratban
- Fogadjunk a doktorral!* című hangjáték gépirata + saját kezű kézírata

Andani híd címmel készült „treatment vagyis javaslat játékfilm forgatókönyvének megírására”

[Egy sikertelen elutazás drámája] az író felesége: Gion Eszter kézírásával

Naponta két hamutartó című hangjáték saját kezű kéziratban

20.: *Napló részletekben* + más önéletrajzi jellegű írások: saját kezű kéziratok, gépiratok, újságkivágatok

21.: Önéletrajzok

Források a *Virágos Katona* és a *Rózsaméző* című regény megírásához:

a Szrbobranszki Glasznik című újság 1931.04.26-os száma + kereszt- és házasságlevelek + képeslap + Morel András önéletrajza + Császár Péter írása Szenttamás 1848/49-es történetéről + vázlatok

Thomas Mann-kritika + ugyanabban a füzetben Tamási Áronról kézirat
Az életműkiadásból kimaradt kisebb prózai (jellegű) művek kéz- és gépiratai: a Forrás 2017/2., 7–8. és valamelyik év végi számában többnyire megjelennek.

22.: Levelezés: főként gratulációk + kéziratkérek

Rövid írások, cikkek: gép- és kéziratok, újságkivágások + ajánlások:
Gion Nándor megírandó vagy elkészült könyveket ajánl, hogy szerzőjük kapjon rá anyagi támogatást; saját kezű kéziratok és gépiratok: a Forrás 2017/2., 7-8. és valamelyik év végi számában többnyire megjelennek.

Gobby Fehér Gyula-kritika kéziratban

Gion könyveit, illetve életművét ismertető írások, cikkek, Gionnal készült interjúk, saját kezű kéz- és gépiratokban

Tussal készült illusztrációk *A kárókatona* még nem jöttek vissza + az *Ohyan, mintha nyár volna* című kötethez

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Elsősorban feleségemnek: Szaszovszky Ágnesnek, édesanyámnak: Bánsági Juditnak és feleségem szüleinek: Szaszovszky Józsefnek és Andreának tartozom köszönettel a hétköznapiakban nyújtott sok-sok segítségükért, támogatásukért, türelmükért és biztatásukért.

Örömmel és hálával mondok továbbá köszönetet

Thomka Orsolyának, aki Vajdaság-útikönyvünk megírásakor megismertette velem szülőföldjét;

Horváth Futó Hargitának, aki Kiss Csabával szenttamási kalauzom volt, és számos Magyarországon hozzáférhetetlen kötetet ajándékozott nekem, figyelmemet a helyi valóságreferenciákra irányította, és munkámban a kezdetektől nagyon sokat segített;

Gion Nándorné Juba Eszternek, bizalmáért, barátságáért, és hogy személyes emlékei elmondásával, fotói kölcsönadásával is nagyon sokat segített;

Sipos Lajosnak, aki doktori témavezetőmként következetesen biztatott az írásra, és akihez utána is mindig, mindenben fordulhattam;

Dormán Lászlónak, aki számos fotója rendelkezésemre bocsátásával nagyban hozzájárult a kötet elkészítéséhez, és akit az egykori vajdasági valóságot érintő kérdéseimmel is kereshettem;

Pintér Lajosnak, hogy elolvasta könyvem kéziratát, és fontos új szempontokat adott;

Füzi Lászlónak, Bertha Zoltánnak, Thimár Attilának és Kiczenko Juditnak – egykori opponenseimnek –, akik hasznos tanácsokat adtak könyvem kidolgozásához;

Földváry Miklós Istvánnak, aki latin – és Zsigmond Benedeknek, aki örmény fordítással-szóelemzéssel segített;

Bahget Iskandernek, Fejérdy Péternek, Kovács Lorándnak, Lazukics Annának, Lengyel Attilának, Léphaft Pálnak, Németh Dezsőnek, Németh Mátýásnak és Paraczký Lászlónak, akik átadták fényképeiket és hozzájárultak közlésükhöz;

Komesz Zsoltnak, Fejérdy Péternek és Bibó Andrásnak, akik szent-
tamási úti- és beszélgetőtársaim voltak, és segítettek új összefü-
géseket találni;

Kiss (Szivel) Évának, hogy Szenttamást érintő kérdéseimmel fordul-
hattam hozzá;

Cseresnyésné Kiss Magdolnának, Czibolya Gábornak és Schön
Györgynek sokféle baráti segítségükért;

az OSZK Kézirattára munkatársainak, különösen Rózsafalvi Zsu-
zsának és Földesi Ferencnek;

Kovács Ildikó szöveggondozónak, Szondi Bence tördelőszerkesztő-
nek, Vincze Ferenc irodalmi vezetőnek, Cserép Nelli titkárság-
vezetőnek, Dobás Kata kiadói szerkesztőnek, Kuffart Hajnal-
kának, Magyar Endrének és Kontra Ferencnek, akik könyvem
(egyes részleteinek) átnézésével, javításával segítettek

és Kőrössi P. Józsefnek, aki az életműkiadás III–V. kötetét digitáli-
san a rendelkezésemre bocsátotta.

NÉVMUTATÓ

- Ábrahám Barna 93, 386
 Ady Endre 51, 223, 386
 Ali Éva 400
 András Ferenc 251, 255, 383,
 394, 401
 Andrócki Aladár 237
 Andrócki Huba 237
 Antoni Katalin 400
 Apró Anna 400
 Arany János 323, 345, 386, 396
 Árpás Károly 24–26, 85, 88,
 98, 138, 143, 287, 303, 308,
 314, 352, 368, 370, 374, 380,
 385–386
 Ascher Oszkár 374

 Babic Mihály 277
 Babits Mihály 192, 374, 386
 Balázs Attila 225, 365, 386
 Balázs, Szent 282
 Bálint Sándor 90, 318, 384, 394
 Balogh István 86, 371, 386
 Bánsági Judit 405
 Bányai János 15, 302, 391
 Bárczi Géza 276, 386
 Bárdos Zsuzsanna 372, 391
 Bárh M. János 252
 Báthory Zoltán 169, 393
 Bechtler György 400
 Bechtler Katalin 400
 Bechtler Katalin 125

 Béládi Miklós 129, 387
 Bence Erika 20, 368, 386
 Benczúr László 131
 Bencsik Tímea 361, 382
 Benedek Szabolcs 81, 387
 Berecz Kálmán 77, 279
 Bereményi Géza 277, 324–325
 Bertha Zoltán 405
 Bezzegh Alpar 172, 387
 Bibó András 406
 Boarov, Dimitrije 162–163, 201,
 273, 353, 387
 Bor Ambrus (Lukács János) 274
 Bori Imre 14, 129, 198, 209,
 223, 387, 394
 Borsi Ferenc 317, 387
 Bosnyák István 15, 391
 Bozó László 146, 385, 395, 402
 Bródy János 263, 324–325
 Bródy Sándor 273, 388
 Bruegel, Pieter 377
 Bulgakov, Mihail 233, 387
 Burai József 271
 Burány Nándor 336, 387

 Cirkli Zsuzsa 239, 387

 Csáth Géza 14
 Cseres Tibor 56, 228, 387
 Cseresnyésné Kiss Magdol-
 na 239, 387, 406

- Csernus Elek 319, 392
 Csibri István 277
 Csík Mónika 223, 387
 Csoza Tóth Pál 277, 358
 Csuka János 77, 387

 Déry Tibor 8, 90, 278, 384, 398, 402
 Dettre János 188, 387
 Dévavári Zoltán 188, 387
 Dobás Kata 406, 416
 Dolinszky Árpád 164
 Dolinszky Gábor 79, 388
 Domonkos István 275, 388
 Domonkos László 138, 354, 360, 382, 388
 Dormán László 27, 62, 147, 153, 177, 302, 321, 326, 349, 361, 405
 Dudás Károly 138, 388
 Duranci, Bela 223

 Eck T. Imre 7, 385
 Eisemann Mihály 275, 395
 Elek Tibor 28, 37, 65, 323, 368, 381, 388, 394
 Enyedi György 218, 392
 Epstein Etel 167
 Erdélyi Erzsébet 42, 284, 305, 369, 381, 384
 Érdiné Szabó Márta 251, 383
 Erhardt Miklós 30–31, 388

 Falus Iván 169, 393
 Farkas Tamás 257, 388

 Faulkner, William 377
 Fehér Emánuela 317, 387
 Fehér Ferenc 264, 388
 Féja Géza 353, 370, 388
 Fejérdy Péter 70, 405–406
 Fekete J. József 373, 388
 Ferenc, Szent 244
 Ferenczi Jenő 176
 Fischer Károly 176, 383
 Fodor Andrea 24, 388
 Forró Lajos 56, 388, 393
 Foucault, Michel 30–31, 34, 37–38, 40, 58–59, 388
 Földvály Miklós István 17, 405
 Franyó Zsuzsanna 191, 389
 Fuderer László 239, 387
 Füzi László 16, 55, 57, 59, 62, 78, 83, 96, 100, 208, 287, 367, 381, 405

 Gábor Livia 372, 391
 Gachal János 173, 239
 Gallai (Krebs) Teréz 22, 396, 400
 Gallai István 20, 24, 35, 37–38, 40, 44, 57, 60, 64, 74, 87, 89, 95–96, 110, 112, 116, 127, 136, 144–146, 150, 152, 167, 170–173, 175, 181–182, 184, 186, 189–193, 197, 199, 204–206, 212–213, 238, 240, 249, 281, 289, 295, 297–299, 301–302, 306, 309, 311–313, 317–321, 358, 362, 372, 380, 400, 414

- Gallai István 400
 Gallai Mihály 400
 Gallai Pál 400
 Gallai Pál 95
 Gereben Ferenc 93, 386
 Gergely András 193, 273, 389, 392
 Gergely András, A. 193, 273, 389, 392
 Gergely, Világosító Szent 241
 Gerold László 19, 55, 229, 338, 354, 358, 368, 372, 381, 389, 394
 Gide, André 297
 Gion Márton 7, 18, 114, 153–154, 156, 413
 Gion Mátyás 8, 18, 22, 48, 293, 298, 311, 396
 Gion Nándorné Juba Eszternek 397, 405
 Görömbei András 32, 41, 83, 89–90, 193, 384
 Grendel Lajos 21, 382
 Guelmino Sándor 51
 Gulyás László 84, 129, 158, 389

 Hajdú Mihály 241, 389
 Hajnal Virág 193, 389
 Hamm, Franz 132, 389
 Házas Nikoletta 372, 391
 Hegedűs-Budánovics Ida 396–397
 Hemingway Ernest 377
 Herczeg Ferenc 14
 Hernádi Gyula 318, 389

 Hitler, Adolf 279
 Hornyik Miklós 66, 390
 Horváth Futó Hargita 24, 51, 64, 67, 86, 147–148, 254, 271, 278, 367, 381–382, 388, 390–393, 405
 Horváth Ilona 59, 78, 251, 390
 Horváth Kancsár Ilona 24, 390
 Horváth Károly 269, 395
 Hózsá Éva 15, 223, 278, 390
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics 329
 Huth Fülöp 400
 Huth Teréz 400

 Illés Lajos 325
 Illés Sándor 239, 390
 Iskander, Bahget 405
 Ispánovics Csapó Julianna 14, 319, 390

 Janek István 205, 390
 Janjetović, Zoran 78, 113–114, 129, 162, 188, 390
 Jankovicsné Tálas Anikó 241
 Jászi Oszkár 188, 207, 387
 Jeli Ferenc 255, 394
 Jókai Mór 273, 278, 388, 390
 Juhász József 20, 390

 Kántor Zoltán 26, 386
 Kányádi Sándor 276, 301, 390–391
 Keglovich László 143
 Kek Zsigmond 180, 391

- Kende János 255, 394
 Kepecs József 162, 386
 Kiczenko Judit 405
 Kiss (Szivel) Éva 406
 Kiss Ágnes 24, 388
 Kiss Csaba 108, 231–232, 240, 391, 405
 Kiss Éva 148, 160, 237
 Kiss Lajos 272, 300, 314–315, 337, 391
 Kiss Tamás 231, 240, 391
 Kiss Teréz 400
 Komesz Zsolt 271, 406
 Komoróczy Géza 279, 391
 Koncz Zsuzsa 325
 Kontra Ferenc 406
 Kornauer, Paul 84, 239, 391
 Kossuth Lajos 144, 209, 273, 358, 387
 Kosztolányi Dezső 14
 Kovács Blanka 67, 391
 Kőrössi P. József 406
 Krebs István 126
 Krebs Péter 108, 158, 179–184, 189–191, 194, 212, 222, 288, 316
 Krebs Péter 400
 Kreps István 400
 Krstić, Boško 280, 395
 Krúdy Gyula 315
 Kubinyi Ferenc 239, 392
 Kuffart Hajnalka 406
 Kuszli Dezső 167–168, 185, 277
 Kuszli István 300
 Lackner Erzsébet 400
 Ladó János 72, 391
 Lazukics Anna 179, 405
 Lejeune, Philippe 372, 391
 Lengyel József 181, 391
 Léphaft Pál 405
 Limbek Pál 268, 392
 Lindenschmidt, Michel 132, 389
 Lisztóczy László 175, 394
 Lotz, Friedrich 132, 389
 Lőrinczi Éva, B. 348, 395
 Magyar Endre Lénárd 130
 Majoros Mária 400
 Mák Ferenc 364, 392
 Mann, Thomas 19, 367, 383, 385, 404
 Márquez, Gabriel García 377
 Matijevics Lajos 69, 393
 Matuska Márton 56, 232, 239, 275, 350, 392
 Mészáros Zoltán 194, 392
 Meyer Zsuzsánna 400
 Mikola Gyöngyi 153, 392
 Milosević, Slobodan 37
 Mirnics Károly 172, 392
 Mojzes Antal 239, 392
 Morel András 86, 96, 144, 179–180, 195, 208, 392, 404
 Nagy Georgina 162, 387
 Németh Dezső 191, 311, 339, 389, 405
 Németh István 195, 392

- Németh Mátyás 11, 17, 61, 82,
107, 139, 196, 255, 405
- Németh P. István 51, 351
- Neubrandt, Josephine 84, 391
- Nobel Iván 42, 284, 305, 369,
381, 384
- Nógrádi Tóth István 173, 387
- Odorics Ferenc 214, 392
- Ónody Éva 44, 382
- Orbán Ottó 101, 383
- Ordass Lajos 130–131
- Országh László 276, 386
- Örkény István 88, 392
- Palásthy Ödön 77
- Palić Emil 277
- Papp Dániel 14
- Papp György 161, 300, 393
- Papp Imre 239, 393
- Papp Richárd 77, 193, 389, 395
- Paracki László 64, 393
- Paracki Teodóra 86, 393
- Pásztor Kicsi Mária 361, 382
- Pécsi Györgyi 305, 393
- Penavin Olga 69, 393
- Perczel Mór 144–145, 290
- Petrović, Nikola 56, 393
- Petrovics Emil 255, 394
- Pfeiffer Henrik 400
- Pihurik Judit 102, 214, 393
- Pintér József 56–57, 95, 185,
195, 205, 230, 280, 289, 347–
348, 358–359, 393
- Pintér Lajos 88, 216, 277–278,
353, 374, 393, 405
- Pomogáts Béla 129, 393
- Prokopy Imre 77
- Puskás Pál 267, 392
- Rajslí Ilona 278, 300, 390, 393
- Rákosi Mátyás 271, 329
- Rákosi Viktor 273, 388
- Rejtő Jenő 380
- Romhányi Ibi 176, 383
- Sajti Enikő 26, 158, 175, 228,
253, 387, 390, 392–395
- Sántha Sándor 176
- Sára Balázs 277, 382
- Sára Sándor 277, 382, 403
- Sári József 126–127
- Schaal Rudolf 172, 387
- Seneca, Lucius Annaeus 17, 394
- Sgardelli Caesar 129, 386
- Sipos Lajos 368, 391, 405
- Sivački, Paja 166
- Sóti Máté 51, 279
- Steinbeck, John 377
- Stekovics Rita 93, 386
- Stepanović, Stanislav 176, 383
- Strelitzky Dénes 77
- Sutyák Tibor 30, 388
- Sütő András 301, 394
- Szabó József 323
- Szabó László 255, 394
- Szabó Pál Csaba 239, 387
- Száraz Miklós György 55

- Szarka László 77, 395
 Szaszovszky Ágnes 405
 Szaszovszky Andrea
 Szaszovszky József 17, 405
 Szeli István 129, 387
 Szenteleky Kornél 14–16, 198,
 222, 267, 269, 394
 Szép Ádám 400
 Szép István 400
 Szép Rozália 400
 Szerb Antal 315
 Szilágyi Zsófia 368, 394
 Szirmai Károly 314
 Szkopál Béla 176
 Szöllősi László 45
 Szöllősy Klára 233, 387
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 271, 305, 324, 329

 Thiel Erzsébet 400
 Thimár Attila 405
 Thomka Orsolya 102, 160, 374,
 394, 405
 Tiszta Sándor 179, 212, 277
 Tito, Josip Broz 20, 25, 27, 66,
 216, 315, 329–330, 390

 Tolnai Ottó 280, 395
 Toókos Péter 372, 391
 Tótfalusi István 276, 394
 Tóth Ágnes 77, 395
 Tóth Anikó 102, 394
 Tóth Barnabás 204, 389
 Tóth Borbála 400
 Tóth József 400
 Tripolszky László 25, 384

 Vajda Tibor 191, 389
 Varga István 176, 383
 Varga Róbert 372, 391
 Varga Zoltán, Z. 372, 391
 Vass István, G. 205, 389
 Végel László 276
 Vörösmarty Mihály 269, 395

 Weiss Rudolf 129

 Zágon István 275, 395
 Zaicz Gábor 241, 388
 Zsigmond Benedek 241, 405

 Zsoldos Ferenc 26, 395

TARTALOM

Előszó	7
Gion Nándor önéletrajza	8
Gion Nándor történelmi regényeiről Az identitás a kisebbségi írónál és közéleti embernél	10
„Pusztulásra ítélt temetők” Az identitás szempontjából érdekes helyszínek	30
Berecz plébános, Máté apostol és a verbászi evangélikus lelkész Kereszténység és identitás összefüggései	60
Gizike Schladt, Stefan Krebs és a Schank fivérek A németek szerepe	83
Keglovics, Perczel és Váry Érdekes magyar vonatkozások	140
Gion Márton a hólapáttal halántékon vágta Dušan Mandićot Nemzeti(ségi), gazdasági és közigazgatási konfliktusok	153
Május elseje Jankófalván A magyar kommunisták „küldetése”	178
A katonák még nem jöttek vissza A legérdekesebb elhallgatások és allegóriák	196
„Virágnyelvi trükkösködés” – Újabb cselek a <i>Virágos Katonából</i>	196
Trükközés madárnnyelven. A kis magyar világ és az 1944-es vérengzések allegóriája	215
Sortűz egy elveszett országért Trianon és a kisebbségi sors szimbólumai	254
Nyíltan, de mértéktartóan Szókimondás és irónia a Magyarországon írott művekben	286

Rojtos Gallai István citerája	
A művészek és a művészetek szerepe	311
Egy vajdasági fenegyerek és a „nagytestvér”	
A szókimondás problémája a pálya elején és végén	326
A „kétéltűek”	326
<i>Testvérem, Joáb</i>	343
<i>Ezen az oldalon és Véres patkányirtás</i>	348
Török Ádám három halála: Szókimondás az életmű végén . .	354
Végző	364
Összegzés kutatástörténettel	367
Sortűz egy remek íróért. Rövid összefoglaló	376
Bibliográfia	381
Mellékletek	
1. Gion Nándor élete, művei és díjai – vázlat	396
2. Gallai István és Krebs(z) Teréz (Gion Nándor nagyzülei) felmenői dokumentumok alapján	400
3. Színes képek	
4. Gion Nándor hagyatéka az OSZK Kézirattárában	401
Köszönetnyilvánítás	405
Névmutató	407

A Cédrus Művészeti Alapítvány
megbízásából kiadja
a Napkút Kiadó Kft.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Szerkesztő
Dobás Kata

Szöveggondozó
Kovács Ildikó

Tördelőszerkesztő
Szondi Bence

Nyomdai kivitelezés
Érdi Rózsa Nyomda

ISBN 978 963 263 684 9